

KULTURA POLISA

The Culture of Polis

ČASOPIS ZA NEGOVANJE DEMOKRATSKE POLITIČKE KULTURE

GODINA IX

BROJ 17

ZA 2012.

KULTURA – POLIS NOVI SAD, FILOZOFSKI FAKULTET NIŠ

I (GEO)POLITIKA I NASILJE

Miša Đurković, Veselin B. Konatar
Marija R. Đorić, Ljubiša Mitrović

II MEDIJI I DRUŠTVO

Divna Vuksanović, Nataša Simeunović Bajić,
Zoran Jevtović / Milena Milutinović,
Jelena Kuzmanović, Jelena S. Petković

III KULTURNA BAŠTINA

Mile Imerovski, Milojica Šutović,
Ljubinko Milosavljević

IV EKONOMIJA I DRUŠTVO

Živko Kulić / Goran Milošević

V PRIKAZI

Aleksandar M. Petrović, Zoran Aracki
Katarina Milošević

KULTURA POLISA

The Culture of Polis

časopis za negovanje demokratske političke kulture

Izdavači: Kultura - Polis Novi Sad, www.kpolisa.com; Filozofski fakultet Niš

Uredništvo: dr Srbobran Branković, dr Mirko Miletić,
dr Aleksandar M. Petrović, dr Slaviša Orlović,
dr Srđan Milašinić, dr Aleksandra Kostić, dr Danijela Gavrilović,
dr Đorđe Stojanović, mr Nebojša Petrović.

Glavni i odgovorni urednik: dr Ljubiša Despotović

zamenik gl. i odgov. urednika: dr Zoran Jevtović

pomoćnik gl. i odgov. urednika: dr Darko Gavrilović

sekretar uredništva: dr Zoran Aracki

članovi uredništva iz inostranstva: dr Vasilis Petsinis (Grčka),
dr Pol Mojzes (SAD), dr Pavel Bojko (Ruska Federacija),
dr Marko Atila Hoare (Velika Britanija),
dr Tatjana Tapavički - Duronjić (RS-BiH),
dr Davor Pauković (Hrvatska)

prelom i priprema: Milan Karanović

Savet časopisa: dr Živojin Đurić, predsednik;
dr Vukašin Pavlović, dr Ilija Vujačić; dr Srđan Šljukić;
dr Nebojša Kuzmanović; dr Želimir Kešetović;
dr Ljubiša Mitrović, dr Goran Maksimović,
dr Ljubinko Milosavljević

štampa: SCERO PRINT, Niš

tiraž: 150.

UDK 316.334.56:008

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

KULTURA polisa: časopis za negovanje demokratske
političke kulture / glavni i odgovorni urednik Ljubiša Despotović.-
God. 9, br.17 (2012).- Novi Sad: Kultura – Polis Novi Sad; Filozofski
fakultet Niš; Scero print, 2012.- 23 cm

Četveromesečno

ISSN 1820-4589

COBISS.SR-ID 199568391

SADRŽAJ:

I (GEO)POLITIKA I NASILJE

- Miša Đurković, *Savremena ruska spoljna politika i Srbija početkom XXI veka* 1
- Veselin B. Konatar,
(Ne)Obaveštajne operacije kao akti agresije 27
- Marija R. Đorić,
Teorijsko određenje ekstremizma 45
- Ljubiša Mitrović, *Strukturalni karakter savremene globalne krize i neophodnost traganja za novom alternativom u svetu* 63

II MEDIJI I DRUŠTVO

- Divna Vuksanović, *Kako je moguća revolucija u eri medijske globalizacije* 75
- Nataša Simeunović Bajić, *Koncept različitosti i medijska proizvodnja značenja: srpsko-hrvatski odnosi u američkim novinama za vreme stvaranja zajedničke države* 89
- Zoran Jevtović / Milena Milutinović,
Srpska štampa na raskršću partokratije i civilnog društva 105
- Jelena Kuzmanović, *Nova uloga biblioteke u osnovnim školama i komunikaciona strategija za njeno promovisanje* 123
- Jelena S. Petković, *Kultura i masovno komuniciranje u kontekstu globalnih promena savremenog društva* 147

III KULTURNA BAŠTINA

- Mile Imerovski,
O Sremu – kao vojnoj krajini - nastaloj još u vreme Franaka 167
- Milojica Šutović, *Jovan Dučić – između sociološke realnosti i nacionalnog mita* 189
- Ljubinko Milosavljević,
Tradicija i istorijski diskontinuiteti 203

IV EKONOMIJA I DRUŠTVO

- Živko Kulić / Goran Milošević, *Faktori upravljanja ljudskim potencijalima* 217

V PRIKAZI

- Aleksandar M. Petrović, *Duhovna konstanta seoba i Miloš Crnjanski* 239
- Zoran Aracki, *Srpski ključ za dekodiranje globalizovane politike, medija i bezbednosti* 245
- Katarina Milošević, *Dijalog sa drugima: balkanske dimenzije evropskog identiteta* 251

CONTENTS

I (GEO)POLITICS AND VIOLENCE

- Miša Đurković, *Contemporary Russian Foreign Policy and Serbia at the Beginning of the 21st Century* 1
- Veselin B. Konatar,
(Non)Intelligence Operations as Acts of Aggression 27
- Marija R. Đorić,
Theoretical Delimitation of Extremism 45
- Ljubiša Mitrović, *The Structural Character of the Contemporary Global Crisis and the Need for a New Alternative in the World* 63

II THE MEDIA AND THE SOCIETY

- Divna Vuksanović, *How Revolutions are Possible in the Era of Media Globalization* 75
- Nataša Simeunović Bajić, *The Concept of Difference and the Production of Meaning by the Media: Serbo-Croatian Relations in American Press during the Creation of the Common State* . 89
- Zoran Jevtović / Milena Milutinović,
Serbian Press between Partocracy and Civic Society 105
- Jelena Kuzmanović, *The New Role of the Library in Elementary Schools and the Communication Strategy for its Promotion* . 123
- Jelena S. Petković, *Culture and Mass Communication in the Context of Global Changes in Contemporary Society* . . 147

III CULTURAL HERITAGE

- Mile Imerovski, *On Srem as a Military Region that Emerged as long ago as the Time of the Franks* 167
- Milojica Šutović, *Jovan Dučić between Sociological Reality and National Myth* 189
- Ljubinko Milosavljević,
Traditional and Historical Discontinuities 203

IV ECONOMY AND SOCIETY

- Živko Kulić / Goran Milošević, *The Factors in Human Potential Management*.. 217

V REVIEWS

- Aleksandar M. Petrović, *The Spiritual Constant of the Migrations and Miloš Crnjanski* 239
- Zoran Aracki, *The Serbian Key to Decoding the Globalized Politics, the Media and Security* 245
- Katarina Milošević, *Dialogue with the Others: the Balkan Dimensions of European Identity* 251

I

(GEO)POLITIKA I NASILJE

SAVREMENA RUSKA SPOLJNA POLITIKA I SRBIJA POČETKOM XXI VEKA*

Sažetak: Autor se poduhvatio istraživanja aktuelne ruske spoljne politike prema Srbiji. Najpre se istražuju standardni prigovori Rusije Srbiji. Zatim se analizira mesto Srbije u savremenoj ruskoj spoljnoj politici da bi se podržala teza da se Srbija ne nalazi na listi spoljno-političkih prioriteta Rusije. Potom se daje pregled po segmentima stvarnog ruskog prisustva u današnjoj Srbiji i završava se navođenjem standardnih prigovora domaćih rusofila Rusiji koji se svode na nedovoljno angažovanje i nedovoljnu prisutnost na Balkanu. Autor pokušava da da realno objašnjenje za takvo ponašanje Rusije.

Ključne reči: Srbija, Rusija, spoljna politika, Balkan, Kosovo, energija

U neformalnom razgovoru sa pripadnicima diplomatskog kora u Beogradu, zapadnim ekspertima, novinarima i onom vojskom različitih subjekata koji se na različite načine bave obaveštajnim radom i prikupljanjem informacija, kao česta tema se nameće pitanje delovanja Rusije na Balkanu i u Srbiji. Po pravilu je to jedno od onih pitanja koja ih najviše zanimaju i kojima posvećuju gotovo jednako pažnje koliko i unutrašnjim dešavanjima u Srbiji. Razumljivo, u takvim vrstama razgovora istraživač pokušava da dobije povratnu informaciju ne samo preko strukture pitanja koja mu se postavljaju, već i tako što sam traži da čuje mišljenje sagovornika o takvoj stvari. Jedna od skorašnjih odgovora diplomate iz centralno-evropske države vredi parafrazi-

* Rad je nastao na projektu 179014 Instituta za evropske studije koji finansira Ministarstvo za prosvetu i nauku republike Srbije. Autor dužuje zahvalnost za pomoć u nabavci literature kolegama Nebojši Vukoviću i Slobodanu Jankoviću.

rati. Na pitanje o tome šta rade Rusi ovde on je otprilike odgovorio ovako: „To nikome nije jasno”. Usledilo je zatim kratko razjašnjenje koje je rusku politiku u Srbiji poredilo sa nastupom razmažene i stalno nezadovoljne dece koja stalno očekuju da nešto dobiju, a kad se to ne ostvari uglavnom se dure.¹

Iz pozicije nekog ko pokušava da shvati pravce kretanja vektora velikih stranih sila koje su tradicionalno najvažnije za razvoj prilika na Balkanu, istraživač međunarodnih odnosa najviše problema ima da razume pravce delovanja savremene politike Rusije. Ponašanje zapadnih sila je prilično predvidljivo i uklapa se u jednu matricu delovanja koja je već dugo na snazi. Ono je naizgled diversifikovano, raspoređeno na različite nivoe i aspekte, od rada sa političkom elitom, kontrole odbrambenog i bezbednosnog sektora, privatizacionog osvajanja najvažnijih ekonomskih i medijskih sektora do dugoročnog kreiranja poželjne elite i ulaganja u sve oblike meke moći. S druge strane ono je vrlo precizno stratifikovano i ciljano ka dugoročnoj kontroli najvažnijih sektora, a posebno gornjeg i srednjeg sloja elite. Najvažnije je međutim da se ceo medijski prostor usmerava u željenom pravcu i time kreira atmosfera koja retrospektivno definiše teme, diskurs i opštu političku korektnost u javnom prostoru.

Ako se o detaljima ovog modela, njegovim periodičnim tendencijama, tehničkim razlikama između vizija i interesa pojedinih zemalja da raspravljati, osnovna matrica i posebno strateški ciljevi su jasni: Zapad želi da Srbiju pacifikuje, svede na nivo moći koji je niži od albanskog i hrvatskog faktora, da je institucionalno destabilizuje i regionalizuje, uvede u NATO i učini u svakom pogledu bezopasnom i nebitnom.

Kada se ovo poredi sa vidljivim delovanjem Rusije, problemi počinju već na prvom koraku: 1. Da li Rusija uopšte želi da povrati svoje nekadašnje pozicije na Balkanu? i 2. Do koje mere ona to nastoji zaista da uradi? Sve to vodi ka osnovnoj dilemi sa kojom se suočavamo 3. Ima li Rusija snage, znanja i raspoloživih resursa da to sprovede ili joj to naprosto nije deo kratkoročnih prioriteta kako to na primer tvrdi Aleksandar Dugin?

Sledeći problem je naravno pitanje o kojoj Rusiji i kojoj Srbiji govori-mo. Od 1917 do danas čini se da su naše politike stalno u raskoraku. Kad je u Rusiju došao komunizam, Srbija je kao deo versajske Jugoslavije pod Karađorđevićima vodila izrazito antikomunističku politiku. Diplomatski odnosi su uspostavljeni tek 1940 u predvečerje rata. OD 1948 ponovo kreće sukob dve države. Silom prilika obnovljena Srbija 1990. dobila je postkomunističku Mi-

¹ Nekoliko incidentnih nastupa ruskog ambasadora Konuzina čini se pre treba shvatiti kao odraz ove frustracije nego kao planirano demonstriranje sile, odnosno zastrašivanje koje bi sledilo uspešan model upotrebe štapa od strane zapadnih kolega.

loševićevu vlast koja je ušla u sukob sa Zapadom u istom preiodu kad je Rusija vodila ekstremno prozapadnu politiku. Da stvar bude još gora, smena u obrnutom pravcu dešava se u obe zemlje u isto vreme: kad je sa Putinom počela obnova suverenosti i odlučnije borbe za nacionalni interes u Rusiji, u Srbiji se desila smena vlasti koja je dovela ekstremno prozapadnu vlast. Ova disproporcija traje i dalje.

Ona ima i svoje nusefekte koji stvari čine još gorim. Srbija je zahvaljujući *Otporu* i stručnjacima za nenasilni otpor postala jedna od ideoloških i organizacionih baza jurišnika nove zapadne ekspanzije, tragični simbol za izvoz narandžastih i drugih obojenih revolucija kojima zapad menja nepodobne režime i instalira nove generacije klijenata. Takozvana *druga Srbija* ovde dosta radi da promoviše takozvanu drugu, *balotnu Rusiju*, odavde se šalju kadrovi za obuku opozicije u Moskvi, skuplja se materijal za izučavanje funkcionisanja Putinovog sistema itd.

Time se stvara dosta šizofrena slika da Moskva pomaže odbranu *rezolucije 1244* i sprečavanje formalne nezavisnosti Kosmeta, u isto vreme kada se resursi iz Beograda znatno koriste u borbi za podrivanje Putinovog režimal!

U svakom slučaju namera ovog članka je da iznese pregled skorijih aktivnosti ruske spoljne politike prema Srbiji, Srbima i prostoru srpskih zemalja, kako bi se na osnovu toga procenile stvarne namere i mogući dometi ruskog angažovanja.

*

Kada se pravi pregled unutrašnjih stavova srpskih subjekata iz oblasti politike, političke analitike i javnog mnjenja uopšte, moguće je izdvojiti dve vrste rusofilstva. Prva vrsta je takozvano emotivno, tradicionalno rusofilstvo panslovenskog tipa koje ima esencijalističke stavove u pogledu odnosa sa Rusijom i skoro bezrezervnu podršku svemu što sa velikom pravoslavnom sestrom ima veze. Za ovu vrstu rusofilstva svaki ruski interes i vizija dobri su za Srbiju pa se stoga ruska unutrašnja, spoljna politika i politika prema Srbiji posmatraju izrazito nekritički i neobjektivno. Dodatni problem sa ovom vrstom stava jeste česta pojava da se u željenu projekciju Rusije imputira sopstvena željena vizija toga što bi Rusija trebalo da bude, što se prezentira umesto stvarne slike Rusije.

Veliki deo aktera na toj sceni zapravo u prostor savremene Rusije projektuje neku vrstu vizije obnovljenog Sovjetskog Saveza. Možda najvažniji primer je izrazito ignorisanje prirode Putinovih ekonomskih reformi. O stvarnoj Putinovoj ekonomskoj politici se vrlo malo zna i malo govori, a umesto

toga se afirmiše politička vizija Putina koji se navodno bori sa „neoliberalizmom.” Potpuno se prećutkuje činjenica da su njegove prilično uspješne reforme finansijskog i ekonomskog sektora vodili takozvani čikaški đaci, petrogradska ekipa poput prvog premijera Mihaila Kasjanova, ministra ekonomije Germana Grefa i ministra finansija Alekseja Kudrina. Jedan od prvih poteza te vlasti pod Putinom bila je antologijska ultraliberalna mera smanjenja poreza na jedinstvenu poresku stopu od 13% koja je uz jačanje državne administracije pomogla suzbijanje poreske evazije i donela znatno povećanje prihoda u budžet. Druga značajna mera protiv koje su komunisti strahovito protestovali bila je liberalizacija trgovine zemljom itd.

Dakle činjenica da je Putin uspješno sprovodio protržišne reforme predstavlja tabu za ovu vrsu naših rusofila. Pogledajmo još jedan primer. Kao baza za zasnivanje odnosa sa Rusijom uzima se tradicionalno rasna (slovenska) i verska (pravoslavna) povezanost. Iz te perspektive ne vidi se zašto Rusija poslednjih dvadeset godina ima bolje, konstantnije i ekonomski efikasnije odnose sa Hrvatskom nego sa Srbijom.

U istu grupu nerazumevanja spada ovdašnja recepcija koncepcije evroazijstva, koja ima dugu tradiciju u ruskim intelektualnim krugovima. Ona je izvorno stvarana i razvijana u dijaspori od strane belih izgnanika,² ali se pojavljivala i u raznim sovjetskim projektima, da bi savremenu preradu i revitalizaciju doživela kod Aleksandra Dugina, a svoj praktično-propagandni vrhunac kada se pojavila kao deo Putinove izborne kampanje za treći mandat u vidu ideje o Evroazijskoj uniji.³ Suštinski element ove ideje jeste opet nešto što se kod nas stalno previda, potraga za identitetskom i institucionalnom osnovom razumevanja i izgradnje Rusije kao (imperijalne) zajednice koja mora da integriše na relativno ravnopravnoj osnovi svoju brojnu muslimansku populaciju kao i da otvori prostor za neki oblik pridruživanja sa centralnoazijskim državama u kojima su Muslimani većina. Dakle priroda evroazijskih inetegracija nije pravoslavno-slovenska. Štaviše. Njen cilj je zapravo obnova sovjetskog prostora i ništa više od toga.

Druga vrsta je pragmatično rusofilstvo. Ono se gradi na političkom realizmu i potrebi da se strahoviti pritisci na Srbiju koji dolaze od raznih zapadnih faktora bar malo relaksiraju time što bi se ojačao uticaj neke alternati-

² Subotić, 2004.

³ „Putin: Formiranje evroazijske unije možda 2015”, <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Putin-Formiranje-Evroazijske-unije-mozda-2015.sr.html> 20.10. 2011, I. Panarin, „Srbiji nema budućnosti bez tesnog saveza sa Rusijom”, <http://fakti.org/serbian-point/srbiji-nema-buducnosti-bez-tesnog-saveza-sa-rusijom>, 16/01/2012, A. Dugin, „Putin ima samo jednu šansu da preživi”, <http://euroasiasebia.wordpress.com/2011/10/20/>, В.Путин, „Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня”, *Известия*, 03. 10. 2011.

vne globalne snage i na taj način podstakla ravnoteža snaga i neka vrsta nadmetanja između njih. Iz ove perspektive svako pojačavanje prisustva Rusije na ovim prostorima, a posebno ekonomsko, trebalo bi da ima blagotvorni uticaj.⁴ U vreme kada se SAD usmeravaju na arapski prostor i Bliski istok, i kad u prazan prostor namenski, dozirano puštaju rimokatoličku Nemačku s jedne i islamsku Tursku s duge strane, ovaj povratak pravoslavne Rusije na Balkan, za Srbiju bi imao još važniju dimenziju.

Ovo priželjkivano, zahtevano pojačanje prisustva Rusa u Srbiji međutim se ne dešava. Domaći rusofili po pravilu za to uglavnom optužuju izrazito prozapadnu politiku vladajućeg režima koji Srbiju namenski odvlači od Rusije i gura ka evroatlantskim integracijama.

Ruski prigovori ponašanju Srbije i srpskih vlasti su veoma slične prirode. Navedimo neke od osnovnih i uobičajenih.

1. Srbija je nedosledna i ne drži se dogovora. Ovo je sasvim tačno kada se posmatra politika obnovljene Srbije u poslednje dve decenije. I Miloševićeva i DOSova garnitura su jednako igrale na kupovinu vremena, izbegavanje obaveza i čak i eksplicitno preuzetih dužnosti. Međutim isti prigovor bi se mogao mnogo lakše uputiti velim silama među koje spada i Rusija. Bombardovanje Srbije 1999. prošlo je bez ozbiljnijeg protivljenja Rusije. Sistem S300 nije isporučen pre početka bombardovanja da bude upotrebljen kao sredstvo odvratanja, a nuđen je posle početka rata kada bi njegova upotreba imala kontraproduktivne posledice. Rusija je nakon akcije na aerodromu Slatina vrlo brzo povukla svoj vojni kontingent sa Kosmeta, itd.⁵
2. Srbija Rusiju koristi samo kao pretnju Zapadu da nešto za sebe istruguje a suštinski je u zapadnoj sferi. Ako se posmatra nedavna izjava potpredsednika vlade Srbije koji na Molitvenom doručku u Vašingtonu upravo na taj način primitivno „preti“ Zapadu Rusijom,⁶ onda ovaj ruski prigovor zaista dobija na težini. Srbija se od 5. oktobra zaista i ponaša kao zemlja koja je potpuno pod kontrolom zapadnih sila. No deo problema je činjenica što je takav stav posledica ubeđenja da i Rusija Srbiju često koristi kao monetu za trgovinu sa Zapadom, da nema ozbiljne planove prema njoj. Naravno u istoriji se može naći puno primera za opravdanost tvrdnji i jedne i druge strane.

⁴ Ovdese već mora staviti ograda s obzirom na iskustvo dešavanja oko Crne Gore.

⁵ Ako se proširi van odnosa sa Srbijom ponašanje Rusije dobija još kontroverznije dimenzije. Vrlo je zanimljivo omogućavanje donošenja Rezolucije o Libiji u SB 17. 03. 2011 nakon čega su otpočeli vojni napadi Saveznika na Libiju i rušenje Gadafijevog režima.

⁶ Predizbomi balon: Dačić plaši Evropu Rusijom, http://www.slobodnaevropa.org/content/predizborni_balon_dacic_plasi_evropu_rusijom/24486632.html, 01/03/2012

3. Zbog Srbije smo 1914 ušli u rat u kome smo izgubili dinastiju i veliku Rusiju. Treba li opet zbog nje da rizikujemo, a u isto vreme naš kapital tamo ne može da uđe dok dominira kapital država koje Srbiji otimaju deo teritorije? Ovo je vrlo značajna dimenzija koja se u Srbiji često previda. Istorijsko iskustvo tragedije iz Prvog svetskog rata veoma je značajno za razumevanje uzroka uzdržanosti Rusije u pogledu domena širenja svoje moći. Carska Rusija je ušla u veliki rat sa Nemačkom iako je, pokazalo se, zaostajala u odnosu na nju na svim poljima (ekonomskom, tehnološkom, vojnom, organizacionom). Ovo prenaprezanje snaga oslabilo je zemlju iznutra i dovelo do boljševičke revolucije i trajnog sakaćenja Rusije. Kao što ćemo videti ovo iskustvo utiče na Rusiju danas da vrlo oprezno projektuje svoje ciljeve u svetskoj politici i ne preuzima obaveze i poduhvate za koje nije sigurna da ih apsolutno kontroliše.⁷ Ogovor Srbije na ovaj prigovor bi bio da Srbija upravo i uračunava tu nespremnost Rusije da se previše širi i da uvažava činjenicu da je to dominantno ostavlja zapadu kao kontroloru.⁸
4. U Srbiji ne možemo da ulažemo kapital kao i ostali igrači. Ova konstatacija je sasvim tačna kad je u pitanju period poslednje decenije. Ruske firme su učestvovala u veoma malom broju privatizacija i namemo su obeshrabrivane da ovde ne ulažu. Činjenica da je G17 kao izrazito antiruska stranka tokom čitavog tog perioda kontrolisao finansije i ekonomiju, objašnjava silne prepreke na koje su potencijalni ruski investitori nailazili. Dinkić je sprovodio politiku zbog koje je zapad i doveo DOS na vlast. Takođe čitava medijska sfera se dominantno kreira na antiruskim osnovama pa je posmatrano sa stanovišta stavova elite ukupna atmosfera za investiranje nepovoljna za Ruse.⁹ Kao što ćemo videti odgovor na ovaj prigovor je jednostavan i svodi se na ključni srpski prigovor: zašto ste dozvolili da se takva atmosfera kreira?
5. Zašto Srbija ne iskoristi ili ne sme da iskoristi 800 miliona dolara dogovorenih kredita za razvoj infrastrukture. Ovaj kredit je ugovoren još pre više od dve godine prilikom posete ruskog predsednika Medvedeva ali do danas nije u javnosti poznato zašto se on ne realizuje. Jedna verzija tvrdi da srpski akteri ne smeju da prihvate taj kredit i ceo aranžman koji bi obuhvatio i jače angažovanje ruske građevinske operative, kadrova i sl, zbog

⁷ Pogledati Đurković, 2008.

⁸ Potrebno je uraditi jednu dobru analizu svih podela interesnih sfera na Balkanu između Rusije i Zapada još od vremena Katarine Velike. Ima hipoteza koje tvrde da je u svim tim podelama Srbija kao i danas ostajala pod zapadnom kontrolom.

⁹ Izvanredan primer je činjenica da su na Ekonomskom forumu na Kopaoniku u martu 2012, investitori podeljeni na one koji dolaze iz SAD i EU s jedne i sve ostale s druge strane. Na to je reagovao ruski ambasador pitajući da li su ruske pare lošije od zapadnih.

pritisaka zapadnih država. Druga tvrdi da projekti nikada nisu napravljeni zbog opšte neozbiljnosti u sektoru kojim rukovodi ministar Mrkonjić. Kad je nakon toga gostovao Putin špekulisalao se o tome da je navodno ponuđen veliki paket investicija različitog tipa na koji do danas iz Beograda nije odgovoreno. U svakom slučaju potpisivanje strateških sporazuma koji su maltene bili dogovoreni za jul 2011, stavljeno je *adakta* na rusku inicijativu, a ranije dogovorena poseta predsednika Srbije je otkazana.

6. Suština prethodnih prigovora uglavnom može da se svede na poslednji: kako je moguće da u Srbiji ne postoji ozbiljna, odgovorna i dosledna struktura sa kojom bi mi mogli da saradujemo? To zaista jeste najvažnije pitanje koje u sebi sažima spor između ozbiljnijih srpskih rusofila i ruske državne politike. Njemu ćemo se vratiti na kraju. Pogledajmo sada kako se Srbija projektuje u raznim ruskim koncepcijama spoljne politike.

*

Ruska poljna politika je tokom prošle decenije ponovo počela strateški da se osmišljava i realizuje. Putinova vlast predstavlja snažan momenat stabilizacije i vaspostavljanja unutrašnjeg suvereniteta. Za razliku od Jeljcinove decenije Rusija više nije objekat delovanja zapadnih faktora već je polako, nesigurno ali konstantno počela da se vraća na svetsku scenu kao aktivan regionalni igrač, koji uvodi red u svom najbližem dvorištu, otvara puteve saradnje sa zemljama Evropske unije i Kinom, i pokušava da se suprotstavi zapadnoj ekspanziji na tačkama gde se proceni da je to moguće.¹⁰ Kao deo tog strateškog povratka na regionalnu, kontinentalnu i svetsku scenu oni su ponovo pokazali interes za Balkan, prostor na kome su tradicionalno imali jako uporište, a sa koga su devedesetih gotovo proterani.

Tokom poslednjih nekoliko godina i ruski analitičari, naučnici i političari su počeli ozbiljnije da rade na strateškim koncepcijama ruske politike u 21. veku. Za nas je veoma važno kakvo mesto Balkan i Srbija dobijaju u tim projekcijama.

O odnosima Rusije i Srbije tokom poslednjih petnaestak godina pisao je veliki broj ruskih autora, najrazličitijih politički i ideoloških opcija. Navedimo najznačajnija imena: Aleksej Arbatov, Pavel Kandelj, Sergej Romanenko, Elena Guskova, Nađa Aleksandrova Arbatova, Konstantin Nikiforov, Na-

¹⁰ Kao prelomni trenutak javlja se poznati Putinov minhenski govor iz 2007 kada je Rusija najavila odlučnije delovanje u međunarodnoj sceni i spremnost da po potrebi uđe u konfrontaciju.

talija Naročnickaja, Aleksandar Dugin, Igor Panarin, ili političari Sergej Baburin i Jevgenij Primakov¹¹. I u vreme devedesetih kada je prisustvo Rusije na Balkanu bilo veoma ograničeno, trajale su unutrašnje debate o (ne)poželjnosti većeg i bližeg angažovanja Rusije u pogledu interesa Srbije. Bez obzira na polaznu poziciju čini se da i danas u igri ostaju teme koje je Kandelj sažeto izneo 1999. On je recimo tvrdio da Rusija nije imala poseban interes za to kako će izgledati konfiguracija novih granica koje su se crtale na Balkanu, te da joj je važnija bila stabilnost zbog izvoza energenata.¹²

Politika Rusije prema pitanju Kosmeta u Putinovoj deceniji očito je bar nominalno građena na drugoj premisi, oštrom suprotstavljanju cepanju Srbije. Poštovanje međunarodnog prava i dalje uživa visoko mesto u prioritetima ruske spoljne politike, pre svega zbog izglednosti da se novim presedanima otvara mogućnost za buduće cepanje Rusije. No s druge strane Vladimir Putin je odmah nakon zapadnog proglašavanja nezavisnosti Kosova najavio da će ovaj dvosekli mač vrlo brzo udariti na način koji se Zapadu uopšte neće dopasti.¹³ Nakon letnjeg rata u Gruziji, Rusija je priznala nezavisnost Abhazije i Južne Osetije, dve države koje su nastale na teritoriji međunarodno priznate Gruzije. Ako se ovom slučaju doda zanimljiva i slabo istražena uloga Rusije prilikom odvajanja Cme Gore, prvobitna teza o zastarelosti Kandeljovih načela počinje ozbiljno da se problematizuje.

S druge strane njegovo ukazivanje na činjenicu da Balkan pa ni Srbija nisu prioritet za Rusiju je i danas od velike važnosti. On tvrdi: „Hipoteza o prioritetnosti Balkana za Rusku federaciju ne može biti potvrđena ni obimom, ni potencijalom njene ekonomske saradnje i s drugim zemljama regiona, iako za njih veze sa Rusijom imaju poseban značaj. Balkan dobija novi značaj za Rusiju u kontekstu konflikta oko puteva tranzita nafte i gasa iz kaspijskog basena, ... Ali i u tom kontekstu Balkan se u ruskoj strategiji objektivno nalazi u podređenom statusu u odnosu na druge partnere i suparnike: zapadne zemlje, države postsovjetskog prostora, Tursku i Iran”¹⁴.

Premisa na kojoj je Kandelj gradio svoju tezu je nesposobnost Rusije tokom devedesetih da se ozbiljno uhvati u koštac sa Zapadom na Balkanu. Potencijali Rusije deset godina kasnije bili su nemerljivo veći no opet je pitanje da li se osnovna postavka promenila. U međuvremenu su Bugarska i Rumunija postale deo i NATO i Evropske unije, dok je ova druga zemlja čak pokazala interes da se u njoj postave delovi budućeg američkog antiraktenog

¹¹ Relevantni radovi ovih autora navedeni su u spisku literature na kraju teksta.

¹² Kandelj, 1999.

¹³ Putin u trećem delu četvorodelnog serijala *Putin, Rusija i Zapad* (*Putin, Russia and the West*, emitovan na BBC 2 početkom 2012.)

¹⁴ Kandelj, 1999, str. 77

štita koji Rusi posmatraju kao ozbiljnu pretnju za sebe. Dakle Srbija je od Rusije odvojena faktičkim sanitarnim kordonom što onemogućuje strateška savezništva čak i da je ovim stranama do njih stalo. Stoga kada Panarin tokom Putinove predsedničke kampanje promovise viziju Evroazijske unije u kojoj će Beograd biti jedan od četiri glavna grada, jasno se uviđa koliko to odudara od čitave ranije Putinove politike koja je usmerena ka strateškom približavanju zemljama Evropske Unije (pre svega Nemačkoj),¹⁵ višegodišnjem partnerstvu sa Amerikom u ratu protiv terorizma, i ciljanom ali ipak sekundarnom poboljšavanju odnosa sa Kinom i Turskom.

SR Jugoslavija tada i Balkan pominju se u prvom strateškom dokumentu o spoljnoj politici koji je nastao pod Putinom u svega jednom pasusu. Indikativno, pominju se u kontekstu odnosa sa Evropskom unijom i pojedinačnim evropskim zemljama. Ističe se zalaganje Rusije za očuvanje teritorijalnog integriteta SR Jugoslavije, sprečavanje njenog cepanja jer to može da dovede do panbalkanskog konflikta¹⁶. Vidimo dakle da se još tada problem Kosmeta pojavljuje kao najznačajniji. Kad se pogledaju neki nezvanični koncepti kao što je strategija koju je 2007 godine potpisao Sergej Karaganov vidi se da se u tekstu od 152 strane Srbija ne pominje nijednom a Balkan pominje na dva mesta u kontekstu bezbednosne i energetske politike¹⁷. Ovo je zapravo postao mejnstrim ruske politike prema Balkanu i Srbiji. Dva najvažnija momenta oko kojih se taj odnos gradi i gotovo jedini za sada jesu pitanje Kosmeta i pitanje energetskog upliva Rusije u Srbiju. U poslednjem zvaničnom Konceptu ruske spoljne politike koji je objavljen 2008. pod supervizijom predsednika Medvedeva, ne samo da nema Srbije, već nema ni eksplicitnog ukazivanja na problem Kosova, ali je čak nestao i termin Balkan. Ovo područje se pominje u rečenici koja se odnosi na zemlje centralne, istočne i „jugoi- stočne Evrope” što znači da je i terminološki usvojena zapadna retorika¹⁸.

Retki su u Rusiji značajni glasovi poput Natalije Naročnickaje koji nastoje da u fokus stave neke dublje teme zajedništva kao što su pripadnost

¹⁵ Ignorisanje ove izrazite okrenutosti Putinove spoljne politike prema EU je još jedna od tabu tema za naše emotivne rusofile. I poslednji Putinov programski dokument o spoljnoj politici, predizborni članak iz *Moskovskih novosti* sažima svu prethodnu strategiju: EU se navodi kao najveći spoljnotrgovinski partner i prostor sa kojim Rusija kao evropska zemlja želi da razvija strateške odnose, i da stvori jedinstven ekonomski prostor, jedinstveno tržište na kome svi mogu slobodno da se kreću i trguju. S druge strane ukazuje se i na izvore negativnog odnosa Brisela ka Rusiji, ali i nagoveštava neminovnost međusobne saradnje između EU i Rusije. Insistirajuć na punoj integraciji tržišta sa EU i na uvođenju bezviznog režima Putin zapravo traži visok stepen integracije Rusije sa EU (Putin, 2012).

¹⁶ Concept 2000.

¹⁷ Karaganov, 2007.

¹⁸ Concept 2008.

istom pravoslavnom postvizantijskom prostoru, zajednička duhovnost, slovenski afinitet ili drugi oblici identitetske politike.¹⁹ Aleksandar Dugin koji je u svojom geopolitičkim projekcijama²⁰, naznačio moguće osnove zajedništva u realnim vizijama neoevroazijstva na tragu Konstantina Leontjeva, u novijim intervjuima namenjenim našoj publici jasno je i pošteno isticao da Srbija nažalost još uvek nije na listi prioriteta aktuelne ruske politike²¹.

Ako se tome suprotstavi argument o jakoj zainteresovanosti ruske diplomatije za to pitanje i blokiranje zapadne rezolucije o Kosovu u Savetu bezbednosti, to još uvek ne znači faktičko angažovanje u stvarnom sprečavanju izgradnje nezavisnosti na terenu. Nekadašnji premijer Rusije, Primakov u jednom skorijem radu²², pitanje Kosmeta razmatra u sklopu problematike globalnog sukoba Rusije i NATO. Kada međutim dolazi do faktičkog dešavanja na terenu kao jedino moguće, realno rešenje vidi podelu u kojoj će se Srbi homogenizovati na severu i taj deo sačuvati uz uslov eventualnog odlaska zapadnih trupa.

Iako Žil Trude²³, tvrdi da Srbija spada u treći krug zemalja prema kojima u oblasti međunarodne diplomatije zbog identitetske srodnosti Rusija pokazuje neku vrstu naklonosti i iako je predsednik Medvedev 01. 07. 2008 izjavio da Rusija ima poseban interes za Srbiju (ne precizirajući o čemu se radi), očigledno je da se Rusija na Balkan vraća vrlo sporo, ulazeći pre svega preko energetskog sektora (što ovaj region ne izdvaja od bilo kog drugog u Evropi kome Rusi prodaju energente), a Balkan i Srbija i dalje ne spadaju na listu prioriteta ruske spoljne politike.²⁴ Analiza koja sledi čini se da dobro potvrđuje iznetu hipotezu.

*

Sledeći korak našeg istraživanja je analiza realnog prisustva Rusije na različitim nivoima u Srbiji. Budući da je ovaj rad pionirski te vrste u našoj nauci i da se bavi procesom koji se trenutno odvija, u njemu se koristi slobodnija metodologija koja koristi medijske izvore, alternativne izvore informi-

¹⁹ Aktuelna politika u kojoj se Gasprom u Srbiji i na Zvezdinom stadionu reklamira na latinici emfatično pokazuje relevantnost tih tema za elitu.

²⁰ Dugin, 2004., str. 400.

²¹ Dugin, 2010.

²² Primakov, 2010, str. 112-115.

²³ Troude, 2011

²⁴ Ako se na primer kao relevantna odrednica uzme značaj ambasadora, čini se da je BiH sa Republikom Srpskom, gde Rusiju zastupa Aleksandar Bocan Harčenko, jedan od najvažnijih ljudi u njihovoj diplomatskoj službi, u ovom trenutku Rusima značajnija od Srbije.

sanja, analize stranog faktora i rekonstrukciju logike delovanja pokušavajući da da što verniju sliku stvarnog ruskog prisustva u Srbiji danas. Autor je svestan spekulativnog karaktera poduhvata i stoga ga tretira kao jednu vrstu hipotetičke analize, konstruisanja heurističkog oruđa koje može biti korisno za analizu ruske spoljne politike i u skladu sa tim i pravljenja projekcija moguće spoljne pa i unutrašnje politike Srbije.

- Bezbednosni nivo, saradnička mreža

Počnimo od onog segmenta koji je nospomo najvažniji i koji služi kao neka vrsta infrastrukturne osnove, baze, na koju dolazi sva ostala nadgradnja. Radi se o sistemu obaveštajne mreže, koja obuhvata saradnike, informatore, špijune, agente od uticaja i ostale subjekte obaveštajnog rada, umrežene u jedan sistem koji se obično koordinira iz nekog zvaničnog (ambasada npr.) ili parazvaničnog (kulturni centar, ili predstavništvo neke velike firme npr) punkta. O tim stvarima u javnosti nema informacija. Sluteći po onome što može da se čuje u nekim alternativnim krugovima, čini se da su Rusi tokom prethodne decenije učinili određene napore u tom pravcu.

Ako je za vreme SSSR njihova obaveštajna mreža bila jedna od najboljih i najrazvijenijih na svetu, tokom devedesetih su zbog opšte ideološko-političke situacije doživeli veliko povlačenje čemu je svakako doprinelo i radikalno smanjenje finansijskih sredstava namenjenih za te svrhe. Razumljivo, zbog ratova na Balkanu tokom kojih je Rusija imala određenu sekundarnu ulogu, oni su ostali prisutni na terenu, ali u mnogo manjem obimu nego ranije.

Nakon 2000. došlo je do postepenog oživljavanja ovih aktivnosti i na Balkanu pa i u Srbiji. Za ovaj proces važno je registrovati nekoliko faktora. Prvo i nakon povlačenja devedesetih ostala je uspavana mreža nekadašnjih saradnika, od kojih su neki tokom vremena zauzimali vrlo značajane pozicije u društvu. Ti kontakti su vrlo lako mogli da se obnove u novim okolnostima. Drugo osim sopstvene mreže, ruski faktor je tradicionalno na ovim prostorima imao jako dobre veze sa vojnim krugovima i sa vojnom obaveštajnom strukturom.²⁵ Uprkos tome što je struktura KOS ostvarila dobre kontakte sa zapadnim igračima koji su ovde zagospodarili, ona je za razliku od civilne službe ostala neokrnjena. Njeni delovi i saradnici su se dobro pozicionirali i eko-

²⁵ Nije na odmet primetiti da nekadašnji savezni ministar odbrane general Veljko Kadrijević danas živi u Rusiji. Kao što je poznato on je u vreme početka raspada Jugoslavije putovao u Moskvu da zahvaljujući ovim tradicionalno dobrim odnosima vrha dve vojske proveri stavove ruskog političkog i vojnog rukovodstva prema različitim opcijama za razrešenje krize.

nomski i politički. O njihovoj moći najbolje svedoči mogućnost promocije i reklame koju su ostvarili preko tako zahtevnog i uspešnog projekta kao što je serija RTS-a *Moj rođak na selu*.²⁶

Ova struktura je tradicionalno kao i čitav vojni aparat bila najbolji partner ruskom uplivu na ove prostore. Po svemu sudeći ovaj kanal je ponovo iskorišćen za obnovu ruskog obaveštajnog prisustva u srpskim krajevima. Jedan od boljih indikatora je potezanje ozbiljne priče o izgradnji ruskog centra za pomoć u situaciji prirodnih katastrofa koji bi trebalo da se gradi oko Niša.²⁷

Druga vrsta indikatora je ulazak Rusa u energetski sistem gde je vrhunac izgradnja gasovoda Južni tok. Kako i Rusi sami kažu za ovaj projekat je potrebna određena vrsta *ukorenjivanja*, odnosno obaveštajno-bezbednosnog i političko-medijskog pripremanja prostora. Sama činjenica zainteresovanosti ruske strane za implementaciju takvog projekta podrazumeva znatno ojačavanje obaveštajne i bezbednosne strukture koja bi to trebala da prati i obezbeđuje.

Kao što smo rekli o tome u javnosti ne postoji ništa, ali ima dovoljno potvrda da stvari idu u tom pravcu.

- Partijska politika

Kao što ne postoji adekvatan rad sa srpskim nevladinim organizacijama, takođe ne postoji ni sličan oblik saradnje ruskih i srpskih partija kakav bi makar delimično pratio način na koji zapadne partije i partijske fondacije rade sa srpskim političkim strankama. Sledi pregled veza koji će ilustrovati ovu tezu.

Demokratska stranka. Ovo je najvažniji kanal saradnje i svodi se na direktnu komunikaciju Tadićevog kabineta, odnosno najbližih saradnika sa vrhovima ruske države. Svi najvažniji problemi i pitanja uključujući i političke, bezbednosne i ekonomske, rešavaju se preko vrha. To je uostalom jedina direktna komunikacija koju neko iz DS ima. Ranije je ovaj kanal funkcionisao relativno dobro i konstantno zahvaljujući vezi sa Georgijem Potlavčenkom.²⁸ Nakon njegovog postavljanja na mesto gubernatora petrogradske oblasti, Beograd je izgubio ozbiljan direktan kontakt sa kabine-

²⁶ Scenarista Radoslav Pavlović koji je isti posao uradio i za prethodni projekat KOS-ovog samoreklamerstva i obračuna sa civilnom službom, film Darka Bajića iz 1995 *Balkanska pravila*.

²⁷ Na *Vikiliksi* postoji depeša koja prenosi kako je Dačić objašnjavao američkoj ambasadorski Vorlik da mu ne pada napamet da Rusima dopusti da grade bazu kod Niša.

²⁸ Dodeljen mu je orden povodom državnog praznika Sretenja 2012.

tima predsednika i premijera Rusije. Postoje indicije da je Vuk Jeremić imao neke kanale komunikacije i kao ministar i preko nekih srpskih struktura koje imaju veze sa ruskim partnerima. Pošto je on politički u padu ovaj kanal zasad gubi na značaju.²⁹

Demokratska stranka Srbije. Postoji formalni sporazum o saradnji između Jedinственe Rusije i DSS. Suštinski se to svodi na protokolarna gostovanja na kongresima stranaka. Nema faktičke saradnje niti međusobnog poverenja. Poseban kanal ima potpredsednik DSS Nenad Popović, vlasnik *ABS Holdinga*. On je dugo vremena radio u Rusiji gde i dalje ima odlične poslovne i političke kontakte. Inače tokom vremena kad je DSS bio na vlasti Rusi su se žalili da nisu mogli da ulože ni dolar kapitala zbog blokade Dinkića i Koštuničinog kabineta. Međutim, to im ne smeta da danas razvijaju neki oblik saradnje sa ovom strankom, i to čini se pre svega u funkciji pritisaka na aktuelnu vlast koja je za njih uvek najvažniji partner.

Srpska napredna stranka. Slična situacija kao sa DSS-om. Postoji formalni sporazum o saradnji sa Jedinственom Rusijom koji SNS koristi za propagandnu upotrebu prema biračima u Srbiji. To je završeno preko nekadašnjeg službenika u ruskoj ambasadi i to je osnovni kanal komunikacije koji i dalje imaju. Drži ga sam Tomislav Nikolić, pri čemu je najvažniji operativni kontakt preko njegovog tasta Milana Bačevića. Ni oni ne uživaju preterano poverenje kod Rusa. No drži se otvoreni kanal komunikacije pošto ovi mogu da budu vlast vrlo brzo.

Srpska radikalna stranka, uz SPS ima najbolje veze u Rusiji. Postoje tradicionalne veze sa tvrdim patriotskim strukturama u Rusiji kao što su Sergej Baburin i drugi poslanici u parlamentu (SRS je svojevremeno imao sporazum o saradnji sa Liberalno-demokratskom partijom Žirinovskog). Takođe odlične veze sa Institutom za slovenske studije pri Ruskoj akademiji nauka gde su Konstantin Nikiforov i Elena Guskova. Mladi poslanici Dejan Mirović, Boris Aleksić i drugi saraduju sa njima i pišu za *Fond strateške kulture*, a ta struktura ljudi je redovna na konferencijama koje SRS pravi povodom Šešeljevog zatvorenništva u Hagu. Ne postoje međutim podaci da SRS dobija neku finansijsku ili organizacionu pomoć od Rusa.

Socijalistička partija Srbije ima najbolje kontakte u Rusiji još od Miloševićevog vremena. U Moskvi je Miloševićev brat Bora a negde tamo su i supruga i sin. Najbolje odnose sa Rusima ima sam Dačić i smatra se da su i oni pomogli da on politički preživi i da se vrati posle Petog oktobra. SPS ima sporazum o saradnji sa partijom Pravedna Rusija Sergeja Mironova,

²⁹ Što ne znači da budućnosti neće biti konišćen. Za Jeremića se najavljuje mogućnost izbora na mesto predsedavajućeg Generalne skupštine UN što bi bio idealan mehanizam da se on skloni naneko vreme i ondakasnije ponovo vrati u srpsku politiku.

tzv. *rezervnom* Putinovom partijom. Gostuje se na kongresima. Suštinski saradnja postoji sa vrhom ruske države i pre svega sa vrhom ruskog energetskog sektora. Smatra se da upravo SPS u Srbiji garantuje ruske energetske interese, pa je ranije ministar bio Škundrić, a sada je Mrkonjić. Na čelu Srbija gasa je Dušan Bajatović. To su inače ljudi koji imaju najbolje odnose sa Rusima u SPS.

Rusi su generalno zanimljivi domaćim političarima zbog *pi ara* (zbog popularnosti Putina i Rusije kod većine birača). Zna se da su Rusi neizbežni zbog gasa i energije kao i da imaju dosta sredstava koje bi mogli da investiraju. Postoji međutim strah od zapadnjaka da se sa Rusima ozbiljno igra čak i kad je samo ekonomija u pitanju. Još uvek nije realizovan ulazak ruskih banaka i osiguravajućih društava iako su Tadić i Dačić to više puta obećavali.

Najbolji primer za ponašanje srpskih političara prema Rusima je Dragan Marković Palma koji redovno gosti ruske ambasadore u Jagodini, a u Vikiliks-u nalazimo depešu u kojoj isti ogovara Ruse kod Amerikanaca i tvrdi da on dobro zna kako nam Rusi nikad ništa nisu pomogli.³⁰

-Nevladine organizacije

Postoji nekoliko rasprostranjenih mitova o Rusiji i Srbiji. Prvi od njih tvrdi da je Srbija među prioritetima ruske spoljne politike. Kao što smo videli sami ruski teoretičari različite orijentacije poput Aleksandra Dugina ili Sergeja Karganova slažu se da se Srbija ne nalazi na listi prioriteta ruske spoljne politike u predstojećem periodu. Otud uprkos izraženom tradicionalnom proruskom raspoloženju u velikom delu javnosti ne postoji adekvatna mreža nevladinih organizacija, akademskih instituta, medija itd, koja bi promovisala proruske stavove u javnom mnenju. Štaviše najozbiljnije istraživanje srpsko-ruskih odnosa i njihov detaljan pregled sprovodi izrazito pro-NATO nevladina organizacija ISAK fond.³¹

U Srbiji postoji jedan broj proruskih nvo-a. Za razliku od zapadnjaka koji uglavnom sami prave, podstiču i razvijaju svoje nvo preko lokalnih izvođača, ove organizacije su po pravilu autentični projekti proruski orijentisanih Srba. Karakteriše ih pre svega nedostatak novca i generalno niski kapaciteti za delovanje u javnosti. Takođe i izrazito neprijateljski stav, odnosno zatvorenost većeg dela medija u Srbiji za njihovo delanje i stavove.

³⁰ Vidi Nikola Vrzić, „Vikilks, američke depeše i srpska politička kaljuga”, *Pečat*, 13. 09. 2011.

³¹ Pogledati njihove veoma zanimljive i sadržajem bogate monitoringe srpsko-ruskih odnosa na stranici. <http://www.isac-fund.org/> kao i publikaciju Žarko Petrović, (ur.), *Odnosi Rusije i Srbije na početku XXI veka*, ISAC Fond, Beograd, 2010.

Najozbiljnija organizacija takvog tipa su *Srpske Dveri*. Ova nvo koja pokušava da se transformiše u političku partiju, formirana je pre više od deset godina. Sačinjavaju je u osnovi veoma religiozni ljudi i smatralo se da imaju veoma bliske veze sa srpskom crkvom. Na njenom čelu je sve vreme istih četvoro-petoro ljudi koji sada imaju između 35 i 40 godina. To su uglavnom nekadašnji studenti Filološkog fakulteta Branimir Nešić, Boško Obradović, zatim pravnik Vladan Glišić i Radovan Tvrdišić.

Najpoznatiji oblici delovanja su izdavanje veoma kvalitetnog tematskog časopisa i organizacija veoma posećenih javnih tribina na Mašinskom fakultetu u Beogradu. U slučajevima protesta protiv proglašenja nezavisnosti Kosova sa još nekim organizacijama uspeli su da izvedu desetak hiljada ljudi na ulicu, a u jesen 2010. organizovali su porodičnu šetnju ulicama Beograda na kojoj je bilo više od 15 000 učesnika.

Smatra se da imaju široku organizaciju i kontakte u više desetina gradova Srbije. Najveći problem su finansije. Izdržavali su se od pomoći nekih manjih privrednika u Srbiji, ranije od funkcionera DSS dok su bili na vlasti i od srpske dijaspore iz bogatijih zapadnih zemalja. Imaju dobre kontakte sa različitim faktorima u Rusiji. Poznati ruski naučnici su dolazili na njihove tribine itd, ali skoro nikakve finansijske pomoći odatle nisu dobijali.³²

Društvo rusko-srpskog prijateljstva. Ovo je organizacija koja ima dugu tradiciju i koja beleži neku vrstu razvoja u poslednjih godinu dana. Formalno je na čelu istoričar doktor Slavenko Terzić, ali je najvažnija osoba glumica Ivana Žigon koja ima dosta redovne i jake kontakta sa određenim umetničkim i kulturnim krugovima u Rusiji. Društvo deluje preko projekata koje sponzorise niz organizacija. Jedna od njih je Ruska slava, nvo iz Rusije, a drugi je ABS holding, kompanija Nenada Popovića, poptredsednika DSS. Po raznim drugim projektima delimično su ih pomagale i neke državne firme kao što je Telekom. Jedan od važnijih prijatelja je Nikita Mihalkov.

Projekti su uglavnom humanitarne i kulture prirode. Postoje međutim nastojanja da se pod kapu ovog društva stave razna lokalna društva rusko-srpskog prijateljstva, ili da se osnivaju njihove granče u gradovima gde ih nema, kao i da se delatnost proširi i prema ekonomskoj saradnji dve zemlje.

Časopis Geopolitika. Ovo je jedan od najozbiljnijih magazina koji izlaze u Srbiji. Vlasnik, direktor i urednik je novinar Slobodan Erić, jedan od osnivača opozicije u Srbiji početkom devedesetih, koji je takođe imao dobre odnose i sa nekim delovima SPS. Magazin izlazi više od deset godina, ali se

³² Slučaj Dveri izvanredno ilustruje odnos zvanične Rusije prema ovakvim iskreno proruskim strukturama u Srbiji. Činjenica njihovog poštenja, solidnog potencijala i privrženosti Rusiji nije dovoljna da Rusi sa njima počnu ozbiljnije da rade i da uloze određen novac u njihovu političku promociju. Radi se dakle isključivo sa gotovim proizvodom koji ima pozicije moći.

neredovno pojavljivao na kioscima zbog nedostatka novca. Ima solidan tiraž od oko 3000 prodatih primeraka. Oko sebe okuplja jednu značajnu alternativnu intelektualnu ekipu, među kojom je najznačajniji dr Srđa Trifković koji živi u Čikagu i saradnik je poznatog desnog Rokford instituta i magazina Hronike. Osim časopisa, Erić organizuje i javne debate i okrugle stolove nekoliko puta godišnje. Od pre godinu dana magazin je počeo redovno da izlazi zahvaljujući poboljšanim vezama sa Rusima: kao podlistak izlazi mesečni izbor Rusija i Srbija koji priprema i sponzoriše Rosijska gazeta.

Balkan magazin. Ovo je veb portal pokrenut otprilike pre dve godine. U potpunosti ga sponzoriše i podržava Srbijagas i Lukoil, dakle ruska struktura. Vodi ga nekoliko uglednih novinara kao što su Slavoljub Kačarević, Jelica Putniković i Miloš Obradović. Portal nema jasnu koncepciju, ima slabu posećenost i gotovo nikakav uticaj.

Nedeljnik Akter. Izlazi nešto više od godinu dana. Nije ostvario ni veliki tiraž niti značajan uticaj u javnom mnenju. Uglavnom za njega pišu nepoznati novinari čiji se tekstovi ne prenose. Čitav projekat se povezuje sa određenim strukturama koje su poreklom iz Republike Srpske. Glavni urednik je izvesni Tihomir Trišić koji je pre toga pod kontroverznim okolnostima napustio uređivanje Građanskog lista iz Novog Sada. Prilikom posete Vladimira Putina kod njih je objavljen luksuzan disk o Putinu koji je finansirao NIS.

Postoji još jedan broj portala kao što je npr *Fakti.rs* poznatog novinara Đure Bilbije, koji imaju povremene oblike saradnje sa nekim ruskim akterima. Treba pomenuti portal *Vidovdan*, čiji urednici Branko Radun i Dragomir Anđelković saraduju sa Fondom strateške kulture. Jedan od njihovih saradnika je Stevica Dedanski koji vodi *Centar za razvoj međunarodne saradnje*, organizaciju koja je organizovala par javnih skupova usmerenih protiv ulaska u NATO, a za priključenje ruskoj bezbednosnoj inicijativi OUKB.

- Poslovna elita

Osnovu ruskog poslovnog prisustva čini menadžment i cela infrastruktura izgrađena oko preuzetih energetske sistema. Godine 2003 Lukoil je privatizovao kompaniju Beopetrol sa njenom mrežom pumpi za gorivo, dok je naravno najvažniji ruski prodor zabeležen 2008 sa takozvanim naftno-gasnim sporazumom kada su Rusi kupili NIS i otvorili prostor za izgradnju Južnog toka i srodnih infrastrukturnih objekata kao što je skladište u Banatskom dvoru. Tu je naravno i zajednička kompanija Jugorosgas preko koje ide distribucija ruskog gasa u Srbiju.

Sa srpske strane prvo što treba pomenuti jeste Branislav Grujić, vlasnik kompanije Farman koji je trenutno na čelu tajkunskog društva Privrednik. Ima razvijene građevinske poslove u Rusiji, ali čuje se da sve lošije stoji. Time se tumači činjenica da je politički prišao Dinkiću, da će biti deo Pokreta privrednika koji će zapravo biti deo URS. Nenad Popović potpredsednik DSS i vlasnik ABS holdinga ima tamo svoj biznis koji se dobro drži i preko njega ima i bezbednosne i političke kontakte. Tu je zatim Nikola Pavičić, počasni predsednik Tarket Sintelona, najuspešnije srpske firme koja radi sa Rusima (70 miliona od 560 ukupno koliko je Srbija izvezla u Rusiju 2010). I on je blizak Dinkiću. Značajno ime je takođe Žarko Zečević, neformalni vlasnik Zekstre, Veterinarskog zavoda i FK Partizan, koji je angažovan i kao značajan savetnik u Jugorogasu (ekspozitura Gasproma)

Hemofarm Štada ima veliki izvoz u Rusiju, ali je firma sada nemačka. Babić koji je taj posao uspostavio je izbačen iz Hemofarma pa njegovi linkovi više nisu od važnosti za srpsko-ruske privredno-političke odnose.

Suštinski gledano treba istaći da najveći srpski biznismeni (Mišković, Beko, Lazarević, Matić) manje više ne rade ništa sa Rusima sa kojima su uglavnom u neprijateljskim odnosima. Tokom cele prošle decenije nagingjali su ka zapadu, i sprečavali ulazak ruskog kapitala u Srbiju. Danas kad ih Zapad pritiska čak i ne smeju da pokušaju da ozbiljnije sarađuju sa Rusima jer ovi nemaju dobro mišljenje o njima

Mišković vrlo malo izvozi u Rusiju: u vrednosti od 12 miliona evra. Pored mesa i mesnih preradevina, Delta Agrar u Rusiju izvozi voće i povrće, testenine, kao i prehrambene proizvode drugih domaćih proizvođača. Juhor je dobio dozvolu za izvoz mesa.

Galenika kao državno preduzeće izvozi dosta lekova i pravi svoju fabriku u Rusiji. Energoprojekt treba da gradi za Olimpijadu u Sočiju 2014. Ostale poslovne veze nisu vredne pomena.

Smatra se da je prostor za saradnju veliki pre svega u sledećim oblastima: energetika, poljoprivreda, izvoz srpske robe široke potrošnje (tekstil, obuća, hemija) koja je nekada bila ozbiljan brend u Rusiji). Takođe i naoružanje.

- Meka moć

Postoji paradoks kad se govori o Rusima i problemu meke moći. S jedne strane oni su zapravo čitav taj sistem i izmislili i razradili između dva rata, stvarajući širom Evrope svoju široku mrežu naizgled nepolitičkih, društvenih subjekata, preko kojih su sprovodili kredibilnu propagandu i uticaj.

Ovaj fantastičan sistem koji je posle Drugog svetskog rata preuzela i dalje razradila američka Centralna obavешtajna agencija, najviše se vezuje za delatnost Crvenog milionera, Vilija Mincenberga, koji je uspostavio i razvio veliki broj takvih nevladinih organizacija. S druge strane za Ruse se u novije vreme vezuje isključivo vizija brutalne autoritame i direktne politike moći i korupcije. Kako je primećeno u jednom drugom radu³³, Rusi su meku moć ponovo počeli da otkrivaju tek posle izbora u Ukrajini iz 2004. kada je njihov kandidat zbrisan od strane američke Narandžaste revolucije.

U istom radu ovaj autor je međutim zaključio da je ovo iako sirovo ipak delimično uspešno viđenje i sprovođenje meke moći rezervisano uglavnom samo za četiri okolne zemlje koje spadaju u istinski prioritet ruske spoljne politike: Belorusija, Ukrajina, Gruzija i Kazahstan. Radi se o prostoru zakoji oni rezervišu specifično svoj geopolitički termin *ближнее зарубежье* (blisko inostranstvo). Tamo je uloženo dosta novca, sredstava i energije da se stvori mreža proruskih medija, nevladinih organizacija i drugih subjekata koji zajedno promovišu lepšu sliku Rusije i zagovaraju blisku saradnju sa njom. Ovo delovanje Rusije u međuvremenu je dalo neke konkretne rezultate od kojih je najvažniji rešavanje najvećih energetskih problema sa Ukrajinom i pobjeda Viktora Janukoviča na predsedničkim izborima.

Za ostale zemlje uglavnom je rezervisan klasični sistem rada sa političkom elitom koja donosi odluke i može da konkretizuje njihove potrebe. Ovo čini se važi i za Srbiju. Stoga u odeljku koji tematizuje rusku meku moć u Srbiji nema mnogo toga da se kaže.

Rusi su na primer veoma nezadovoljni što opada uticaj ruskog jezika i što se on sve manje uči u školama i upotrebljava u javnoj sferi. No iako je ambasador čak i javno protestovao zbog toga ne vidi se da je nešto ozbiljno preuzeto u pravcu popularizacije ruskog kako u prosveti, tako i u drugim društvenim segmentima.

Centar aktivnosti ruske meke moći je baziran na radu Ruskog doma kao ruskog kulturnog centra u Beogradu. Njegovi dometi u javnosti nisu previše veliki. Postoje redovni programi, ali deluje kao da su oni rezervisani za jedan redovan krug posetilaca i da nema napora da se iskorači ka novoj publici i posebno ne ka nekom vidu mejnstrima i mlađim kategorijama publike.³⁴

³³ Đurković, 2008.

³⁴ Dovoljno je to uporediti sa činjenicom da su američke agencije donirale milion dolara za obnovu Doma omladine u Beogradu, dakle najznačajnije institucije za savremenu kulturu mladih u Beogradu i da su zahvaljujući tome obezbedili ogroman uticaj i na ukupnu kulturu politiku ove kuće i posredno na veliki broj posetilaca koji čine elitu mladih. Sada je u toj instituciji smešten i Američki kutak koji stoji tik pored sale za predavanja i sprat iznad jedne od muzičkih sala DOB koja sada nosi ime *Amerikana*.

Dok Amerikanci rade sa omladinom koja će sutra biti izvor političke i ekonomske elite, Rusi ostaju okrenuti „jurodivoj“ alternativi, andergraundu bez velikog društvenog uticaja.

U poslednjih par godina čini se da postoje pokušaji da se nešto uradi u javnoj i medijskoj sferi u željenom pravcu. Tu spada i pomoć mesečniku *Geopolitika*, zatim finansiranje luksuznog časopisa *Rusija danas* i još jednog broja manje značajnih publikacija. Najznačajniji pokušaji šireg delovanja jesu intenzivirana gostovanja vrhunskih umetnika iz oblasti umetničke muzike i baleta i redovna gostovanja vojnog orkestra *Aleksandrov*.³⁵

*

Ako se uzme ovakvo ne previše impresivno stanje ruskog prisustva u Srbiji i uporedi sa navodnim megalomanskim projekcijama kao što su OUKB kao pandan NATO, i Evroazijska unija kao pandan Evropskoj uniji, logično je što srpski pragmatični rusofili uočavaju ogroman neiskorišćen prostor za ruski upliv i delovanje, te postavljaju niz veoma praktičnih pitanja u pogledu ruskog mogućeg angažovanja koje upomo izostaje. Razmotrimo sada najvažnije primedbe i pitanja koja dolaze sa srpske strane.

1. Zašto se *Gasprom* i *Moskovska banka* reklamiraju na latinici? Pitanje identitetske politike u Srbiji jedno je od retkih na koje bi Srbija mogla u velikoj meri da utiče. Pravoslavna vera i ćiriličko pismo morali bi da predstavljaju ne samo osnovu tog autentičnog identiteta, već i osnovu identitetske i političke veze sa savremenom Rusijom. Stoga je za običnog Srbina potpuno neshvatljivo zašto se najveće ruske kompanije u Srbiji reklamiraju na latiničnom pismu. Štaviše, latinični logo Gasproma na Zvezdinoj Marakani ima veoma opasne simboličke konotacije.
2. U vezi sa tim je pitanje zašto se NIS i druge velike ruske kompanije ponašaju kao bilo koja svetska multinacionalna kompanija koja oglašavanjem pomaže vrlo problematične medije i sa ruskog, a kamoli srpskog nacionalnog stanovišta. U situaciji kad mediji sve dominantnije žive od oglašavanja, odluka da se neka tako velika firma oglašava na jednom ili drugom mediju bukvalno može značiti i pitanje opstanka za novine ili televiziju. Otud deluje vrlo čudno uporno oglašavanje ruskih kompanija na medijima koji svejedno nastavljaju sa antiruskom politikom.

³⁵ Jasna svet o političkom potencijalu meke moći i o populamosti Putina na ovim prostorima brutalno je demonstrirana prilikom njegove posete Srbiji 23. 03. 2011. kada je klimaks bilo njegovo gostovanje na stadionu Crvene zvezde, koja se tom prilikom sastala sa timom Zenita. U fantastičnom performansu značaja Putinove moći u odnosu na nepopulame srpske političare njegovu snagu podcrtala je činjenica da su igrali omladinski timovi: jasno je bilo zbog koga su ljudi došli.

3. Zašto je Rusija omogućila da ruski kapital finansijski pomogne otcepljenje Crne Gore? U trenutku kad se lomila budućnost zajedničke države Srbije i Crne Gore i kad je separatistički režim Mila Đukanovića imao velike probleme, frapantni ulazak ruskog kapitala pre svega u nekretnine na crnogorskom primorju ulio je ogroman kapital u ovu malu zemlju, radikalno podigao standard i dao legitimaciju i finansijsku osnovu za referendumsku kampanju separatistima koja je na kraju urodila plodom.
4. Prilično je nejasna pozicija Ruske crkve u pogledu položaja Mitropolije i ostalih eparhija u Crnoj Gori. Spekuliše se da RPC podržava njihovo odvajanje u samostalnu crkvu po ukrajinskom modelu. Ova opcija je za obaveštene već dugo na stolu, a relativno zvaničnu potvrdu dobila je kada je u julu 2011. mitropolit Ilarion, predstavnik Ruske pravoslavne crkve za spoljne poslove, prilikom posete Beogradu i Podgorici zastupao ideju odvajanja eparhija SPC u Crnoj Gori u posebnu autonomnu celinu pod formalnim okriljem SPC.³⁶
5. Zašto nema stipendija za nadarene studente završnih godina, mlade naučnike iz društvenih nauka i srodnih disciplina, koje bi se sistematski dodeljivale kao što to rade zapadni akteri regrutujući time u svom interesu značajne delove buduće elite? Isto pitanje važi i za mnoge druge oblasti kao što je npr. sistematičnije prevođenje ruskih novijih knjiga iz oblasti književnosti ali i društvenih nauka i filozofije.
6. Zašto nema pokušaja da se ruski nastup ovde usmeri ka onome što je aktuelni društveni mejnstrim, umesto što se gotovo po pravilu vezuje za marginalne grupe čiji je domet uticaja veoma ograničen?
7. Zašto Rusi ne uđu ozbiljnije u medijski prostor? Rusi su tokom nekoliko poslednjih godina finansijski ušli u regionalnu televiziju Art i lokalnu Jensenjin. Obe imaju veoma malu gledanost i domet. U pisanim medijima ruski uticaj je minoran, i vezuje se za pominjani mesečnik Geopolitiku i luksuzni časopis Rusija danas. Ruskog kapitala nema u dnevnicima i nedeljnicima iako tu postoji ogroman prostor, kao i u elektronskim medijima. Treba npr. pogledati koliko muke imaju da plasiraju servise Ruskog državnog radija koji se emituju na srpskom jeziku. Srpsko tržište je međutim gladno drugačije ponude u svim oblastima medijskog delovanja, a Rusi sigurno imaju dovoljno sredstava da u to uđu. Naravno, pitanje je da li za to imaju i interesa.

³⁶ Doduše u javnom obraćanju u Podgorici mitropolit Ilarion je govorio u drugačijem duhu, pri čemu je naglasak bio na potrebi jedinstva pravoslavnih vemika u CG bez obzira na nacionalnu pripadnost i na nepriznavanju samozvanaca koji se predstavljaju kao CPC. On je tada rekao da nije potrebno da se svaki put kad se napravi nova država pravi i pomesna crkva. Međutim veoma je indikativno da je njegova poseta u Beogradu prošla prilično hladno, navodno upravo zbog takvog predloga. O tome su pisali *Danas* i *Blic*.

8. Zašto Rusi malo opreznije ne nastupaju kad promovišu i slave 1944. u Srbiji? Za njih je razumljivo ta godina godina slavnihih pobeda nad nacističkim snagama, ali u Srbiji je to godina kad je pobijen ili proteran veliki deo elite, kad je u Beogradu nakon strahovitih stradanja srpskog naroda za diktatora postavljen Hrvat i trajno onemogućen povratak autentične srpske dinastije Karadorđević.

Proslava 20. oktobra 2009 sa predsednikom Medvedevim i pripadnicima SUBNOR- a, dodela književnih nagrada gospodinu Dobrici Ćosiću i sl, pokazala je da ruski nastup ovde suštinski sledi pravac sovjetske politike i deluje prema modernim sledbenicima partizanske tradicije koji ruku na srce i dalje čine strukturu vlasti i moći u Srbiji, ali su izrazito prozapadno orijentisani.

*

Da zaključimo, najozbiljniji prigovor glasi: zašto Rusi ne rade dugoročno, odnosno zašto ne počnu da ozbiljnije ulažu u dugoročnu meku moć? Umesto toga drže se aktuelne elite, njome su navodno maksimalno nezadovoljni, ali pokušavaju da iz te strukture izvuku što više.³⁷ Ruski pristup bi se mogao definisati na sledeći način: bolje imati 20% akcija kod onog ko je na vlasti i ko može da konkretno realizuje bar delić naših ciljeva, nego 100% kod onog ko će većito biti opozicija i ne može ništa da donese. Amerikanci kao što je poznato rade potpuno drugačije: naprave svoju opoziciju pa je posle dovedu na vlast, dok istovremeno kontrolišu i novu opoziciju da bi je koristili kao pritisak, a po potrebi i njome smenili aktuelne šticeenike, itd.

Mogući odgovor na ovo pitanje obuhvata razumevanje čitave koncepcije koja vodi računa o realnim mogućnostima, snazi, vremenu i prioritetima. U jednom istraživanju rađenom pre tri godine o pravcima, modelima i sredstvima ruske spoljne politike, došli smo do sledećeg zaključka: razvoj novih oblika takozvane meke moći, dakle izgradnja dugoročnog uticaja na šire slojeve elite, a zatim i društva po pravilu je kod Rusa rezervisana za četiri susedne strateški najvažnije zemlje: Ukrajinu, Belorusiju, Kazahstan i Gruziju. Za sve ostale zemlje važi stari princip direktnog nastupa prema vrhovima vlasti, biznisa i bezbednosnih struktura. Dakle rad sa stvarami donosiocima odluka koji mogu da realizuju ruske ciljeve kao što je prodaja NIS i izgradnja Južnog toka.

³⁷ Dana 29. 02. 2012. Mladan Dinkić se u Moskvi, gde je boravio na poziv Ministarstva inostranih poslova sastao sa predstavnicima vladajuće Jedinствене Rusije među kojima je i potpredsednik Dume Aleksandar Žukov.

Za razvoj ruske meke moći i dugoročniji upliv postoje i neke objektivne teškoće. Prva je izuzetna zatvorenost institucija i postojećih medija za njih. Od 2000. Srbija je u svim sferama postepeno tonula u zapadnu interesnu sferu. Sve vreme su u svim ministarstvima, najvažnijim sudovima, agencijama i svim važnijim institucijama državne i javne uprave prisutni takozvani savetnici iz zapadnih zemalja koji ne samo da kontrolišu rad ovih institucija, usmeravaju ih svojim prisustvom i intervencijama, već ponekad *de facto* preuzmu i vodeću ulogu u njima. Nije stoga čudo što su sve ove institucije zatvorene za ruski upliv i veoma rezervisane u pogledu bilo kakvih kontakata sa ruskom stranom. U javnoj sferi u kojoj dominira ideologija LDP-a među sve političke i javne aktere se po prirodi stvari ulio strah od politički nekorektnih i „neevropskih” koraka, a saradnja sa Rusima se konstantno karakteriše kao neevropska, iracionalna i nedemokratska.

Drugi problem je pitanje načelne opredeljenosti Rusije da koristi meku moć. Ako je nakon 2004 dosta urađeno da se taj segment istraži i razvije makar za područje označeno kao *ближнее зарубежье*, najnoviji dokument, programski tekst Vladimira Putina o spoljnoj politici, *Rusija i svet koji se menja*³⁸, objavljen pred izbore 27. februara u *Moskovskim novinama*, ukazuje na načelnu odbojnost prema upotrebi meke moći američkog tipa. U ovom tekstu jasno se naglašava svest o opasnom iskustvu upotrebe najnovije generacije tehnologije tipa društvenih mreža, i meke moći za podrivanje suverenih država i promovisanje ekonomskih i političkih interesa. No s druge strane Putin izričito naglašava da Rusija nema nameru da u drugim zemljama fomira svoje interesne nevladine organizacije, kao ni da ih finansira kako bi štitila i promovisala svoje ciljeve. Zalaže se za otvoreno delovanje koje će po njemu podići odgovornost svih.³⁹

Treći, ne manje važan problem u nekom vidu reflektuje nasleđe hladnoratovske problematike. Zapadna meka moć građena je, a i danas se razvija, na vrednostima i modelima koji vrlo lako dobijaju naklonost mladih i uticajnih ljudi: lagodan život, hedonizam, sloboda putovanja, modni brendovi, popularna kultura sa rokenrolom kao vrhuncem itd.⁴⁰ Sa ovim sklopom vrednosti i spakovanim u univerzalističke forme kojima se lako racionalizuje sops-

³⁸ Путин, 2012

³⁹ Путин, isto. Ako se ostane pri tom stavu očigledno je da se Rusija odriče trenutno najvažnijeg resursa i segmenta za promovisanje interesa koga Amerikanci i Britanci ne samo da nemaju namere da se odreknu već ga fantastično svakodnevno unapređuju vršeći dubinsku penetraciju u svaki važan segment moći u državama kao što je Srbija.

⁴⁰ Na ovo se danas dodaje čitava kultura i industrija složenog sistema društvenih mreža koji prati nova tehnološka revolucija sa *Eplom* na čelu. Ne slučajno, prevati u arapskim zemljama nazivaju se i *Fejsbuk revolucijama*, a Kina je zbog toga zabranila rad i upotrebu ovih sistema na svom području

tveni interes, zapad je napravio fantastičnu smešu koja se vrlo lako širi preko sistema institucija za meku moć.

S druge strane osnovni problem Rusa je čini se što i dalje nemaju adekvatan koncept koji bi tome suprotstavili. Ono što nude po pravilu privlači ili ultraelitističku publiku (posetioci baleta npr.) ili posetioce čiji je prosek godina blizu sedamdeset.⁴¹ Dakle jedan od mogućih razloga zašto se ne šire institucije meke moći je pitanje šta u njih staviti i šta njima promovisati: odnosno, čime Rusi u savremenom svetu sa ovakvim medijima i sistemom vrednosti mogu da privuku široke slojeve mladih ljudi i posebno buduću elitu u Srbiji?

Literatura:

1. Арбагов, А, (1999), *Безопасность: российский выбор*, ЭПИцентр, Москва
2. Alexandrova-Arbatova, N, (1997), „The Balkans test for Russia”, u Vladimir Baranovsky, *Russia and Europe: The emerging security agenda*, Oxford University Press, 403-423.
3. Baburin, S, (2009), *Svet imperija: teritorija, države i svetski poredak*, Pressing, Beograd
4. Vuković, N, (2011), *Civilizacijske osnove savremene ruske geopolitičke misli*, doktorska disertacija, odbranjena na Univerzitetu u Beogradu
5. Guskova, E, (2005), *Spoljna politika Rusije na Balkanu u savremenim uslovima*, <http://www.guskova.ru/lat?doc=/w/present/2005-02-15,26/02/2012>
6. Dugin, A (2004), *Osnovi geopolitike*, tom I, Ekopres, Zrenjanin
7. Dugin, A (2010), „Od Srbije i Srba više ništa ne zavisi”, *Pečat*, 19.08, Beograd
8. Đurić, V, (2008), *Putinizam*, IPS, Beograd
9. Đurković, (2008), „Rusija i otkrivanje meke moći”, u *Nacionalni interes*, 1-3, Beograd, str. 25-53.
10. Janković, S, (2008), „Osnove za oslanjanje na Rusiju u spoljnoj politici Srbije”, u: *Savremeni međunarodni izazovi: globalna i regionalna perspektiva*, dr Dra-

⁴¹ U pregledu kulturnih odnosa Srbije i Rusije, Jovanović (2010, str. 183) dobro uvida da je stanje u prezentaciji ruske elitne kulture sasvim zadovoljavajuće, no da se uticaj o nedostatku ruskog kulturnog prisustva gradi pre svega na činjenici izostanka ruske masovne kulture. Ruski proizvodi masovne kulture (popularna i rok muzika, telenovele i sl.) sem na nivou incidenata potpuno su nepoznati srpskim konzumentima. Ruska strana ne čini ništa da ih ovde promoviše. Jovanović greši kada tvrdi da za to nema interesa. Ne samo uspeh latino sapunica već i skorašnja euforija za turskim i od skora grčkim proizvodima istog tipa pokazuje da prostor postoji, ali nema inicijalnog podsticaja koji mora da da ruska strana. Milošević (2009) u svom kratkom prilogu sažima ogromna očekivanja koja domaći rusofili imaju od Rusije i dobro pokazuje ogroman prostor (pre svega u ekonomiji i kulturi) koji maltene priziva Rusiju da u nje ga uđe. Osnovi problem na koji on i srodni autori ne odgovaraju jeste zašto Rusija to uporno ne čini.

- gan Đukanović (ur.), Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, str. 345-364.
11. Jovanović, M, (2010), „U senci gasa i politike: kulturni i duhovni kontakti, veze i saradnja Srbije i Rusije”, u Petrović, Ž, (ur.), *Odnosi Rusije i Srbije na početku XXI veka*, ISAC Fond, Beograd, str. 183-192.
 12. Караганов, С, (2007), *The World around Russia 2017, An Outlook for the Mid-term Future*, Council on Foreign and Defense Policy, the State University – Higher School of Economics, and RIO-Center, Moscow 2007, http://www.globalaffairs.ru/docs/2017_eng_reader.pdf 12/02/2012.
 13. Kandelj, P, (1999), „Ruski interesi na Balkanu: mitovi i realnost” u Kurjak, J, (ur.), *Ruska politika na Balkanu*, IMPP, Beograd, str. 70-78
 14. Knežević, M, (2009), *Srbija i Rusija*, IPS, Beograd
 15. Kurjak, J, (ur.), (1999), *Ruska politika na Balkanu*, IMPP, Beograd
 16. Milošević, Z, (2009), „Ruska spoljna politika i Srbija”, u *Nacionalni interes*, vol. 5, br 1-2, str. 123-130.
 17. МИД России, (2011), *Внешинополитическая и дипломатическая деятельность Российской Федерации в 2010 году, Обзор мид России*, http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/5837bbe2727d8c3dc32576e9003ad888_25/01/2012
 18. Naročnickaja, N, (1997), „Balkan i postvizantijski prostor u centru duhovnog i geopolitičkog suparništva na pragu XXI veka”, u *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 1, str. 179 – 195.
 19. Нарочницкая, Н, (2007). *Русский мир*, Алетейя,
 20. Petrović, Ž, (ur.), (2010), *Odnosi Rusije i Srbije na početku XXI veka*, ISAC Fond, Beograd
 21. Primakov, J, (2010), *Svet bez Rusije? Čemu vodi politička kratkovidost*, Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti, Beograd.
 22. Путин, В, (2011), „Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня”, *Известия*, 03. 10.
 23. Путин, В, (2012), „Россия и меняющийся мир”, *Московские новости*, 27. 02.
 24. Romanenko, S, (1999), „Raspad Jugoslavije i politička elita Rusije”, u Kurjak, J, (ur.), *Ruska politika na Balkanu*, IMPP, Beograd, str. 101-115
 25. Subotić, M, (2004), *Put Rusije: evroazijsko stanovište*, Plato, Beograd
 26. Troude, G, (2011), „La retour de la Russie sur la scène balkanique” u *Géostratégiques*, n° 31 • 2e trimestre, str. 203-221.
 27. „The Foreign Policy Concept of the Russian Federation”, Approved by the President of the Russian Federation V. V. Putin 28. 02. 2000, www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm 01/03/2012.
 28. „The Foreign Policy Concept of the Russian Federation”, Approved by the President of the Russian Federation Dmitry A. Medvedev 12. 07. 2008, <http://archive.kremlin.ru/eng/text/docs/2008/07/204750.shtml>. 01. 03. 2012.
 29. Filimonović, M, (2010), *Spoljna politika Ruske federacije*, Infnitas, Beograd

CONTEMPORARY RUSSIAN FOREIGN POLICY AND SERBIA AT THE BEGINNING OF XXI CENTURY

Summary: Author has undertaken a research of the current Russian foreign policy toward Serbia. First he explores the standard objections of Russia to Serbia. Then he analyzes the position of Serbia in contemporary Russian foreign policy to support the thesis that Serbia is not on the list of foreign policy priorities of Russia. He then gives an overview of the actual segments of the Russian presence in Serbia today and ends by referring to the standard complaint of domestic Russophiles to Russia, which are addressing insufficient engagement and insufficient presence of this big power at the Balkans. The author tries to give a realistic explanation for the behavior of Russia.

Key words: Serbia, Russia, foreign policy, the Balkans, Kosovo, energy

VES ELIN B. KONATAR

Publicista

Beograd

UDK 355.40

Monografska studija

Primljen: 27.2.2012

Odobren: 31.3.2012

(NE)OBAVEŠTAJNE OPERACIJE KAO AKTI AGRESIJE

Sažetak: Bipolarni svet u kome je sve bilo crno-belo poprimio je nebrojeno nijansi. U takvim uslovima kreiranje događaja najčešće prestaje da korespondira sa stvarnošću, nakon čega ona postaje falsifikat, a virtuelna realnost preuzima primat nad istinskom realnošću. Osnovna poluga moći postaje oružje za masovno uništavanje istine, dok tolerancija prema nepravdi skoro da postaje apsolutna. Na ovaj način osvedočeni zločinci postaju „politički lideri”, „propale” države faktori regionalne stabilnosti, terorističke organizacije - „oslobodilački pokreti”, a kriminalci i teroristi „borci za slobodu”.

Pažljiva analiza svih parametara i nepristrasna naučna evaluacija stvarnih događaja na Kosovu i Metohiji, koji svoj epilog dobijaju stvaranjem tzv. „države Kosovo”, ukazuje da se radi o velikoj, dobro osmišljenoj, politički, ekonomsko, medijski i humanitarno briljantno izvedenoj prevari, čije je posledice teško sagledati. U tom pravcu treba naglasiti da se buduća naučna istraživanja ne mogu obavljati ako se izostavi uloga obaveštajnih službi i agentura zapadnih država u pripremanju balkanskog (albanskog) terorizma. Ta je uloga mnogo dublja i efikasnija nego što se danas može pretpostaviti i dokazati.

Cljučne reči: terorizam, obaveštajne službe, specijalne operacije, agresija, Povelja UN

Uvod

Za neke događaje koji su se međusobno lančano nadovezivali tokom XX veka teško se može naći objašnjenje u istorijskoj logici, a još teže ih je smestiti u postojeće međunarodno-pravne okvire. Tako se i „albansko pitanje” našlo van arhiva velikih sila, koje protivno geopolitičkoj realnosti i međunarodnom pravu učestvuju u njegovoj reformatizaciji i rekonfiguraciji.

Ujedno, rešavajući „albansko pitanje” i zaokružujući proces uspostavljanja novog svetskog poretka, srpska pokrajina Kosovo i Metohija je poslužila kao poligon na kojem je razvijana nova doktrina u okviru strategije izazivanja i upravljanja krizama. U konkretnom slučaju reč je o doktrini (zlo)upotrebe terorizma za ostvarivanje geopolitičkih interesa. Dakle, albanski separatizam i terorizam, podržan spolja, poslužio je kao sredstvo podle strategije razbijanja teritorijalnog integriteta Republike Srbije.

Praveći osvrt na najznačajnije istorijske datume vezane za Balkan može se izvesti logičan zaključak da su sva rešenja, uključujući Kosovo i Metohiju, uvek ostavljena u senci prava zapadnih država da naknadno tumače svoje interese i „podobnost” balkanskih država. U prilog ovoj istorijskoj konstanti ide i činjenica da je tvorevina „država Kosovo” nastala zbog strateških interesa zapadnih država, na čelu sa SAD. Ono što je do nedavno bilo pravno, istorijski i moralno nemoguće, postalo je politički neizbežno.

Zašto je to moralo da bude, odgovor prema Slavenku Terziću bi mogao biti sledeći - „... Srbija i srpsko pitanje u celini samo (su) deo opšteg mozaika tzv. „istočnog pitanja” ili „novog istočnog pitanja”, odnosno opšteg pitanja geopolitičkog scenarija prema prostoru od Baltika do Sredozemnog mora – prema Rusiji u celini, prema Bliskom i Srednjem istoku, Crnom moru, Kavkazu i Srednjoj Aziji. Glavni cilj tog scenarija je odbacivanje Rusije od Baltika, od Crnog mora i od Kavkaza, eliminisanje istorijske Rusije” (Terzić, 2010: 42-43). Rađa se sumnja da je u toj velikoj „šahovskoj” igri albanskim separatistima i teroristima namenjena uloga „pešaka”.

Kosovo i Metohija, ne Carigrad, strategijski su ključ Balkana i onaj koji obezbedi dominaciju nad tim teritorijama obezbedio je prevlast na Balkanu – tako je govorio austrijski general Bek (1895), insistirajući da taj prostor po cenu jednog velikog rata mora biti u interesnoj sferi Monarhije. Da je Monarhija pridavala veliki značaj Kosovu i Metohiji vidi se i iz elaborata Ministarstva spoljnih poslova Austro-Ugarske od 9. avgusta 1908. godine u kome se kaže da - Monarhija treba da obezbedi sigurne granice prema jugu, ali „te sigurne granice mi nećemo dobiti ako se ne rešimo da zgrabimo u korenu i ako ne učinimo kraj velikosrpskim snovima budućnosti” (Ćorović, 1992: 143).

Bombardovanje SRJ/Srbije od strane NATO pakta (1999) bila je poslednja etapa davno započete operacije izdvajanja Kosova i Metohije iz sastava Srbije.¹ Sa stanovišta Povelje OUN može se reći da je agresija na Srbiju

¹ U dokumentu strogo poverljive prirode, koji nosi oznaku MC-400, dve zone označene su kao prioritete i od prvorazrednog geostrategijskog interesa za NATO: teritorija bivšeg SSSR i Mediteranski basen, uključujući Balkan. *The Alliance s New strategic concept*, NATO Review, Vol. 39, N. 6/1991, pp 8, 9.

započeta godinama unazad kroz aktivnosti stranih obavještajnih službi, kao supstituta završne vojne okupacije Kosova i Metohije. U tom cilju se albanska „peta” i „šesta” kolona, saglasno kratkoročnim i dugoročnim interesima određenih zemalja, dugi niz godina intenzivno bavila terorističkom delatnošću, sa stepenom autonomnog delovanja koje se nije smelo ukršati sa interesima zvanične (zapadne) politike, tj. snagama koje iza njih stoje.² Ovakva delatnost obavještajnih službi koje se u svojim tajnim operacijama često koriste i terorističkim metodima³ veoma je rasprostranjena pojava, koja se uklapa u opšte shvatanje američke spoljne politike čiji je cilj, prema rečima bivšeg državnog sekretara za spoljne poslove SAD Medlin Olbrajt – „Da utiče na politiku i akcije drugih država na način koji služi vašim interesima i vrednostima. Sredstva na raspolaganju uključuju sve, od lepih reči do krstarećih raketa. Njihovo mešanje kako treba i sa dovoljno strpljenja je čin diplomatije” (Kovačević, 2007: 368-369).

Iz tih razloga, u situaciji kada nije moguće ostvarivanje spoljnopolitičkih ciljeva legalnim sredstvima (diplomatskim putem) i neisplativosti vojne intervencije (osude javnog mnjenja, velikih troškova i sl), pristupa se provedenoj spoljnopolitičkoj varijanti, tj. izvođenju specijalnih operacija obavještajnih službi, pri čemu principi, činjenice i pravo postaju beznačajni a percepcija i interesi moćnih jedini politički kriterijum. Ako ni to ne uspe, agresija može biti nastavljena i pod plaštom „humanitarne intervencije”.⁴

² Spoljni (međunarodni) terorizam ima dva vida: međudržavni i transnacionalni. Međudržavni terorizam postoji kada organi jedne države organizuju i izvode terorističke aktivnosti protiv druge države ili više država, pri čemu terorističke aktivnosti postaju sredstvo čiste međunarodne politike. (Gaćinović, 2005: 69).

³ „Tajne subverzivno - terorističke operacije obavještajnih službi mogu se definisati kao konspirativne aktivnosti koje stoje između diplomatije i otvorene primjene vojne sile, sa ciljem vršenja političkog uticaja.” (Pašanski, 1987: 130).

⁴ „Još početkom 1996. godine američka agencija za borbu protiv droge DEA detaljno je opisala u svom godišnjem izveštaju balkanski put droge. Dve godine kasnije DEA je saopštila da su kosovski Albanci postali drugi po važnosti krijumčari na balkanskom putu, švercujući heroin poreklom isključivo iz Avganistana. DEA je na svom sajtu imala odeljak koji je detaljno opisivao operacije kosovskih Albanaca u vezi sa krijumčarenjem i trgovinom drogom. Taj odeljak sa sajta DEA nestao je nedelju dana pre početka agresije NATO-ana Jugoslaviju 1999. godine. ... CIA je još 1997. godine poslala u Tiranu ekipu eksperata da modernizuje i reorganizuje albansku tajnu službu SHIK. Zatim je u Tiranu stigla i nemačka tajna služba BND. U vreme dok se formirao OVK na čelu BND-a bio je Hans Jerg Gajger, a njegov zamenik bio je Rajner Keselring, sin generala Luftvafe koji je bombardovao Beograd u Drugom svetskom ratu. Keselring je dobio zadatak da obučava pripadnike OVK u jednoj bazi nadomak Izmira u Turskoj, gde je on još 1978. bio šef lokalne ispostave BND-a.” (Lazanski, 2011: 14).

Akti agresije sa aspekta Povelje OUN

Prema Članu 1. Povelje, četiri osnovna cilja zbog kojih su osnovane OUN su: očuvanje međunarodnog mira i bezbednosti; razvijanje prijateljskih odnosa među narodima, zasnovanih na poštovanju načela ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda; ostvarivanje međunarodne saradnje, rešavanje međunarodnih privrednih, socijalnih, kulturnih ili humanitarnih problema, kao i podržavanje i razvijanje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve, bez obzira na rasu, pol, jezik i vjeru; i obavezivanje članica da u UN, kao političkom središtu, usklađuju svoje postupke u postizanju tih ciljeva.

Poveljom UN utvrđene su obaveze svih država da se „u svojim međunarodnim odnosima uzdržavaju od pretnje silom ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti svake države” (Član 2, tačka 4.). Takođe, njome se zabranjuje i UN-u „da se mešaju u pitanja koja se po suštini nalaze u unutrašnjoj nadležnosti svake države” (Član 2, tačka 7.), s tim da to načelo „neće uticati na primenu prinudnih mera predviđenih u glavi VII”, koje se odnose na slučaj „unutrašnjih oružanih sukoba koji ugrožavaju svetski mir i bezbednost”.

Pored Povelje, organi UN-a su i drugim dokumentima zabranjivali mešanje u unutrašnje stvari i suverenitet država. Tako je Generalna skupština UN 21. decembra 1965. godine usvojila Deklaraciju o nedopustivosti mešanja i intervencije u unutrašnje poslove država, u kojoj se, pored ostalog, kaže:

1. Nijedna država nema pravo da neposredno ili posredno interveniše iz bilo kojeg razloga u unutrašnje ili spoljne poslove ma koje druge države. Sledstveno tome, zabranjeni su oružana intervencija i svi drugi oblici mešanja ili pokušaja ugrožavanja ličnosti države ili njenih političkih i kulturnih osnova.
2. Nijedna država ne sme da upotrebi ekonomske, političke ili bilo kakve druge mere, ili da podstiče na upotrebu ovih mera, da bi prinudila drugu državu da joj se podvrgne u vršenju svojih suverenih prava ili da obezbedi za sebe bilo kakve prednosti. Isto tako, nijedna država neće organizovati, pomagati, podsticati, finansirati, podstrekivati ili tolerisati subverzivne, terorističke ili oružane aktivnosti usmerene na nasilno svrgavanje režima druge države ili mešanje u građanski sukob u drugoj državi.
3. Upotreba sile da bi se narodi lišili svog nacionalnog identiteta predstavlja povredu njihovih neotuđivih prava i načela intervencije. Svaka država ima neotuđivo pravo da bira svoje političke, ekonomske, socijalne i kulturne sisteme, bez mešanja u bilo kojem obliku od druge države”.

Rezolucijom 2625/XXV Generalne skupštine OUN od 24. oktobra 1970. godine u vezi sa načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država ponovo je naglašen princip neintervencije, odnosno nemešanja kao značajnog uslova za očuvanje mira i bezbednosti. U Rezoluciji se, pored ostalog, kaže: „Nijedna država niti grupa država nema pravo da interveniše neposredno ili posredno ili iz bilo kojeg razloga u unutrašnje ili spoljne poslove neke druge države. Prema tome, ne samo oružani već i svaki drugi oblik mešanja ili svaka pretnja uperena protiv ličnosti države ili protiv političkih, ekonomskih ili kulturnih elemenata suprotni su međunarodnom pravu. Nijedna država ne može da primeni niti podrži upotrebu mera ekonomske, političke ili svake druge prirode da bi prisilila neku drugu državu da joj se potčini u vršenju suverenih prava, ili da dobije od nje koristi bilo koje vrste. Sve države treba da se uzdrže od organizovanja, pomaganja, podržavanja, finansiranja, podsticanja ili tolerisanja oružanih subverzija ili terorističkih aktivnosti koje imaju za cilj da nasiljem promene režim u drugoj državi, kao i da intervenišu u unutrašnjim sukobima u drugoj državi” (Deklaracija OUN, 1970: 320). Zabrana je sveobuhvatna i odnosi se ne samo na oružanu, već i političku, diplomatsku, ekonomsku i svaku drugu intervenciju, nezavisno od toga da li se izvodi neposredno ili posredno.

U Članu 3. Rezolucije 3314 Generalne skupštine OUN, od 14. decembra 1974. godine, između taksativno nabrojanih akata agresije je i sledeća zabrana: „Upućivanje od strane, odnosno u ime jedne države oružanih bandi, grupa, neregularnih vojnika ili najamnika, koji protiv druge države vrše akte neoružane sile...” (Rezolucija Generalne skupštine OUN, 1974).

U Deklaraciji o nedopustivosti intervencije i mešanja u unutrašnje poslove države, usvojenoj 9. decembra 1981. godine, konstatuje se da je striktno poštovanje principa intervencije i nemešanja u unutrašnje i spoljne poslove suverenih država od suštinskog značaja za održavanje međunarodnog mira i bezbednosti i za ostvarivanje ciljeva i principa Povelje UN. Deklaracijom se utvrđuje „da nijedna država ili grupa država nemaju pravo da intervenišu ili se mešaju u bilo kojem vidu i iz bilo kojih razloga u unutrašnje i spoljne poslove drugih država.”

Principi neintervencije i nemešanja sadrže niz međunarodnih obaveza, prava i dužnosti. Država je obavezna da se uzdrži „od oružane intervencije, subverzije, vojne okupacije ili bilo kakvog oblika intervencije ili mešanja, otvorenog ili prikrivenog, koji su upereni protiv druge države ili grupe država, ili pak od bilo kakvog akta političkog, vojnog ili ekonomskog mešanja u unutrašnje poslove države, uključujući i akte represalija uz upotrebu sile”.

Obaveza je svake države „da se uzdrži od jačanja, podsticanja ili davanja podrške, neposredne ili posredne, pobunjeničkim ili ustaničkim aktivnos-

tima na teritoriji druge države pod bilo kojim izgovorom, ili bilo koje akcije kojom se nastoji razrušiti jedinstvo ili uzdrmati ili srušiti politički poredak drugih država.”

Takođe, dužnost je svake države da „spreči obuku, finansiranje i regrutovanje plaćenika na svojoj teritoriji, ili slanje takvih plaćenika na teritoriju druge države, kao i da dobije olakšice uključujući i finansiranje, opremu i tranzit plaćenika”.

Svaka država je obavezna: „da se uzdrži od zaključivanja sporazuma čija je svrha intervencija ili miješanje u unutrašnje i spoljne poslove trećih država”; „da se uzdrži od klevetničke kampanje, ponižavanja ili neprijateljske propagande radi intervenisanja ili mešanja u unutrašnje poslove drugih država”; i da se u vođenju svojih međunarodnih odnosa na ekonomskom, društvenom, tehničkom i drugim poljima „uzdrži od mera koje bi značile intervenciju ili mešanje u unutrašnje ili spoljne poslove druge države”. To obuhvata, između ostalog, dužnost države „da se ne koristi programom svoje spoljne ekonomske pomoći ili da ne pribegava bilo kakvoj multilateralnoj ili unilateralnoj ekonomskoj odmazdi ili blokadi, kao i da spreči korišćenje transnacionalnih i multilateralnih korporacija pod svojom jurisdikcijom i kontrolom, kao instrumenata političkog pritiska ili prinude protiv druge države, kršeći tako Povelju Ujedinjenih nacija”.

Deklaracijom su utvrđene i sledeće obaveze svake države: da se uzdrži „od eksploatacije i korišćenja prava čoveka kao sredstva za intervenciju u unutrašnje poslove država, vršenje pritiska na druge države ili izazivanje nepoverenja i nereda u državama i između država ili grupa država”; da se uzdrži od „organizovanja, obuke, finansiranja i naoružavanja političkih ili etničkih grupa na svojoj teritoriji ili teritorijama drugih država radi izazivanja subverzije, nereda i nemira u drugim državama”; da se uzdrži „od organizovanja, izazivanja, pomaganja ili učestvovanja u aktima građanskih nereda ili terorističkim aktima u drugoj državi”, „da ne priznaju situaciju stvorenu pretnjom ili silom preduzetim aktima koji su u suprotnosti s principima neintervencije i nemešanja” i dr. (Rezolucija Generalne skupštine OUN, 1974: 349-350).

Uprkos velikom broju dokumenata usvojenih u UN, koji u interesu mira i bezbednosti međunarodne zajednice zabranjuju državama da se mešaju u unutrašnje poslove drugih država, subverzivna (neobaveštajna) dejstva obaveštajnih službi, najčešće, nisu efikasno sankcionisana. Zbog toga ova dejstva, nesumnjivo, predstavljaju jedno od najsigurnijih sredstava za ostvarivanje (spoljno)političkih interesa i ciljeva.⁵

⁵ Vjeruje se da su SAD u skladu sa Poveljom UN definisale nacionalnu bezbednost kao „zaštitu jedne zemlje od svih vrsta spoljne agresije, špijunaže, sabotaže, subverzija, uznemiravanja i drugih neprijateljskih djelovanja”. (Colins, 1973).

Tajne operacije u funkciji ostvarivanja ciljeva spoljne politike

Vođene ličnim interesima, koji se ne završavaju na sopstvenim granicama i interesnim zonama koje se ne poklapaju sa sopstvenom geografijom, neke zemlje su koristeći nesumnjivu moć sebi postavile cilj preuređenje sveta po meri vlastitih kriterijuma. Najčešće to realizuju sledećim aktivnostima: a) diplomatsko-političkim; b) obaveštajnim (subverzivnim)⁶; c) vojnim i d) kombinovanim (diplomatske, subverzivne, vojne). Bez obzira o kojoj vrsti aktivnosti se radi obaveštajne službe su jedan od nezaobilaznih instrumenata za kreiranje i sprovođenje spoljnopolitičkih odluka države. Dosadašnja praksa pokazuje da države koje su izvodile specijalne operacije uz pomoć obaveštajnih službi, ma koliko surovo ili flagrantno kršile postulate na kojima se zasnivaju međunarodni odnosi, nikada nisu doživele oštru osudu ili sankcije od strane UN. Upravo je iz tih razloga unutrašnja konfliktna situacija u mnogim zemljama stvorena uspešnim izvođenjem ovakvih operacija.⁷

Pošto unutrašnjim interesima države pripada suštinska uloga u kreiranju i realizaciji specijalnih (neobaveštajnih) operacija obaveštajnih službi, može se zaključiti da one predstavljaju složen proces realizacije unutrašnjih interesa države na domaćem i/ili međunarodnom planu, primenom specifičnih, prevashodno konspirativnih metoda i radnji specijalizovanih organa države (obaveštajne i bezbednosne službe) i najšireg spektra ilegalnih (nezakonitih) delatnosti u situaciji nemoći legalnih aktivnosti (politike i diplomatije) da te interese ostvare i neisplativosti vojne intervencije (zbog osude javnog mnjenja, velikih troškova i sl). Dakle, specijalne operacije obaveštajnih službi predstavljaju složen proces, koji u sebi sadrži sve karakteristike obaveštaj-

⁶ Pod subverzijom (lat. – prevrat, razaranje, rušenje) se podrazumeva „složeni oblik institucionalnog nasilja koje karakteriše indirektna i direktna primena sile, odnosno nastojanje i realizacija maksimaliziranog prodora takvih globalnih ideoloških, ekonomskih i kulturnih obrazaca i odnosa po ukupan profil društva i bitnih društvenih i privrednih usmerenja, sve do načina individualnog i kolektivnog življenja, koji omogućavaju realizovanje strateškog cilja nosilaca subverzije u odgovarajuće pore društva – objekta subverzivne penetracije” (Simeunović, 1989: 134).

⁷ U knjizi Marka Zipezauera pod naslovom *Najveći uspesi CIA*, autor navodi njena četrdeset dva „najveća” uspeha, odnosno načine njihovog ostvarivanja. Poslednji od njih obrađen je pod nazivom „Jugoslavija”, a odnosi se na ulogu CIA u razbijanju prethodne Jugoslavije. U uvodu knjige autor naglašava da je najveća zabluda u verovanju da se glavne operacije CIA odnose na prikupljanje podataka, zbog čega i jeste potrebno postojanje snažnih obaveštajnih službi. Međutim, uprkos njenom imenu, glavna svrha postojanja CIA jeste – i uvek je bila izvođenje tajnih („pokrivenih”) operacija, koje sačinjavaju ekonomsko ratovanje, montiranje izbora, atentate, pa čak i genocid” (Zepezauer, 1997: 13).

ne organizacije koja izvodi operaciju i spoljne politike sistema u kome obaveštajna organizacija institucionalno egzistira.⁸

U američkoj literaturi „prikrivene akcije obuhvataju proces navođenja jedne vlade na određeni kurs putem tajnih operacija na vojnom, političkom, ekonomskom, propagandnom i naučno – umetničkom području, uz totalno ignorisanje pravnih i etičkih standarda” (Avramov, 1999: 21), a izvršnom naredbom br. 13470 predsednika SAD iz 2008 godine tajne akcije se definišu kao jedno od najmoćnijih američkih spoljnopolitičkih sredstava.⁹ Savremena definicija tajnih operacija (tajna modifikovana upotreba sile i ubeđivanja) koju je prihvatila CIA je da su to - „bilo koje tajne operacije ili aktivnosti određene za ostvarivanje uticaja na strane vlade, organizacije, pojedince ili događaje u podršci spoljnoj politici SAD-a” (Fain, 1997: 675).

Najznačajnije karakteristike tajnih obaveštajnih operacija su: nepoštovanje etičkih, moralnih i pravnih normi na kojima se zasniva međunarodni poredak; urušavanje tradicionalnih vrednosti države-žrtve; manipulisanje javnim mnjenjem, tj. zloupotreba sredstava javnog informisanja; fizičko uklanjanje nepodobnih protivnika; organizovanje i finansiranje terorističkih kolektiviteta i izvođenje terorističkih akata kada se proceni da je vreme za izazivanje krize, ili njihovo intenziviranje do stepena koji otvara vrata za primenu spoljne intervencije i sl.¹⁰

Školski primer faznog izvođenja specijalnih operacija

Specijalnim operacijama obaveštajnih službi se postižu strateško-politički rezultati, te se zbog svoje složenosti uvek izvode u više faza. Ukoliko je cilj operacije izazivanje oružane pobune, prvoj fazi (koja obuhvata stvaranje oslonca u zemlji - objektu obaveštajnog interesovanja) uvek prethode raznovrsna neoružana specijalna dejstva. Naime, ukoliko u zemlji-žrtvi pos-

⁸ Prema Džefiju Ričelsonu, „prikrivene akcije” obuhvataju: 1) savete i obaveštenja; 2) subvencionisanje pojedinaca; 3) finansijsku podršku i tehničku pomoć političkim partijama; 4) pomoć privatnim organizacijama, uključujući radnička udruženja (sindikati) i privatne firme; 5) tajnu („prikrivenu”) propagandu; 6) obuku pojedinaca; 7) ekonomske operacije; 8) paravojne ili političke akcione operacije namenjene za rušenje novog režima ili podršku novom režimu; i 9) pokušaje atentata.

⁹ Executive Order 13470 of July 30, 2008: Further Amendments to Executive Order 12333, United States Intelligence Activities, U.S. Federal Register, Vol. 73, No. 150, August 4, 2008, pp. 45325 – 45342.

¹⁰ U *New York Review of Books* od 30. decembra 1971. godine bila je citirana jedna od retkih izjava Ričarda Helmsa, nekadašnjeg direktora CIA, izrečena u „Nacionalnom klubu štampe”. Opravdavajući tajne operacije CIA, on je rekao: „Vi treba da nam vjenujete. Mi smo časni ljudi” (Agee, 1975: 8).

toji pobunjenički ili teroristički subjekt, neposredni izvođači u prvoj fazi uspostavljaju kontakt sa njim ili ga konstituišu ako ne postoji. Prvu etapu uspostavljanja kontakta sa pobunjeničkim ili terorističkim elementima, ili njihovo stvaranje, karakteriše njegovo sveobuhvatno osnaživanje (obaveštajno, propagandno, finansijsko, vojno i sl) do nivoa koji garantuje nastavak operacije. Neposredni izvođači specijalnih operacija obaveštajnih službi (obaveštajni timovi, timovi vojnih ili policijskih specijalnih snaga, snage emigracije iz zemlje-žrtve i dr), jačanje odabranog pobunjeničkog subjekta ostvaruju realizacijom raznovrsnih mera na svojoj teritoriji, teritoriji zemlje-žrtve i teritoriji trećih zemalja (Mijalkovski i Konatar, 2010: 179 - 180).

Pokazalo se da u konfliktnim međunarodnim odnosima i eventualnom ratu emigracija može uvek da posluži kao baza za regrutovanje špijuna, terorista, obaveštajaca, policijskih organa i sl. Tako je bilo i sa albanskom emigracijom. Njihove veze sa obaveštajnim službama Zapada datiraju iz perioda pre Drugog svetskog rata, čvrsto su izgrađene za vreme rata (prvo sa italijanskom obaveštajnom službom, potom nemačkim „Abverom”, a zatim i sa engleskom obaveštajnom službom), da bi svoju kulminaciju doživele tokom agresije NATO pakta na SRJ. Albanske emigrantske organizacije, posebno njihove rukovodeće strukture, su u stranim obaveštajnim službama našle oslonac za realizaciju svojih planova, a obaveštajne službe u njima agenturu spremnu da bespogovorno izvršava naloge. Od ispunjavanja naloga zavisi stepen tolerancije, pomoći i podrške delovanju i ostvarivanju ciljeva emigracije, koji su uvek ograničeni interesima zemalja pod čijom se kontrolom nalaze. Dakle, svi oblici delovanja albanske emigracije bili su u funkciji i pod kontrolom stranih obaveštajnih službi, i zato se može reći da u istoriji nije bilo sličnog primera da je neka emigracija tako efikasno korišćena u subverzivnim aktivnostima i funkciji ostvarivanja planova Zapada. Veći deo emigranata je prošao specijalne logore (u Albaniji¹¹, Turskoj, Iranu, Nemačkoj...), u kojima je započeto njihovo grupisanje i selekcija od strane obaveštajnih službi, a istovetnu obuku su prolazili i albanski ekstremisti sa Kosova i Metohije, juga Srbije i Crne Gore. Jozef Bodanski u svom izvještaju pod naslovom „*Italija postaje iranska baza za terorističke aktivnosti*”, objavljenom 1998.

¹¹ Ekonomska i vojna moć Albanije bila je neuporedivo manja od moći Jugoslavije (Kraljevine i komunističke), međutim, rukovodstvo te zemlje je duboko promišljenim i neprekidnim tajnim aktivnostima, čiji su nosioci prvenstveno bile njene obaveštajne službe, uspevalo da sistematski pokreće, održava, podstiče i osnažuje ekstremizam i terorizam među pripadnicima albanske nacionalne manjine u Jugoslaviji. Neopreznost i nesnalazjenje rukovodstva Jugoslavije u vezi sa nužnom odsutnom odbranom vitalnih državnih vrednosti od te specifične agresije, pored ostalog, doveli su do toga da su prikrivene neobaveštajne delatnosti Albanije u srpskoj Pokrajini Kosovo i Metohija sukcesivno kulminirale u oružanu pobunu 1912 – 1921, 1944/45, 1968, 1981, 1990. i 1998. godine (Mijalkovski, 2009: 131).

godine u časopisu *Strateška politika*, kaže: „Do kraja 1997. Teheran je finansirao, obučavao i naoružavao pripadnike takozvane „OVK”. Promet oružja i ljudstva preko Albanije značajno je uvećan. Bitno je da je prvobitna ideja Teherana da na Kosovu zaštiti muslimansku manjinu evoluirala sada do ideje o muslimanskoj državi od Tirane do Sarajeva. To je čak obznanjeno kao vitalni muslimanski interes na ovim prostorima. I pored subverzivnih dejstava stimulišu se i brojni drugačiji načini borbe. U jesen 1997. godine vođstvo Irana naredilo je vrhovnoj komandi Pazdarana (Iranska revolucionarna garda) da sprovede program snabdevanja kosovskih Albanaca velikim količinama oružja i druge vojne opreme. ... Brojni pripadnici ove organizacije obučavaju se u vojnim logorima u Iranu, a sve vreme su nastavljene isporuke naoružanja kosovskim Albancima. Tako je Iran bio na najboljem putu da uspostavi, vojničkim rečnikom rečeno, mostobran na Kosovu” (Tomić, 2000: 191-192).

Gregori Kopli u svom intervjuu dnevnom listu *Politika*, od 13. maja 1999. godine, tvrdi da su administracija bivšeg predsednika SAD Billa Clintona i nemačka vlada aktivno podržavale „OVK” od 1992. godine, snabdevajući je oružjem i obaveštajnim podacima, obučavajući njihove pripadnike i, što je najvažnije, obezbeđujući im značajnu političku podršku. Novinar *New York Times-a*, Kris Hedžis, izveštavajući leta 1998. godine iz Vučidola u Severnoj Albaniji, kaže: „Porodično sedište ranijeg albanskog predsednika Sali Beriše, koji je sišao sa vlasti prošle godine, postalo je baza UČK. ... Trgovina oružjem, finansirana od strane Albanaca i iz Švajcarske, pojačala je pozicije Beriše. ... Gospodin Beriša gleda na borbe na Kosovu kao na sveti rat. ... za njega „albanska nacija” ne obuhvata samo Albaniju, već i Kosovo i zapadnu Makedoniju, gde Albanci čine većinu” (Elzeser, 2006: 118). Vezu zapadnih obaveštajnih službi sa „Oslobodilačkom vojskom Kosova” rasvetljavaju i mnogi drugi autori (Mišel Čosudovski, Brus Hofman...).

Druga etapa specijalne (subverzivne) operacije obaveštajne službe koja za cilj ima stvaranje kriznog žarišta (tj. izazivanje oružane pobune) počinje sa izvođenjem selektivnih terorističkih akata i stvaranjem pretpostavki da prerastu u pobunu širih razmjera protiv legitimnih vlasti u državi - objektu napada. Izvršiocima ove etape su pripadnici terorističko-pobunjeničkog subjekta (posredne snage – terorističke organizacije u zemlji ili ubačene iz inostranstva), kojim država/države nosilac/nosioci specijalne operacije obaveštajne službe pruža(ju) političku i svaku drugu vrstu pomoći. Stvarni nosilac/nosioci specijalne operacije (obaveštajna služba zemlje agresora ili više njih) posredstvom direktnog izvršioca ključnih sadržaja operacije postavlja ultimativne zahtjeve državi-žrtvi. U ovoj fazi se uključuju i mediji, koji postaju saučesnici ili promoteri terorističkih akata, stavljajući sav svoj potencijal u službu glorifikacije „oslobodilačkih” ciljeva i (ne)djela.

Važno je napomenuti da dosadašnja praksa pokazuje da, kao po pravilu, pokreti na koje SAD imaju odlučujući uticaj i čije se aktivnosti uklapaju u američke strategijsko-političke projekcije dobijaju kvalifikaciju „oslobodilački”, što podrazumeva svu međunarodnu pomoć i podršku, koja svoj legitimitet nalazi i u dokumentima OUN. U takvoj situaciji zemlja - žrtva je osujećena legalnog i legitimnog prava da se na svojoj teritoriji bori protiv terorizma.¹² Međutim, u situacijama kada se radi o pokretima koji se ne uklapaju u američke političke projekcije, pogotovu ako su im suprotstavljeni, dobijaju kvalifikativ - teroristički. Situacija na Kosovu i Metohiji predstavlja eklatantan primer takvog pristupa.¹³ Dakle, potvrđuje se teza da kada je definisanje terorizma u pitanju - „problem je u definiciji problema” (Vajt, 2004: 10).

Postojanje problema u definisanju terorizma može se videti i u okviru institucija jedne iste države, kao npr. SAD. Američki Federalni istražni biro definiše terorizam kao - „nezakonitu upotrebu sile ili nasilja protiv ljudi i imovine, sa ciljem da se zaplaši ili na nešto prisili neka vlada, civilno stanovništvo ili bilo koji segment vlade ili stanovništva, da bi se postigli neki politički ili društveni ciljevi” (Gaćinović, 2005: 46). Stejt department istu pojavu vidi kao - „unapred smišljeno, politički motivisano nasilje koje se čini protiv neborbenih ciljeva od strane subnacionalnih grupa ili tajnih agenata, a koje obično ima za cilj delovanje na određeni auditorij” (Gaćinović, 2005: 46). Ministarstvo odbrane SAD ima nešto drugačije mišljenje – „terorizam je nezakonita upotreba sile ili nasilja, ili pretnja silom ili nasiljem uperena protiv pojedinaca ili nečije imovine da bi se izvršila prisila ili zastrašila vlada ili društvo, a u mnogim slučajevima da bi se postigao neki politički, verski ili ideološki cilj” (Gaćinović, 2005: 46). Zbog svega ne iznenađuje činjenica da danas postoji više od 150 različitih definicija terorizma.

¹² U Izveštaju saradnika SDB Republike Srbije pod pseudonimom „Jastreb” od 18. juna 1997. godine se kaže: „...Kosovo je određeno kao „prva kaznena mera”. Ovde je definitivno (misli se na Ameriku, n.a.) sazrelo saznanje da Kosovo nikako neće moći da ostane deo Srbije u bilo kojoj formi. Jedino je nejasno u kom trenutku i u kom kontekstu će do ove operacije odvajanja doći... Da li će proces ići mirnim putem ili na bazi delovanja „Oslobodilačkog pokreta Kosova” zavisice od trenutne situacije i opštih okolnosti u Evropi i svetu. Ukoliko bi reakcija srpskih vlasti na odvajanje Kosova bila nasilna, tj. dovela do upotrebe policije i vojske velikih razmera, treba očekivati primenu najoštrijih sankcija i drugih mogućih mera, uključujući i vojnu.” (Mijatović, 2001: 5-7).

¹³ Sve zapadne države su znale za činjenicu da se na Kosovu i Metohiji nalazi veliki broj pripadnika terorističke mreže „Al kaida”, koji su tamo formirali svoje logističke i finansijske baze. Jedan od rukovodilaca ogranka ove organizacije za Balkan, bivši šefalbanske tajne policije Baškim Gazideda, lično je imenovan od strane Bin Ladena, dok je jedan od komandanata OVK za vreme sukoba na Kosovu i Metohiji bio Muhamed Zavahiri, brat sadašnjeg lidera „Al kaide” Ajmana al Zavahirija.

Ako napadnuta država ispuni sve ispostavljene zahteve znači da je njen nosilac postigao krajnji cilj. U takvoj situaciji posredne snage (obaveštajna služba zemlje/zemalja agresora) čija je uloga ključna, učvršćuju svoj položaj i prisustvo na terenu. U slučaju odbijanja zahteva sledi eskalacija nasilja i vojna intervencija protiv „agresora”, koja se zasniva na unapred pripremljenom scenariju¹⁴ i, kako je govorio bivši ministar inostranih poslova Velike Britanije Robin Kuk, „našem zajedničkom uverenju da oživljavanje (srpskog, n.a.) fašizma, kojemu smo svedoci na Kosovu, nema mesta u moderoj Evropi. NATO je rođen posle poraza fašizma i genocida u Evropi. NATO neće dozvoliti da se ovaj vek završava trijumfom fašizma i genocida” (Hjum, 2001: 48).

Iz svega navedenog se zaključuje da neobaveštajne (subverzivne) operacije obaveštajnih službi prema Povelji UN predstavljaju akte agresije, kojima je Republika Srbija intenzivno izložena dugi niz godina.

„Država Kosovo” – izvor regionalne nestabilnosti

Prema Frensisu Fukujami, kraj hladnog rata ostavio je buljuk propalih i oslabljenih država od Balkana do Kavkaza, Bliskog istoka, Centralne i Južne Azije. (Fukujama, 2007: 8). Slabe ili propadajuće države krše ljudska prava, izazivaju humanitarne katastrofe, prouzrokuju masovne imigracione talase, napadaju svoje susede i skrivaju teroriste. U takve države Fukujama ubraja i Kosovo (Fukujama, 2007: 106).

Skrivajući svoje geopolitičke interese i ciljeve iza priče o novom geopolitičkom i bezbednosnom poretku zapadne države su, stvarajući tvorevinu pod nazivom „država Kosovo”, pokrenule lanac bezakonja, kršenja ljudskih prava, razaranja i (u)kidanja nacionalnih država, uništavanje životne sredine... itd. Argumenti sile su uzdignuti iznad argumenata prava, koje je stavljeno u službu davanja legitimiteta sili, bez obzira na vrstu i cilj, a cilj, prema direktoru izraelskog Instituta za odbranu u Jerusalimu je bio „... razaranje Srbije i uklanjanje njenog uticaja na Balkanskom poluostrvu” (Avramov, 1997: 45).

Međutim, uzimajući u obzir neskrivene težnje većine Albanaca, opravdano je pitanje – da li stvaranje tvorevine pod nazivom „država Kosovo” predstavlja prvi korak ka stvaranju „Velike Albanije” ili „Prirodne Albanije”,

¹⁴ Svoj potpis na završetak „kosovskog scenarija” je stavio američki diplomata Vilijem Voker, koji pripada najužem krugu eksperata CIA za izvođenje tajnih operacija. Iskonstruisani „masakr nad nedužnim civilima” u Račku predstavljao je medijski upotrebljiv događaj ne kome se temeljila odluka o vojnoj intervenciji protiv SRJ/Srbije.

u čemu, prema najnovijim izjavama, imaju podršku SAD i EU?! Da je to jasno profilisan krajnji politički cilj nazire se i iz zakletve pripadnika terorističke „OVK”, koja glasi: „Zaklinjem se da ću kao pripadnik Oslobođilačke vojske Kosova ratovati za oslobođenje okupiranih teritorija Albanije i njihovo ujedinjavanje, ... ne žaleći pri tom ni svoj život”. Lako se uočava da se ova zamisao ostvaruje uz pomoć onih država koje su i ranije ratovala protiv Srbije i u čijoj zoni strateških interesa se Balkan oduvek nalazio. Upravo je njihova pomoć suštinska karakteristika velikoalbanske strategije i doktrine, a terorizam instrument za ostvarivanje geopolitičkih aspiracija spoljnih mentora i albanskog velikodržavnog projekta.

Posledice stvaranja propale „države Kosovo”

Stvaranje tvorevine pod nazivom „država Kosovo” predstavlja najveći bezbednosni i politički izazov ne samo za Republiku Srbiju već i za širi region, prevashodno Crnu Goru, Makedoniju i Grčku. Jasno je da aspiracije i apetiti albanskih separatista nijesu utoljeni stvaranjem ove tvorevine, koja počiva na strahovitoj kampanji nasilja, terora, terorizma i etničkog čišćenja nealbana. Slaba ekonomska podloga koja se, uglavnom, zasniva na donacijama, slabe i neizgrađene državne institucije, velika stopa kriminalizacije i korupcije društva, snažne paramilitarne formacije u čijim je rukama stvama vlast, suštinski nedostatak međunarodne kontrole i davno započeta ideja stvaranja „Velike Albanije”, nose ogromnu opasnost od ove „propale države”, koja se po principu spojenih sudova može prelići na susjedne zemlje.

Kako bi se izbegli negativni psihološki efekti pri pominjanju „Velike Albanije” taj termin je zamenjen terminom „Prirodna Albanija”, koji u osnovi počiva na istoj ideji objedinjavanja svih područja na kojima žive Albanci. Ova ideja prema Koči Danaju (direktoru Instituta za regionalne prognoze, predsedniku Liste za Prirodnu Albaniju i bivšem savetniku dva albanska premijera - Fatosu Nanoa i Pandelji Majka) ima podršku SAD. Da je to tako, Danaj se poziva na preambulu ustava Republike Albanije, u kojoj stoji da se - kao zakonito prihvata ujedinjenje Albanaca u jednu državu, protiv čega SAD nikada nijesu izrazile negodovanje, jer one, po Danaju, u Albancima imaju glavnog saveznika u Evropi. Kako bi se čitava stvar ubrzala planirano je da se obrate Međunarodnom sudu pravde u Hagu, sa zahtevom za revidiranje Londonske konferencije (1913.) i Berlinskog kongresa (1878), u cilju ispravljanja „istorijske greške” prema Albancima.¹⁵

¹⁵ Prema pisanju cmogorskog dnevnog lista *DAN*, od 20. 07. 2011. godine, impliciranje zahteva za reviziju cmogorskih teritorija od strane Republike Albanije ne prestaje, uprkos tome što

Priznajući nezavisnost i pomažući u stvaranju tzv. „države Kosovo” Zapad je balkanski region pretvorio „barutanu”, prepuštajući „piromanima” da se staraju o njenoj bezbednosti.

Zaključak

U sferi nevojnih operacija razrađuju se i usavršavaju razne metode izazivanja i upravljanja „kontrolisanog haosa”, posebno u zemljama koje podležu socijalno-političkom „pročišćavanju”. Tako se u strategiji sukoba niskog intenziteta osavremenjuju nekonvencionalna dejstva u kojima terorizam, kao najdrastičniji oblik političkog nasilja, zauzima jedno od najvažnijih mesta. Treba istaći da ma kako moćni bili teroristički projekti ne mogu biti ostvareni ličnim naporima fanatika. Potrebni su analitičari koji imaju veze sa tajnim službama, „vojnici”, finansijski centri i, na kraju, „vrhovni vođa” koji upravlja sudbinama svih tih analitičara, finansijera, instruktora, kurira i izvršilaca terorističkih akata. Taj „vrhovni vođa” je, najčešće, najamni menadžer (ili više njih) neke od moćnih obaveštajnih službi, čijoj je agresiji Republika Srbija izložena dugi niz godina a kulminaciju doživljava prevođenjem Kosova i Metohije iz statusa sastavnog dela države Srbije u zaseban državni entitet, u kome se čitav politički život odvija u tesnoj sprezi s kriminalno-terorističkim grupama.

Stvoreni civilni mimodopski sistem bezbednosnih snaga sastavljen od kriminalno-terorističkih struktura „OVK” ne pokazuje znake transformacije odnosa prema Srbima i ostalim nealbancima. Čak ni prisustvo međunarodnih institucija ne garantuje njihovu ličnu i imovinsku bezbednost. Kriminal i terorizam, kao strukturno usadene pojave, predstavljaju neotklonjiv faktor političkih odnosa u tvorevini pod nazivom „država Kosovo”, čime ona postaje ključna determinanta geostrateških procesa ne samo na Balkanu.

Eventualno neispunjena politička nadanja, loše ekonomsko stanje, velika nezaposlenost, neizgrađene institucije, visok stepen frustriranosti i uticaja radikalnih islamskih elemenata, klanovski sukobi uzrokovani podelama novostečenih poluga moći i dr., prestankom spoljašnje kontrole stvaraju vakuum u političkom prostoru koji bi mogao generisati nove konflikte i biti izvor ugrožavanja regionalne bezbednosti. Međutim, na putu ostvarenja svojih

je Crna Gora priznala nezavisnost Kosova. Ovaj list je preneo delove iz aktuelnog albanskog udžbenika geografije za četvrti razred Srednje škole u kome se nalazi mapa teritorija na koje Albanci polažu „istorijsko pravo”, a one obuhvataju - delove Srbije, Crne Gore, Makedonije i Grčke, koje su prema autonim udžbenika, Perikliji Ćirazi, Dhimiter Doki i Aslanu Puški, sve do 1912. godine bile deo geotičke, kompaktne celine Albanije.

geopolitičkih interesa za Zapad su takvi rizici, za sada, prihvatljivi. Igrajući značajnu ulogu u trasiranju tog puta albanske kriminalno-terorističke formacije su nagrađene tzv. „državom Kosovo”, što je stepenica ka stvaranju „Velike” ili „Prirodne” Albanije”. No, Pandorina kutija nasilja na Balkanu i Evropi i pored stvaranja tzv. „države Kosovo” nije zatvorena.

Literatura:

1. Avramov, Smilja (1997): Položaj Srba u geopolitičkim zamislima velikih sila U: Zbornik: *Geopolitička stvarnost Srba*, Institut za geopolitičke studije, Beograd.
2. Avramov, Smilja (1999): Prikrivene akcije u strategiji Sjedinjenih Američkih Država, *Vojno delo*, Vol.1, str. 21.
3. Agee, Philip. (1975): *CIA – Dnevnik agenta*, Globus, Zagreb.
4. Bergner, T. Jeffrey (1995): *Supersile Novog Svetskog Poretka*, Beograd.
5. Bjukenen, Alen (2008): Od Nimberga do Kosova: Moralnost nezakonite reforme međunarodnog prava. U: *Humanitarne vojne intervencije*. Službeni glasnik, Beograd.
6. Vajt, R. DŽ. (2004): *Terorizam*, Alexandria Press, Beograd.
7. *Velika Albanija – zamisli i moguće posledice* (1998): Institut za političke studije, Beograd.
8. Wendt, Alexander (1999): *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.
9. Gaćinović, Radoslav (2005): *Terorizam*, Drašlar partner, Beograd.
10. *Grada međunarodnog javnog prava* (prva knjiga) (1968): Novi Sad: „Dnevnik”.
11. Glennon, J. Michael (1999): „The New Interventionism: the Search for a Just International Law”. U: *Foreign Affairs* 78, 3.
12. Deklaracija OUN o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i sadržaji država, 2625/XXV, od 24. 10. 1970. godine
13. Executive Order 13470 of July 30, 2008: Further Amendments to Executive Order 12333, United States Intelligence Activities, U.S. Federal Register, Vol. 73, No. 150, August 4, 2008.
14. Elzser, Jirgen (2006): *Kako je džihad stigao na Balkan*, Jasen, Beograd.
15. Zepezauer, Mark (1997): *Th CIA,s Greatest Hits*, Odonian Press, Tucson, Arizona.
16. Kisindžer, Henri (1999): *Diplomatija* (knjiga I), VERZALpress, Beograd.
17. Kovačević, Živorad (2007): *Amerika i raspad Jugoslavije*, IP „Filip Višnjić”- Fakultet političkih nauka, Beograd.
18. Konstantinović, Zoran (1996): *Mesto Srba u srednjoevropskom krugu kulture, Evropa i Srbi*, Beograd
19. Colins, John, M.(1973): *Grand Strategy*, Annapolis, Md.

20. Mijalkovski, Milan (2009): *Obaveštajne i bezbednosne službe*, Službeni glasnik, Beograd.
21. Mijalkovski, J. Milan, Konatar, B. Veselin (2010): *Neobaveštajna rovarjenja obaveštajaca*, Prometej, Novi Sad.
22. Mijatović B. Z.: Poverljiv izveštaj našeg špijuna „Jastreba” iz Amerike: prva kaznena mera biće Kosovo, *Nedeljni Telegraf*, 10. januar 2001.
23. Pašanski, Milan (1987): *Savremene kami kaze*, NIRO „Književne novine”, Beograd.
24. Rieff, David (2002): *A Bed for the Night: Humanitarianism in Crisis*, Vintage, London.
25. Jeffry T. Richelson (1989): *The U.S. Intelligence Community* (Second edition), Ballinger Publ. Co. Cambridge, Mass.
26. Simeunović, Dragan (1989): *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd.
27. Terzić, Slavenko (2010): Evroatlanski prodor na Istok. U: *Srbija i NATO: Za i protiv*, Akademija za diplomatiju i bezbednost, Beograd.
28. Tomić, Duško (2000): *Kosovski levijatan - NATO agresija i razaranje multietničkog društva*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
29. The Alliance s New strategic concept. *NATO Rewiew*, Vol. 39, N. 6/1991.
30. The White House Executive Order – United States Foreign Intelligence Activities, White.
31. Čorović, Vladimir (1992): *Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku*, Beograd.
32. Hjum, Mik. (2001): Naci fikovanje Srba, od Bosne do Kosova. U: *Mediji i kosovska kriza*, Beograd.
33. Hofman, Brus (2000): *Unutrašnji terorizam*, Narodna knjiga - Alfa, Beograd.
34. Fain, G. Tyrus (1997): *The intelligence Community: History, Organization, and Issues*, R.R.Company, New York, 1977.
35. Fukujama, Frensis (2007): *Gradenje država*, „Filip Višnjić,, Beograd.

(NON)INTELLIGENCE OPERATIONS LIKE ACTS OF AGGRESSION

Summary: Bipolar world in which everything was mostly black and white assumed countless hues. In these circumstances the creation of events mostly ceases to correspond to reality and then it becomes a false, and a virtual reality takes the advantage over a genuine reality. The fundamental power lever becomes the weapon for massive truth destruction, while the tolerance for injustice becomes almost absolute. In this way proven evil doers become 'political leaders', 'destroyed' countries become factors of regional stability, terrorist organizations become 'liberation movements', and criminals and terrorist 'freedom fighters'.

An accurate analysis of all parameters and unbiased expert evaluation of the real events in Kosovo and Metohija, that got their epilogue with creation of the so-called 'State of Kosovo', points out that it is all about a big, well conceived, politically, economically, medium and humanitarian perfectly performed fraud, whose consequences are hard to be perceived at the moment. In regard to that, it should be emphasized that the further expert researches can not be done excluding the role of intelligence agencies and secret services of the western countries for preparation of the Balkans (Albanian) terrorism. That role is much more complexed and more efficient than it could be supposed and proved nowadays.

Key words: terrorism, intelligence agencies, special operations, aggression, UN Charter

MARIJA R. ĐORIĆ*
Univerzitet Singidunum
Fakultet za evropske pravno političke studije
Novi Sad

UDK 316.647:32
Monografska studija
Primljen: 25.2.2012
Odobren: 19.3.2012

TEORIJSKO ODREĐENJE EKSTREMIZMA**

Sažetak: Rad se bavi teorijskim određenjem ekstremizma koji je kao fenomen višeznačan i varijabilan. Ekstremizam je kroz istoriju imao genezu razvoja, ali se i različito doživljavao u različitim političkim sistemima. Ono što je predstavljalo ekstremizam u jednoj društveno-političkoj zajednici nije bilo prihvaćeno na isti način u drugoj. Vremenska uslovljenost, uticaj različitih kulturoloških, religijskih i običajnih normi, kao i poistovećivanje sa srodnim pojmovima poput terorizma, radikalizma, fundamentalizma i fanatizma čini dodatno složenim proučavanje fenomena ekstremizma. Analiziraju se različiti teorijski pristupi i definicije ekstremizma kako bi se ustanovili uzroci i osnove njegovog pojavljivanja. Korelacija koju ekstremizam uspostavlja sa nasiljem, ukazuje na mogućnost njegovog destruktivnog delovanja što dodatno usložnjava proces njegovog elaboriranja.

Gljučne reči: ekstremizam, teorijsko određenje, politički ekstremizam, politička teorija, definicija ekstremizma

1. UVOD

Ekstremizam spada u red onih fenomena koji se neprestano eksploatišu u svakodnevnom životu, a koje je sa teorijskog stanovišta teško definisati. Da bismo spoznali suštinu ekstremizma krenućemo od same etimologije reči. Ekstremizam potiče iz latinskog jezika od reči *extremus* i može se prevesti kao krajnost, nepopustljivost u određenim idejama, stavovima i postupcima.

* Email: mara.djoric@yahoo.com

** Rad je nastao u okviru naučno-istraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu*, (evidencioni broj: 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije

Ukoliko obratimo pažnju na latinski izraz *ad extrema* videćemo da se on može odrediti kao nešto što ide do krajnjih granica, upravo kao što ljudski ekstremiteti – ruke i noge, predstavljaju završetke na čovekovom telu. Sa ekstremitetima se završava granica koja pripada nama, tj. našem telu i izvan koje se nalazi svet sa novim granicama i novim ograničenjima.

Već na početku vidimo da ekstremizam korespondira sa idejom granice tj. ograničavanja. To je ujedno i njegov osnovni *definiens*, te stoga i često o ekstremizmu govorimo kao o ponašanju koje se nalazi na granici dozvoljenog sa tendencijom da se ta granica pređe. No, granice nisu ujednačene i mogu se javiti u formi običaja, zakona, religijskih i moralnih normi, pa je tako i poimanje ekstremizma različito. Otuda i objašnjenje zašto se u jednoj sredini ista pojava može smatrati ekstremizmom, dok u drugoj, u kojoj su drugačije granice ponašanja i aksiološkog sistema, to nije.

Krajnost u ponašanju nije bila nimalo populama kod starih Grka, te je Aristotel s pravom tvrdio kako je umerenost (*mesotes*) garant dobrog života u političkoj zajednici, za razliku od krajnosti (*akrai*), koja je narušavala harmoniju polisa (Aristotel, 1988: 17-25). Smatralo se da se harmonija može narušiti ne samo činjenjem zločina i izdajom države, već i prekomernim sticanjem bogatstva, pa je kazna za takvo ponašanje bila izopštenje iz političke zajednice, poznata pod nazivom kao – *ostrakizam*. Umerenost i prosečnost su kao vrline bile na visokoj moralnoj skali Aristotela, pa on u *Politici* ističe „da je srećan život onaj koji počiva na ničim sprečavanoj vrlini i da je vrlina sredina (između dve krajnosti)” (Aristotel, 2003: 112).

Zapadnoevropski politikolozi su početkom dvadesetog veka u svojim delima ekstremistima nazivali boljševike u Rusiji koji su uzeli učešće u Oktobarskoj revoluciji. Time dolazimo do zaključka da se ekstremizam, bar u teorijskom smislu reči, najpre vezuje za levicu, da bi se nešto kasnije pripisivao i desnici u formi fašizma i nacizma. Među teoretičarima postoje i oni koji su Jakobinsku diktaturu smatrali prvom formom državnog ekstremizma (Wintrobe, Ronald, 2006: 3), ali treba imati na umu da je ova pretpostavka teško utvrđljiva u društvenim naukama.

Značajan doprinos u teorijskom određenju ekstremizma dao je nemački naučnik Uwe Backes (Uwe Backes) koji je osamdesetih godina dvadesetog veka zajedno sa Eckhardom Jeseom (Eckhard Jesse) etablirao ovaj fenomen unutar akademskih krugova. Smatramo da je značajan doprinos ovih istraživača između ostalog i to što su uočili da postoji distinkcija između ekstremizma i radikalizma o čemu govori i njihova etimološka osnova¹. Zapravo, dok se ek-

¹ Videti više o tome u: Backes, Uwe, *Politische Extreme: eine Wort- und Begriffsgeschichte von der Antike bis in die Gegenwart*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006. ili Backes

stremizam smatra ponašanjem koje teži da pređe granicu dozvoljenog, radikalizam (lat. *radix* - koren) ukazuje na korenite promene u društvu koje ne moraju biti negativne. Osim toga, izraz radikalan se danas sreće u nazivima mnogih stranaka i smatra se legalnim dok to nije slučaj sa ekstremizmom (retko ćemo sresti u savremenim demokratijama parlamentarnu stranku koja se naziva ekstremističkom).

2. PROBLEMI U ODREĐENJU EKSTREMIZMA

Smatramo da postoji nekoliko značajnih problema u pokušajima teorijskog određenja ekstremizma u politikologiji. Najpre treba uzeti u obzir da je reč o pojavi koja nije čisto političkog karaktera već se podjednako može javiti u **različitim sferama društva**. Ekstremizam srećemo u kulturi, sportu, umetnosti, religiji, dok je njegova destruktivnost najizraženija u polju politike.

Hans Gerd Jaški (Hans Gerd Jaschke) ekstremizam u kulturi vidi kao supkulturnu varijantu koja negira demokratsku kulturu, a obeležavaju ga preterana dominacija politike i mogućnost izazivanja nasilja (Berg-Schlösser Dirk, Rytlewski Ralf, 1993:126). Antipod ekstremističkoj kulturi jeste demokratska kultura koja je ustvari, ogledalo savremene demokratije zapadnoevropske provenijencije. Kulminacija ekstremizma u kulturi i umetnosti je zsigurno ostvarena 1937. godine u Minhenu kada je Hitler organizovao izložbu tzv. *Degenerične umetnosti*, čiji je cilj bio da se dela značajnih umetnika² (koji nisu bili „arijevci“ po Hitlerovoj percepciji), izlažu u kompromitujućoj formi kako bi publika gledala sa gnušanjem na njih, a što je bila najgora vrsta političke manipulacije. Sa druge strane, postojali su i oni umetnici koji su radili u službi Trećeg Rajha poput Jozefa Toraka (Josef Thorak) i Ama Brekera (Arno Breker) koji su svojim vajarskim delima radili na glorifikaciji „arijevske rase“.

U religiji se ekstremizam često ispoljava u formi religijski fundiranog terorizma koji može dovesti do velikog broja žrtava kakav je bio napad na Njujork i Vašington 11. septembra 2001. godine. Pogrešno je tvrditi kako je ekstremizam svojstvo određenih religija, npr. islama, jer se može javiti u bilo kojoj drugoj religiji. Tako su, recimo, pripadnici Kju Kluks Klana svoje zlo-

Uwe, Eckhard Jesse, *Gefährdungen der Freiheit: extremistische Ideologien im Vergleich*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006.

² Ernst Kirchner, Georg Gros, Vasilij Kadinski su bili samo neki od diskriminiranih umetnika

čine nad crncima opravdavali navodnom odbranom bele rase u ime hrišćanstva (protestantizma).

Ekstremizam u sportu je poznat kao huliganizam što predstavlja nasilje publike na sportskim priredbama, ali se može javiti i u formi ekstremnih sportova poput raftinga, bandži-džampinga, alpinizma i sl. koji izazivaju nabor adrenalina u telu koji se javlja kada se čovekov život nađe u opasnosti. Zloupotreba sporta od strane politike je i te kako moguća, pa onda u tom kontekstu možemo govoriti i o *politizaciji huliganizma* ukoliko se nasilje na sportskim priredbama koristi u političke svrhe.

Od svih vrsta ekstremizma najopsniji je onaj u politici jer može rezultirati velikim posledicama po društvo. Da bi mu se pripisalo političko svojstvo, ekstremizam mora ispuniti dva uslova: mora imati političke motive i političke posledice. Politički ekstremizam uvek nastaje „sa političkim namerama i egzistira u polju politike. Ukoliko ne postoji politička motivisanost, odnosno politički cilj, ne može se govoriti o političkom ekstremizmu. Politički ekstremizam uvek predstavlja borbu protiv neke i nečije politike, odnosno političke vlasti i pokušaj zasnivanja sopstvene, ili pak borbu za održanje nekog režima na vlasti” (Simeunović, Dragan, 2009:156).

Drugi problem u određenju ekstremizma u oblasti političke teorije tiče se **kulturološko-religijskih razlika**. Dok je u određenim kulturama i religijama uobičajeno spaljivanje žena kao što je to slučaj u Indiji i Pakistanu, u ostalim kulturama se ova pojava može okvalifikovati kao ekstremizam. Najčešći uzrok za ovakvo okrutno ponašanje prema ženama jeste neisplaćivanje obećanog miraza, a sam zločin se izvršava tako što se supruga polije kerozinom i potom zapali vatrom. Smatra se da se u proseku na sat vremena ubije jedna žena u Indiji, dok je 2010. godine spaljeno 8.391 žena³. U Pakistanu je samo tokom 2011. godine ubijeno oko 675 žena zbog toga što su „osramotile svoju porodicu” pod čime se podrazumeva udaja bez dozvole porodice iliti nedozvoljeni seksualni odnosi⁴. Dok je ovakvo ponašanje sasvim uobičajeno za Indiju i Pakistan, u Evropi se pomenut način kažnjavanja žena smatra nehumanim i ekstremnim.

Određenje ekstremizma je **vremenski uslovljeno**, što predstavlja dodatni problem u njegovom istraživanju. Naime delovanje inkvizicije u srednjem veku se sa stanovišta današnjeg demokratskog društva može smatrati ekstremističkim, jer se koriste ekstremni metodi da bi se došlo do određenih ciljeva. Spaljivanje veštica je, na primer, postojalo jako dugo u evropskoj

³ <http://www.trust.org/trustlaw/news/one-bride-killed-every-hour-in-india-due-to-dowry-report> 13.02.2012.

⁴ Prema: <http://www.amnesty.org/> , 12.02.2012.

tradiciji, a u Srbiji je poslednji takav slučaj zabeležen u 19. veku. Danas se sa civilizacijskog stanovišta ovakvo ponašanje smatra paganskim i ekstremističkim, no činjenica je da se u nekim delovima sveta i dalje praktikuje. Prema podacima humanitarne organizacije *Stepping Stones Nigeria*, spaljivanje veštica je i danas uobičajeno u Nigeriji, a da kuriozitet bude veći, zadnjih godina se sve više dece ubija ili izlaže mučenju zbog navodnog „veštičarenja”⁵. U pozadini svega se nalazi lukrativni interes pojedinih sveštenika koji decu proglašavaju vešticama kako bi od njihovih roditelja i zajednice izvukli matrijalnu dobit ukoliko ih „pročiste”.

Nerazlikovanje ekstremizma od srodnih fenomena poput terorizma, radikalizma, fundamentalizma i fanatizma je još jedan kamen spoticanja u njegovom pojmovnom određenju. Pre svega treba reći da je svaki terorizam u isto vreme i ekstremizam, što ne znači i u obrnutom smislu reći. Zapravo, terorizam je potvrđeni ekstremizam na delu, pa tako možemo konstatovati da su Bin Laden i njegovi sledbenici ne samo teroristi već i ekstremisti, dok ekstremisti poput skinhedsa nisu analogno tome – teroristi. Sledeća razlika je u tome što je terorizam složeni oblik političkog nasilja, dok u slučaju ekstremizma nije nužno da je politička pojava (videli smo u prethodnom delu rada da se ekstremizam može javiti u raznim segmentima društva).

Kada govorimo o odnosu ekstremizma i radikalizma veliki je problem što se u delima ne malog broja teoretičara ovi fenomeni smatraju sinonimima. Mi smo mišljenja da je to pogrešno i da treba napraviti jasnu demarkacionu liniju razdvajanja između radikalizma i ekstremizma. Kako značenje radikalizma možemo povezati sa korenitim promenama u društvu, jasno je da se ne poklapa sa ekstremizmom, čije smo značenje već objasnili. Radikalizam možemo protumačiti na dva načina:

1. Kao povratak korenima u smislu povratka na staro koje je obično retrogradnog karaktera
2. Kao obnavljanje iz korena, što može implicirati određeni *novum*

Dakle, ako je nešto radikalno ne znači da je regresivno, već naprotiv može imati i progresivno značenje. U tom kontekstu primećujemo da za razliku od ekstremizma koji je uvek negativnog karaktera, radikalizam može imati i pozitivno značenje. Recimo, primer radikalnih promena koje su donele vrlo pozitivne rezultate društvu jeste davanje biračkog prava ženama ili proces dekolonizacije. Uprkos tome što radikalne promene mogu imati i pozitivnu konotaciju, one isto poput radikalizma destabilizuju društvo, makar na kratak vremenski period, dok se društvo ne konsoliduje.

⁵ Prema: <http://www.steppingstonesnigeria.org/witchcraft.html>, 24.02.2012.

Što se tiče fundamentalizma, on ponekad može nalikovati ekstremizmu i jedna pojava obično prati drugu, ali ih ne možemo smatrati sinonimima. Fundamentalizam se pretežno vezuje za religiju i označavatendenciju da se u okviru određenog verskog učenja izvrši povratak na osnovne postulate te religije. Problem sa fundamentalizmom u savremenom društvu je to što su religije nastale veoma davno korespondirajući sa tadašnjim uslovima života, što se uostalom i odrazilo na osnovne verske principe, ali što u savremenom društvu često nije primenljivo. Fundamentalizam je danas dosta kontroverzan fenomen jer može predstavljati i vrstu partikularne ideologije kako već tvrdi Hejvud⁶, ali može egzistirati i u polju ekonomije pa često govorimo o *tržišnom fundamentalizmu* koji predstavlja tendenciju samoregulacije tržišta i smanjenje poreza. Fundamentalizam i ekstremizam se posebno prepliću u oblasti religije zbog sličnog vrednosnog sistema pod kojim podrazumevamo preteranu revnost i isključivost, netoleranciju prema različitim od sebe, dogmatski način razmišljanja i spremnost na upotrebu nasilja. Razlika je i tome što se fundamentalizam pretežno vezuje za religiju dok je ekstremizam prisutan u religiji ali i u ostalim sferama društva; fundamentalista polazi od osnova učenja dok ekstremista ne teži tom principu, već naginje ponašanju na granici dozvoljenog i zalaže se za ideju koja ne mora biti fundament nekog učenja ili religije. Osim toga, fundamentalizam ne mora uvek biti demonizovana pojava za razliku od ekstremizma

Kada je reč o fanatizmu to je još jedan pojam koji se često poistovećuje sa ekstremizmom, što smatramo pogrešnim. Fanatizam se poput fundamentalizma izvorno vezuje za religiju jer i sama reč *fanum* označava hram ili svetište. Po tome bi fanatizam predstavljao preteranu revnost prema nekoj religiji, kao i prema ideologiji, politici i sl. Erih From (Erich Fromm)⁷ je na fanatike gledao kao na ljude koji se potčinjavaju svojim idolima što ih približava u neku ruku ekstremistima. Problemom fanatizma se bavio i Hegel koji u *Osnovnim crtama filozofije prava* ističe kako je fanatizam oznaka za preteranu strast, isključivost ali i apstraktno mišljenje. Samim tim Hegel suprotstavlja individualizam fanatizmu podvlaćeći kako se u osnovi svakog fanatika nalazi inferiorno Ja⁸. Pošto je apstraktnost prema Hegelu bila svojstvena nekim ljudima, nije teško naći korelaciju između fanatizma, neznanja i nasilja. Bez obzira što je neznanje osnova zla, među fanaticima postoje i obrazovani ljudi koji su spremni da zarad određene ideje počine nasilje. Ekstremizam

⁶ Videti više o tome u: Hejvud, Endru, *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005.

⁷ Videti više o tome u: From, Erih, *Autoritet i porodica*, Naprijed, Zagreb, 1984.

⁸ Videti više o tome u: Hegel, Georg Vilhelm Fridrih, *Osnovne arte filozofije prava*, Filip Višnjik, Beograd, 1976.

poput fanatizma ne mora biti nužno samo politički fenomen, ali se fanatizam više odnosi na religiju. Osim toga, oba fenomena su negativna i nepoželjna u društvu jer ga destabilizuju i ne korespondiraju sa demokratskim sistemom vrednosti.

Iz svega navedenog vidimo da je ekstremizam varijabilan i dinamičan fenomen koji je teško odrediti zbog poistovećivanja sa srodnim fenomenima kao i zbog različitih kulturoloških i religijskih sistema vrednosti i vremenske distance sa koje se posmatra.

3. DEFINICIONO ODREĐENJE POLITIČKOG EKSTREMIZMA

Izučavajući ekstremizam došli smo do zaključka da u oblasti političke teorije postoji tek mali broj definicija ekstremizma. Osim toga, još manji broj njih poseduje naučnu validnost i objektivnost u istraživanju. Ne treba zaboraviti da se ekstremistima često nazivaju politički protivnici sa tendencijom njihove eliminacije i diskvalifikacije iz društveno-političkog miljea, što zama-gluje pravu sliku o ekstremizmu.

Breton (Albert Breton) se bavio fenomenom političkog ekstremizma za koji kaže da poseduje sledeće karakteristike:⁹

1. **Asimetrija političke moći.** Usled nezadovoljstva, određene društvene grupe ili pojedinci pribegavaju nasilju što je posledica isfrustriranosti koja vodi ekstremizmu.
2. **Političko vođstvo.** Svaka ekstremistička grupa ima lidera za kojim ide, čija naređenja sluša i kome se pokorava, što ukazuje na postojanje autoritarnog tipa ličnosti kod ekstremista.
3. **Bespogovorno prihvatanje odluka vođe.** Hijerarhija kao bitno obeležje političkog ekstremizma implicira i pokoravanje odlukama onih koji su iznad nas.
4. **Sukob između različitih socijalnih grupa.** Ekstremizam ima smisla tek ukoliko postoji određeni sukob u društvu. Ekstremisti sebe uvek doživljavaju kao ugroženu grupu, što je povod za nasilje.

Rodžer Skruton (Roger Scruton) smatra da ekstremizam određuju sledeći elementi: „Sklonost ka krajnjim idejama u politici sa tendencijom eliminacije opozicije, netolerancija prema ostalim političkim opcijama, korišćenje političkih sredstava koja ne poštuju život, slobodu i ljudska prava ostalih pri-

⁹ Videti više o tome u: Breton, Albert, *Political extremism and rationality*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2002.

padnika društvene zajednice” (George John, Wilcox Laird, 1996: 54). Bez obzira što su ovi elementi inkorporirani u pojam političkog ekstremizma, oni svakako nisu jedini, te Skrutonovo određivanje ekstremizma ne smatramo potpunim.

Marta Krenšou (Martha Crenshaw) je mišljenja da „ekstremisti obično traže ili radikalnu promenu postojećeg statusa *quo* koji će im omogućiti određene prednosti i odbranu postojećih privilegija za koje smatraju da su ugrožene” (Atkins, Stephen, 2011: xii). Navedena definicija takođe ima manjkavosti jer ne pokazuje koje su to metode, sredstva i ciljevi borbe, pa ovako shvaćen ekstremizam može biti svaka građanska inicijativa koja se zalaže za poboljšanje ili očuvanje određenih prava. Takođe, primećujemo da se u ovoj definiciji pominje *radikalna promena* kao negativan pojava, što uopšte ne moratako da bude.

Neki teoretičari poput Roberta Nozika (Robert Nozick) smatraju da jednostavna definicija ekstremizma i nije moguća. Po njemu su ekstremisti uvek beskompromisni, isključivi, traže „izmišljenog” neprijatelja kako bi ispoljili svoju agresiju i smatraju da su žrtve teorije zavere¹⁰. Politički ekstremisti su, zapravo paranoični jer veruju da će im neko nauditi, pa su stalno u stanju opreza i spremni na odbranu. Ovakav vigilantistički stav je prisutan u svim formama političkog ekstremizma.

Da je ekstremizam svojstven podjednako i levici i desnici, pa i centru, potvrđuje Lipset (Seymour Martin Lipset) u svom čuvenom delu *Politički čovek*, čime je razbio dotadašnje predrasude o centru kao umerenoj opciji nazvavši fašizam „ekstremizmom centra” iako se on smatra ekstremizmom desnice¹¹. Politički ekstremizam se u naučnoj literaturi može odrediti i kao „težnja za uspostavljanjem moći određenih društvenih pokreta (koji su u službi političkih programa), a čiji su akteri suprotstavljeni državnom autoritetu i čija su individualna prava okrnjena u ime viših kolektivnih ciljeva što uključuje masovna ubistva onih koji se ne slažu sa navedenim političkim programima” (Midlarsky, Manus, 2011: 7).

Politički ekstremizam se u literaturi još pominje u vidu ekstremističkih režima o čemu vrlo slikoviti piše Endru Torp (Andrew Thorpe). On smatra da su ekstremistički režimi dominirali Evropom u periodu između 1917. i 1940. godine kada se javljaju tri vrste takvih režima. Prvi ekstremistički režim nastaje zahvaljujući Oktobarskoj revoluciji 1917. godine kada se formira boljševička država. Nakon toga dolazi do uspona fašizma u Italiji 1922. godine, da

¹⁰ Videti više o tome u: Nozick, Robert, *Socratic puzzles*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1997.

¹¹ Videti više o tome u: Lipset, Sejmor Martin, *Politički čovek: društvena osnova politike*, Rad, Beograd, 1969.

bi trećoj vrsti ekstremističkih režima pripadali autoritarni politički sistemi (Litvanija, Poljska, Španija, Portugal, Austrija, Mađarska, Srbija) ¹². Smatramo da Torp malo preteruje kada govori o trećoj grupi zemalja, jer iako su mnoge od njih u neku ruku naginjale autoritarizmu, ne možemo ih sve nazivati ekstremističkim (mada su to neke i bile u pravom smislu reči, npr. Portugal). No, on nije jedini koji povezuje zemlje Istočne i Centralne Evrope sa ekstremizmom. Recimo, Džon Mek Kenon (John McCannon) smatra da su pojedini režimi u ovom delu sveta korespondirali sa ekstremizmom u vreme „velike depresije” kada su usled nezaposlenosti i inflacije mnoge demokratije u Evropi bile devastirane ¹³. Primetno je da se u doba velikih kriza otvaraju vrata za razne devijantne društvene pojave, među kojima se svakako nalazi i ekstremizam. Radi se o tome da ekstremističke organizacije i pokreti nude „laka rešenja u teškim vremenima” iako su njihova rešenja pretežno iracionalna i nemoguća, a ukoliko su moguća, onda zahtevaju velike žrtve.

Ekstremizam u politici se može javiti u svoje tri karakteristične varijante (Simeunović, Dragan, 2009: 146-159).

1. Kada se ostvaruju neekstremni ciljevi ekstremnim sredstvima
2. Kada se ekstremni ciljevi ostvaruju neekstremnim sredstvima
3. Kada se ekstremni ciljevi ostvaruju ekstremnim sredstvima

Prva varijanta ekstremizma je karakteristična u situaciji kada neki narod teži svojoj državnoj nezavisnosti, ali kada u ostvarivanju tog cilja koristi nasilne metode (npr. rat, terorizam, politička ubistva i sl.). Druga vrsta ekstremizma se sreće u istoriji prilikom Hitlerovog dolaska na vlast parlamentarnim putem (što možemo smatrati neekstremnom metodom), ali su zato njegovi ciljevi bili ekstremistički (genocid nad „nearijevskim” narodima i osvajački rat). I na kraju, treću varijantu ekstremizma možemo predstaviti kroz aktivnosti NDH koja je za ostvarivanje svog ekstremističkog cilja (etnički čistu i nezavisnu državu) koristila ekstremne metode (nasilje u vidu etničkog čišćenja).

Volter Laker (Walter Laqueur) je opservirajući termin terorizma primetio jednu interesantnu razliku između terorista koji su fanatici i onih koji su ekstremisti. Prva grupa terorista su revnosni u nekoj veri, dok su drugi revnosni političkoj ideologiji ¹⁴. Naravno da se u praksi može sresti kombinacija obe opcije u kojoj se amalgamiraju verski fanatizam i ideološki ekstremi-

¹²Videti više o tome u: Andrew Thorpe, *The failure of political extremism in inter-war Britain*, University of Exeter, Exeter, 1989.

¹³ Videti više o tome u: McCannon, John, *Barron's AP world history*, Barron's, Hauppauge, N.Y., 2008.

¹⁴ Videti više o tome u: Borgeson Kevin, Valeri Robin, *Terrorism in America*, Mass. Jones and Bartlett, Sudbury, 2009.

zam. Kada govorimo o ideologijama treba reći da se po tom kriterijumu politički ekstremizam deli na levičarski i desničarski. Bez obzira što predstavljaju dve krajnosti, levičarski i desničarski ekstremisti su često mnogo bliži međusobno nego li sa svojim umerenim varijantama. Vrednosti u kojima se poklapaju levičarski i desničarski ekstremisti su sledeće: nasilje kao metod delovanja, netolerancija, isključivost u stavovima, neparlamentarizam, negiranje demokratije, gledanje na svet oko sebe u crno-belov varijanti, vigilantistički stav prema svom aksiološkom sistemu.

Da bi definicija ekstremizma bila naučno validna, koherentna i konzistentna ona mora obuhvatati pojmove koji pretežu i među kojima mora postojati logična korelacija. Stoga Dragan Simeunović uvodi jednu široku, ali sveobuhvatnu definiciju po kojoj ekstremizam predstavlja kao kompleksnu društvenu pojavu zasnovanu na „prenaglašenim biološkim potrebama samozaštite i ksenofobičnoj varijanti identitetnog mehanizma, koje služe formiranju i opravdanju teško dozvoljivih stavova i agresivnog ponašanja kojima se, kao neprijateljska, ugrožava neka rasna, verska, etnička ili druga grupa. Ekstremizam odlikuju vigilantni formalno-zaštitni stav prema sopstvenoj grupi koji podrazumeva preteranu revnost u iznalaženju neprijatelja i 'pravo' na netrpeljivost, mržnju i agresivnost prema pravom ili pretpostavljenom neprijatelju, kao i tendencija preuzimanja vođstva u svojoj grupi ili skupini radi njenog mobilisanja sa namerom sistemskog prelaska granica društveno dozvoljenog ponašanja, a sve u ime očuvanja vrednosti, identiteta i perspektive svoje grupe” (Simeunović, Dragan, 2009: 156).

Preciznost u određenju ekstremizma je preko potrebna ne samo iz naučnih razloga već iz razloga što adekvatnije borbe protiv ekstremizma na praktičnom planu. Pošto je ekstremizam predvorje za teroriste onda je detaljno elabotiranje ovog fenomena od suštinske važnosti kako bismo znali šta jeste, a šta nije ekstremizam. Nije svako nasilje ekstremizam. Uostalom, ne sprovode svi ekstremisti nasilje, ali je zato kod svih njih primetna *nasilnost* u vidu latentne spremnosti na vršenje nasilja.

Određenje ekstremizma je podjednako teško i sa pravnog stanovišta što za posledicu ima otežavanje borbe protiv raznih ekstremističkih grupa koje su čak i spremne na rušenje državnog poretka. Recimo, u našem Krivičnom zakoniku se nigde eksplicitno ne navodi krivično delo za ekstremističko delovanje, ali se zato navode dela poput govora mržnje, terorizma i sl. Slična situacija je i u ostalim zemljama, a dobar primer je Rusija koja je 2007. godine usvojila spomi zakon kojim se menja određenje ekstremizma, pa se samim tim i jačaju državna ovlašćenja. Pomenuti zakon je proširio definiciju ekstremizma, tako da se osim verskih, rasnih i nacionalnih zločina, ekstremizmom smatraju i zločini koji se čine iz ideoloških, socijalnih i političkih razloga, uk-

ljučiv i huliganizam. Po mišljenju mnogih stručnjaka ovaj ruski zakon je sporan sa stanovišta ljudskih prava jer dopušta prisluškivanje ekstremista i druge spome radnje.

Ne samo višeznačnost ekstremizma i srodnost sa drugim pojmovima, već i politička jednostranost i subjektivnost u sagledavanju ovog fenomena otežavaju njegovo definiciono određenje. Nekim državama odgovara da bilo koji akt nasilja proglaše ekstremizmom ili štaviše terorizmom, ukoliko se radi o njihovim političkim protivnicima. Sa druge strane, ekstremisti često sebe vide u potpuno drugačijem svetlu opravdavajući nasilje koje primenjuju nekim „višim” ciljevima.

4. UZROCI I OSNOVE POLITIČKOG EKSTREMIZMA

Pokušaćemo da uz pomoć nekoliko teorija objasnimo ekstremističko ponašanje u politici. Ukoliko krenemo od **psiholoških teorija** videćemo da se politički ekstremizam pretežno povezuje sa autoritarnim tipom ličnosti o kome From piše sledeće: „Struktura autoritarnog karaktera je struktura takve ličnosti kod koje se osećaj snage i identiteta zasniva na simbiotičkoj podložnosti autoritetima i istodobno na simbiotičkom dominiranju nad onima koji su potčinjeni njenom autoritetu (...) To je stanje sado-mazohističke simbioze koje mu daje osećaj snage i osećaj identiteta” (From, Erih, 1984: 112). Kao antipod autoritarnom tipu ličnosti koji naginje ekstremističkim političkim opcijama jer u njima ima prostora za emanaciju svoje agresivnosti, možemo postaviti demokratski tip, koji je poželjan u savremenim društvima i spreman na kompromise, pregovore i toleranciju.

Inače, u našoj sredini je problem autoritarnosti istraživana sedamdesetih godina od strane Nikole Rota i Nenada Havelke u radu *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*, u kojem se ističe kako je stepen autoritarnosti izuzetno visok kod omladine u školama, pa čak i veći nego li kod američkih zatvorenika¹⁵. Autori ovog dela su objašnjavali povećanu autoritarnost kod naše omladine balkanskom političkom kulturom i patrimonijalnim obrascem ponašanja koji je bio specifičan za tadašnju Jugoslaviju.

Uzmemo li u obzir socijalno-patološki teorijski pristup primetićemo da politički ekstremizam i devijantno ponašanje korespondiraju sa društvenim krizama. Šta je normalno, a šta devijantno u društvu su imali problem da objasne i brojni sociolozi, pa je tako Dirkem (Émile Durkheim) smatrao da je

¹⁵ Videti više o tome u: Rot Nikola, Havelka Nenad, *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*, Institut za psihologiju, Institut društvenih nauka, Beograd, 1973.

devijantno sve ono što odudara od proseka u društvu¹⁶, dok je pak, Talkot Parsons (Talcott Parsons) isticao da devijantno ponašanje može biti ne samo disfunkcionalno već i funkcionalno za društvo¹⁷.

Unutar etnopsiholoških studija postoje teze o tome kako određene genetske karakteristike pojedinih naroda mogu predisponirati ekstremističko ponašanje. O tome je pisao Vladimir Dvorniković u *Karakterologiji Jugoslovena*: „Jugoslovenski čovek po svojim duševnim dispozicijama, politički je ekstremist. Krilatice koja će njega da pokrene ima da bude određena i krajnje zaoštrena, pre svega slična bojnom pokliču kadra da u njemu oživi i podigne ogorčenog borca. Što god je umereno, kompromisno, racionalizovano, ne može da razigra njegov politički temperament ili uopšte da podstakne njegovo dublje interesovanje”¹⁸.

Sa politikološkog stanovišta ekstremizam se objašnjava na različite načine. Pre svega, nezadovoljstvo društveno-političkim položajem stvara osećaj frustracije kod ekstremista što rezultira agresivnim ponašanjem. Ne postoji jednoobrazno objašnjenje ekstremizma u oblasti političkih nauka. Moramo uzeti u obzir širok konglomerat faktora koji utiču na razvoj ekstremizma. Kao prvo, treba reći da globalizacija pogoduje razvoju političkog ekstremizma iz razloga što ona teži univerzalizmu, desuverenizaciji i denacionalizaciji, a što ne pogoduje mnogim ekstremističkim grupama (pogotovo onim koje su desničarske ideološke provenijencije). Osim toga, ekstremizmu pogoduje priliv imigranata u zemlje Zapada u kojima se javlja ksenofobija zbog pridošlica koje se ne asimiluju baš lako u evropski sistem vrednosti. Sa druge strane, dok bogati postaju još bogatiji, a siromašni još siromašniji u procesima globalizacije, kao reakcija na ovakve događaje nastaju anarhističkih pokret u Grčkoj¹⁹ kao i američki pokret *Okupirajmo Vol Strit* (Occupy Wall Street). U bivšim realsocijalističkim zemljama u kojima je relativno skoro uveden sistem političkog pluralizma su se pak, otvorile mogućnosti za delovanje mnogih političkih snaga među kojima se mogu naći i one koje pripadaju desničarskim ekstremistima. Nekonzistentnost i amorfnost političke scene tranzicionih zemalja kao i građanski ratovi u mnogima od njih pogodovali su razvoju ove vrste ekstremizma.

¹⁶ Videti više o tome u: Dirkem, Emil, *Pravila sociološke metode*, Vuk Karadžić, Beograd, 1963.

¹⁷ Videti više o tome u: Parsons, Talkot, *Teorije o društvu: osnove savremene sociološke teorije*, Vuk Karadžić, Beograd, 1969.

¹⁸ Dvorniković, Vladimir, *Karakterologija Jugoslovena*, Prosveta, Beograd, 1990. Citirano prema: Trebješanin, Žarko, „Psihologija političkog ekstremizma”, *Hereticus*, Beograd, 2007, br. 2, <http://www.hereticus.org/arhiva/psihologija-politickog-ekstremizma.html>

¹⁹ Grčka, inače, ima razvijenu tradiciju anarhizma koja je kulminirala levičarskim terorizmom (npr. organizacija „17. novembar”).

Politički ekstremista uvek teži grupi jer je ona potvrda njegovog identiteta. Identifikacija sa određenom grupom stvara osećaj pripadnosti, a kod ekstremista se grupna organizacija bazira na piramidalnoj strukturi na čelu sa vođom: „Grupni identitet je bitno svojstvo svakog ekstremizma. Pojedinaac se utapa u svoj izabrani kolektiv i služi mu bez obzira da li je reč o naciji, verskoj grupi ili rasi, pa čak i fudbalskoj ili nekoj drugoj sportskoj navijačkoj grupaciji” (Simeunović, Dragan, 2009: 155). Primećujemo da se unutar svake ekstremističke grupe može naći neka vrsta plemenskog identiteta koja podseća na primordijalne načine čovekovog organizovanja. Potreba za identitetom je posebno svojstvena mladim ljudima, pa otuda i nije čudo da je omladina dominantna u ekstremističkim organizacijama. Sama ideja identiteta se javlja još u antičko doba i vezuje se za „činjenicu zajedničkog porekla pripadnika jedne političke zajednice, i osećanja prijateljstva i ljubavi među građanima koji taj identitet dele” (Despotović, Ljubiša, 2011: 109) smatra Ljubiša Despotović i dodaje kako se pojam *kolektivnog identiteta* dosta osporava u savremenoj literaturi, ali kako zadržava i dalje „kako svoju teorijsku tako i metodološku plauzibilnost” (Despotović, Ljubiša, 2011: 109).

S obzirom da se ekstremizam vezuje za grupni identitet, treba reći da su njemu svojstveni i tzv. *međugrupni odnosi*. O međugrupnim odnosima možemo govoriti kada pojedinci koji pripadaju jednoj ekstremističkoj grupi u kojoj grade identitet, stupe u interakciju sa drugom grupom, što dovodi do međugrupnog ponašanja²⁰. Teoriju realističnih međugrupnih konflikata je odredio Šerif Muzafer (Sherif Muzafer) koji smatra da između grupa dolazi do sukoba usled različitih ekonomskih interesa, što može dovesti do ekstremističkog ponašanja. Nedostatak ove teorije je što ne uspeva da objasni pojavu spontane kompetitivnosti između grupa ukoliko ne postoji sukob interesa.

Za razliku od teorije realističnih međugrupnih konflikata, teorija socijalnog identiteta smatra da se ekstremizam može javiti kao posledica zabrinutosti pojedinca za očuvanje identiteta grupe kojoj pripada. Iz straha da će doći do ugrožavanja identiteta grupe i njenih vrednosti, članovi te grupe stupaju u njenu odbranu što često rezultira nasiljem i ekstremizmom²¹.

Militantni egzibicionizam je jedan od osnovnih elemenata političkog ekstremizma. Uzrok ovakvog ponašanja je strah od nepoznate opasnosti što ukazuje na to da je ekstremistima uvek potreban neprijatelj. Ukoliko pravi neprijatelje ne postoji onda ga ekstremisti izmišljaju jer je njima uvek potreban neko na kome će ispoljavati svoje nezadovoljstvo, pa u krajnjem i nasilje.

²⁰ Videti više o tome u: Sherif Muzafer, *Group Conflict and Cooperation: Their Social Psychology*, Routledge & Kegan Paul, London, 1966.

²¹ Videti više o tome u: Tajfel, Henri, *Social identity and intergroup relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

Cilj ekstremista je da skrenu pažnju na sebe i šokiraju društvo svojim postupcima ili izjavama. Otuda je na sportskim utakmicama često prisutan govor mržnje kojim se ne želi samo uvrediti protivnik, već i šokirati javnost. Potreba da za skretanjem pažnje nije samo svojstvena ljudskom rodu. Zapravo, ona je odlika i životinjskog sveta što je dobro uočio Konrad Lorenc (Konrad Lorenz) zaključivši kako se fluorescentne ribice u koralnim morama izdavaju bojom od svoje vrste što je često razlog da budu napadnute od strane drugih²².

Ekstremisti smatraju da su oni nešto posebno, te je kolektivni narcizam jedna od njihovih markantnih odrednica. Već iz ideje da je grupa kojoj ekstremista pripada posebna ili izabrana, proizilazi nadobudno ponašanje prema svemu što je različito. Žarko Trebješanin dobro primećuje da politički ekstremizam odlikuje fanatična uverenost da je „njegova vlastita politika jedino ispravna, a da su ostale lažne, te da bi zastupnike drugih političkih opcija trebalo svim sredstvima privoleti prihvatanju jedne jedine ideološke istine, ili ih, u ime uzvišenog cilja (Nacija, Klasa, Partija itd.) istrebiti sa lica zemlje. Ideološki ekstremizam, uprkos, njegovim često makar deklarativno uzvišenim ciljevima („novi čovek”, „pravedno društvo”, itd.) po pravilu se ispoljava u vidu netolerantnog i nasilnog ponašanja (od diskriminacije, preko progona, sve do genocida)”²³.

Percepcija da su ugroženi, čini ekstremiste agresivnim. Ta ugroženost takođe ne mora biti stvarna, već može biti umišljena ili veštački iskonstruisana. Ukoliko se opet pozovemo na čuvenog zoologa i filozofa Lorenca videćemo da je i kod životinja prisutna agresivnost kada su ugrožene, pa se često dešava da obično one životinje koje su prirodno predodređene da budu plen, napadaju predatora kada su u grupi (npr. kada jato gusaka napadne lisicu)²⁴. Dakle, ekstremistima su uvek potrebni neprijatelji uz pomoć kojih će se njihova grupa homogenizovati. Tako su „neprijatelji” skinhedsa Romi, crnci, pripadnici LGBT populacije; za levičare to su bogati privrednici, kapitalisti, multinacionalne korporacije; kada je reč o desničarskim ekstremistima oni uvek kao neprijateljsku, doživljavaju neku drugu naciju ili rasu; kod religijski fundiranog ekstremizma neprijatelja je vrlo lako naći u pripadnicima drugih veroispovesti ili tzv. „nevrenicima” itd.

Ekstremizam pospešuju predrasude i stereotipni način razmišljanja. Protiv predrasuda su se veoma prilježno borili još prosvetitelji jer su smatrali da je „autoritet jedan od izvora predrasuda, a prosvetiteljska kritika je bila pr-

²² Videti više o tome u: Lorenc, Konrad, *O agresivnosti*, Vuk Karadžić, Beograd, 1970.

²³ Trebješanin, Žarko, „Psihologija političkog ekstremizma”, *Hereticus*, Beograd, 2007, br. 2, <http://www.hereticus.org/arhiva/psihologija-politickog-ekstremizma.html>

²⁴ Isto

venstveno uperena protiv religioznih predanja hrišćanstva, protiv Svetog pisma” (Tadić, Ljubomir, 2007: 306). Gledanje na svet u crno-belom koloritu u kome nema mesta kompromisu i toleranciji je jedan od ključnih razloga zašto se ekstremisti tako lako odlučuju za nasilje.

Ekstremisti su uvek vigilantistički nastrojani prema sistemu vrednosti za koji se zalažu. Oni preuzimaju ulogu branilaca svoje nacije, rase, životinja, religije, siromašnih, u zavisnosti kojoj ideologiji pripadaju. Na osnovu ideološke pripadnosti možemo izdvojiti levičarske i desničarske ekstremiste, s tim što moramo imati u vidu da se poimanje levice i desnice menja kroz istoriju. Tako je na primer, nekadašnja ekstremistička levica u vidu terorizma i anarhizma branila prava socijalno ugroženih napadajući državu (primer je nemački RAF), da bi se danas levica u velikoj meri transformisala, pa tako možemo izdvojiti one ekstremističke grupe koje se bore za prava životinja ubijajući ljude zbog toga poput ALF (Animal Liberation Front).

Sledeća odlika ekstremista je iracionalnost na osnovu koje se često glorifikuje grupa kojoj pripada i njen vođa. Ideja da „vođa govori srcu” je poznata još od Hitlerovog preioda, ako ne i ranije. Egzaltiranost vođom rezultira stvaranjem kultova ličnosti i ideoloških mitova koji su podjednako bili zastupljeni u prošlosti kao i danas. Ljubiša Despotović smatra da u destabilizovanom političkom sistemu „koji nije u stanju da obavlja ulogu političko-socijalne integracije jedinki i grupa, koji nije sposoban da ponudi sigurnost i stabilnost u svakodnevici koja preta i ogoljuje ljudske egzistencije, gotovo po pravilu mit je taj koji se (kao kakva opsenarska predstava) obraća ozeblim srcima, nudeći zaštitu i spokojstvo” (Despotović, Ljubiša, 2010, : 17- 18).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Izučavanje ekstremizma je već samo po sebi problematično zbog toga što ovaj fenomen ima višestruka značenja koja se menjaju u zavisnosti od istorijskog vremena pojavljivanja, političko-ideološkog tumačenja i srodnosti sa ostalim fenomenima poput terorizma, radikalizma, fundamentalizma, fanatizma i sl. Iako je još uvek amorfno karaktera, politički ekstremizam se lako prepoznaje po tome što ima intenciju da pređe granicu dozvoljenog ponašanja koje je određeno religijskim, pravnim, običajnim normama.

Iako akademska definicija ekstremizma još uvek nije precizirana, ekstremizam se prepoznaje po nasilnosti, tj. latentnoj spremnosti za vršenjem nasilja kao i po veoma destruktivnom svojstvu ukoliko pređe u terorizam. Pošto je svaki terorizam potvrđeni ekstremizam na delu, od velikog je značaja ne samo za nauku, već i za društvo i njegovu praktičnu primenu, detaljno analizirati ekstremizam i upoznati moguće uzroke pojavljivanja. Amorfna struktu-

ra ekstremizma ume često da nas navede na pogrešan put, pa je shodno tome značajno njegovo raščlanjivanje i detaljno elboriranje od strane akademskih i administrativnih krugova.

Bez obzira što postoje različiti teorijski pristupi u otkrivanju i objašnjenju uzroka ekstremističkog delovanja mišljenja smo da nikada na ekstremizam ne možemo gledati monokauzalno, jer je to opasna naučno-istraživačka zamka koja nas navodi na pogrešan put zaključivanja. Uzroci ekstremističkog ponašanja mogu biti psihološke prirode ili poticati iz socijalne sredine, a posledice tog delovanja su uvek destruktivne. Pogotovo treba raditi na demistifikaciji političkog ekstremizma kako bi društvo prepoznalo prve znake njegovog pojavljivanja i suočilo se sa njim na vreme.

Literatura:

1. Aristotel: (2003) *Politika*, BIGZ, Beograd
2. Aristotel: (1988) *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb
3. Atkins, Stephen: (2011) *Encyclopedia of right-wing extremism in modern American history*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California
4. Berg-Schlosser Dirk, Rytlewski Ralf (1993) *Political culture in Germany*, St. Martin's Press, New York
5. Borgeson Kevin, Valeri Robin: (2009) *Terrorism in America*, Mass. Jones and Bartlett, Sudbury
6. Backes Uwe, Eckhard Jesse: (2006) *Gefährdungen der Freiheit : extremistische Ideologien im Vergleich*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen
7. Backes, Uwe: (2006) *Politische Extreme: eine Wort- und Begriffsgeschichte von der Antike bis in die Gegenwart*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen
8. Breton, Albert: (2002) *Political extremism and rationality*, Cambridge Univ. Press, Cambridge
9. Despotović, Ljubiša: (2011) *Geopolitika identiteta*, Logos – Bačka Palanka, Kultura polisa – Novi Sad
10. Despotović, Ljubiša: (2010) *Politički mitovi i ideologije*, Sremski Karlovci, Kairos, Novi Sad, Budućnost
11. Dirkem, Emil, (1963) *Pravila sociološke metode*, Vuk Karadžić, Beograd
12. Dvorniković, Vladimir: (1990) *Karakterologija Jugoslovena*, Prosveta, Beograd
13. From, Erih: (1984) *Autoritet i porodica*, Naprijed, Zagreb
14. George John, Wilcox Laird: (1996) *American extremists: Militias, supremacist, Klansmen, communists, and others*. MA: Prometheus Books, Amherst
15. Hegel, Georg Vilhelm Fridrih: (1976) *Osnovne crte filozofije prava*, Filip Višnjić, Beograd

16. Hejvud, Endru: (2005) *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
17. Lipset, Sejmor Martin: (1969) *Politički čovek: društvena osnova politike*, Rad, Beograd
18. Lorenc, Konrad: (1970) *O agresivnosti*, Vuk Karadžić, Beograd
19. McCannon, John: (2008) *Barron's AP world history*, Barron's, Hauppauge, N.Y.
20. Midlarsky, Manus: (2011) *Origins of political extremism : mass violence in the twentieth century and beyond*, Cambridge Univ. Press, Cambridge
21. Nozik, Robert: (1997) *Socratic puzzles*, Harvard University Press, Cambridge
22. Parsons, Talkot: (1969) *Teorije o društvu: osnove savremene sociološke teorije*, Vuk Karadžić, Beograd
23. Rot Nikola, Havelka Nenad: (1973) *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*, Institut za psihologiju, Institut društvenih nauka, Beograd
24. Sherif, Muzafer: (1966) *Group Conflict and Cooperation: Their Social Psychology*, Routledge & Kegan Paul, London
25. Simeunović, Dragan: (2009) *Terorizam – drugo izdanje*, Pravni fakultet, Beograd
26. Simeunović, Dragan: (2009) „Određenje ekstremizma iz ugla teorije politike”, *Srpska politička misao*, Beograd
27. Tadić, Ljubomir: (2007) *Javnost i retorika*, Službeni glasnik, Beograd
28. Tajfel, Henri: (2010) *Social identity and intergroup relations*, Cambridge University Press, Cambridge
29. Thorpe, Andrew: (1989) *The failure of political extremism in inter-war Britain*, University of Exeter, Exeter
30. Wintrobe, Ronald: (2006) *Rational extremism : the political economy of radicalism*, Cambridge University Press, Cambridge, New York

THEORETICAL DETERMINATION OF EXTREMISM

Summary: The paper deals with the theoretical definition of extremism which is a multifaceted and variable phenomenon. Extremism has historically genesis of development, but it was perceived differently in different political systems. What is the extremism represented in one socio-political community has not been accepted in the same way in another. Time dependence of the impact of different cultural, religious and customary norms, and identification with similar concepts such as terrorism, radicalism, fundamentalism and fanaticism makes more complex study of the phenomenon of extremism. It analyzes the various theoretical approaches and definitions of extremism. The correlation established by the extremism and violence, indicating the possibility of its destructive effects, which further complicates the process of its elaboration.

Key words: *extremism, theoretical determination, political extremism, political theory, definition of extremism*

LJUBIŠA MITROVIĆ
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
Niš

UDK 316.32:316.4.053
Originalan naučni rad
Primljen: 26.3.2012
Odobren: 11.4.2012

STRUKTURALNI KARAKTER SAVREMENE GLOBALNE KRIZE I NEOPHODNOST TRAGANJA ZA NOVOM ALTERNATIVOM U SVETU*

*Ono što mnogostruke analize propuštaju da kažu
jeste to da je problem krize svetski i strukturalni...*

(I. Volerstin)

*Ako ne krenemo drugim putem,
izgubljeni smo.*

(N. Tinberger)

*Ako hoćeš sliku budućnosti, zamisli jednu čizmu
kako gazi ljudsko lice – večno!*

(Orvel)

Sažetak: Autor razmatra fenomen neoliberalnog totalitarizma, koji se ispoljava kroz neokolonijalnu ekspanziju megakapitala, tj. transnacionalnih korporacija kao „planetarnih gladijatora” i monocentrični globalizam, kao specifičan vojno-politički fenomen, tj. poredak novih nejednakosti i antagonističke moći u savremenosti. Iz ovog novog sistema raspodele društvene moći i kompozicije geostrateških sila, autor izvodi zaključak da totalitarizam kao fenomen ne proizilazi samo iz karaktera političkog sistema (tj. monopartijske diktature državnog Levijatana) već i iz modela ekonomije. Za razliku od klasičnog totalitarizma, koji se zasnivao na autoritarnoj moći države, novi totalitarizam se zasniva na monopolskoj i nekontrolisanoj moći transnacionalnih korporacija. Naime, autor smatra da u savremenosti vlada neoliberalni pos-

* Ovaj rad je deo šire studije rađene u okviru projekta 179074 („Tradicija, modernizacija i nacionalni identitet u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije”) koji realizuje Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Nišu a finansira Ministarstvo za nauku Republike Srbije.

moderni totalitarizam, čiji protagonosti stavljaju profit iznad ljudi (čoveka) i koji utire put socijaldarvinizaciji odnosa na globalnom tržištu i socijalnim sukobima. Kao rezultat svega toga rastu klasne i regionalne protivrečnosti (između rada i kapitala, Severa i Juga).

Autor izvodi zaključak da konsekvence neoliberalnog - tržišnog fundamentalizma – oličene u korporativnom „kapitalizmu katastrofe” i „tranziciji bez socijalne odgovornosti”, razaraju savremeno svetsko društvo, čineći ga podeljenim i konfliktnim. U fokusu njegove analize je gusarska i „ološ ekonomija” i uloga predatorska lihvarske finansijske buržoazije, kao kovača lažnog progressa, koja svojim partikularnim interesom i halapljivošću razara realnu ekonomiju zajedno sa savremnom politokratijom i uzrokuje svetsku krizu

Poenta autorovog zalaganja je: ako čovečanstvo želi izlazak iz aktuelne krize, i zasnivanje istinski otvorenog društva i multipolarni razvoj, neophodne su radikalne izmene strategije razvoja u savremenom svetu. U suprotnom, savremeni svet će se suočiti sa još surovijim regionalnim i globalnim protivrečnostima i sukobima koje neće moći kontrolisati. Zadatak je društvenih nauka, posebno sociologije, da svojim istraživanjima i kritikom, razotkriju prave izvore društvenih podela i sukoba i racionalno definišu pravce delovanja društvenih aktera ka novoj socijaldemokratskoj alternativi, kako bi svet bio bogatiji, ravnopravniji, slobodniji i pravedniji, a ljudi spokojniji i srećniji.

Ključne reči: neoliberalni totalitarizam, monocetrični globalizam, strategije razvoja, sukobi, socijaldemokratija

1. Sociologija u senci fenomenologije aktuelne svetske krize

Izbor teme *kriza i globalne turbulencije*, nesumljivo predstavlja najozbiljniji, prvorazredni problem u savremnom svetu. Sociolozi ne smeju bežati od suštinskih problema savremenog društva. Oni se ne smeju baviti opisom i estetizacijom stvarnosti. Vreme je za buđenje i uzbuđivanje javnosti! Traganje za alternativom, „barkom spasenja”, jer Titanik tone.

Naši analitičari tranzitolozi, profesionalni reformatori kao da žive u zavetrini, tragaju – kako da „zakrpe”, okreće brod koji tone, umesto da kritičkim istraživanjima pomažu pronalaženju puta ka novoj obali.

Savremena sociologija je u defanzivi, bavi se opisivanjem krize, umesto da traga za uzrocima njenog proizvođenja i mogućnostima i akterima njenog prevladavanja.

Funkcionalizirana sociologija služi legitimizaciji savremnog „besporetka”, umesto da uznemirava i iščašene grupe – u vremenu nespokojaza koje je nekad rekao Šekspir – „*Naše je doba, izašlo iz zgloba!*”

Na žalost, društvene nauke, kao i elite „šminkanju” mrtvacu.

Savremena sociologija kao da je opsednuta plesom elita i labudovom pesmom nemoćnih vođa (političara, bankara...), umesto da traga za generatorima krize i putevima izlaska iz nje.

2. O nemoći nauke da se suoči sa uzrocima strukturalne krize koja proizvodi haos, globalnu svetsku turbulenciju

Živimo u doba velikog razmeđa/rasedanja sveta – u njegovoj ontologiji i društvenoj svesti. Na delu su divergentni procesi globalizacije i fragmentacije tj. retribalizacije sveta. Kao da uporedo sa integracijom tj. globalizacijom zemalja svetskog centra, teku procesi balkanizacije i afrikanizacije ostatka planete.

Na planu društvene svesti – scijentistički pozitivizam doveo je do „disciplinarnog haosa”, dominacije analitičkog uma, u vremenu kada nam je potrebna sinergija pristupa i paradigmi na fonu gesla „globalno misliti, a lokalno delovati”, kako bismo razumeli i menjali svet.

Pledoaje za jedinstvo teorijsko-metodološkog kosmopolitizma i individualizma u proučavanju sveta.

Za prometejsku, akcionalističku, humanističku-emancipatorsku sociologiju, „sociologiju slobode” (A. Turen), a ne manipulativnu, duboko funkcionaliziranu/zloupotrebenu od strane megakapitala i tekućih elita radi očuvanje imperijalnog novog svetskog poretka.

3. Neoliberalna strategija i monocentrični globalizam – kao proizvođači „kapitalizma katastrofe”, krize, nejednakosti i sukoba u savremenosti

Vreme je da se kaže da je car go. I ne samo to, da se objasni zašto je go! I da li je moguć dalji opstanak čovečanstva u tranzicionom haosu i svetском neredu/besporetku, u kome mali broj ljudi postaje sve bogatiji, a većina sve siromašnija. Neoliberalni model razvoja rođen je krajem sedamdesetih godina u Čikagu. U njegovom srcu je tržišni fundamentalizam/čitaj: banditizam, napuštanje realnog sektora ekonomije i fokusiranje na globalna finansijska tržišta, u funkciji megakapitala i njegovih vlasnika i funkcionera. Sve je to dovelo do imperijalne invazije nove koalicije: bankokratije, korporokratije, snaga militarizma, plutokrata, politokrata i medijokrata. Sve su ove grupe/klase i elite upregnute da rade pod zastavom boga Mamona, za lihvarsku Internacionalu kapitala.

Ekspanzija „doktrina šoka” i neoimperijalizma, u ideološkoj sferi legitimisala se – kao pokret za univerzalizaciju ljudskih prava i demokratiju – a pretvorila se u krvavu odiseju megakapitala za novu kolonijalnu podelu i okupaciju sveta, „milom ili silom”. U ovom kontekstu NATO je danas postao instrument predatorske „krvave demokratije” i „militarističkog humanizma”.¹

Svet je danas u dubokoj krizi, radikalnim oblicima previranja i krvi. „Novi krstaši”, sa svojim legionarima ponovo plešu širom planete: pod firmom „slobode”, zatiru slobodu i nameću nove lance ropstva čitavim narodima i regionima.

Danas se mora jasno reći, da dominantna neoliberalna strategija razvoja savremenog kapitalizma – jeste proizvođač krize. Ona se ne može prevladati bez napuštanja neoliberalizma i izbora nove, socijaldemokratske - koja će spojiti ideje socijalizma i liberalizma; jednakosti i slobode; bez socijalno usmerene tržišne privrede i tranzicije sa socijalnom odgovornošću.

4. O sistemskom strukturnom karakteru globalne svetske krize

Savremena svetska kriza neopravdano se redukuje na finansijsku i privremenu. Ona je duboko sistemski, strukturna i dugoročna. Povezana je sa dominantnom neoliberalnom strategijom razvoja savremenog kapitalističkog sistema proizvodnje i upravljanja. Stoga bez promene, bazičnih osnova tog sistema i strategije razvoja, nije moguće njeno razrešenje. Finansijska kriza samo je vrh „ledenog brega” ove krize. Međutim, njeni generatori su duboki i imaju sistemski i strukturni karakter. To je kriza „dugog vala”.

U uslovima savremenog globalnog kapitalizma, logikom kapitalističkog načina proizvodnje i upravljanja, posredstvom novih tehnologija i procesa globalizacije – ostvaruju se novi vidovi koncentracije i centralizacije kapitala, njegova reprodukcija sve je više vezana za sferu finansijskih tržišta i izvoza kapitala, a ne za proizvodnju i kapacitete realne ekonomije. Finansijska buržoazija sledeći logiku tržišnog fundamentalizma postala je dominantna frakcija kapitalističke klase. Ona svojom ekspanzijom, preko MMF i Svetske banke, ostvaruje ekstaprofit i širi svoju moć planetom, poput hobotnice, namećući zemljama periferije i poluperiferije da slede kurs reformi u duhu monetarističke ekonomske politike. Radi zadovoljavanja pohlepnih interesa savremena finansijska lumpenburžoazija uvodi u dužničko ropstvo brojne zemlje, širi talas krize širom sveta.

¹ Videti N. Klajn, *Doktrina šoka – uspon kapitalizma katastrofe*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 2008.

Ovi novi „kovači lažnog novca” stvaraju iluziju o razvoju, a faktički uvode svet u subrazvoj. Na delu je širenje fenomena „ološ ekonomije”. Posrnuće ne samo ekonomije u zemljama trećeg sveta i zemljama u tranziciji, već se sve više njene negativne posledice osećaju i u zemljama svetskog centra. Vidljivi su znaci krize u SAD, kao prestonici finansijske moći, i Evropskoj Uniji, koja je u poslednjih dvadeset godina počela da napušta socijaldemokratski model i da sledi anglosaksonski – neoliberalni.

	Svetska populacija	Svetsko bogatstvo
Najbogatiji	20 %	82,7 %
Drugi	20 %	11,7 %
Treći	20 %	2,3 %
Četvrti	20 %	1,9 %
Najsiromašniji	20 %	1,4 %

Tabela 1: *Dubina socijalne polarizacije sveta*

Izvor: *D.Held& A.McGrew, Globalisation/Anti-Globalisation, Polity Press, Cambridge, 2002, str. 82*

Zajednički žarišni sindrom ove krize ispoljavaju se: u privrednoj depresijskoj proizvodnoj recesiji, napuštanju sektora razvoja realne ekonomije, radikalnoj deindustrijalizaciji, masovnoj nezaposlenosti i osiromašenju radničke klase i srednjih slojeva; u rastu socijalnih nejednakosti između društvenih klasa i regionalnih disproporcija u razvoju (Sever – Jug). Širenju polja protivrečnosti i sukoba: od klasnih ka ratnim i civilizacijskim. Od lokalnih i regionalnih konflikta ka globalnom i civilizacijskom sukobu.

	Postindustrijska društva	Treći svet
Broj telefonskih linija	74,4 %	1,5 %
Korisnici interneta	93 %	0,2 %
Udeo u patentima	95 %	0,0 %

Tabela 2. *Informatički jaz*

Izvor: *Miroslav Pečujlić: Globalizacija – dva lika sveta, Gutenbergova galaksija, Beograd 2002, str. 115.*

Od trenutka otvorene manifestacije svetske krize u formi finansijske krize (2008), ova se kriza poput cunamija širi planetom – od jednog kontinenta na drugi. Najpre su se našle na udaru SAD i zemlje evrozona. Mere koje preduzimaju vlade razvijenih zemalja u funkciji su spašavanje banaka i bankokrata, a ne oživljavanja privrede i izlaska iz krize. Time se vrtimo u zača-

ranom krugu! S pravom ozbiljni ekonomisti upozoravaju da se ovim palijativnim merama otklanja samo deo posledica, ali ne i njeni sistemski/strukturni generatori. Najvidovitiji među njima prognoziraju da „kriza tek dolazi“, te da ukoliko ne napustimo put kojim se krećemo, izgubljeni smo (Nik Timberger)!

5. Svet na raskršću: ili neoliberalni postmoderni totalitarizam ili socijaldemokratski model razvoja

Orvelova negativna utopija/distopija, nagovestila je dolazak nove čizme koja gazi/vlada svetom. To nije samo parodija na „teški socijalizam“, već i nagoveštaj stvaranja posmodernog totalitarizma na Zapadu. Upravo danas, kao da živimo u eri proizvođenja tog tipa Orvelijane: u socijaldarvinističkom svetu, u kome velike ribe gutaju male; u kome su svi ravnopravni, ali su samo neki ravnopravniji. U svetu ubistvenog kapitalizma katastrofe, bezdušne vladavine „zlatne milijarde“ nad ostatkom lumpenplanete.

Neoliberalni model razvoja, doveo je do formiranja deformisanog procesa globalizacije, tj. njene instrumentalizacije - da njene tekovine služe snagama megakapitala, za novu, planetranu dominaciju nad svetom. Na delu je monocentrični globalizam – kao projekat/poredak novih nejednakosti, podela i porobljavanja u svetu.

Iza brojnih lokalnih i regionalnih sukoba u svetu danas, po pravilu, leži strukturalna, socijalna nejednakost, koja se šizofreno transponuje i kombinuje sa verskim, etničkim i civilizacijskim razlikama, tj. geokulturnim faktorima.

No, bez obzira na ideološke legitimacije, sve je vidljiviji dublji karakter savremene krize i podela u svetu, koja proističe iz kapitalističkog načina proizvodnje i upravljanja svetskim resursima. Ili kako ističe Manuel Kastels: na delu je suprotnost između tehnološke hiperrazvijenosti sveta i socijalnog subrazvoja tj. nerazvijene solidarnosti i čovečnosti.

Vreme je da se brzo i odlučno traga za novim modelom razvoja, dok nije kasno. U suprotnom, kriza će svet uvući u globalni sukob. Naime, lokalni i regionalni sukobi – po lancu događanja – neće se odigrati samo na periferiji svetskog sistema, već će uskoro zahvatiti prestonicu svetskih centara moći. Jer se pokazuje da varvari nisu samo pred kapijama Rima, već i u samom srcu zemalja svetskog centra. To već najavljuju pripadnici antiglobalističkog pokreta „*Okupirajmo Vol Strit*“. Da bi se izbeglo suočavanje sa temeljnim uzrocima krize – kapitalistički način prouzvodnje/upravljanja, svetska koalicija plutokrata biće spremna da preusmeri konflikt u pravcu globalnog. Kao da se

prognoze Bžežinskog iz „Velike šahovske table”, ali i drugih geostratega o nastupajućem dobu „liberalne imperije” (Kuper i Kajgan), polako ali sigurno ostvaruju.

Ekonomija SAD-a je danas u recesiji sa velikim dugovima. Njena spoljna neoimperijalna politika sve je nervoznija i ogoljeno agresivna. NATO je postao produžena ruka TNC u novoj rekolonijalizaciji, novom pokoravanju sveta. MMF i Svetska banka – su mehanizmi snaga finansijskog megakapitala za kreditiranje/zaduživanje zemalja u razvoju i tranziciji radi izvlačenja ekstra profita, tj. neokololijalnu eksploataciju.

Svet je doista na raskršću. Kriza se sve više radikalizuje, uvodeći svet u kaos, u brojne turbulencije. Starim mehanizmima se njome ne može upravljati. Niti su sadašnje elite spremne da obuzdaju svoju halapljivu moć i menjaju karakter sistema. Izvesno je da se svet kreće ka postmodemim oblicima diktature i da je na delu proces „zalaska demokratije”.² Naime, sve se više odlučivanje o ključnim pitanjima otuđuje od naroda i parlamenta, i završava „prečicom” u organima izvršne vlasti, uz asistenciju „vladara iz senke”, tj. moćnih lobista snaga megakapitala, oligarha i plutokrata.

Narasli gnev osiromašenog opljačkanog, obespravljenog, uvređenog i ogorčenog naroda sve se više izliva u formi sindikalnih i drugih socijalnih i političkih protesta širom sveta u formi generalnih štrajkova i drugih oblika alternativnog delovanja novih društvenih pokreta (antiglobalista..). Njima se sve više osporava otuđena moć sadašnjih vladajućih elita i njihovih radikalnih reformi, koje se najčešće žele sprovesti uz restrikciju radnih i socijalnih prava, preko grbače najširih slojeva, građana i naroda.

Iako se presporo formira *koalicija antisistemskih pokreta* – tradicionalnih i novih – izvesno je da kriza pomaže sazrevanju svesti da se ovako dalje ne može. Otuda na transparentima sve više radikalnih parola „Svet nije na prodaju”! „Dosta sa pljačkom! Dole tiranija! Probudimo se! Za globalne društvene promene”!

Savremena levica je amerikanizovana i pacifikovana. Duboko integrisana u postojeći kapitalistički poredak, a njeno rukovodstvo aristokratizovano. Kriza proizvodi nove izazove. Moguće je da će izroditi novu levicu i nove sindikate. Za sada, u pobunama prednjače mladi. Očekivati je da će se ona proširiti na radništvo i osiromašenu srednju klasu. Ukoliko se brzo ne otvore kanali za demokratsko razrešenje ove krize, izvesno je da će rasti protivrečnost i sukobi, koji će imati antagonički karakter i neće moći da se razreše u okviru postojećeg sistema.

² Videti o tome u studiji Z. Vidojevića, *Demokratija na zalasku*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.

Pokušaji upravljanja krizom sistemom jačanja represije i zavođenja privremenih diktatura, suspenzijom demokratskih institucija, samo će dalje produbiti/proširiti krizu. Mora se *tragati* za novom alternativom, novim modelom razvoja i upravljanja, ukoliko se želi napustiti ovaj pakleni krug. Pitanje je – da li je savremena elita spremna za tu promenu!? Nisam siguran.

Ključ je u socijaldemokratskoj alternativi; revoluciji globalizacije razumevanja i solidarnosti novom partnerstvu društvenih klasa za razvoj i mir u svetu.

Savremena nauka, snagom svojih rezultata i kritike treba da pomogne razvijanju demokratske javnosti, kritičke svesti – o pravcu i horizontima mogućih promena. O potrebi angažovanja, sudelovanja u ovovremenim borbama da svet bude pravedniji i bolji. Da je moguća druga i nova perspektiva razvoja sveta.

Nasuprot neoliberalnom dogmatizmu da svet treba prepustiti goloj igri/stihiji snaga tržišta – koje će automatski proizvesti napredak i pravdu i doneti slobodu i sreću ljudima, naše je mišljenje da ekonomija nije samo sebi cilj. Te da i filozofija tržišnog fundamentalizma može dovesti do pojave novih oblika totalitarizma i diktature, kao i etitistička nekontrolisana moć u eri staljinizma, kada se politika pojavljivala kao sudbina. Umesto cilja „profit iznad čoveka! ekonomija mora biti stavljena u funkciju ekonomije blagostanja i sreće (P. Burdije), u službi napretka društva i emancipacije čoveka.

Ovakav radikalni zaokret moguć je samo ako se sledi socijaldemokratska strategija razvoja i na njoj zasnjuje odgovarajuća politika. Istorijski su dokazi da je u posleratnom razvoju Evropa na toj strategiji ostvarila najveći privredni rast, socijalno partnerstvo i blagostanje za sve slojeve društva, kao i doprinela detantu i borbi za mir u svetu.

Socijaldemokratsku koncepciju društvenog razvoja najasnije je predstavio u svojoj studiji „Sutra je uvek kasno”! *Frederiko Major* – rečima „*Progresio Popularum*”. Progres u funkciji blagostanja i slobode svih naroda, sreće svakog čoveka! Ova koncepcija u centru ima strategiju istorijskog kompromisa društvenih klasa i njihovo socijalno partnerstvo za razvoj, društveno blagostanje i mir. Ona insistira na jedinstvu borbe za socijalnu jednakost, političku ravnopravnost i slobodu svakog pojedinca. Njena je platforma jedinstvo socijalne i političke demokratije. Ekonomija i politika u službi čoveka i društva, a ne iznad i protiv njih³.

Reafirmacija socijaldemokratskog modela razvoja izvukla bi svet iz krize i mogućeg budućeg ratnog haosa. Otvorili bi se prostori za novu demokratsku revoluciju globalizacije, razumevanja i solidarnosti (E. Moren). Ja ve-

³ Opširnije o tome u autorovoj knjizi „*Društvene promene i akteri*, Pravni fakultet, Niš, 1999.

rujem da je takav pravac društvenog razvoja ne samo poželjan, već i moguć. *Probudimo se! I sudelujmo u novoj revoluciji solidarnosti. Bez nje, nema puta ka slobodi čoveka i čovečanstva, niti istinskog mira u svetu!*

Literatura:

1. Vidojević Z., *Demokratija na zalasku*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
2. Klajn N., *Doktrina šoka – uspon kapitalizma katastrofe*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 2008.
3. Mitrović Lj., *Društvene promene i akteri*, Pravni fakultet, Niš, 1999.

STRUCTURAL CHARACTER OF CONTEMPORARY GLOBAL CRISIS AND NECESSITY SEARCH FOR NEW ALTERNATIVES IN THE WORLD

Summary: The autor examines the phenomenon of neoliberal capitalism, which manifests itself in the neocolonial expansion of mega capital, that is, transnational corporations as „planetary radiators”, and the monocentric globalism as a specific military-political phenomenon, that is, the order of new inequalities and the antagonistic power in modern age. From this new system of the distribution of social power and the structure of geostrategic forces, the autor concludes that the phenomenon of totalitarianism does not proceed only from the character of the political system (i.e. the mono-party dictatorship of the state Leviathan) but from the economic model also. Unlike classical totalitarianism, which used to be based on the authoritarian power of the state, the new totalitarianism is based on the monopolistic and uncontrollable power of the transnational corporations. Namely, the autor believes that modern age is dominated by neoliberal postmodern totalitarianism, the protagonists of which value profit more than people (the man) and make way for the socialdarwinization of the relations on the global market and social conflicts. Class and regional clashes (labor/capital, North/South) result from this. The autor concludes that the consequences of the neoliberal – market-oriented fundamentalism – evident in the corporative „disaster capitalism” and „transition without social responsibility” – destroy modern world society, leaving it divided and conflicted. The autor focuses his analysis on pirate and „rogue economics” and the predatory role of usurer financial bourgeoisie as the creators of false progress, who, with their specific interests and greed, destroy real economy together with modern politocracy and cause world crisis.

The final conclusion of the autor is the following: if humankind wants a way out of the current crisis, and the establishment of a truly open society and multipolar development, radical changes in the development strategies of the modern world are

needed. If this does not happen, the modern world will face even more cruel regional and global contradictions and uncontrollable conflicts. It is the task of social sciences, sociology in particular, to expose the real sources of social divisions and conflicts and to rationally define the directions that social actors should take towards new social-democratic alternative, to make the world richer, freer, more just and equal, and to make people happier and more peaceful.

Key words: neoliberal totalitarianism, monocentric globalism, development strategies, conflicts, social democracy

II

MEDIJI I DRUŠTVO

DIVNA VUKSANOVIĆ
Univerzitet umetnosti u Beogradu
Fakultet dramskih umetnosti
Beograd

UDK 316.32:316.774
Originalan naučni rad
Primljen: 7.1.2012
Odobren: 22.2.2012

KAKO JE MOGUĆA REVOLUCIJA U ERI MEDIJSKE GLOBALIZACIJE

Sažetak: Tekst preispituje mogućnost revolucionisanja društvene stvarnosti u dobu medijske globalizacije. Poredeći revolucionarna stebljenja druge polovine XX veka (Studentski pokret '68.) i današnje globalne, društveno-ekonomske okolnosti, može se doći do zaključka da je u ovom kratkom vremenskom rasponu došlo do izvesnih izmena same koncepcije revolucije, a na šta su bitno uticali savremeni komunikacioni mediji – prvenstveno Internet i tzv. novi mediji. Takođe, na transformaciju same ideje revolucije, a posebno kada je reč o njenoj mogućoj implementaciji tj. potencijalnoj revolucionarnoj praksi, značajno je uticao i savremeni menadžment, pri čemu je aktuelna ideja revolucije zadobila ne toliko politički (ideološki), koliko medijski, a delom i organizacioni karakter.

Ključne reči: revolucija, medijska globalizacija, Internet i novi mediji, menadžment, građanski otpor

Dijalektika procesa globalizacije, koristeći prednost upotrebe novih komunikacijskih medija i tehnologija, bitno je uticala na transformisanje koncepcije političkih promena kao takvih, bilo da je reč o masovnom i nedovoljno artikulisanom buntu, relativno organizovanom građanskom protestu, različitim ideološkim prevratima, ili pak o revoluciji, mišljenoj u kontekstu današnjeg vremena. To se, po našem shvatanju, najpre odnosi na pojam revolucije (mada su promene zahvatile i ostale koncepcijske modalitete jedne moguće izmene zatečene društveno-ekonomske stvarnosti), koji je pretrpeo znatne transformacije u našem dobu, dobrim delom pod uticajem dejstva industrije medija. Kako tvrdi Zoran Jevtović, u knjizi *Geopolitika i mediji*, „Civilizacija se neočekivano našla pred novim izazovom: politički, ekonomski,

društveni i ideološki prevrati postali su deo svakodnevice, dok su strukturne ideje utkane u obrazac ubeđivanja kojim se svest masovne publike usmerava ka poželjnim pravcima. Čovekov um je postao cilj brojnih kreativnih industrija, propagiranje političkih poruka zadatak medijskih mandarina, a upravljanje javnim prostorom strateško pitanje.”¹

Svi ovi koncepti su, zapravo, u smislu njihove moguće praktičke realizacije, aktuelno zadobili jednu posve novu dimenziju i konotaciju, jer je za njihovo implementiranje *ovde* i *sada* potrebno, po našem uverenju, pomeriti fokus interesovanja sa nekadašnjih interpretacija društvene stvarnosti u domen onih tumačenja, kao i praktičkih aktivnosti, vezanih za oblast različitih medijskih kultura. Iako je, međutim, izvesno da izmeštanje fokusa delovanja do ovog trenutka nije sprovedeno konsekvantno i do kraja, moguće je tvrditi da je u epohi vladavine medija – kako se obično definiše vreme druge polovine XX i početka XXI veka - bitno izmenjen kontekst svakog mogućeg intervenisanja u stvarnosti, a u svrhu njene partikularne ili celovite transformacije, već samim tim što je ova realnost, generalno uzevši, u velikoj meri tehnološki, odnosno medijski posredovana te, kao takva, i teorijski definisana.

I ne samo to. Postavši „globalno selo”, svet je, sa svakom promenom, što na prvi pogled može delovati kao intervencija lokalnog opsega, zahvaljujući promptnom i efikasnom (globalnom) medijskom, odnosno interpretativnom posredovanju, izmenjen i globalno, tj. svaki zahvat se odražava na ukupnost postojećih, geostrateških relacija u međunarodnim odnosima: to znači da su, medijskim transcendiranjem granica nacionalnih država (što je nekada posebno vredelo za multinacionalne korporacije i krupni kapital), postignute dve stvari – prvo, nijedna politička akcija, odnosno opsežnija društvena promena, izvedena u bilo kom delu sveta, ne može ostati izolovana u odnosu na globalni kontekst povesnih kretanja, drugo – stvorena je mogućnost, makar tehnički uzevši, za realizovanje ideje tzv. globalne revolucije. Iako je sama ideja svetske revolucije starija od globalizacijskih, povեսno-tržišnih, odnosno trendovskih kretanja današnjice, ona je reaktualizovana ne toliko kao globalni politički projekat, koliko kao hipoteza, zasnovana na ubrzanom napretku tehnike i tehnologije, kao i novim, strukturalno određenim potencijalima našeg doba.

Interesantno je, takođe, da su, kao nosioci (dakle – mogući subjekt) ove revolucije označeni prvenstveno novi mediji, koji su, ujedno, od pojedinih, na svetsku politiku vrlo uticajnih struktura moći, u poslednje vreme etiketirani kao „odviše” demokratski, te, u krajnjem ishodu, destruktivni u od-

¹ Zoran Jevtović, „Geopolitika i mediokratija na putu pseudopolisa”, u: Ljubiša Despotović, Zoran Jevtović, *Geopolitika i mediji*, Kultura Polisa, Novi Sad, 2010, str. 147.

nosu na celukupni sistem industrijske proizvodnje u sferi kreativnosti, zabave i spektakla, i to tako što potencijalno i realno urušavaju instituciju autorskog prava i intelektualne svojine, naročito u oblasti populame muzike i kinematografije. Time se očekivani profit od ovih delatnosti zamenjuje nesankcionisanom, masovnim piraterijom, prisutnom na Internetu i globalnim društvenim mrežama, što je, svakako, nepoželjno sa stanovišta tržišno artikuliranih vrednosti. Ovu pojavu, specifično vezanu za Internet i interaktivne prakse socijalnih medija, neki smatraju društveno korisnom (u smislu slobodne, necenzurisane razmene različitih informacija i audio-vizuelnih materijala između korisnika), dok drugi, nasuprot njima, nastoje da virtuelni prostor „urede” određenim zakonskim rešenjima (*SOPA – Stop Online Piracy Act* i *PIPA – PROTECT IP Act*), kojima bi se bitno ograničile dostignute slobode na Mreži i uvela sistemski kontrola korisničkog ponašanja, dirigovana uglavnom iz jednog centra moći – SAD. Postojeće inicijative predstavnika aktuelnih američkih vlasti, koje su u svetskoj javnosti izazvale mnoštvo različitih, uglavnom negativnih reakcija, ispoljenih u kontekstu odbrane građanskih i medijskih sloboda, pravdane su sistemskom borbom protiv globalne „piraterije”, a u funkciji zaštite intelektualne svojine i otklanjanja mogućnosti njenog kopiranja (zloupotrebe i faksifikovanja), te neregulisanog mrežnog distribuisanja, odnosno razmenjivanja na globalnom informacijskom tržištu.

U znak protesta, trenutno najmasovnija hakerska organizacija na svetu, grupa „Anonimni” („Anonymous”), organizovala je, putem Interneta, proteste desetina hiljada istomišljenika u mnogim gradovima Evrope, upozoravajući na štetne posledice koje može izazvati sporazum o zaštiti autorskih prava na Internetu (*ACTA*), dok je, u isto vreme, efektna fotografija sačinjena na protestu, distribuirana putem Interneta i popularnih društvenih mreža, kao što je Facebook, prikazujući protestore kako umesto maske karakteristične za zastupnike „Anonimnih”, nose *Acta* flastere preko lica, evocirajući time pokušaj gušenja sloboda i demokratije u *cyber* prostoru. Kako se iz navedenog primera može videti, bitka protiv pravnih instituta, što bi trebalo da regulišu promet informacija na Internetu (*copyright* na Mreži), koju, između ostalih, zajedno sa mnoštvom „običnih” korisnika društvenih medija, vode haktivisti „Anonimnih”, preteći privremenim blokiranjem ili rušenjem i samog Facebook-a, odvijala se uporedo na dva plana: u realnom, i u *cyber* prostoru, čime je njihov protest zadobio mogućnost paralelnog, uzajamno posredujućeg i sinergijskog delovanja.

Istovremeno, „Anonimni” su, zahvaljujući intenzivnim hakerskim aktivnostima - što je, kao jedan od ishoda proizvelo i to, da ih na „Wikipediji” („Wikipedia”) nazovu subverzivnom „kulturom trolovanja” (*trolling culture*) - srušili najpre sajt CIA, a potom i Internet stranicu Interpol-a, nakon što su,

nizom koordinisanih akcija, prethodno onesposobili za delovanje, bar za neko vreme, sajtove značajnih državnih insitucija širom sveta, kao i onih međunarodnih organizacija, multinacionalnih korporacija i političkih partija koje su označili kao mete svog „revolucionarnog” *cyber* delovanja. Zanimljivo je istaći, povodom aktivnosti „Anonimnih”, i činjenicu da su oni, koristeći najrazličitije kapacitete Interneta za svoje subverzivno delovanje, osim hakerskih, većinom uspešno izvedenih napada na targetirane insitucije delujuće u *cyber* prostoru, „producirali” i mrežno distribuirali seriju prepoznatljivih audiovizuelnih zapisa, odnosno HQ video-klipova na Internet platformi Youtube, čime su potvrdili svoju tehnološko-estetsko-političku kompetentnost (superiornost?) za sistemsko delovanje na Mreži, a delom i izvan nje.

Njihove najrazličitije aktivnosti, koje su, tokom vremena, poprimile i multimedijalni karakter, naznaka su u kom će se smeru, eventualno, kretati buduće promene. One su, takođe, indikator mogućih nosilaca: „inspiratora”, „organizatora” i „realizatora” „revolucionarnih” promena, koji bi trebalo da su visokoobrazovani, tehnološki kompetentni i dovoljno politički pismeni i estetski edukovani korisnici, kako bi mogli uspešno da implementiraju odgovarajuće izmene u zadatim okvirima društvenog i *cyber* ambijenta. Naime, interdisciplinarna edukacija i multimedijalni angažman, čini se, danas predstavljaju osnovnu za one „ljudske resurse” koji mogu uspešno da „revolucionišu” postojeću stvarnost. Simtom ove promene, adekvatno ilustruje efektni vizuelni prilog, distribuiran uglavnom na Facebook-u, i lansiran u svrhu podrške pokretu „Indignati” („Ogorčeni”). Tako na Internetu, odnosno na Facebook-u, već uveliko cirkuliše nekoliko verzija fotografija, odnosno fotomontaža što prikazuju dva različita „revolucionarna scenarija”: jedan kojim se radikalne promene ostvaruju demonstracijama na ulici, pri čemu je paradigma ovih promena studentska „revolucija na barikadama” iz ’68, dok je drugi prikazan kroz koncept revolucije simbolizovan figurom usamljenog hakera, što danonoćno sedi ispred monitora računara, u pokušaju pružanja otpora dominantnoj kulturi.

Uz ovo, treba naglasiti da su nove komunikacione tehnologije jednim delom doprinele porastu osećaja različitih oblika čovekove otuđenosti, kao i opadanju motivisanosti za onu vrstu aktivnosti, koja bi vodila do konkretnih društvenih promena, pogotovo onih, što bi se ticale potencijalnih intervencija i/ili korenitih izmena, izvedenih u domenu kolektiviteta. Iako su, naime, masmediji u XX veku često optuživani za ratno huškanje, govor mržnje, pa čak i presudni uticaj na generisanje vojnih konflikata i ratova širih razmera, njihova uloga u promovisanju nasilja i pokretanju sukoba nikada nije sistematski preispitana, niti pak može biti u potpunosti jasno sagledana, evidentirana i dokazana. Ali, ono što se zasigurno može uočiti, kada je reč o sistemskom

delovanju mas-medija u našoj neposrednoj prošlosti, jeste njihov nesumnjivi uticaj na pasivizaciju publike, kako u pogledu delimične ili potpune suspenzije kritičkog mišljenja, tako i s obzirom na pojave izazivanja apatije, čulne anihilacije i emocionalne ravnodušnosti. Novi mediji, međutim, u sve većoj meri pretenduju da ovu relaciju (mediji – publika) izmene, i to u korist narastajućeg aktivizma korisnika, s jedne, i pacifikacije (humanizovanja) medija interakcije, s druge strane.

S ovim u vezi, valja istaći da sredstva medijskog delovanja i posredovanja, posebno kada je reč o Internetu i novim medijima, postaju, ujedno, i alatke (*tools*) mogućih društvenih promena, kako na planu lokalnih zajednica, tako i globalno uzevši. A sistemski pokušaji zasnivanja medijske kulture, kao dijalektičkog poprišta za različite medijske interpretacije, kao i vizuelno „oblikovanje” (svog) vremena, istovremeno ukazuju na neophodnost artikulisanja stava otpora, odnosno jednog alternativnog, kontrakulturno usmerenog komunikacijskog dejstva, kojim bi se ova „jednodimenzionalna” slika upotpunila, a dijalektičko kretanje u medijskom dobu obogatilo momentom negativiteta, kao i potencijalom za sporadične ili sistemske/strukturalne promene, koje bi se, na podsticaj ove kontakulture, u praksi sprovodile. No, kako je moguća kontakulturna reakcija u odnosu na dominantnu, „roditeljsku” kulturu, u epohi medijske globalizacije. Da li potencijale „kultura otpora” treba tražiti u starim koncepcijama revolucije, ili novo doba donosi sobom sasvim druge mogućnosti za promenu društvene, ekonomske, političke i kulturne stvarnosti, oslanjanjem više na kapacitete tehnike, nego na ljudske resurse.

Naime, ne samo da su ove ideje, a posebno nova koncepcija revolucije, postale moguće kao globalne – na šta je u XX veku pretendovao još studentski pokret '68., a danas je, rekli bismo, tu revolucionarnu ambiciju na sebe preuzela globalna akcija popularnog naziva „Occupy” („Okupiraj”), započeta na Wall Street-u - nego je svaka politička, odnosno društveno-ekonomska promena u savremenom dobu gotovo nezamisliva bez globalnog medijskog posredovanja (aktivnosti „Occupy” pokreta su, recimo, od sredine septembra 2011. godine prenošene najpre preko bloga, koji je zatim prerastao u projekat tzv. globalne revolucionarne televizije),² bilo u funkciji delovanja otvorene propagande ili delimično prikrivenog, ali svakako subverzivnog, građanskog *online* aktivizma. Ono što je posebno zanimljivo jeste to, da još od doba studentskog pokreta sredinom prošlog veka, terminologija kojom operišu buntovnici i revolucionari, nije identična onoj koja je do tada bila karakteristična za diskurs revolucije. Ukratko, koncepcija revolucije je danas poprimila obrise menadžerskog „projekta”. I to ne bilo kakvog, već projekta globalnih razmera.

² Vid. <http://globalrevolution.tv/>.

Čini se da ovo ima veze kako sa širenjem globalnog tržišta, tako i sa korumpiranjem revolucionarnog diskursa jezičkim matricama poteklim iz oblasti savremenog menadžmenta (i marketinga), a u pravcu pretenzija na upravljanje promenama, umesto spontanog učešća u revolucionarnim događanjima, što je bila karakteristika ranijih vremena. No, da li su ovo, uistinu, novi elementi što ih aktuelno treba ugraditi u pojam i praksu revolucije, ili su oni starijeg datuma. Povodom studentskog bunta na Berkliju, na primer, a rukovodeći se napisima u tadašnjoj štampi, Ejn Rend (Rand) tvrdi da su neki od aktera promena preferirali da ih ne nazivaju „radikalima”, nego „organizatorima” pobune, distancirajući se, na taj način, od svakog navodnog politizovanja priželjkivanih promena.³ Drugim rečima, umesto radikalnih političkih aktivnosti, jedan deo studentske populacije, u ovom slučaju, orijentisao se na izmene koje su ne toliko političkog/ideološkog karaktera, koliko strukturalne prirode.

Izgleda da je pomenuta terminološka izmena glavni simptom onoga što se događa danas, a što je anticipirao još Erih From (Fromm), u svom delu *Autoritet i porodica*, raspravljajući o „revolucionarnom karakteru”, i postavljajući ga nasuprot autoritarnoj, odnosno sadističko-mazohističkoj strukturi ličnosti, kao osnovnom nosiocu – mišljeno na planu individualiteta - vrednosti sveta kapitala. Naime, ovu strukturu ličnosti (dakle, „revolucionamu”), za razliku od karaktera buntovnika (koji često može biti oportun), između ostalog, odlikuje svojstvo sumnjičavosti, odsustva vere u tzv. „zdrav razum”, kao i svojevršno „kritičko raspoloženje” kojim se suprotstavlja vladajućim mnenjima. Izgleda da je upravo ovo „kritičko raspoloženje”, sudeći na osnovu opsežnog Fromovog izlaganja o revolucionarnom karakteru, ključno za razlikovanje buntovništva jednog tipičnog protestora, i revolucionarnosti kritički angažovanog filozofa (poput Sokrata, na primer), i/ili onog političkog aktiviste, što ga odlikuje i bitno diferencira od drugih, nepristajanje na dominantno (*mainstream*) mišljenje – a koje u savremeno doba obično reprodukuju masmediji – kao i nepokoravanje opšeprihvaćenom sistemu vrednosti.

Fromove slutnje o mogućoj povesnoj pobedi pokornog (Adomo /Adorno/ bi rekao „autoritarnog”), u odnosu na revolucionarni karakter, poprimalju, kako izgleda, svojstva „kritičkog raspoloženja”, ispoljenog prema sadašnjem vremenu. „A zašto ja kažem da bi ljudska povijest mogla završiti činom pokoravanja?”, pita se From i nastavlja: „To na žalost ne govorim mitološki nego realistički. Ako za dvije ili tri godine atomski rat uništi pola ljudskog stanovništva i dovede do pravog barbarstva – ili ako dođe do toga za deset godina i eventualno cjelokupni život na ovom svijetu bude uništen – to će

³ Vid. Ejn Rend, „Naplata: Studentski bunt”, u: Ayn Rand, Nathaniel Branden, Alan Greenspan, Robert Hessen, *Kapitalizam, nepoznati ideal*, Global Book, Novi Sad, 1994, str. 266.

se morati pripisati činu pokoravanja. Radi se o pokoravanju ljudi što pritišću dugmad jer im to drugi naređuju i o pokoravanju idejama koje omogućuju da ovakvo ludilo bude mišljenje.”⁴ From je, nadalje, uvideo i da, usled opšteg nedostatka „kritičkog raspoloženja” u savremenom dobu, a koje je uslov mogućnosti delovanja „revolucionarnog karaktera” (čemu, po našem shvatanju, u velikoj meri doprinose masovni i globalni mediji) potencijalna revolucionarna energija biva kanalisana u smeru onih građanskih protesta, što svesno ili ne odstupaju od „radikalizma” u smislu pretenzija na revolucionarne promene, priklanjajući se ograničenim „idejama” protesta, njihovog strateškog ili taktičkog planiranja, organizovanja, odgovarajuće promocije i marketinga aktivnosti, i tsl., a koje su nalik menadžerskim veštinama upravljanja procesima promena, odnosno nekritičkog podržavanja postojeće hijerarhije moći.

„Možda je u devetnaestom stoljeću”, sugeriše Fromm, „bilo lakše prepoznati nepokoravanje, jer je u to doba autoritet u obiteljskom životu i državi bio jako naglašen; bilo je prostora za revolucionarni karakter. Dvadeseto stoljeće je vrlo različito doba. To je stoljeće modernog industrijskog sistema (u ovo, svakako spada i „industrija svesti”, odnosno društvo spektakla, informacija i zabave – *prim. D. V.*), koji stvara čovjeka organizacije, sistema goleme birokracije koja insistira na neometanom funkcionisanju onih kojima upravlja – ali više uz pomoć manipuliranja nego silom. Menadžeri te birokracije tvrde da je ovo potčinjavanje njihovim naredbama dobrovoljno i sve nas pokušavaju uvjeriti, posebno količinom materijalnih zadovoljstava koja nude, da volimo činiti ono što se od nas očekuje da činimo. Čovjek organizacije nije taj koji se ne pokorava; on čak ni ne zna da se pokorava. Kako može razmišljati o nepokoravanju kad nije čak ni svjestan da je pokoren.”⁵ Dakle, pojednostavljeno rečeno, kritičku svest zamenjuje „prilagodavanje” postojećoj društveno-ekonomskoj stvarnosti, koja se, zapravo, može „poboljšati” pomoću korišćenja menadžerskih veština i tehnika manipulisanja stvamošću, što delimično izlazi iz domena nauke o menadžmentu, transformišući se u biopolitičke implikacije savremenih teorijsko-praktičkih stremljenja.

Na drugoj strani, oni koji su samosvesno nepokorni, suočeni s odsustvom revolucionarnih ideja, motiva i inspiracije, tabuiziranih u globalnom medijskom okruženju, i pokatkad fetišizovanih u robu, odnosno u nekakav poseban revolucionarni brend (kakva je slučaj s vizuelnim identitetom, ali i celukupnom „ideologijom” pokreta „Otpor”, na primer), zapadaju u melanholična raspoloženja, koja su odlika novih, rezigniranih revolucionara. Tako, pored odsustva „kritičkog raspoloženja”, i melanholija zadobija važno mesto u savremenim koncepcijama revolucije. Naime, one interpretacije, koje ideju

⁴ Erich Fromm, *Autoritet i porodica*, Naprijed – Zagreb, Nolit – Beograd, 1986, str. 122.

⁵ Isto, str. 123, 124.

revolucije dovode u blizinu teorije i prakse melanholije, pozivajući se, implicitno ili eksplicitno, na kontekst refleksija što se kreću u rasponu od kritike frankfurtske filozofske škole do Deleza (Deleuze) (mišljene u ključu teorijske psihoanalize, poststrukturalističkih interpretacija marksizma i savremene književne kritike), takođe su indikativne za promišljanja o mogućnosti revolucije u XXI veku. Osim nedostatka „kritičkog raspoloženja” i njegove sveopšte supstitucije menadžerskom pokornošću (globalnom) tržištu i njegovim principima, primetna je i zamena što se odigrava u prostora za revolucionarnu promenu, koji se, umesto melanholijom i kritičkom rezignacijom, danas ispunjava biopolitičkim težnjama moćnika.

Pozivajući se na frejdrovsku psihoanalizu i melanholično tumačenje budućnosti kao „otvorene rane”, u knjizi *Revolucija i melankolija*, Tatjana Jukić dovodi melanholiju u strukturalnu relaciju s biopolitikom, pišući sledeće: „Naravno, ako je melankolija strukturno nerazdvojiva od biopolitike, tada je nedostatan svaki zahvat u melankoliju koji ne uzima u obzir njezine političke implikacije. Iz čega proizlazi da je strukturno manjkav svaki zahvat u političko, koji naglasak stavlja na biopolitiku, na upravljanje životom, ako zaobilazi melankoliju kao primjenu oblast biopolitičkoga: otuda logična sprega melankolije i revolucije (...). Najzad, ako je melankolija ujedno privilegirana pozicija libida, i uopće rada seksualnosti, tada sprega melankolije i revolucije zahtijeva razmatranje seksualnosti u političkom ključu. Pri tom ne mislim na takozvane seksualne i rodne politike (na primjer, na seksualnu i rodnu politiku socijalizma), koliko na seksualnost kao primjernu oblast političkoga, onako kako je zahvaća Gilles Deleuze, kad u nekim seksualnim konfiguracijama (u incestu, na primjer) prepoznaje prostor revolucionamoga.”⁶ Na temelju ovih i sličnih opservacija, autorka dalje zaključuje da, s obzirom na današnju relaciju melanholije i revolucije, koja je ponešto izmenjena u odnosu na pređašnja vremena, savremena kulturna praksa, kao svoju posledicu, produkuje tzv. „fazočaranog revolucionara.”⁷

Osim individualnog, globalizacijski procesi se na makro-planu mogu dovesti u relaciju i sa novim shvatanjem „kartografije” i prostora, koji tehnološkim sredstvima biva protegnut u nekakvu simuliranu sferu estetike, komunikacije i medijske produkcije. Ovaj izvedeni, dvostruki karakter prostora, vezan za njegovo „fizičko”, odnosno medijsko opažanje, pojmovno prati sintagma „evolucija prostora”, koja novonastalu situaciju spacijalne „fleksibilnosti” tumači kao potencijal za određene kulturne promene. Na blogu pod nazivom *Placing Culture (Pozicioniranje kulture)*, u tekstu objavljenom 24.

⁶ Tatjana Jukić, *Revolucija i melankolija*: Granice pamćenja hrvatske književnosti, Naklada Ljevak, Zagreb, 2011, str.42,43.

⁷ Isto, str. 43.

februara 2011. godine, govori se, na primer, o revolucionarnim izmenama fenomena prostora i prostornosti, što su ih određene forme socijalnih medija, kao intrinzični deo tzv. „geospacijalnih tehnologija”, iskoristile za sprovođenje konkretnih političkih interesa, implementiranih na području Srednjeg Istoka tokom prve decenije XXI veka.⁸ Ovo relativizovanje pojma „teritorije”, „granica”, kao i političkog, kulturnog, komunikacijskog i svakog drugog „suvereniteta”, prisutno je odavno, u različitim debatama što se uglavnom vode pod okriljem filozofske postmoderne, u poslednjih nekoliko decenija XX i XXI veka. Naime, Internet i novi komunikacioni mediji doprineli su, kako je poznato, ne samo tehnološkoj evoluciji prostora, nego i svojevrsnoj vremensko-prostornoj kompresiji, što je uticalo na globalne promene, kako je u postu od 31. marta 2011., na istom blogu, napisao Dejvid Mik (Meek).⁹

Zbog čega je, međutim, ovo od značaja za našu temu? Reč je, zapravo, o tome da prostomo-vremenska kompresija diktira i bitno drukčije pojavne oblike revolucije danas – koji se mogu svesti na nekakvu „kondenzaciju” ideje revolucije, kao globalne koncepcije promene. Tehnološka revolucija, čiji su sinonim savremene kompjuterske tehnologije, uticala je na izmenu koncepcije revolucije upravo zahvaljujući mogućnosti komprimovanja čulnosti, odnosno opažanja prostora i vremena, što se, između ostalog, dogodilo zahvaljujući posredovanju novih medija. Otuda aktuelna koncepcija revolucije sve više podseća na viziju sistemskog projektovanja - posredstvom korišćenja novih tehnologija - a potom i upravljanja promenama, te njihovog konačnog implementiranja u društvenoj stvarnosti, planetarno uzevši. Ona se, ustvari, većim delom priprema u *cyber* prostoru, s idejom globalnog sinhronizovanja već u predrevolucionarnoj „fazi”, odnosno u periodu koji prethodi revolucionarnim aktivnostima. Preanimacija za globalnu revoluciju vrši se, dakle, uglavnom u virtuelnom prostoru, gde se koncipira globalna vizija (uz učešće mnogobrojnih umreženih diskusionih grupa, institucija i pojedinaca), razrađuju moguće strategije, taktike i *timing* revolucionarnog delovanja (planiranje), dodeljuju, odnosno preuzimaju određeni zadaci, utvrđuju prethodna pravila realizacije. Sama „pravila” izvođenja revolucije, dogovaraju se bilo unapred, ili u toku konkretizacije određenih akcija.

Tako je, na primer, pokret „Occupy” (koji se, zbog mnogobrojnih sličnosti, najčešće dovodi u vezu sa Studentskim pokretom iz '68), pripremajući svoje aktivnosti posredstvom različitih mrežnih ogranaka na Internetu, u koordinatorskoj grupi za Evropu, došao na ideju utvrđivanja etičkog kodeksa, tj. poželjnih pravila ponašanja građana tokom aktuelnih protesta, ne samo u

⁸ Vid. „Social Media, Resistance, and PPGIS”, *Placing Culture*, na stranici: <http://placingculture.blogspot.com>

⁹ David Meek, „Visualising Disaster: Remote Sensing, Boundaries, and Invisibility, Isto.

Americi, nego širom sveta. Osim opštih pravila demonstriranja otpora, predlagane su i neke specifične tehnike izvođenja protestnih aktivnosti, koje su delom proistekle iz potreba što ih je diktirala sama praksa (nedostatak ozvučenja, na primer), dok su delom bile unapred osmišljene. Recimo, na jednom broju protesta u Americi, organizatorima i „izvođačima” tj. govornicima što su se protestorima obraćali sa otvorene scene, savetovano je da u svrhu pružanja građanskog otpora nenasilnim putem koriste određene komunikacijske tehnike NLP-a,¹⁰ koje bi se u talasima, odnosno putem širenja koncentričnih krugova, indukovale među učesnicima protesta. To znači da su protesti ovog tipa bili značajki organizovani i vođeni, i da su se, u svrhu ostvarenja uspeha, koristile najsavremenije metode „programiranja” jezika nesvesnog, odnosno ponašanja samih učesnika protesta. Druga strana, tj. policija, za primenu ovakvih komunikacijskih metoda tokom protesta verovatno nije znala. Navedeni primer ukazuje na našu pretpostavku da savremenu koncepciju revolucije možemo zamisliti kao globalni projektni menadžment, sa svim njegovim karakteristikama, kao što su: projektovanje „revolucionarne” vizije, strateško planiranje misije, ciljeva i zadataka, marketing i PR „revolucije”, kao i odgovarajuća komunikacijska logistika i „medijska podrška”, *fundraising* (prikupljanje sredstava od građana za različite, uglavnom kreativne projektne aktivnosti), i dr.

Posredstvom korišćenja Interneta, kao globalne mreže, postalo je moguće, makar tehnički gledano, izvršiti pripreme za revolucionisanje stvarnosti u željenom smeru, a na osnovu vizija i inicijativa, artikulisanih od strane samih korisnika Interneta. Strukturalno gledano, potencijalno izvođenje globalne revolucije računa na usaglašavanje svih njenih momenata, kao i na novi kvalitet karakteristične, prostorno-vremenske kompresije, pripremljene u virtualnom prostoru. Naime, nova koncepcija globalne revolucije predviđa transcendiranje granica među državama tako što se one potencijalno i realno medijski premrežavaju, čime građani ostvaruju mogućnost slobodnog uzajamnog komuniciranja i razmene informacija, uputstava i instrukcija za njeno eventualno realizovanje. Strukturalna kompatibilnost različitih medijskih sistema, koja nužno vodi ka multi- i intermediji, dodatno osnažuje ovu mogućnost, jer se dinamika komuniciranja odvija „rizomski”, i u metaforičkom, i u doslovnom smislu reči. Razmene informacija kreću se u najrazličitijim smerovima: preko elektronske pošte, društvenih mreža (Facebook, Twitter) i platformi (Youtube), odgovarajućih sajtova, blogova, komunikacijskih foruma, i tsl.

Pokret „Occupy”, kao i sve druge savremene varijacije na temu globalne revolucije, pretenduje na korišćene prostorno-vremenske kompresije u

¹⁰ Neurolingvističko programiranje.

svrhu tehničkog implementiranja revolucije, sinhrono izvedene u različitim delovima sveta, i to po odgovarajućim „fazama” realizacije. Reprezentativni primer aktuelnog oblika političkog delovanja jeste upravo ovaj globalni pokret, koji je svoje „okupirane oblasti” podelio po vrstama i etapama „kolonijalizacije”. Naime, od uličnih protesta koji su otpočeli na Wall Street-u, pokret se ne samo geografski proširio na čitav svet, nego je zauzimanje teritorija vremenom pretvoreno u „okupiranje” institucija vlasti, i to po određenom rasporedu, i prema vrsti delatnosti koju obavljaju. U tom smislu, prvu fazu je trebalo da predstavlja zauzimanje finansijskih institucija (berze, banke, i dr.), u sledećoj etapi bila bi „okupirana” saobraćajna infrastruktura (auto-putevi, mostovi, metroi,...), da bi nešto kasnije, „osvajanje” bilo izvedeno u parlamentu, medijima, zatim obrazovnim institucijama, itd.

Konačno, ideja globalne revolucije dovedena je, kako se čini, do apsurda time što je, posredstvom primene novih komunikacionih medija, svedena takoreći na slikovnicu, što prikazuje izvođenje globalnih promena u sedam koraka, koje bi trebalo u praksi sprovesti planski, po unapred preciziranim koracima, kako bi se „revolucija” sistemski i sveobuhvatno implementirala širom planete. Globalni preokret bi, zapravo, bio realizovan sinhrono, u svim delovima sveta, ali tako što bi se izmena stvarnosti odvijala partikularno, odnosno po fazama koje, prema uputstvu poslatom odabranim korisnicima Intemeta i društvenih mreža, treba da traju po jedan dan. Time bi se, navodno, svet revolucionisao za svega sedam dana, verovatno po analogiji sa mitskim predanjem o stvaranju sveta. Istine radi, treba reći da je sama ideja o sinhronicitetu revolucionarnih zbivanja na svim delovima zemaljske kugle relativno prihvatljiva iz pragmatičnih razloga. Naime, ukoliko bi se aktivnosti „zauzimanja” institucija i teritorija podesile tako da teku istovremeno (simultano), nijedna vojna alijansa, kao ni odbrambene snage bilo koje pojedinačne države na svetu, ne bi bile u stanju da kontrolišu i zaustave „revolucionarni požar”. Pretpostavka je da bi intervencionističke snage tada, pod istovremenim „pritiskom” masa na institucije vlasti, bile razbijene i međusobno izolovane, dok bi samu ideju realizovanja simultane, odnosno globalne revolucije, trebalo da pripreme, organizuju i usmeravaju mediji, preciznije rečeno – Intemet i novi mediji.

A Internet nije, kako se to obično misli, medij „plošnog” komuniciranja, već je njegova struktura slojevita, odnosno, ona je u pravom smislu reči - rizomskog karaktera. Poznato je naime, da u zavisnosti od individualnih znanja, veština, kao i metoda pretraživanja koje se upotrebljavaju, korisnik može „surfovati” po površini, ili, pak, uroniti dublje u beskonačni mrežni okean informacija. U zavisnosti od stepena medijske pismenosti, kao i motivacije, pretraživač informacija na Mreži se može kretati po njegovoj površini (*Surfa-*

ce Web), ili u dubljim slojevima, gde se pojedine nevidljive, ili privremeno izgubljene informacije pohranjuju, odnosno iznova pojavljuju. Reč je o tzv. dubokoj mreži (*Deep Web*) ili tamnoj strani Interneta (*Darknet*). Pretpostavlja se da se ova dimenzija Interneta, između ostalog, koristi u svrhu vođenja informatičkih ratova, a da ujedno predstavlja i potencijal za dolaženje do onih informacija, koje mogu biti/postati inicijator korenitih društvenih promena.

Takođe, jedna od specijalnih tehnika upotrebe Interneta, u svrhu pružanja otpora dominantnim ideologijama, jeste korišćenje njegove infrastrukture, kao javnog dobra, za komuniciranje putem upotrebe različitih piratskih programa, što se mogu *ad hoc* instalirati i reinstalirati na Mreži. Ovaj vid komunikacije najčešće praktikuju manje gerilske grupe ili koordinatori različitih subverzivnih akcija na Mreži, kako njihova delatnost ne bi bila razotkrivena i zakonski sankcionisana. Reč je, uglavnom, o manjim grupama relativno dobro obučених Internet korisnika, koje su vrlo fleksibilne i mobilne na Mreži. One se „ilegalno” uključuju u komunikaciju, „čatujući” i razmenjujući različite poruke na taj način što su za ostale korisnike, ali i za provajdere, najčešće nevidljive. Nemogućnost potpunog ili delimičnog praćenja ovog vida aktivnosti na Mreži, kao i odsustvo institucionalne kontrole, doprinose tome da je Internet, zajedno sa popularnim društvenim mrežama, postao ne samo simbol tehnološkog vida demokratije, već i potencijalno sredstvo otpora, odnosno partikularne ili totalne promene vladajućih društveno-ekonomskih okolnosti današnjice. Kao mogući inspiratori, koordinatori i organizatori ovih promena javljaju se, u prvom redu, kompjuterski stručnjaci (dakle, „tehnička inteligencija”), ali i interdisciplinarno edukovani mrežni aktivisti, što svojom delatnošću mogu uticati na projektovanje ideja, i generisanje, difuziju i korišćenje bitnih informacija, kako u kontekstu vođenja medijskih ratova, tako i u svrhu preduzimanja akcija pružanja građanskog otpora na Mreži, te, naposletku, i revolucionarnih aktivnosti, koje bi, osim virtuelnog, zahvatile i realni prostor povесnih zbivanja u XXI veku.

Literatura:

1. „Social Media, Resistance, and PPGIS”, *Placing Culture*, na stranici: <http://placingculture.blogspot.com>.
2. Fromm, E., *Autoritet i porodica*, Naprijed – Zagreb, Nolit – Beograd, 1986.
3. <http://globalrevolution.tv/>.
4. Jevtović, Z., „Geopolitika i mediokratija na putu pseudopolisa”, u: Ljubiša Despotović, Zoran Jevtović, *Geopolitika i mediji*, Kultura Polisa, Novi Sad, 2010.

5. Jukić, T., *Revolucija i melankolija: Granice pamćenja hrvatske književnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2011.
6. Meek, D. „Visualising Disaster: Remote Sensing Boundaries, and Invisibility”, *Placing Culture*, na stranici: <http://placingculture.blogspot.com>.
7. Rend, E., „Naplata: Studentski bunt”, u: Ayn Rand, Nathaniel Branden, Alan Greenspan, Robert Hessen, *Kapitalizam, nepoznati ideal*, Global Book, Novi Sad, 1994.

HOW REVOLUTIONS ARE POSSIBLE IN THE ERA OF MEDIA GLOBALIZATION

Summary: The text examines the possibility of revolutionizing the social reality in the age of expanding globalization of media. Comparing the revolutionary aspirations of the second half of the twentieth century (student movement '68.) and present (Global) circumstances, one can come to the conclusion that in this short time there was a certain conception of the changes of the revolution. This was significantly influenced modern communication media – internet and especially the so/called new media, on the one hand, and the other, modern management.

Key words: revolution, media globalization, internet and new media, management, civil resistance

NATAŠA SIMEUNOVIĆ BAJIĆ
Megatrend Univerzitet
Fakultet za kulturu i medije
Beograd

UDK 316.774 (497.11:497.5]:73)
Originalan naučni rad
Primljen: 11.1.2012
Odobren: 18.2.2012

KONCEPT RAZLIČITOSTI I MEDIJSKAPROIZVODNJA ZNAČENJA: SRPSKO- HRVATSKI ODNOSI U AMERIČKIM NOVINAMA ZA VREME STVARANJA ZAJEDNIČKE DRŽAVE*

Sažetak: Razlike su najosnovniji uslov postojanja i u biološkom i u socijalnom svetu. Većina modernih društvenih zajednica je pluralna. To znači da je u takvim zajednicama neophodna i neizbežna interakcija različitih grupa. Odnosi među različitim etničkim grupama u društvenoj stvarnosti predstavljaju jedan od najvažnijih kriterijuma za sagledavanje demokratičnosti određenog društva.

Mediji masovnog komuniciranja predstavljaju veoma bitne institucionalne okvire u kojima se reprezentuje društveno iskustvo. Oni ne „prenose“ društvenu stvarnost onakvu kakva jeste, već je konstruišu i stalno proizvode uklapajući je u ideološke matrice čime podržavaju dominantni sistem uspostavljenih vrednosti. Moćnost izbora i predstavljanja mnogih aspekata stvarnosti neminovno povlači za sobom generisanje moći u društvu pa tako proces proizvodnje značenja u masovnim medijima postaje usko povezan sa razumevanjem i poštovanjem različitosti.

Zato je cilj ovog rada da na kritički način pokuša da proceni kakvu su sliku o srpsko-hrvatskim odnosima, tj. o sličnostima i razlikama između ova dva naroda, stvarale američke novine u vreme formiranja prve zajedničke države.

Ključne reči: srpsko-hrvatski odnosi, masovni mediji, novine, različitost, proizvodnja značenja, stereotipi

* Ovaj rad predstavlja deo rezultata istraživanja u okviru projekta broj 47027 pod nazivom *Srbi i Srbija u jugoslovenskom i međunarodnom kontekstu: unutrašnji razvitak i položaj u evropskoj/svetskoj zajednici* koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije

UVOD: O RAZLIČITOSTI

Razlike postoje i u biološkom i u socijalnom svetu. Razlike su osnovni uslov i opravdanje postojanja. Da njih nema, ne bismo mogli saznati. Jedino u odnosu prema nečemu i nekome drugom i drugačijem možemo shvatati ko smo mi i kakvo je nešto naše. „Ako smo Ti i Ja posve isti, nama se ništa ne događa. Zato sve što nisam ja, za mene ima osobito značenje, jer se od mene razlikuje. Sve što u životu činimo, u stvari su pokušaji da sebe dopunimo i popunimo, da postanemo celovite ličnosti” (Šušnjić 1994: 9).

Različitost pripada skupu pojmova koje je teško precizno odrediti. U vrlo uskoj vezi sa ovim pojmom su i pojmovi: stereotipi, identitet, demokratija, interkulturalnost, etničke manjine. Različitost se preispituje kroz fenomenne rase, klase, roda, etniciteta, religije, političkih ubeđenja, seksualne opredeljenosti, starosnog doba i fizičkih nedostataka. Različitost uvek podrazumeva postojanje Drugog i poštovanje njegove Drugosti. Drugi je vredan koliko i Ja. Svaki identitet prirodno mora sadržati odnos prema Drugom. Shodno tome, postoji interakcija između Ja i Drugi, tj. svaki odnos podrazumeva objašnjavanje Ja pomoću Drugog i Drugog pomoću Ja. Sopstveni identitet ne može se otkriti bez odnosa prema Drugom. „Moj sopstveni identitet prvenstveno zavisi od mog dijaloga sa drugima” (Taylor 1994: 80). To znači da pojedinac ne može osmisliti svet bez postojanja Drugog i bez relacija prema Drugom. Mid je pokušao da pokaže kako mi uopšte „ne možemo videti sebe a da se ne vidimo onako kako nas drugi ljudi vide i to je početna osnova formiranja identiteta” (Golubović, 2007: 16). Po njegovom mišljenju identitet nije fiksiran nego fluidan, promenljiv i dinamičan. Novija tumačenja identiteta (Gidens, Bauman), u skladu sa ubrzanim i naglim društvenim promenama a pre svega sa globalizacijom, redefinišu tradicionalne stavove o tome šta zaista jeste identitet naglašavajući da je on postao fragmentiran i polarizovan, tj. da se moguće konstrukcije identiteta ne mogu ni kontrolisati ni predviđati.

Međutim, ratovi koji su se dešavali u 20. veku, međuetnički sukobi na prostorima bivše Jugoslavije i ekonomska kriza u prvoj deceniji 21. veka uz novonastale konflikte u različitim delovima sveta, pokazuju da su mišljenja ovih autora ipak bila suviše optimistična. Čak i objektivno minimalne razlike bile su dovoljan razlog za velike etničke sukobe. Zato su autori poput Rabuške i Šipsla s razlogom bili pesimistični prema etničkim pluralnim društvima smatrajući da nisu „plodno tle” za vrednosti demokratije i veću stabilnost (Rabushka, Shepsle 1972).

STIGMA KAO KLJUČNI OBRAZAC NEPRIHVATANJA RAZLIČITOSTI

Erving Gofman je 1963. godine objavio svoje delo „Stigma” u kome možda možemo pronaći neke od odgovora na pitanje zašto razlike dovode do sukoba. On pre svega daje doprinos razumevanju ličnog i društvenog identiteta. Po Gofmanovom mišljenju, individue predstavljaju različite sebe (selfove) u skladu sa različitim društvenim kontekstima. Zapravo, Gofman razlikuje virtuelni socijalni identitet (ono što osoba treba da bude) i aktuelni socijalni identitet (ono što osoba jeste). U društvenom životu svi ljudi su stigmatizovani, ali je stigma duboko diskreditujuća karakteristika; „(...) mi sprovodimo razne oblike diskriminacije, putem kojih veoma efikasno, mada često nesvesno, smanjujemo mogućnosti u životu te osobe. Mi stvaramo teoriju stigme, ideologiju kojom objašnjavamo inferiornost te osobe i stepen opasnosti koji ta osoba nosi (...)” (Gofman 2009: 17). Gofman razlikuje telesne, karakterne i grupne stigme. Postojanje različitih vrsta stigmatizacije upravo dopušta da se bez naročite pažnje i razmišljanja anticipira identitet Drugog. Problem nastaje kada se anticipacije pretvaraju u normativna očekivanja i zahteve. Različitost stigmatizovane osobe postaje „osnovni element uočavanja”, a stigmatizovana osoba postaje veoma nesigurna. „Nesigurnost se javlja ne samo što stigmatizovana osoba ne zna u koju od nekoliko kategorija će biti svrstana, već i onda kad joj sasvim odgovara mesto gde je smeštena, jer zna da je duboko u svojim očima ti drugi možda definišu u smislu njene stigma” (Gofman 2009: 26). Ta različitost izneverava naturalizovana i stereotipna očekivanja drugih ljudi i već time postavlja pojedinca u inferioran položaj. Još veća je nevolja kada nisu stigmatizovani samo pojedinci, nego čitave društvene grupe. U tom slučaju razlike nisu ono što treba ljude da učini bogatijima i spremnijima na otvoreni dijalog što bi se moglo pretpostaviti iz suštine samog pojma „razlika”. Suprotno od očekivanog, razlike se fiksiraju i postaju jedina negativna merila društvenih, kulturnih i političkih odnosa. Oni su homoseksualci, oni su crnci, oni su Muslimani, one su žene, one su Ciganke, one su slepe, one su mentalno poremećene, oni su Srbi, oni su Hrvati. Tako grupe postaju obeležene kao druge, devijantne i pogrešne. Njihova različitost biva prokazana poput nerazumnog prokazivanja „veštičijeg posla” u prošlosti. Često zbog toga dobijaju ulogu „žrtvenog jarca”, tj. okrivljuju se za političke, kulturne ili društvene probleme samo zbog činjenice da su pripadnici određene grupe koja je na neki (ne na apsolutizujuć i totalitarni) način drugačija. Tada se javljaju svi oblici diskriminativne prakse, homofobija i rasizam. Setićemo se svakako nacističkih progona Jevreja i Roma u Drugom svetskom ratu, ili masovnog pokolja Jermena u Turskoj tokom Prvog svetskog rata. Setićemo se svakako i krvavih sukoba između Srba i Hrvata tokom 20. veka.

ODNOSI MOĆI U MEDIJSKOJ PROIZVODNJI ZNAČENJA

Masovni mediji predstavljaju jednu od najbitnijih institucija posredstvom kojih se može društveno iskustvo reprezentovati kroz mnogo raznorodnih aspekata. Stjuart Hol (Stuart Hall) je dao potpuno novo značenje pojmu „re-representovanja”. On je sasvim raskinuo sa modelom direktnog uticaja medijskih poruka koji se temeljio na bihejviorističkom ishodištu i S-R teoriji.¹ Masovne medije je prvenstveno posmatrao kao veoma bitne kulturne i ideološke snage. Pojam reprezentovanja zapravo određuje način medijskog predstavljanja ljudi, grupa, vrednosti i stavova, i usko je povezan sa konceptom moći koja se neprestano mora osvajati u društvenom životu. Hol je zaključio da postoji velika razlika između reflektovanja i reprezentovanja, jer reflektovanje predstavlja sam odraz stvarnosti, a reprezentovanje uvek podrazumeva mnogo aktivniju ulogu u formiranju stavova. Reprezentovanje je kompleksna aktivnost posebno kada se odnosi na razlike, jer podrazumeva osećanja i stavove, mobilise strah i anksioznost u ljudima mnogo dublje nego što to možemo objasniti (Hall, 1997). Proizvodnja značenja se iz tog razloga ne može odvojiti od strukture društva. Jedino u odnosu na nju može se najbolje objasniti.

Da bi se medijske predstave proverile posredstvom ličnog iskustva trebalo bi mnogo vremena i bio bi to jedan izuzetno mukotrpan posao. Zato su naši stavovi o pojedinim socijalnim subjektima, o pripadnicima određenih socijalnih, etničkih, religijskih i profesionalnih grupa, pod velikim uticajem stereotipa.² Stereotipizacija, „prečica u mišljenju i govoru”, nije samo ekonomična kognitivna funkcija, nego i mehanizam uopštavanja, vrednovanja i etiketiranja (Đerić). Nekoliko izdvojenih karakteristika primenjuje se na celu grupu. Iz toga sledi uopštavanje: *Svi su oni isti*. Pojedinaac iskazuje ovo i slična uopštavanja o drugoj grupi, koju njegova negativno vrednuje, kako bi pred članovima svoje grupe pokazao etničku opredeljenost, odnosno kako bi pokazao sopstveni nivo etničke pripadnosti. Stereotipi koji se stvaraju u bilo kojoj etničkoj grupi o nekoj drugoj etničkoj grupi uvek su deo strategije diferenciranja svih ljudskih osobina na „naše” i „njihove”. Artikuliše se binarna logika Mi i Drugi u kojoj etnička distanca uvek podrazumeva inferiornost

¹ Bihejvioralna teorija Stimulus–Response, tj. nadražaj i odgovor, podrazumeva proučavanje „ponašanja”, odnosno reakcija ljudi.

² Stereotipe je Lipman nazivao „slike u našim glavama” pokazujući da su te slike ekonomični način percipiranja stvarnosti, ali i da predstavljaju odbranu našeg već izgrađenog položaja u društvu. Ljudi zauzimaju dobro poznata mesta i čine sasvim očekivane stvari. Pogledati više u: Lippmann, W. (1922), *Public opinion*, <http://www.gutenberg.org/dirs/etext04/pbnn10.txt>

Drugih i drugačijih. Binarna logika u osnovi predstavlja arhaičnu mitološku sliku stranca koji ne pripada našem svetu.³

Stereotipizacija kao označavajuća praksa koja podrazumeva obrasce zatvaranja i isključivanja i koja je ključna za etničku različitost, (Hall, 1997) direktno je povezana sa artikulacijom moći koju dominantna grupa koristi protiv isključene grupe. Verzija stvarnosti koju dominantna grupa nameće osigurava se projekcijom sopstvenih vrednosnih stavova, konformizmom i utvrđenim položajem. Dominantne grupe stvaraju i podržavaju sopstvenu verziju stvarnosti koja je u saglasnosti sa vladajućim uređenjem društvenih odnosa. Zato je medijska jednakost bitna isto toliko koliko i ravnopravnost etničkih grupa u društvu. Međutim, mnoga istraživanja pokazuju da mediji određene grupe ignorišu ili isključuju.⁴ Negativne posledice ovakvog isključivanja su posebno važne ukoliko je ono stalno i sistematsko. Takva vrsta isključivanja može doprineti „definisanju norme” ili opšte prihvaćenih standarda koji sprečavaju „izražavanje, pa čak i pojavu, bilo kakvog alternativnog pristupa, kulture ili obrasca ponašanja”. Medijske predstave mogu u mnogome da potpomognu da se status quo održi. (Milivojević, 2001)

Grupe koje su dominantne u vladajućim strukturama ne vladaju koristeći silu, nego fine, u prvom poimanju nenametljive, strategije pristanka onih kojima vladaju. Na taj način proizvodi se utisak kod većine da postoji dobro upravljanje društvom. Međutim, hegemonija⁵ nije trajno stanje, jer su uvek moguće smene vladajućih struktura. Zbog toga ona mora neprestano da se osvaja i obnavlja. Pošto masovni mediji pružaju mogućnost da se mnogi različiti diskursi eksponiraju u javnosti, medijsko polje postalo je zapravo polje konflikata: društvene razlike među ljudima postale su osnov za razumevanje sukoba koji se u komuniciranju vodi permanentno. „Taj sukob izrasta na pokušajima da se ovlada stvamošću i da se to ovladavanje obavi u domenu simboličkog. Ovladavanje simboličkim potencijalima društva jeste ovladavanje kreativnom društvenom snagom, energijom promene i mogućnostima očuvanja postojećeg” (Milivojević 2001: 172).

Određene grupe koje pretenduju da budu dominantne često strahuju da u raspodeli društvenih resursa neće dobiti „veće parče kolača” pa svaku rav-

³ Simbol stranca poznat je u mnogim mitologijama. Vezuje se za rituale rađanja, smrti, svadbe. Setiti se biblijskih priča o Avramu i Sari, sumerskih i grčkih mitova, ili naših narodnih pesama.

⁴ I na stranim jezicima i na našem jeziku u poslednjih nekoliko decenija objavljen je veliki broj istraživanja o medijskoj marginalizaciji pripadnika određenih grupa (etničke manjine, LGBT populacija, stari, deca itd.)

⁵ Gramšijev (Gramsci) koncept hegemonije temelji se na objašnjenju načina na koje se uspostavlja dogovorena struktura pristanka. Taj pojam su preuzeli i razradili teoretičari kulturnih studija.

nopravnost razumeju kao napad na sopstvene vrednosti postavljajući dobro poznate granice između njih i onih drugih. Iz toga se oblikuju medijske predstave u kojima se prepoznaju mehanizmi čuvanja i odbrane etničkog identiteta u što integrativnijem obliku, zatvaranje nacionalnog okvira, isključivanje drugih i drugačijih, i naglašavanje nemogućnosti prevazilaženja etničkih razlika.

METODOLOŠKI OKVIR I RANIJA ISTRAŽIVANJA

Odnos između Srba i Hrvata tematizovan je u društvenim naukama najviše u drugoj polovini i pri kraju 20. veka, jer je upravo u tom veku stvorena i dezintegrirana Jugoslavija u kojoj su ova dva naroda imala zasigurno najvažniju ulogu. U naučnim radovima najviše se pisalo o uzrocima i posledicama raspada druge Jugoslavije. U tom kontekstu postoje istraživanja o etničkim distancama među etničkim grupama koje su činile stanovništvo Jugoslavije.

Istraživanja koja su rađena sedamdesetih godina dvadesetog veka, kada je Jugoslavija bila na vrhuncu svoje moći i kada se još uvek nisu u velikoj meri aktivirale socijalne, političke, ekonomske i međuetničke napetosti, pokazuju da je etnička distanca bila vrlo mala, tj. pripadnici svih etničkih grupa poštovali su razlike i one ih nisu sprečavale da, na primer, najslobodnije ulaze u međuetničke brakove. Međutim, već polovinom i krajem osamdesetih godina, etnička distanca se povećava, (Pantić 1987) a početkom devedesetih godina to povećanje je već drastično (Pantić 1991) i kod Srba posebno naglašeno prema Hrvatima, Muslimanima i Albancima (Kuzmanović 1994). Povećanje etničke distance među etničkim grupama u bivšoj Jugoslaviji krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina korespondiralo je sa sve češćim zahtevima političkih elita za autonomnošću i nezavisnošću što je dovelo do rata. Istraživanja iz tog perioda pokazuju da je posle raspada zajedničke države najveći animozitet postojao među Srbima i Hrvatima (Golubović i dr. 1995). Tako je čak 85% Srba izrazilo veliku etničku distancu prema Hrvatima (Kuzmanović 1994), a samo 15% Hrvata bi prihvatilo brak sa pripadnicima srpske etničke manjine (Šiber 1997). Nakon rata, krajem devedesetih, i na početku 21. veka etnička distanca se smanjila, ali ipak nije izjednačena sa onom koja je postojala među etničkim grupama u bivšoj zajedničkoj državi.

Iz ovog kratkog pregleda ranijih istraživanja nije teško zaključiti da je etnička distanca jedna od ključnih tema u proučavanju društvene stvarnosti postojanja i dezintegracije druge Jugoslavije. Međutim, neveliki je broj radova koji ispituju odnose među etničkim grupama u prvoj Jugoslaviji. To se posebno odnosi na period neposredno pre i posle konstituisanja Kraljevine Srba,

Hrvata i Slovenaca. Ono čega se proučavaoci nisu doticali odnosi se na medijske predstave o stvaranju prve zajedničke države.

Pošto se odnos između Srba i Hrvata pokazao kao vrlo dramatičan u nekoliko navrata utoku 20. veka, i, pošto su u vreme konstituisanja zajedničke države najdominantniji masovni medij bile novine, ovaj rad će pokušati da kroz kritičku analizu diskursa⁶ markira i objasni način na koji je američka štampa predstavljala taj odnos. Izabrane su vodeće dnevne novine sa dugom tradicijom, tzv. najveće „metropolitan” novine, *The New York Times* i *The Los Angeles Times*. *The New York Times* prvi put je štampan 18. septembra 1851. godine. Novine su pokrenuli Henri Rejmond (Henry J. Raymond) i Džordž Džons (George Jones). Već 1852. objavljene su prve pozorišne kritike, 1861. prvi put je objavljeno i nedeljno izdanje ovih dnevnih novina, a 1896. prve fotografije. Ove novine su osvojile Pulicerovu nagradu u različitim kategorijama koje se odnose na novinarstvo ukupno 106 puta. Danas u Sjedinjenim Američkim Državama predstavljaju treće najtiražnije dnevne novine posle *The Wall Street Journal* i *USA Today*.⁷ Četvrte najtiražnije novine su *The Los Angeles Times* prvi put štampane 4. decembra 1881. godine. Osvojile su Pulicerovu nagradu 38 puta, a od reklama su već 1905. godine zarađivale milion dolara.⁸ Pored ovih vodećih dnevnih novina, izabrane su i sledeće „manje” i manje poznate dnevne novine koje predstavljaju različite regione: *Edmonton Journal*, *Portsmouth Daily Times*, *The Southeast Missourian*.

U fokusu istraživanja bile su dve ključne godine, 1918. kada je zvanično proglašena zajednička država i 1919. kada su se mogli videti prvi efekti tog velikog projekta. Zašto su bitne američke novine? Sjedinjene Američke Države su tokom 19. veka ubrzanim procesima industrijalizacije, urbanizacije i modernizacije izrasle u veoma moćnu političku i ekonomsku silu. Tokom 20. veka taj status su još više razvijale postajući, ne jedan od glavnih, nego

⁶ U kritičkoj analizi diskursa Van Dijk diskurs suprotstavlja strukturalističkom određenju jezika kao apstraktne strukture. Osnovni cilj kritičke analize diskursa jeste interpretacija značenja teksta koji je smešten u određeni društveni kontekst te se na taj način može definisati i bolje razumeti primenjena diskurzivna praksa. Zbog toga je kritičko propitivanje društvenih, kulturnih i političkih aspekata sa posebnim osvrtom na ideološku pozadinu izuzetno značajno. Pogledati više u: Van Dijk, Teun A. *New(s) racism: a discourse analytical approach*, [http://www.discourses.org/OldArticles/New\(s\)%20racism%20%20A%20discourse%20analytical%20approach.pdf](http://www.discourses.org/OldArticles/New(s)%20racism%20%20A%20discourse%20analytical%20approach.pdf) i Van Dijk, Teun A. *Critical Discourse Analysis*, <http://www.mfsd.org/debate/vandijk.pdf>

⁷ Pogledati više u: *The New York Times: A Chronology: 1851-2010*, New York State Library, <http://www.nysl.nysed.gov/nysnp/nytlucey.htm>

⁸ Pogledati više u: *The Los Angeles Times - Los Angeles County's Oldest and Highest Circulation Newspaper*, <http://www.laalmanac.com/media/me02lat.htm>

glavni globalni akter što je posebno bilo očigledno krajem 20. veka (Grosman) (Grossman 2011: 1).⁹ Formirajući se na osnovama liberalne političke filozofije i tržišnog kapitalizma, Sjedinjene Američke Države su već za vreme Prvog svetskog rata pokazale svoje veliko vojno, političko i ekonomsko interesovanje za Evropu. U prvim decenijama 20. veka spoljna politika i vojne intervencije Sjedinjenih Američkih Država imale su ulogu da uvećaju njen kapital i učvrste je kao prvu ekonomsku i političku silu sveta.¹⁰ Zato su tek posle njenog priznavanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u februaru 1919. godine ovu novu državu priznale Grčka, Švajcarska, Norveška, Češka, Francuska i Engleska. To se pokazalo takođe u širenju kapitala i u davanju zajmova novoj državi. Strani američki kapital izvlačio je veliki profit oslanjajući se na jeftinu radnu snagu i velika prirodna bogatstva. „Tzv. Blerov zajam uzet od SAD 1922. godine u nominalnom iznosu od 100 miliona dolara (nepotpuno iskorišćen) zaključen je za finansijske potrebe Kraljevine, gradnju Jadranske železnice i pristaništa Bar, ali zajam nije utrošen u saobraćajne svrhe” (Petranović 1988: 61). Kraljevina je bila veoma zadužena zemlja sa mnogim unutrašnjim problemima (zemlja razorena ratom, slaba ekonomija, različite kulture, različite vere, različiti politički uslovi).

U istorijskoj literaturi najčešće se ideja o ujedinjenju predstavljala kao višedecenijska težnja svih jugoslovenskih naroda. Međutim, ta ideja je imala različite forme i u pojedinim političkim grupama nailazila je na veliki otpor. Temelj novog projekta činile su zamisli i potezi srpske političke elite. „Istorija je pokazala da je Srbija bila najznačajniji činilac ujedinjenja” (Isto 26), ali i to da su postojali različiti interesi nacionalnih buržoazija u zajedničkoj državi. Tako su „vojna snaga Srbije i politička nadmoćnost srpske buržoazije obezbeđivale uređenje države prema njenoj zamisli” (Isto 26), ali, s druge strane, Hrvatska seljačka stranka (HSS) pod vođstvom Stjepana Radića pretvorila se brzo u veliku stranku koja zastupa hrvatske nacionalne interese. „Sa političkim profilom koji se ispoljavao kroz republikanski i konfederativni program, stranka je bila nosilac nacionalnog pokreta i osnovica hrvatskom otporu da se ostvari uređenje na centralističkim osnovama u Kraljevini SHS/Jugoslaviji” (Bajagić 2006: 140). Zato je na svaki način činila opstrukcije državnih institucija i sukobljavala se sa srpskom političkom elitom. Nakon raspada Jugoslavije, hrvatske nacionalističke struje veličale su doprinos Stjepana Radića predstavljajući srpsku vlast tog doba kao tiransku koja je nasilno potčinjavala hrvatski narod. Kako je ovaj odnos između Srba i Hrvata izgledao u američkim novinama?

⁹ Zoltan Grosman (Zoltan Grossman) navodi podatak da su SAD od 1890. do 2011. godine, vojno intervenisale u svetu 141 put: 58 puta do Drugog svetskog rata i 83 puta posle njega.

¹⁰ Trgovinski ugovor između SAD i Srbije potpisan je još 1881. godine.

AMERIČKE NOVINE O SRPSKO-HRVATSKIM ODNOSIMA ZA VREME STVARANJA PRVE ZAJEDNIČKE DRŽAVE

Štampani masmediji su knjiga, letak, plakat, novine i strip (Radojković, Miletić 2005.) Novine, kao dominantan masmedij, pojavile su se usled niza idejno-filozofskih, tehničko-tehnoloških, političkih i ekonomskih uslova, a u kontekstu razvijanja liberalnog kapitalizma u Zapadnoj Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama koji je novine pretvarao u „robu” donoseći veliki profit.

Nakon pobjeda građanskih revolucija i snage kojom je na društvenu scenu stupio građanski stalež, novine su polako postajale „četvrta sila vlasti”. Moć koju su dostigle novine u svom uticaju na društvo i državu na kraju 18. veka vidljiva je u donošenju pravnih normi povodom slobode štampe. Diskurs o ljudskoj slobodi najpre se institucionalizovao u vidu slobode štampe. Prvi koji se zalagao za slobodu izražavanja i bio protiv cenzure jeste Džon Milton. Njegov spis *Areopagitika* (1644) uticao je na donošenje Deklaracije o pravima države Virdžinije 1776. godine gde se po prvi put u istoriji pravno definiše sloboda štampe. Ustav SAD donet je 1787. godine, ali je 1791. ratifikovano prvih deset amandmana (Bill of Rights) i prvi od njih govori o tome da se sloboda govora ne može ograničiti.

Polazeći od javnog društvenog života na agori u antičkoj Grčkoj (što predstavlja ideal u shvatanju javne sfere i javnog mnjenja), Habermas zaključuje da se građanska javnost konstituisala na racionalnom i kritičkom diskursu, na otvorenoj i svima dostupnoj javnoj debati. Međutim, vrlo brzo je nestalo opšte dostupnosti na kojoj je snaga političke građanske javnosti bila utemeljena a pojavili su se privatni interesi pa su društvena udruženja i političke stranke preuzele funkciju posrednika između društva i države, koju je dotad imala građanska javnost te je dezintegracija javne sfere bila neminovna (Habermas 1991). Novine su se ipak priklonile kapitalu a građansko društvo je postalo masovno društvo sa sve većim usponom masovne kulture. Kao i novine, i kultura je postala roba koja donosi profit.

Međutim, pored uspona nove kulture i rastakanja javne sfere, na početku 20. veka pokazalo se da su novine bile veoma važne društvene institucije bez kojih svet zaista više nije bio isti. Bez obzira što su u dugom periodu postojale samo novine (tek kasnije su se pojavili drugi masovni mediji), komuniciranje je ipak bilo masovno i svakako se može odrediti kao organizovano, institucionalizovano i javno distribuiranje poruka iz jednog ili više komunikacionih centara. Komunikacionu situaciju karakteriše jasna podjela uloga između komunikacionih centara i masovne publike koja predstavlja neograničen broj anonimnih, neorganizovanih i prostorno nepovezanih pojedinaca (Radojković, Miletić, 2005).

Pošto su američke novine već tada predstavljala vrlo moćnu instituciju na globalnom nivou, od velike je važnosti utvrditi kakve su medijske predstave stvarale 1918. i 1919. godine o novonastaloj zajedničkoj državi i srpsko-hrvatskim odnosima.

U članku koji je objavljen u Njujork tajmsu (New York Times) neposredno pre proglašenja Kraljevine SHS pod sasvim informativnim i kratkim naslovom Unija Jugoslovena („Union of the Yugoslavs”, 9.11.1918.) govori se o političkim problemima koji nastaju na novoj izmenjenoj mapi Evrope. Deo izmenjene mape činiće nova unija koja se formira od tri naroda: Srba, Hrvata i Slovenaca. Međutim, naglašavajući razlike koje postoje između tri naroda, tri religije i tri kulture, u članku se eksplicitno podvlači bojazan da se svi problemi mogu rešiti, jer su Hrvati i Slovenci bili hladni prema ovoj ideji ujedinjenja („Croats and Slovenes have been cold toward the idea of unity”), a postojala su i drugačija mišljenja kod nekih srpskih političara koji su zahtevali manju državu sa dominantnim srpskim uticajem („There are certain Serbian politicians, jealous of the intrusion of Croat and Slovene populations into the united kingdom, who would prefer this smaller State”). U članku se, takođe, posebno ističe da je u Hrvatskoj najslabije i najmanje raspoloženje povodom ujedinjenja (In Croatia union sentiment is weakest). Iako se u istorijskoj literaturi „Krfaska deklaracija” iz jula 1917. pominje kao kompromisni dokument u kome je jasno izražen „stav da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod” (Petranović 1988: 17), ovaj tekst to ne potvrđuje, već navodi da će, uz dosta problema, izgleda doći do ujedinjenja uz poštovanje jednakosti svih različitih naroda i religija („with full equality for all races and religions”). Tekst zapravo pokazuje da su novinari i urednici tadašnjeg Njujork tajmsa objektivno sagledavali proces ujedinjenja koji je tekao mukotrпно i uz velike probleme. Poseban osvrt dat je na odnos između Srba i Hrvata koji ni pre zvaničnog proglašenja zajedničke države nije nagoveštavao sasvim svetlu budućnost.

U članku koji je objavljen neposredno posle zvaničnog proglašenja zajedničke države pod informativnim naslovom „Revolt hrvatskih vojnika” („Croat soldiers rebel”, 10.12.1918.) takođe u Njujork tajmsu vrlo brzo se potvrdilo ono slabo raspoloženje u Hrvatskoj prema, sada već realizovanoj, ideji ujedinjenja. Snažno nezadovoljstvo pokazali su hrvatski vojnici ne želeći da se, po odluci Zagreba, nađu pod vlašću srpske dinastije.

O istom problemu izveštava se u članku pod indikativnim naslovom „Kažu da Srbi tlače Hrvate” („Say Serbs Oppress Croats”, 23.2.1919.) koji je intoniran negativno u kontekstu srpske torture prema Hrvatima („Serbia has adopted a policy of repression in Croatia”). Vest o masovnom mitingu (oko pedeset hiljada ljudi) povodom zahteva Hrvata za autonomijom Hrvatske sa-

opštena je posredstvom Italijanskog informativnog biroa. Navodi se i da je taj zahtev prosleđen predsedniku Vilsonu i diplomatama u Parizu, jer se pod karadorđevićevskom „Velikom Srbijom” i njenom centralizovanom vlašću ništa neće promeniti u Hrvatskoj u odnosu na doba pod austrougarskim apsolutizmom. Zbog toga se traži da se srpska vojska, koja vrši represiju, povuče i dozvoli hrvatskom narodu da javno izražava svoju volju („The Serbian army, even today, by its attitude, shows that same intolerance by beating Croatian peasants to death”). U ovom tekstu već je sasvim lako zaključiti da se negativna intonacija preobličava u stav po kome su Srbi oni koji predstavljaju dominantnu većinu i nameću svoju volju silom ne poštujući pri tome razlike koje su očigledne između ove dve etničke skupine. Čitaocu se ostavlja mala mogućnost da bude neutralan. To je ono što je opasno.

Razlike se podvlače i u članku „Hrvatski ustanak po volji Italijana” („Croats’ uprising pleases Italians”, 27.7.1919.) navodeći činjenicu da svi uviđaju demonstrativne zahteve Hrvata, sem vlasti u Srbiji. Hrvati nisu želeli monarhiju pod kapom dinastije Karadorđevića. Ali nije samo to ono „drugačije” i „različito” što bi trebalo da prihvate. Postoje i velike razlike u katoličkoj i pravoslavnoj religiji. Sem toga, Hrvati sebe smatraju superiornijima u odnosu na Srbe, jer su bili dugo u sklopu Austrougarske pa je njihov sistem sređeniji („the Croats consider themselves far superior”). Iz ovih iskaza vidljivo je da autor teksta pribegava stereotipizaciji koja „različitost” učvršćuje do one mere u kojoj već to postaje neprihvatljiva drugost. Hrvati su dugo bili pod Austrougarskom što ih čini superiornijima i civilizovanijima, dok su Srbi bili pod Turcima pa ih to čini inferiornijima. To je zaključak na koji može upućivati poruka o tome da Hrvati sebe smatraju daleko superiornijima u odnosu na Srbe i da zato zahtevaju svoju malu republiku, a ne veliku monarhiju pod srpskom dinastijom što, po njihovom mišljenju, nije prava zajednička država Južnih Slovena, već prvobitno zamišljena Velika Srbija („Croatia now would prefer to be set up as a small republic”). Autostereotip o superiornosti na ovom mestu služi kao kolektivno prihvaćeno objašnjenje događaja, opravdavajući tako postupke sopstvene grupe, i pružajući joj mogućnost da se pozitivno razlikuje od one druge i drugačije. Autostereotipima se objašnjavaju i predviđaju dešavanja u socijalnom svetu, a održava se i samopoštovanje. Međutim, oni nisu bezopasni, jer brzo mogu povećati etničku distancu prema grupi koja se smatra inferiornijom u bilo kom aspektu.

U Los Angeles tajmsu (Los Angeles Times) u istom periodu pojavljivali su se slični naslovi koji su upućivali na nerešene odnose između Srba i Hrvata u novoj državi: „Mnogo poginulih u sukobima Srba i Hrvata” („Many killed in clash of Serbs and Croats”, 17.5.1919.), „Vojna pobuna u Hrvatskoj” („Military rise in Croatia”, 29.7.1919.), „Hrvati žele sopstvenu republiku” („Croats desire own republic”, 29.7.1919.). Ovi naslovi se lako inkorporo-

riraju u već okoštalu sliku o velikim konfliktima koji postoje između Srba i Hrvata.

Vrlo zanimljiv tekst o velikom raskolu koji postoji između Hrvata i Srba pod naslovom „Protest protiv Srba koji okupiraju Hrvatsku” („Protest against Serbians holding Croatian land”, *Edmonton Journal*, 5.4.1919.) pravi je primer članka u kome izneti stavovi mogu doprineti mobilisućim emocijama čitalaca pošto se govori o Stjepanu Radiću koga su Srbi uhapsili zbog drugačijeg mišljenja o srpsko-hrvatskim odnosima („Radic, who was arrested by the Serbians and is now in prison, says the telegram was sent through a friend and that there is hidden near Agram a book containing the signatures of 200.000 citizens of Croatia who protest against Serbian occupation of the country”). Pojavljivanje skrivenog dokumenta sa velikim brojem potpisa protiv srpske okupacije za čije postojanje zna uhapšeni lider, implicira vreme neslobode i ugrožavanja ljudskih prava. Pošto masovni mediji uvek promovišu određenu vrstu vrednosti koju javnost prihvata i neguje, onda je jasno da se implikacije mogu pretvoriti vrlo lako u negativnu predstavu o onima koji hapse i guše otpor.

U drugom članku pod indikativnim naslovom „Hrvatska u mukama revolta” („Croatia in throes of revolt”, *Portsmouth Daily Times*, 25.7.1919.) govori se o pobuni koja je prerasla u masovni pokret za otcpljenje od Srbije i proglašenje republike („Let us separate from Serbia!”), koji srpske trupe pokušavaju da uguše. Naslov novinskog teksta trebalo bi da što vernije odražava suštinu navedenih činjenica, ali ovde je pre svega u funkciji privlačenja pažnje čitalaca. Zato je i izabrana snažna reč „muke”. Ovakvom jezičkom intencijom mogu se postići važni persuazivni efekti na planu recepcije.

Tekst sa vrlo sličnim sadržajem objavljen je istog dana u drugim novinama pod naslovom „Hrvatska pobuna za nezavisnost” (*Croatia now revolting for independence, The Southeast Missourian*, 25.7.1919.). Međutim, naslov u ovom slučaju verno odražava suštinu članka.

Sadržaji ovih tekstova pokazuju da je javnost u SAD bila dobro upoznata sa dešavanjima u novonastaloj državi na Balkanu i da su srpsko-hrvatski odnosi predstavljali atraktivnu temu. Iako informaciono-komunikacioni sistemi nisu tada bili razvijeni u onoj meri u kojoj su to danas i, iako je Balkan veoma daleko od SAD, izveštavanje američkih novina o problemima u tadašnjoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca bilo je detaljno i pravovremeno. Međutim, medijskom i društvenom fenomenu različitosti nije se pristupalo sa punom senzibilnošću i odgovornošću. Iz analize navedenih tekstova vidljivo je da je novinarski diskurs razdvajao dominantnu većinu što su u ovom slučaju Srbi i manjinu koja je u neravnopravnom položaju pa pruža otpor što su ovde Hrvati. Time se razlike naglašavaju, ali se ne problematizuju svi aspekti

dogadanja pa se lako pada u zamke stereotipa o onima koji silom nameću monarhiju i onima koji žele republiku, o Srbima pravoslavicima i Hrvatima katolicima, o okupatorima i potlačenima. Nužnost tumačenja smisla stereotipa koji u sebi sadrže binarne opozicije omogućuje razdvajanje pozitivne predstave o jednim i negativne o drugima. Ta negativna slika o drugima predstavlja samo sužen repertoar izdvojenih i naglašenih negativnih osobina koje se poopštavaju i učvršćuju u permanentnom ponavljanju već predviđenog smisla. Standardna i sistematski organizovana slika dobrih i loših aktera ne pomaže razumevanju različitosti, već osigurava negovanje nejednakosti, doprinosi bržem stvaranju stigmatizovanih grupa i pojačava konflikt.

UMESTO ZAKLJUČKA

Američka štampa predstavljala je dominantnu društvenu instituciju na globalnom nivou, a time i važan pokazatelj stepena otvorenosti društva prema različitostima svih vrsta pa tako i prema etničkim razlikama. Po svojoj imanenciji „ljudskosti”, ljudi su društvena bića, koja dele kolektivni identitet posredstvom najšireg simboličkog okvira, tj. kulture. U isto vreme ta društvena bića su i slična i različita, ali ona ne mogu živeti bez interakcije sa Drugima. Zato sličnosti i razlike među ljudima ne predstavljaju pasivne, već aktivne i sveprožimajuće elemente zajedničkog življenja i osmišljavanja sveta. Pošto nijedna grupa nije ni ontološki ni gnoseološki ni etički primama, ne može se bazirati jednakost samo na ljudskim sličnostima. Jednakost podrazumeva uzajamnu zavisnost sličnosti i razlika. Nijedno društvo nije homogeno, već heterogeno. Ključni civilizacijski zahtev jeste da se etnički, nacionalni, kulturni, religijski, jezički i bilo koji drugi diverzitet poštuje, kultiviše, štiti i unapredi. Zato je potrebno da i masovni mediji, kao veoma bitne institucija društva, prepoznaju vitalnost i energiju koju različitost u sebi nosi. S druge strane, neophodan je ozbiljan kritički pristup proučavalaca prema svim medijskim predstavama koje se odnose na različitost i razlike.

Ovaj rad daje samo mali doprinos proučavanju koncepta različitosti i medijske konstrukcije društvene stvarnosti. Odnosi između Srba i Hrvata posredovani medijskim porukama na početku stvaranja zajedničke države nisu bili predmet ozbiljnog izučavanja. Međutim, veoma je važno kritički posmatrati oblikovanje medijskih predstava o svakom problemu i svakoj temi, jer se nekoliko puta pokazala tačnim bodrijarovska tvrdnja da „medijska stvarnost može biti stvarnija i od same stvarnosti”. Dakle, samo ono što je prikazano u medijima jeste važno jer pomaže ljudima da osmisle svet oko sebe. Da bi se sve činjenice i iz svih aspekata proverile nekim drugim putem potrebno je mnogo vremena i energije koju skoro niko ne poseduje. Jednom stvorena

medijska predstava o nekom problemu vrlo teško se da izmeniti. Primer je slika zapadnih medija o Srbiji iz devedesetih godina 20. veka, koja se i nakon petooktobarske promene vlasti veoma sporo menjala od negativnog ka pozitivnom kontekstu.

Etnički, nacionalni, politički, kultumi i religijski odnos između Srba i Hrvata u prvoj i u drugoj Jugoslaviji bio je vrlo dinamičan i u, nekoliko navrata, tragičan. Posledice tragičnih sukoba su u većoj meri ispitivane pa i uzroci raspada druge Jugoslavije. Međutim, o uzrocima „zategnutih” odnosa prilikom formiranja prve zajedničke države nije se mnogo raspravljalo. Posebno je siromašna literatura o medijskom predstavljanju tog odnosa. Zato ovaj rad služi kao podstrek drugim istraživačima da kritički procenjuju predstave koje su stvarali, pre svega, strani masovni mediji o ovom problemu, jer su one vrlo relevantne za formiranje institucionalizovanog javnog diskursa.

Literatura:

1. Bajagić, D. (2006) *Stjepan Radić kao ministar prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Tokovi istorije, 139-158, 4
2. Gofman, E. (2009) *Stigma: zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom*, Novi sad: Mediteran
3. Golubović, Z. Kuzmanović B., & Vasović M. (1995) *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Filip Višnjić
4. Golubović, Zagorka. (1999). *Ja i drugi: Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Beograd: Republika
5. Grossman, Z. (2011) *From Wounded Knee to Lybia: a Century of U.S. Military Interventions*, 2011, dostupno na: <http://academic.evergreen.edu/g/grossmaz/interventions.html>, 20.9.2011.
6. Đerić, G. Razvoj stereotipa – multidisciplinarni pristup, dostupno na: http://www.kas.de/upload/auslandshomepages/serbien/Djeric_pred.pdf, 10.05.2011.
7. Habermas, J. (1991) *The Structural Transformation of the Public Sphere, An inquiry into a category of bourgeois society*, Cambridge, MA: MIT Press
8. Hall, S. (1997) „*The Work of Representation*”, *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Ed. Stuart Hall. London: Sage.
9. Lippmann, W. (1922) *Public Opinion*, dostupno na: <http://www.gutenberg.org/dirs/etext04/pbpm10.txt>, 20.9.2011.
10. Kuzmanović, B. (1994) *Socijalna distanca prema pojedinim nacijama (etnička distanca)*, u: Lazić, M. (ur.): *Razaranje društva: jugoslovensko društvo u krizi 90-tih*, Beograd: Filip Višnjića, 1994.

11. Milivojević, S. *Media Monitoring Manual*, London: Media Diversity Institute, 2002, dostupno na: <http://www.media-diversity.org/en/additional-files/documents/Z%20Current%20MDI%20Resources/Media%20Monitoring%20Manual.pdf>, 10.05.2011.
12. Milivojević, S. (2001) *Javnost i ideološki efekti medija*, Reč, 64/10, str. 172, dostupno na: <http://www.fabrikaknjiga.co.rs/rec/64/151.pdf>, 20.3.2011.
13. Pantić, D. (1987) *Nacionalna svest mladih u SR Srbiji bez SAP*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije / IIC SSOS
14. Pantić, D. (1991) *Nacionalna distanca građana Jugoslavije. Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, Beograd: IDN
15. Petranović, B. (1988) *Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga prva*, Beograd: Nolit
16. Rabushka, A. Shepsle, K. (1972) *Politics in Plural Societies: A Theory of Democratic Instability*. Columbus, OH: Charles E. Merrill
17. Radjoković, M., Miletić, M. (2005). *Komuniciranje, mediji i društvo*. Novi Sad: Stylos
18. Taylor, Ch, „The Politics of Recognition,, in: Goldberg, T. D. *Multiculturalism: A Critical Reader*, str. 80. dostupno na: http://books.google.rs/books?id=AZ6jC-T4wJ4C&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, 10.05.2011.
19. *The Los Angeles Times - Los Angeles County's Oldest and Highest Circulation Newspaper*, dostupno na: <http://www.laalmanac.com/media/me02lat.htm>, 20.9.2011.
20. *The New York Times: A Chronology: 1851-2010*, New York State Library, dostupno na: <http://www.nysl.nysed.gov/nysnp/nytlucey.htm>, 20.9.2011.
21. Šiber, I. *War and the changes in social distance toward the ethnic minorities in the Republic of Croatia*. Politička Misao, 34(5), 3-26, 1997
22. Šušnjić, Đ. (1994) *Dijalog i tolerancija*, Novi Sad: IKZ Stojanovića

Tekstovi u novinama:

1. „Croatia in throes of revolt”, Portsmouth Daily Times, 25.7.1919.
2. „Croatia now revolting for independence”, The Southeast Missourian, 25.7.1919.
3. „Many killed in clash of Serbs and Croats”, The Los Angeles Times, 17.5.1919.
4. „Military rise in Croatia”, The Los Angeles Times, 29.7.1919.
5. „Protest against Serbians holding Croatian land”, Edmonton Journal, 5.4.1919.
6. „Say Serbs Opress Croats”, The New York Times, 23.2.1919.
7. Selden, Charles, „Croats' uprising pleases Italians”, The New York Times, 27.7.1919.
8. Selden, Charles, „Croats desire own republic”, The Los Angeles Times, 29.7.1919.
9. „Union of the Jugoslavs”, The New York Times, 9.11.1918.
10. Williams, Harold, „Croat soldiers rebel”, The New York Times, 10.12.1918.

THE DIVERSITY CONCEPT AND PRODUCTION OF MEANING IN MASS MEDIA: THE SERBIAN-CROATIAN RELATION IN U.S. PRESS AT THE TIME OF THE CREATION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES

Summary: The differences are the basic precondition of existence. Most modern societies can be described as plural, which necessarily implies the existence of different groups. Relations between different ethnic groups in the social reality is one of the most important criteria for assessing democratic society. The mass media are important social institution and social representations are an essential part of it. Thus, the production of meaning in the mass media became closely associated with understanding of diversity concept. The aim of this paper is to critically analyze the Serbian-Croatian relations, ie. the similarities and differences between the two nations. This paper employs critical discourse analysis to investigate dominant U.S. press at the time of creating the first joint state.

Key words: Serbian-Croatian relation, mass media, press, diversity, production of meaning, stereotypes

ZORAN JEKTOVIĆ
MILENA MILUTINOVIĆ
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
Niš

UDK 070.15(497.11)
Originalan naučni rad
Primljen: 8.2.2012
Odobren: 15.3.2012

SRPSKA ŠTAMPA NA RASKRŠĆU PARTOKRATIJE I CIVILNOG DRUŠTVA*

Sažetak: U modernom medijskom društvu sve uočljivija je promena političke komunikacije, tako što se nametanjem agende dnevnog reda stvara parlamentarno-reprezentativna javnost koja privlačenjem pažnje i nametanjem sopstvenih interesa formira dominantnu političku volju. U tranzicionim društvima, kakvo je i Srbija danas, kritički odgovorno i istraživačko novinarstvo se marginalizuje, dok se interpretacija činjenica često vrši u skladu sa očekivanjima vladajućih elita, PR-službi, dobro skrivenih lobija, moćnih oglašivača, interesnih grupa i nevladinih centara moći. Za potrebe ovog rada analiziran je sadržaj osam najtiražnijih dnevnih listova (Politika, Danas, Pravda, Blic, Večernje novosti, Kurir, Pres i Alo), sa ciljem da se empirijski utvrdi ko definiše teme u javnom prostoru, koje se ideje favorizuju i koliko je informaciono-komunikacioni sistem otvoren i pluralistički? Ovakav pristup fokus usmerava na izvore i tehnike prikupljanja novinarskih informacija, postojanje medijskih obrazaca, odnosno funkcionisanje uređivačke politike, koja se ne bi smela pretvoriti u platformu koalicije na vlasti. Dnevna štampa i dalje kreira javnost, artikuliše interese i mišljenje upravljačkih struktura, zaboravljajući na obavezu da ih povremeno kritikuje i kontroliše, ili omogućujući čujnost glasova običnih građana, čime bi se stvorili uslovi za šire uključivanje u političku participaciju. Latentna sklonost političkih aktera da upravljaju javnomnjenjskim prostorom preči gubljenjem pluralističke orijentacije, ali i rasparčavanju državnosti kao institucionalno-administrativnog okvira. Širenje partijske države vodi monopolu različitih privilegija, pa tada umesto volje naroda imamo volju elita. Medijsko-reprezentativna demokratija, kojoj bi Srbija kao civilno društvo trebalo da teži, podrazumeva potpunu odvojenost štampe od države, parlamenta, političkih partija i arkanskih centara moći, što se deset godina nakon demokratskih promena još uvek ne uočava!

Ključne reči: štampa, izvori informacija, vlast, monopol, političko komuniciranje, raznovrsnost, mediokratija

* Rad je u okviru istraživačkog projekta „Civilno društvo i religija”, br. 179008. Ministarstva nauke Republike Srbije.

Društvene promene koje su početkom ovog veka usmerile i preoblikovale društveni sistem Srbije, najpre se uočavaju u sferi političkog komuniciranja, koje pored toga što je političko sredstvo i samo sve više postaje deo politike. Definišući realnost mediji usmeravaju socijalne procese, pri čemu samo otvorenost informaciono-komunikacionog protoka za raznovrsne ideološke poglede, struje i mišljenja vodi široj demokratizaciji zajednice. Političke stranke kao stvaraoci javnog diskursa formiraju volju građana, ali istovremeno sprovode i volju države, što znači da imaju specifičnu odgovornost u sredinama na raskršću partokratizma i civilnog društva. Ako znamo da je informacija u liberalnom poretku roba koja se skupo plaća i da njeno posjedovanje obezbeđuje moć, onda se logično javlja sumnja u pouzdanost izvora ili onih koji se na njih pozivaju. Političke elite u velikoj meri egzistiraju kao izvori novinarskih informacija, da bi se u određenom trenutku pojavile i kao kreatori agende dnevnog reda, oblikujući kapacitete političkog uticaja. Ovo nam ukazuje da moć kontrole štampe povlači za sobom i moć diktiranja tema (*agende setting*), pa konsekvantno i kontrolu masovnog auditorijuma. Materijalno bogatstvo ne služi samo za kupovinu robe, već sve više za posjedovanje onoga što je mnogo trajnije – ljudskih misli. U medijski zakržljalom društvu velika pažnja posvećuje se tome odakle dolazi informacija, ko je njen izvor, pa što je funkcija veća - to je moć informacija snažnija. Posmatrajući žurnalizam kao kompleksno područje koje pored novinarskih i uređivačkih poslova obuhvata i ostale učesnike u procesima javnog komuniciranja koji su u prilici da saopšte svoja mišljenja, ideje i programe kako bi uticali na druge, akcenat u daljem radu biće na identifikovanju profesionalnog obrasca kojim se uspostavljaju odnosi između verodostojnosti činjenica, moralnih dilema i etičkih vrednosti.

Politička moć se manifestuje kroz teorijski koncept državnog menadžmenta,¹ pri čemu se prvi put u novijoj istoriji sagledava važnost javnog prostora! Moć nad štampom znači i moć nadziranja u društvu, jer ideološkim filtriranjem stvarnosti bojimo sliku koju će većina građana poneti u svojim glavama. Stoga komunikacioni potencijal jednog društva nije broj medija koji simuliraju informaciono blagostanje, već kvalitet informacija koje bi trebalo da nude kritički izbor!² Sa menjanjem društva menjaju se i partije i mediji, ali i njihovo komunikaciono ponašanje. Stranačko komuniciranje sve više je u rukama profesionalnih službi za informisanje, PR agencija, plaćenih savetni-

¹ Dragan Subotić novo javno upravljanje obrazlaže kroz „tri polja političke analize i tri moderna pristupa: 1) vladavina; 2) interes, i 3) javnost” („Novi javni menadžment u političkom sistemu Srbije”, *Politička revija*, br. 1. Beograd, 2010. (XXII) IV vol. =23. str. 94-95.).

² Prema podacima Agencije za privredne registre, krajem 2010. godine od 503 štampana izdanja dnevno je izlazilo 20, nedeljno 83, mesečno 177, u intervalu od dve nedelje sedam, dok je dvomesečnika zvanično 73, kvartalno 65, polugodišnje devet, a godišnje 15.

ka ili prikrivenih lobista i korumpiranih urednika, pa se može reći da marketinško spinovanje sve više dobija na značaju. Biti vidljiv u javnom prostoru znači svakodnevno nuditi argumente, teme, ideje, programe, što nije lak, ni jednostavan posao. Upravljanje državom sve je kompleksniji zadatak, pa vlada opredeljena da sačuva vlast preduzima niz mera kako bi pridobila saglasnost građana. Otuda definisanje političkih ciljeva direktno zavisi od uspešnosti javnog komuniciranja, pri čemu monopoli u kreiranju informacija ne omogućavaju konkurentnost političkih aktera. Analizirajući tiražne i uticajne dnevne novine na srpskom nacionalnom prostoru istraživali smo i postojanje adekvatne komunikacione strategije za mobilisanje javnog mnjenja. Nastojanja političkih aktera da u medijske tokove plasiraju *za njih najpovoljnije* ili *po njima najvažnije teme*, deo su *agende building*, koja u praksi uokvirava poželjne vesti i poruke, nudeći željeno tumačenje i smisao. Učesnici koji nemaju takav pristup medijima prinuđeni su da insceniranjem događanja sa velikom informativnom vrednošću obezbede publicitet, zbog čega mediji ne mogu da ih prečute. To je strategija *odozdo nagore* (*bottom up strategy*), u kojoj se organizovanjem konferencija za štampu, saopštenjima za javnost, izjavama lidera i sličnim pseudodogađajima privlači pažnja. Samo nastojanje bilo kog izvora da informaciju koju daje uključi u medijsku agendu krije manipulativni potencijal, koji je dovoljan razlog da se posumnja u autentičnost prezentovanih podataka.

1. Metodologija

Kvantitativna i kvalitativna analiza osam najtiražnijih dnevnih listova u Srbiji (*Politika, Danas, Pravda, Blic, Večernje novosti, Kurir, Pres i Alo*), u periodu od 6.6.2011. do 13.6.2011. godine, predstavlja osnovni skup sadržaja istraživanja. Odabir novina zasnivao se na različitim kriterijumima, poput političke ili tržišne orijentacije, tradicije, uređivačke politike, tiraža i uticaja na čitalačku publiku. Struktura uzorka prikazana je *Tabelom 1* i *Tabelom 2*.

Cilj istraživanja je da utvrdi koliko određivanje agende posredstvom izvora informacija u najtiražnijoj štampi Srbije utiče na kreiranje javnog mnjenja, kao i da se ustanovi da li postoje trendovi uticaja na javnost? To podrazumeva da se ispita da li su izvori informacija raznovrsni i ravnopravno plasirani u štampanim medijima? Svrha je da se uoči najzastupljeniji model informisanja građana, kako bi se utvrdilo postoji li dominantan način oblikovanja mišljenja javnosti, odnosno koliko je političko komuniciranje otvoren proces. Analizom sadržaja vodećih dnevnih novina istražuje se da li u kontekstu društvenih i političkih promena funkcioniše pluralizam mišljenja, postoji li dominantan ideološki diskurs, ali i uočava se koliko tabloidizacija kombinovana sa jeftinom zabavom potiskuje profesionalne standarde? Pri-

mena ovog cilja doprinosi i građanima i društvu u kome se istraživanje vrši, da se procesi evrointegracija i demokratizacije javne sfere usmere ka empirijski tačnom pravcu. Predmet analize su izvori informacija, jedinice analize su svi oblici novinarskog izražavanja koji su prisutni, kategorije su vrste izvora koje su klasifikovane nakon obavljenog istraživanja u zavisnosti od prisutnosti. Polazna hipoteza u radu je: Izvori informacija imaju značajnu ulogu u oblikovanju mišljenja građana.

Varijable analize sadržaja su: pozicija teksta u novinama, žanr, autor(stvo), izvori informacija, sadržaj teksta, povod zbog kojeg je tekst objavljen, broj izvora informacija, anonimnost izvora isl. Ovakav pristup postavlja fokus na tehnike prikupljanja novinarskih informacija, postojanje medijskih obrazaca, odnosno funkcionisanje uređivačke politike kao i na ishod medijski relevantnih tema (*agenda setting*). Do istraživačkog rezultata došli smo i kombinacijom drugih metoda, pri čemu primena analize sadržaja u oblasti praćenja izveštavanja štampe otvara prostor za identifikaciju i vrednovanje standarda novinarske produkcije. Analizom diskursa, relevantnih tema, zastupljenosti fotografije i sl. uočavamo prisustvo savremenih standarda profesionalnog žurnalizma. Kao merni instrument korišćen je protokol analize konstruisan u saglasnosti sa potrebama i ciljevima rada. U ovom slučaju to su sve informacije u oblicima u kojima se javljaju, a posmatrane s obzirom na izvor od kog potiču. Podaci su interpretirani po pravilima svake od metoda koje su upotrebljavane, ali je sinteza rađena za svaku jedinicu, a onda zbirno.

IZVORI INFORMACIJA	NOVINE								
	<i>Politi-ka</i>	<i>Danas</i>	<i>Blic</i>	<i>Večer-nje no-vosti</i>	<i>Alo</i>	<i>Pres</i>	<i>Pravda</i>	<i>Kurir</i>	Ukupno
Partije na vlasti	113	81	152	129	33	62	140	86	796
Opozicione partije	48	31	59	54	25	27	56	28	328
Ministarstva, vlada, državne institucije, opštine	188	97	272	235	91	127	240	168	1418
NVO, sindikati, crkve, univerziteti	37	23	49	41	8	26	57	15	256
Neimenovani izvori, agencije, dr. redakcije	118	83	141	142	129	163	130	220	1126
Ukupno	504	315	673	601	286	405	623	517	3924

Tabela 1.: *Struktura uzorka izvora informacija*

RUBRIKE	NOVINE								
	<i>Politi- ka</i>	<i>Danas</i>	<i>Blic</i>	<i>Večer- nje no- vosti</i>	<i>Alo</i>	<i>Pres</i>	<i>Pravda</i>	<i>Kurir</i>	Ukupno
Tekući doga- đaji /politika	181	117	206	213	58	160	236	123	1294
Svet	79	43	62	69	15	38	85	43	434
Ekonomija i biznis	47	40	63	51	16	17	40	29	303
Crna hronika	35	27	100	50	39	41	74	66	432
Zabava	32	18	62	50	69	41	37	128	437
Kultura i umetnost	49	31	68	50	6	9	70	17	300
Sport	81	39	112	118	83	99	81	111	724
Ukupno	504	315	673	601	286	405	623	517	3924

Tabela 2.: *Struktura uzorka rubrika posmatranja*

2. Rezultati istraživanja

Analiza štampanih medija³ u Srbiji ukazuje da predstavnici vlasti javno ili prikriveno, posredstvom zvaničnih institucija predstavljaju dominantne kreatore društvenih zbivanja, ali i neumorne nadzornike komunikacijskog prostora. Moć medija da oblikuju dnevni red nacije i tako skrenu pažnju javnosti na nekoliko konstruisanih pitanja izuzetno je velika i dobro pripremljena. Takođe, moćni pojedinci ili političke grupe medijski diskurs sve više koriste zarad sopstvenog promovisanja, ali i kao svojevrsan monopol na drugačije mišljenje. Političke partije forsiranjem određenih tema nameću recipijentu ne samo ono *o čemu će misliti*, već i *kako treba* percipirati stvarnost. Štampa ideološko-političkim opredeljenjem oblikuje političku scenu, što se prikriveno koristi za vrbovanje birača. Koliki će značaj građani pridavati određenoj temi zavisi od toga koliko su mu prostora ukazali mediji, odnosno, da li je informacija postala javno uočljiva. Ako se dužina priloga na televiziji razume kao značajnost teme, onda se pozicija i veličina teksta, ali i naslova konotiraju kao primamost u štampi. Ono što znamo o svetu najčešće je ono što su mediji odlučili da nam kažu!

³ Analizirano je ukupno 3924 informacija u osam štampanih medija: list *Politika* 504 ; *Danas* 315; *Blic* 673; *Većernje novosti* 601; *Alo* 286; *Pres* 405 ; *Pravda* 623. i *Kurir* 517 informacija.

RUBRIKE	NOVINE							
	<i>Politi-ka</i>	<i>Danas</i>	<i>Blic</i>	<i>Večer-nje no-vosti</i>	<i>Alo</i>	<i>Pres</i>	<i>Pravda</i>	<i>Kurir</i>
Tekući događaji / politika	35,91%	37,14%	30,61%	35,44%	20,28%	39,51%	37,88%	23,79%
Svet	15,67%	13,65%	9,21%	11,48%	5,24%	9,38%	13,64%	8,32%
Ekonomija i biznis	9,33%	12,70%	9,36%	8,49%	5,59%	4,20%	6,42%	5,61%
Crna hronika	6,94%	8,57%	14,86%	8,32%	13,64%	10,12%	11,88%	12,77%
Zabava	6,35%	5,71%	9,21%	8,32%	24,13%	10,12%	5,94%	24,76%
Kultura i umetnost	9,72%	9,84%	10,10%	8,32%	2,10%	22,22%	11,24%	3,29%
Sport	16,07%	12,38%	16,64%	19,63%	29,02%	24,44%	13,00%	21,47%
Ukupno	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Tabela 3.: Ukupna zastupljenost tematskih oblasti u analiziranim novinama

Ako su početkom poslednje decenije prošlog veka mnogi novinari bili zatečeni dramatičnim događanjima, odlaskom komunizma, partijskom podobnošću ili patriotskom lojalnošću, očekivalo se da će petooktobarska „revolucija” označiti i komunikacioni raskid sa apologetizmom, manipulacijama, persuazijom, naručenim tekstovima i neumerenom ideološkom propagandom. Identitet ljudi koji žive od novinarstva⁴ sve je ugroženiji pošto uloge subjekta komunikacijskih procesa sve češće preuzimaju službe za odnose s javnošću, portparoli, lobiji, analitičari, velike kompanije i politički centri, indirektno ugrožavajući autonomnost i etičnost profesionalnih redakcija⁵. Doktrina o društvenoj odgovornosti (social responsibility)⁶ jasno ukazuje na značaj nosilaca vlasti, jer činjenica da imaju moć kontrole nad medijskom politikom vodi nadziranju komunikacionih prostora koji bi trebali biti zašti-

⁴ Novinarstvo je do dvadesetih godina prošlog veka bilo „zanimanje u kojem su se veštine sticale praktičnom obukom u redakcijama, ali rastom etičkih narativa delimično je postalo i profesija koja sa svojim korisnicima ne komunicira direktno (npr. kao advokati ili lekari), već posredstvom medija” (Radojković, M., „Novinari kao profesionalna grupa”, Sociološki pregled, vol. XXXVII (2003). No. 3-4, str. 241.

⁵ Vidi u: Jevtović Z., Petrović R.: „Javno mnjenje i demokratski deficit u dobu multimedija”, *Srpska politička misao*, br. 4. Beograd, 2010, str. 105-126.

⁶ Osnovna ideja je da se novinarima pruži zaštita od *samovoljnih i proizvoljnih intervencija vlasti, ali i od pritiska moći novca*, što vodi koncentrisanju medija i stvaranju komunikacionih monopola (Komi, D., *Etika informisanja*, Klio, Beograd, 1999., str. 100.

čeni od mogućih oblika zloupotrebe. Analiza sadržaja koju smo sproveli ukazuje na snagu vladajućeg političkog establišmenta, koji koristeći nedovršenu tranziciju usporava preobražaj političke kulture. *Politiku* karakteriše visok procenat informacija o tekućim događajima i politici (35,91%), informacija o sportu (16,07%) i vesti iz sveta (15,67%). Razlika u broju informacija iz kulture (9,72) i ekonomije (9,33%), veoma je mala, dok se takva slika ponavlja i kada govorimo o informacijama iz tzv. cme hronike (6,94) i zabave (6,35). Dominantni izvori informacija dolaze iz državnih institucija (37,30) i političkih partija na vlasti (22,42%). Neimenovani izvori procentualno prevazilaze političke partije sa učešćem od (23,41%). Slede predstavnici opozicije sa (9,52%) i NVO, sindikati i dr. sa (7,34%). Najviši procenat informacija o tekućim događajima, politici i sportu, okarakterisan je i događajima koji su pratili nedelju analize (*put Srbije ka EU, neizvesna situacija na KIM, Mladić u Hagu, pobeda vaterpolista „Partizana” u Rimu, pobeda teniserke Ane Ivanović, poraz Novaka Đokovića na Rolan Garosu i drugi*). Dominacija političkih aktera upućuje na neraskidivu spregu države, političke elite i vlasnika krupnog kapitala, koji sputavaju nezavisan rad i slobodu novinarskog izražavanja. Državne institucije daju samo one informacije koje njima idu u korist.

Danas, takođe, najviše informacija daje o tekućim događajima i politici (37,14%), vesti iz sveta (13,65%), ekonomije (12,70%), sporta (12,38%), kulture (9,84%), cme hronike (8,57%) i zabave (5,71%). Vlada, ministarstva i državne institucije najzastupljeniji su izvori (30,79%), neimenovani izvori (26,35%), političke partije (25,71%), opozicione (9,84%) i NVO, crkve, univerziteti i sindikati (7,30%). Predstavnici političkih partija na vlasti, svoju intenciju u komunikacionim procesima, skrivaju iza državnih organa i agencija, koje su takođe u posedu organa vlasti. *Blic* odlikuje obilje informacija koje, takođe, dolaze iz oblasti politike (30,61%), zatim, vesti iz sporta (16,64%), crne hronike (14,86%), kulture i umetnosti (10,10%), ekonomije i biznisa (9,36%), dok se vesti iz sveta (9,21%) i zabave (9,21%) izjednačavaju po prisutnosti. Državni organi (40,41%) i političari na čelu države (22,59%) imaju najveći udeo u informisanju, a ako im dodamo partije na vlasti i agencije dobićemo čak 83,59%, što znači da politički neistomišljenici i NVO, univerziteti i dr. imaju samo 16,41% prostora. Zanimljivo je zapažanje da je u *Večernjim novostima* objavljeno istovetan procenat vesti o crnoj hronici (8,32%), zabavi (8,32%) i kulturi (8,32%). Sa nešto više učestvuju informacije o ekonomiji i biznisu, svega, (8,49%), dok informacije o događajima iz sveta (11,48%), sportu (19,63%) i tekućim događajima (35,44%), odnose prevagu nad ostalima. Sport (29,02%), zabava (24,13%), tekući događaji (20,28%), crna hronika (13,64%) su najviše tretirane oblasti u novini *Alo*. Prostor koji je ova štampa ustupila ostalim oblastima mizeran je u poređenju sa prvim; ekonomija (5,59%), svet (5,24%), a kultura svega (2,10%). Neimenovani izvori i

agencije su najprisutniji (45,10%), što uopšte ne čudi ako uzmemo u obzir teme o kojima je izveštavala i načine na koje su pisale ove novine. *Pres* je, takođe, najviše informacija posvetio rubrici tekući događaji i politika (39,51%), sportu (24,44%), kulturi (22,22%), crnoj hronici i zabavi po (10,12%), svetu (9,38%) i ekonomiji (4,20%). Ogroman je procenat informacija dolazi od agencija i neimenovanih izvora (40,25%), državnih službi (31,36%), predstavnika vlasti (15,31%), opozicije (6,67%) i NVO, sindikata i dr. (6,42%). Jedino se u *Presu* zapaža nešto viši procenat zastupljenosti vesti o događajima iz kulture i umetnosti. *Pravdu* karakteriše visok procenat vesti o politici i tekućim događajima, u odnosu na sve ostale rubrike (37,88%). Ostatak čine vesti iz sveta (13,64%), informacije o sportskim zbivanjima (13,00%), crna hronika (11,88%), kultura (11,24%), ekonomija (6,42%) i zabava (5,94%). Državni organi (38,52%) i vladajuće političke partije su najprisutnije (22,47%). Neimenovani izvori, redakcije i agencije ponudile su skoro petinu informacija (20,87%), što može biti rezultat spinovanja, dok je prisustvo opozicije simbolično (8,99%). Zabava (24,76%), politika (23,79%), sport (21,47%) i crna hronika (12,77%), čine komunikacioni diskurs, dok se ostale oblasti iz života, moraju snaći da opstanu u gomili predhodnih, kao što su npr. događaji iz sveta (8,32%), vesti iz ekonomije (5,61%) i kultura sa samo (3,29%). Neimenovani izvori (42,55%), partijski funkcioneri (32,50%) i politički lideri (16,63%), dominiraju u novinama *Kurir*. Političkim neistomišljenicima (5,24%) i NVO (2,90%) se daje veoma malo prostora.

Na osnovu dobijenih rezultata, možemo zaključiti da je intervencija države i njenih organa veoma velika. Latentni potencijal u nametanju dnevne agende političara na vlasti, manifestuje se u velikom broju informacija koje dolaze od agencija, redakcija i državnih institucija. Snaga političkog uticaja na medije masovne komunikacije, što kao proizvod ima kreiranje agende, ogleda se posebno u rubrici tekući događaji i politika, ali i u rubrici svet i ekonomija. Odabirom vesti, posredstvom kojih će se obavешtavati javnost, biraju se i kriterijumi sa kojih se uspešno organizuje pažnja publike. Ne izostaje uticaj elite ni iz sfere sporta i senzacije, kako bi se pažnja javnosti preusmerila sa važnih na nevažne teme. Pojedinci i grupe vrednuju ne samo ono što neko kaže, nego i ko to govori. To znači da se osećanja, misli i ponašanja pojedinaca i grupa menjaju ne samo pod uticajem sadržaja poruke, već i u zavisnosti od izvora poruke, koji može da za njih bude više ili manje autoritativan. Vrednovanje izvora poruke, prenosi se na vrednovanje sadržaja poruke tako da, u krajnjoj liniji, prestaje da bude značajan sadržaj poruke. Sadržaj poruke smatra se istinitim samim tim što poruka dolazi iz nekog autoritativnog izvora. *Pojedinci i grupe, dakle, često nisu sposobni da jasno odvoje po-*

*ruku od njenog izvora, da razluče smisao poruke od moći autoriteta, pa prihvataju poruku kao valjanu, samim tim što je izriče neki autoritet*⁷.

Sve političke elite i mediji se demagoški zalažu za javno iznošenje istine, ali je u praksi to vrlo retko i selektivno. Iluzija korektnog informisanja na legitiman i kredibilan način podstiče javno mnjenje na poslušnost, što Rupert Mardok objašnjava ukidanjem „tiranije razdaljine”, tako da nema vremenske distance između događaja i njegove interpretacije. U džakovima trikova krije se eksplicitna poruka kojom mediji lažima obezbeđuju autoritet, dok se od publike očekuje pažnja i poverenje⁸.

IZVORI	NOVINE							
	<i>Politi-ka</i>	<i>Danas</i>	<i>Blic</i>	<i>Večer-nje no-vosti</i>	<i>Alo</i>	<i>Pres</i>	<i>Pravda</i>	<i>Kurir</i>
Političke partije	22,42%	25,71%	22,59%	21,46%	11,54%	15,31%	22,47%	16,63%
Opozicione partije	9,52%	9,84%	8,77%	8,98%	8,74%	6,67%	8,99%	5,42%
Ministarstva, vlada, državne institucije, opštine	37,30%	30,79%	40,41%	39,10%	31,82%	31,36%	38,52%	32,50%
NVO, sindikati, crkve, univerziteti	7,34%	7,30%	7,28%	6,82%	2,80%	6,42%	9,15%	2,90%
Neimenovani izvori, agencije, dr. redakcije	23,41%	26,35%	20,95%	23,63%	45,10%	40,25%	20,87%	42,55%
Ukupno	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Tabela 4.: *Ukupna zastupljenost izvora informacija u analiziranim novinama*

U sredstvima masovnog opštenja, prenaplašava se prisustvo političkih i ekonomskih moćnika. Njihov zadatak u društvenoj orbiti reprezentuje se gušenjem kritičke svesti auditorijuma. Mediji favorizuju poželjnu sliku stvarnosti, štaviše, oni proizvode sliku stvarnosti koja u realnosti nije ni postojala. Rečima se otkriva ali i prikriva stvarnost. U takvom represivnom i zatvorenom sistemu informisanja nije ni moguće uspostaviti kritičko javno mnjenje, ali je moguće podsticati unifikaciju medijskih korisnika, kojima se kasnije bez napora upravlja.

⁷ Šušnjić, Đ.: (1976): *Ribari ljudskih duša*, Srboštampa, Beograd, str.147.

⁸ Jevtović, Z.: (2003): *Javno mnjenje i politika*, Akademija lepih umetnosti i Centar za savremenu žurnalistiku, Beograd, str.111.

Štampane medije u Srbiji posebno odlikuje i tajnovitost njihovih vlasnika. Takvo ogledalo prakse oličeno je potrebom za nevidljivom kontrolom, pa time i ugrožavanja javnosti, tj. njihovih prava i sloboda, a što je u potpunosti protivno Zakonu o radiodifuziji i Zakonu o javnom informisanju. Nije teško zaključiti o kakvoj je uređivačkoj politici tada reč, a još ako naglasimo i to da medije poseduju i oni koji nikada nisu imali nikakva predhodna profesionalna znanja o njima, prigušena scena na kojoj egzistiraju postaje očigledna⁹. Političke elite posedovanjem medija vrlo umesno kupuju naklonost tih kuća koje unapred garantuju pozitivan publicitet na stranicama štampe¹⁰. To što u novinama imamo najveći procenat političkih partija kao izvora, skriva jednu duboku tajnu o medijima. Poslušnima se najčešće garantuje i obezbeđuje politički pijadestal, dok neposlušne čekaju kazne u vidu odsustva budžetskog doniranja. Političke stranke doživljavaju medije kao sredstvo političkog uticaja. Uglavnom se iza anonimnog vlasništva medija kriju tajkunske ili partijske grupe. U tom slučaju redakcije nisu trgovci informacijama, već su trgovci javnim mnenjem. To podrazumeva rad u službi interesa moćnika uz

⁹ Savet je utvrdio da među 30 najznačajnijih medija u Srbiji, čak za 18 pravi vlasnici nisu poznati, a razlog je, pre svega, prisustvo oštor kompanija u vlasničkim strukturama medija, što ima za cilj da se pravi vlasnici sakriju, a time i interesi tih medija. Tako je *TV Prva*, *TV B92*, *Radio B92*, *Radio Indeks* i *Radio Roadstar* sa dozvolom za emitovanje na prostoru čitave države, ali i štampani mediji *Večernje novosti* i *Pres*, za direktne vlasnike imaju preduzeća registrovana na Kipru, dok *TV Avala* i nedeljnik *Standard* imaju nepoznate vlasnike u Austriji. Pored tih medija postoji značajna grupa medija sa nedovoljno transparentnim domaćim kapitalom, gde iza formalnih vlasnika, uglavnom stoje neki domaći biznismeni ili političari, navedeno je u izveštaju. Detaljnijena sajtu: www.slobodnaevropa.org/content/srbija_mediji

¹⁰ Državne institucije u Srbiji izdvajaju velika budžetska sredstva na oglašavanje i promociju čime se ostvaruju lična i partijska promocija, koja na godišnjem nivou, na uzorku od 50 najznačajnijih institucija, nije manja od 15 miliona evra! Najveća finansijska sredstva za medije izdvajali su Telekom Srbije, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, Agencija za privatizaciju, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Ministarstvo zdravlja i Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, pa je zato gotovo nemoguće pronaći analitički tekst, odnosno istraživački pristup novinara, kada izveštavaju o radu ovih institucija!

Osim pomenutog iznosa od 15 miliona evra, mediji kroz javne konkurse dobijaju, u zavisnosti od izvora, dodatnih 21 do 25 miliona evra. Naime, ni o tome ne postoje potpuni podaci, pa prema Medijskoj studiji Ministarstva kulture, taj iznos za 2010. godinu iznosi 25 miliona evra, dok pojedina dokumentacija, takođe Ministarstva kulture i Pokrajinskog sekretarijata, pokazuje da je reč o iznosu od 21,5 miliona evra. U svakom slučaju, ako se to uporedi sa ukupnim tržištem oglašavanja od oko 160 miliona evra, dolazi se do podatka da medijima od državnih institucija dolazi približno četvrtina prihoda!

Posebnu ulogu u finansiranju medija i njihovom držanju u ekonomskoj zavisnosti i nezavisnosti, imaju agencije za odnose s javnošću, marketinške i produkcijske agencije, koje su uglavnom u vlasništvu funkcionera Demokratske stranke, ili sa njima povezanih osoba! Detaljnije na sajtu: <http://www.antikonupcija-savet.gov.rs> – Izveštaj o pritiscima i kontroli medija u Srbiji, (2011: 4)

sputavanje i uspavljivanje kritičke svesti javnosti. Pobune novinara protiv cenzure i njihovi zahtevi za poštovanje prava na slobodu i poštovanje profesionalnih i etičkih normi - najčešće se završavaju otkazima i sudskim sporovima.

Ovu tvrdnju možemo ilustrovati činjenicom da je vest o nameri predsednika Srbije Borisa Tadića da se umeša u uređivačku politiku novine *Alo* preneo samo taj list, bez obzira što se o ovoj temi oglasila i država, zaštitnički naravno, ali i Ljiljana Smailović, predsednica UNS-a. *Alo* je komentarišući izjavu predsednika za nemački dnevni list *Frankfurter allgemeine Zeitung*, da je ovaj list nosilac antievropskog duha u Srbiji, objavio pod naslovom: „*Boris Tadić hoće da učutka Alo!*” Zanimljivo je zapažanje da se u narednih sedam dana niko nije oglasio povodom ove izjave ni u jednom listu, bez obzira na to što je *Alo* i narednog dana dao najveći doprinos prethodnoj izjavi objavivši i 7.VI 2011. god. na naslovnoj strani: „*Gospodar Tadić naredio, kontrola svih medija do izbora*” i „*Tadićev plan za medije – Sve pod šapu DS*”. Ovakvo stanje u medijima Srbije prikriveno govori o odnosu novinara i političara, ali i nemoći medijskih radnika da se osamostale i odupru političkim pritiscima. Politički i ekonomski moćnici smišljeno izazivaju strah i nesigurnost novinara, što im olakšava upravljanje medijskom sferom.

List *Politika* ukazuje na to da najveće učešće u informisanju građana imaju nosioci i predstavnici vlasti (23,76%) kao i institucije pod okriljem države (39,78%) a gotovo sa duplo manje procenata učestvuju predstavnici opozicije (13,26%), bez obzira o kojoj tematskoj oblasti je reč. Gotovo istovetnu sliku dala je i ostala analizirana štampa, kako ozbiljne tako i polutabloidne i tabloidne novine. Ni u *Politici* ne izostaje visok procenat anonimnih, neidentifikovanih izvora i agencija (videti tabelu br.4), što bi opet moglo da se tumači dvojako. Nenavodenje izvora govori o prisutnosti „lakah” i „opuštajućih” tema koje su posledice slabog angažovanja istraživačkog novinarstva, dok značajan broj agencija (najčešće *Tanjuga*) ukazuje da su i najbezazlenije teme pod „šapom” države.

Štampani mediji, sve više liče jedni na druge: po treiranju važnih tema, izvora informacija, obimu teksta, veličini fotografija i sl. i upućuju na zaključak da se istraživačko novinarstvo sve češće i sigurnije potiskuje, dok prisustvo neimenovanih izvora i agencija sve više ostavlja prostor za proizvoljno i „bahato” obaveštavanje. Takva medijska scena ukazuje na rutinizaciju novinarskog posla, iza koga stoje nezavidni ekonomski potencijali, a koji podstiču objavu informacija elitnih službenih izvora. Takođe, ukazuje se i na sve veći nedostatak razlike u mišljenjima, sučeljavanju stavova, dakle pluralizma u medijima.

U listu *Danas*, opozicione partije u posmatranom periodu u potpunosti su izostavljene kada govorimo o oblastima zabava i kultura, *Blic* takođe ukazuje na minimiziranje mišljenja predstavnika opozicije. *Pravda*¹¹ je okarakterisana izostajanjem opozicionih partija iz oblasti zabave, dok NVO, sindikati i dr. izostaju kod tema o kulturi i zabavi. U *Kuriru* je zapaženo da opozicija i NVO i dr. nemaju udela u informisanju o zabavi, kulturi i cmoj hronici.

Prve tri novine koje prednjače po ukupnom broju objavljenih vesti jesu: *Blic* sa 673 (videti tabelu br.1) objavljene informacije, *Pravda* 623 plasirane informacije a *Večernje novosti*, sa ukupnom 601 informacijom. Trend rasta velikog broja vesti rezultat je obrađenih saopštenja za javnost, kao i spinovanih informacija proizvedenih u vladinim biroima za odnose s javnošću, dostavljenih od portparola ili sličnih službi. Ovakva slika može se potkrepiti i pitanjima vlasničke strukture npr. lista *Večernje novosti*¹².

Novina *Blic*¹³ odlikuje se senzacionalističkim pisanjem, ali tako da taj karakter pokušava zasenčiti davanjem velikog broja informacija. Informacije u ovoj štampi znaju biti veoma površne. Njihova suština se preobraća u sadržaje i poruke kojima istinitost nije presudni kriterijum. Sve novine u posmatranom periodu govore o tome da je dominantna tema u Srbiji i dalje politika, kao i da političke partije sa predstavnicima vlasti značajno doprinose razvoju ove rubrike. Uvažavanjem dobijenih rezultata ističe se da dubinski manipulatori, strpljivim i smišljenim ubacivanjem svojih poruka, i kada ne postižu spektakularne rezultate, tj. kada ne uspevaju da odmah promene stav pojedinaца (grupe) u odnosu na neki javni problem, ipak izazivaju spore, teško vidljive, ali sigurne promene.

¹¹Vlasnici dnevnog lista *Pravda*, takođe su partijski kadrovi. To su Jugoslav Petković (47%) koji je član Srpske napredne stranke i načelnik opštinske uprave u Zemunu i Nemanja Stefanović (48%) koji je član SNS, a i vezuje se za Neboišu Stefanovića, potpredsednika glavnog odbora SNS. Detaljnije na sajtu: <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs> – Izveštaj o pritiscima i kontroli medija u Srbiji, (2011: 13).

¹²Većinski paket akcija *Večernjih novosti* u vlasništvu je dve austrijske kompanije: Trimaks investments (24,99%) i Ardos Holding (24,90%), i kiparske kompanije Karamat (12,55%) čiji su pravi vlasnici, zvanično, dugo bili nepoznati. Vlasništvo nad *Novostima* potvrdio je kontroverzni biznismen Milan Beko gostujući u emisiji „Između redova” *TV B92*, u novembru 2010, rekavši da je on vlasnik 62,40% akcija. Detaljnije na sajtu: <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs> – Izveštaj o pritiscima i kontroli medija u Srbiji, (2011: 7).

¹³Dnevni listovi *Blic*, *24 Sata*, *Alo* i nedeljnik *NIN* deo su multinacionalne švajcarsko – nemačke izdavačke mreže Ringier Aksel Springer. Značajan broj ostalih medija u Srbiji i dalje je u vlasništvu države. Pored *Politike*, novosadskog *Dnevnika* i delimično *Večernjih novosti*, država kao vlasnik, kontroliše i veliki broj lokalnih medija. Ove činjenice još samo dodatno doprinose haotičnom stanju medijske scene u Srbiji i omogućavaju direktnu političku kontrolu. Detaljnije na sajtu: <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs> – Izveštaj o pritiscima i kontroli medija u Srbiji, (2011: 15).

Dominacija neimenovanih izvora jasno ukazuje na kršenje svih kodeksa i obaveza novinara pri informisanju, što je posebno karakteristično za list *Alo*. Najčešće prisustvo se uočava kod rubrike svet gde 60% informacija dolazi od agencija, neidentifikovanih, neotkrivenih izvora. Slično je i sa ostalim rubrikama, posebno uočljivo kod rubrike zabava i sport, a neočekivano je što za sedam dana izlaženja ove novine, ni jedan zvanični izvor nije učestvovao u informisanju o kulturi i umetnosti. Takođe je zanimljiv i podatak da imamo apsolutno istu prisutnost predstavnika političkih i opozicionih partija (27,59%), kada govorimo o tekućim događajima i političkim temama i ovaj trend se ponavlja i kod oblasti ekonomija i biznis (6,25%). Veći procenat učešća političkih neistomišljenika imamo kod rubrike svet (13,33%) u odnosu na (6,67%), a samo kada je reč o sportu zapažamo veći udeo političkih partija (12,05%) u odnosu na (7,23%).

*Pres*¹⁴ karakteriše nešto viši procenat učešća političkih partija u rubrici o svetu (21,05%), u odnosu na rubriku o tekućim događajima i politici (19,37%). Ova, u analizi jedinstvena, situacija govori o tome da je javnosti bitno nametnuti problem za razmišljanje, dok se vesti o aktuelnim temama zaobilaze. Kada se rezerve informacija istroše neophodno je, da bi rezultati i dalje bili pozitivno tretirani, proizvoditi nove i nove događaje i tako u krug. U propagandnim kampanjama u kojima se suština zamagljuje a privid nudi kao zaključak ovaj model komunikacije posebno dobija na značaju. Time političke vođe i elite sopstvene interese nameću kao opšte, konstruišući dominantnu komunikacionu paradigmu kojom promovišu sebe i svoje političke programe kao neizbežnu i apsolutnu društvenu moć. *Suština modernog političkog vladanja sve više je u medijskom predviđanju, kontrolisanju i upravljanju društvenim krizama, odnosno njihovom prisustvu i odsustvu iz javnog prostora. U procesima masovne komunikacije politički spektakli nisu udarna vest po svojoj ekskluzivnosti, već po tome što su predstavljani kao društvena relevantnost o kojoj javnost opravdano mora da vodi dijalog*¹⁵

Početak sedmice obeležio je događaj koji je objavljen pod naslovom u novini *Alo* – „Skandalozno – Boris Tadić hoće da učutka *Alo*”. Kao što je u prvom delu analize pomenuto, ni jedna štampa se nije oglasila povodom ovog

¹⁴ Polovinu udela dnevnih novina *Pres* poseduje preduzeće registrovano na Kipru, *Amber pres limited* iz Limasola. Nepoznato je ko stoji iza te firme, pa se o vlasniku i danas samo spekulise. Po šest odsto akcija *Presa* danas imaju nekadašnji urednici i novinari *Kurira* - Đoko Kesić, sadašnji glavni urednik svih izdanja *Presa*, Dragan Vučićević, bivši glavni urednik *Presa* i aktuelni predsednik upravnog odbora *Pres publishing grupe*, i Svetomir Marjanović, takođe jedan od urednika *Presa* i bivši novinar *Kurira*. 22 odsto akcija ovih novina ima izvesna Biljana Kralj.

¹⁵ Despotović, L.J. i Jevtović, Z. (2010): *Geopolitika i mediji*, Grafomarketing, Novi Sad, str.276.

dogadaja. Međutim, značajno je i da sagledamo koji su to događaji istog dana bili u fokusu ostale štampe! *Danas* je na prvoj strani objavio vest o poseti predsednika Tadića Briselu, pod naslovom: „*Glavna tema napredak u evropskim integracijama*”, *Večernje novosti*: „*Tadić kod Rompeja*”, *Kurir*: „*Zdravko Čolić – Sve ću pobiti ako mi propadne koncert*”, *Pres* je naslovnu stranu ustupio poznatoj muzičkoj zvezdi u Srbiji, Nataši Bekvalac, naslovom: „*Nataša se leći kod psihijatra*”, *Pravda*: „*Srbiji stižu novi zahtevi EU*”, *Blic* – „*Prve žene piloti vojske Srbije - Borbene gracije naše avijacije*” dok se u *Politici* nameće vest: „*Više radnih mesta i suzbijanje sive ekonomije*” (6.VI 2011). Dakle, kako će se poimati stvarnost zavisi od načina na koji je događaj predstavljen, ali i od toga da li se o njemu izveštava ili se on prikriva. Pravu činjenicu najbolje je ugušiti u masi drugih činjenica koje nisu u vezi sa prvom, ali su pogodnije da izazovu pažnju javnosti i smetnu joj s uma prethodne. Svesno gomilanje drugih, nevažnih informacija, je smišljen postupak kojim se guše one važne ili se potiskuju u drugi plan. Ukazivanje naslovom upravo na „tu”, a ne neku drugu činjenicu, podrazumeva vrednovanje teksta i traženje realnog društvenog okvira za njegovo poimanje.

U stvari, sasvim je jasno da vlasti, posebno na nivou vlade, deluju ne samo ekonomskim pritiscima, koje su one u mogućnosti da sprovedu, već i svim drugim vrstama pritisaka koje monopol nad legitimnom informacijom opravdava – posebno monopol nad zvaničnim izvorima informacija. Taj monopol pruža najpre vladi i administraciji, policiji na primer, ali i pravnim, naučnim i drugim vlastima oružje u borbi s novinarima. Tom borbom autoriteti pokušavaju da rukuju informacijama ili onima koji ih prenose, dok štampa sa svoje strane pokušava da manipuliše posednicima informacija; ona nastoji da ih pridobije i da uz njihovu pomoć sebi obezbedi ekskluzivnost. *Ne treba zaboraviti ni izuzetnu simboličku moć koja najznačajnijim državnim autoritetima omogućava da upravo oni određuju, kroz svoje delovanje, odluke i intervencije u polju novinarstva (intervjue, konferencije za novinare, itd.), dnevni red i hijerarhiju događaja koji će biti nametnuti raznim novinama*¹⁶.

Priče koje se odaberu za objavljivanje treba da budu dovoljno profitabilne, a ne značajno relevantne. Izbor sadržaja u potpunosti se podređuje interesnim grupama ili pojedincima, pa zato vesti koje slede više su od očiglednog primera. *Pravda*: „*Skočila sa terase*”, „*Slikala bih se gola*”, *Blic*: „*Invalida u parku opljačkala prostitutka pred porođajem*”, *Danas*: „*Proterani porno i sajtovi za kockanje*”, *Alo*: „*Trenirao boks na detetu*”, pevačica *Seka Aleksić za list Alo*: „*Srpska vlast nije normalna*”, „*Gospodar Tadić naredio – Kontrola svih medija do izbora*”, *Večernje novosti*: „*Ceca nadigrala Bre-*

¹⁶ Burdije, P. (2000) : *Narcisovo ogledalo*, Klio, Beograd, str. 95.

nu”, Kurir: „Majka monstrum – ubila ćerke na spavanju”, „JK osigurala si-se”, „Kalinić uvalio Pinku”, „Srbi su porničari”, „Lego Stojko među dojke” i dr (7. VI 2011.). Skandal, seks, svađe, smrt, sport, slava jesu oličenje štampe u Srbiji.

Eklektički karakter štampe, posebno dolazi do izražaja kada se maskira stvarnost, insistiranjem na pojedine oblasti života. Ako su dve informacije u dve različite novine objavljene na istom mestu (čime se ukazuje na karakter vesti), sigurno je da će više reakcija izazvati ona koja se tiče života ljudi. *Večernje novosti*: „Ubi nas slabo srce” – *Za godinu dana čak 56.951 osoba preminula od kardiovaskularnih bolesti*, *Pres*: „Srbija sada živi u 1971. godini – frapantni zaključci srpskih ekonomista”. Da bi se pritajilo transparentno nezadovoljstvo građana, objavljuje se vest o broju obolelih i umrlih, kako bi se javnost zanimala ovom temom, dok niko ne postavlja pitanje šta je po sredi i da li je jako loša situacija u zemlji u kojoj živimo u XXI veku, isto kao i pre četiri decenije, odgovoma za dramatičan porast mortaliteta?! S obzirom na to da strah predstavlja jednu od fundamentalnih emocija kod ljudi, a imajući u vidu da je vezan za osnovnu egzistencijalnu kategoriju opstanka, on predstavlja važan faktor upropagandi i koristi se veoma često. *Da bi osigurala uspeh, ova tehnika obično koristi duboko ukorenjene ljudske strahove, kao što je strah od bola, smrti, gubitka društvene pozicije i druge, kako bi garantovala da će oni nad kojim se vrši propaganda preduzeti željeni kurs delanja u skladu sa namerama propagandiste*¹⁷.

Istraživanje je dokazalo da pravo na iznošenje činjenica i mišljenja, često biva narušeno. Politička kultura nastaje kao rezultat dominantnih uverenja, stavova, ideoloških vrednosti i obrazaca, ali njena moć je u kreiranju komunikacionih strategija i taktika kojima će javnost dati pristanak¹⁸. Konačna slika stvarnosti koju nam mediji nude, trebalo bi da bude potkrepljena mnogim činjenicama koje dolaze iz različitih izvora kako bismo realno došli do tumačenja o tome šta se zaista događa. Međutim, toga je u stvarnosti veoma malo. Dominantno prisustvo političkih lidera u štampi, najčešće vladajućih partija, potvrđuje da je štampa oruđe za lične i političke obračune i da u njoj funkcioneri vide silu za sebe. Vidno oblikujući *agendu setting*, vlast u sadejstvu sa državnim institucijama ograničava prostor za predloge, uverenja i programe političkih neistomišljenika, isključujući mogućnost kritičkog obraćanja i mogućeg dijaloga.

¹⁷ Tadić, D. (2005) : *Propaganda*, SPEKTRUM BOOKS, Beograd, str.154.

¹⁸ Vidi u: Jevtović, Z.: „Masmedijski preobražaj teronizma i religije u globalnom poretku, *Politikologija religije*, br. 1., Beograd, 2007. str.97-124.

Veliki broj informacija koje dolaze iz elitnih političkih krugova govore o tome da na medijsku slobodu u Srbiji evidentno, utiču stranački pritisci koji se ogledaju u kontroli redakcija i uređivačkih politika. Očigledno je i da postoje partijske veze između novinarske i političke elite, a u velikoj meri u opštoj populaciji uočava se i nedostatak hrabrosti urednika medija, što posebno dolazi do izražaja kada se vesti koje ne idu u korist vlastodržaca isključuju iz tokova komunikacija.

Zaključna razmatranja

Analizom sadržaja prezentovanom u ovom radu pokazali smo da u Srbiji u kontekstu društvenih i političkih pitanja demokratski pluralizam mišljenja izostaje, što kao posledicu može imati širenje specifičnog partokratskog kapitalizma. Ideologizacija agende u štampi rezultira rastom ideološke uniformnosti, jednoobraznosti, dramatičnosti i tržišnog nadmetanja, pri čemu se etički standardi povlače bez adekvatnih profesionalnih sankcija. Stvarnost se maskira, a istina prikriva izborom podobnih vesti! Analizom izvora, uočavanjem odgovarajućeg modela u tretiranju tema, favorizovanjem pojedinih događaja i njihovih aktera, kao i sagledavanjem obima i pozicije tekstova, možemo zaključiti da se štampa nije otrgla manipulacijama političkih struktura, PR stručnjaka i ekonomskih moćnika. Novinarska neprofesionalnost posebno se ogleda i u neimenovanju izvora i nepotpisivanju autora. Izuzev novine *Alo*, *Kurir* i *Pres* kod kojih je broj nepoznatih izvora na prvom mestu i *Blica* gde se agencije, redakcije i neimenovani izvori nalaze na trećem mestu, kod ostale štampe odmah iza političkih partija po broju objavljenih vesti slede agencije, redakcije i neimenovani izvori. To upućuje na manipulativni potencijal sadržaja poruka, što dalje govori o nipodaštavanju etičkih i moralnih vrednosti i profesionalnih obrazaca. U tako zatvorenom i ideološki začaranom medijskom diskursu nema pluralizma mišljenja, etičkih načela i profesionalnog standarda, poruke su jedno brazne, a publika informativno osiromašena. S druge strane, nastanak civilnog društva doveden je u pitanje procesom komercijalizacije svih vrednosti, što neminovno dovodi do povećanja nejednakosti i koncentracije bogatstva u uskom krugu elita. Ne biraju se načini u pridobijanju pažnje publike, gazi se svaka mera ukusa i pravila profesije, dok se o unapređenju kvaliteta informisanja i modernizaciji medija i ne razmišlja. Na kritike se odgovara tiražima, na neprofesionalno izveštavanje pravom i potrebom javnosti da bude obaveštena, čak i o najskandaloznijim temama. Rastuća komercijalizacija i konkurencija primoravaju i ozbiljnu štampu da se prikloni tabloidnom duhu, površnom tretiranju ozbiljnih tema i davanju veli-

kog prostora događajima iz sveta zabave, sporta i crne hronike. Dnevne novine kombinuju različite stilove, pa u štampi koja želi da bude ugledna i ozbiljna nalazimo površne tekstove, eksplicitne naslove i fotografije koje su vrlo bliske tabloidima, što ukazuje na to da granice između ozbiljnih i zabavnih listova polako nestaju.

Srpsko društvo se demokratizuje brže od sopstvene štampe koja potkopavajući čitav niz tradicionalnih vrednosti, normi i shvatanja ne nudi adekvatnu zamenu za ono što promoviše. Otuda informacije sve češće ne odražavaju realnost, ali značajno učestvuju u njenom simboličkom kreiranju! Nametnuto mišljenje znači i nametnutu stvarnost, redukciju misaonih odnosa, kontrolu znakova i značenja. Infotejment podržan senzacionalističkim tonovima vodi stapanju činjenica i fikcije, što društvu u tranziciji može doneti diktaturu tabloidizovanih izdanja. Kao da se još uvek ne shvata da vesti nisu zabava, već nužna potreba za izgradnjom demokratskih kapaciteta. Krajnji gubitnik je publika koja zaslepljena sjajem, brzinom i slikovitošću sve teže razlikuje istinu od laži!

Literatura:

1. Burdije, Pjer, (2000): *Narcisovo ogledalo*; Beograd: Klio.
2. Dej Luis, Alvin, (2004) : *Etika u medijima*; Beograd: Libra.
3. Despotović, Ljubiša i Jevtović, Zoran, (2010): *Geopolitika i mediji*; Novi Sad: Grafomarketing.
4. Jakubovic, Karol. (Jakubowicz): „*Post Communist Development Media in Perspective*”
5. Jevtović Zoran i Petrović Radivoje, (2010): „Javno mnjenje i demokratski deficit u dobu multimedija”, *Srpska politička misao*, br. 4. Beograd.
6. Jevtović, Zoran, (2003): *Javno mnjenje i politika*; Beograd: Akademija lepih umetnosti i Centar za savremenu žurnalistiku.
7. Jevtović, Zoran (2007): „Masmedijski preobražaj terorizma i religije u globalnom poretku, *Politikologija religije*, br. 1. (priređio Jevtić M.), Beograd.
8. Korni, Daniel, (1999): *Etika informisanja*, Klio, Beograd.
9. Radojković, Miroljub, (2003): „Novinari kao profesionalna grupa”, *Sociološki pregled*, vol. XXXVII. No. 3-4. Beograd.
10. Rutović, Željko, (2007): *Slobodan pristup informacijama – istinska potreba savremenog čoveka*; Podgorica: Sociološka luča.
11. Savet za borbu protiv korupcije (2011): *Izveštaj o pritiscima i kontroli medija u Srbiji*; Beograd: Vlada republike Srbije.
12. Subotić, Dragan, (2010): „Odnosi s javnošću u državnoj upravi”, *Srpska politička misao*, god. XVII vol. 27. Beograd.

13. Tadić, Darko, (2005) : *Propaganda*, Beograd: SPEKTRUM BOOKS.

14. Šušnjić, Đuro, (1976) : *Ribari ljudskih duša*, Beograd: Srboštampa.

Internet sajтови

1. <http://www.differentia-nis.org>
2. www.slobodnaevropa.org/content/srbija_mediji
3. www.antikorupcija-savet.gov.rs

SERBIAN PRESS BETWEEN PARTOCRACY AND CIVIC SOCIETY

Summary: In modern media society, the change in political communication is increasingly notable due to the enforcement of agendas which create a parliamentary-representative public forming dominant political will by drawing attention to itself and promoting its own interests. In transitional societies, such as Serbia nowadays, critically responsible and investigative journalism is diminished, while interpretation of facts is frequently done in accordance with the expectations of the ruling elite, PR services, well hidden lobbies, powerful advertisers, target groups and non-governmental power centers. For the requirements of this work, the contents of eight most read daily newspapers have been analyzed (*Politika, Danas, Pravda, Blic, Vечernje novosti, Kurir, Pres* and *Alo*), with the aim of determining the subject who defines the topics in the public space, what ideas are prioritized and how much exactly is the informational and communicational system open and pluralistic. This type of attitude focuses on the sources and methods of collecting journalistic information, the existence of media forms, that is, the editing politics functions which should not be transformed into a platform for the ruling coalition. Daily print continues to create the public mind, articulates interests and opinions of governing structures, disregarding the obligation of occasionally criticizing and controlling, or enabling the auditory perception of common citizens, which would create conditions for wide-range participation in politics. The tendency of political representatives to manage public space threatens to cancel pluralistic orientation as well as shatter the country as an institutionally-administrative block. The spreading of a party-like state leads to a monopoly of various privileges, so that instead of the will of the people we have the will of the elite. Media-representative democracy, which should be the goal for Serbia, implies the total separation of the press from the state, the Parliament, political parties and Arkan-like power centers, which is still not visible after ten years after the democratic changes!

Key words: print, information sources, government, monopoly, political communication, variety, mediocracy

JELENA KUZMANOVIĆ
Megatrend Univerzitet
Beograd

UDK 027.8:021
Pregledni rad
Primljen: 4.3.2012
Odobren: 28.3.2012

NOVA ULOGA BIBLIOTEKE U OSNOVNIM ŠKOLAMA I KOMUNIKACIONA STRATEGIJA ZA NJENO PROMOVISANJE

Sažetak: Ovaj rad se bavi novom ulogom biblioteke u osnovnim školama u Republici Srbiji u dvadesetprvom veku i komunikacionom strategijom za njeno promovisanje. Usled promena u društvu izazvanih primenom računara, a posebno Interneta, koje su se odrazile i na vaspitno-obrazovni školski sistem, savremena nastava bi trebalo da se koristi školskom bibliotekom kao medija centrom koji bi zadovoljavao određene bibliotečko-informacione standarde, i bio na usluzi svim korisnicima, kako u školi, tako i van nje. Promene u načinu rada biblioteke trebalo bi promovisati i u samoj školi i u lokalnoj sredini primenom komunikacione strategije, kako bi se na taj način privukli potencijalno novi korisnici njenih usluga, a nivo rada u školi podigao na viši nivo, u skladu sa savremenim tendencijama u obrazovanju.

Ključne reči: nova biblioteka, osnovna škola, kultura, jezik, književnost, novi mediji, komunikaciona strategija, promotivne aktivnosti

Do promena je, konačno, došlo i u školskim bibliotekama. Ovaj rad će se baviti definisanjem pozicije i uloge biblioteka u osnovnim školama u Srbiji u prvoj deceniji dvadesetprvog veka, u smislu promenjenih društvenih okolnosti s obzirom na uticaj novih medija i informaciono-komunikacionih tehnologija na celokupno naše društvo, a time i na školski sistem, čije su biblioteke sastavni deo. S obzirom na novonastalu situaciju, razmotriće se plan promene dosadašnje biblioteke u moderni i savremeni bibliotečko-informacioni centar, kao i komunikacione strategije kojima se ta nova uloga biblioteke može promovisati u okviru škole i van nje.

Da bismo definisali pojam nove biblioteke, razmotrićemo ulogu koju ona ima u osnovnim školama i društvu uopšte. Biblioteke u osnovnim školama imaju naročito veliki značaj jer je osnovno obrazovanje obavezno, i sva deca moraju da dođu u kontakt sa njima, te je time njihova uloga u obrazovanju i vaspitanju od velikog značaja. Kakva je pozicija škole u društvu danas u dvadesetprvom veku? Gone (Gonnet) kaže da je „tradicionalna koncepcija, koja je obrazovanje posmatrala kao umeće uvođenja dece u prihvatanje normi određene društvene klase, još uvek prisutna (Gone, 1989: 19)”. Tek od skora se prihvata mišljenje da je dete saradnik u svom sopstvenom obrazovanju, što se naziva novom pedagogijom, čije je jedno od bitnih obeležja stavljanje deteta na mesto subjekta. Avramović i Vujačić kao karakteristike tradicionalne škole navode definisan plan i program (Avramović i Vujačić, 2010: 51). Cilj nastave je usvajanje sadržaja programa, osnovna metoda nastave je predavanje, uloga učenika je da sluša, razume i reprodukuje gradivo, ocena je pokazatelj usvojenosti gradiva a motivacija za učenje je spoljna.

Međutim, promene u savremenom društvu do kojih je došlo upotrebom savremenih tehnologija i medija odrazile su se i na položaj i ulogu škole u celokupnom društvenom sistemu, te se savremena škola imenuje kao aktivna. Njena osnovna karakteristika je usmerenost na učenika i to na učenika kao celovitu ličnost (Avramović i Vujačić, 2010: 51). Lečer (Loertscher) smatra da je u dvadesetom veku došlo dva puta do promena u školskim bibliotekama: „Prvi put tokom 1960-tih kada su biblioteke počele da u svoj rad uključuju novi talas audiovizuelnih sredstava i softvera. Drugi je počeo 1980-tih sa brzim napretkom mikroracunara, računarskih mreža i Interneta. Prvo redizajniranje zahtevalo je samo promenu u sadržaju. Drugo zahteva potpunu promenu mišljenja (Loertscher, 2005: 1-2)”. Biblioteka je obično smatrana centralnim delom škole gde svi dolaze, a sada ona postaje „centralna mreža” koja svojim dugim rukama iz jednog centra dopire u svaki deo škole i vašeg doma. On, takođe, ističe da informatička mreža nije nešto što možemo smatrati odvojenim od biblioteke, već da postaje očigledno da materijal i informacije samo imaju nove puteve kojima se iskazuju. Po njemu, koncept stare i nove biblioteke izgledaju ovako - stara biblioteka: zastupljeni su najviše štampani mediji, biblioteka je centralizovana u jednom prostoru, radno vreme je strogo ograničeno, osoblje se obično sastoji od jednog bibliotekara, biblioteke su često mirna i prazna mesta i otvorene su samo za vreme dok traje nastava; - nova biblioteka: sadrži obilje informacija u svim formatima (štampanim, elektronskim, itd.), u njoj se koriste savremene tehnologije pri radu, biblioteka je u isto vreme i centralizovana i decentralizovana (osoblje je spremno da svoj rad proširi i van prostorija same biblioteke, npr. u učionicama, u gradskim bibliotekama, knjižarama), radno vreme je fleksibilno, osoblje je profesionalno i informaciono-tehnički obučeno za rad na savremenim raču-

narskim sistemima, biblioteka je „laboratorija” gde se nešto dešava, deca, osoblje i nastavnici su zaposleni a atmosfera je živa i usluge biblioteke su dostupne 24 sata svih sedam dana u sedmici (Loetscher, 2005: 1-2).

Školske biblioteke su uglavnom smatrane mestima gde deca odlaze da uzmu ili vrate knjige, najčešće školske lektire. Međutim, prema *IFLA / UNESCO manifestu za školske biblioteke* uloga koju biblioteke imaju u vaspitno-obrazovnom procesu je daleko veća. S tim u vezi, u njemu su predložene sledeće karakteristike školskih biblioteka: „Uloga školske biblioteke u podučavanju i učenju namenjenom svima: školska biblioteka pruža informacije i saznanja koji su neophodni za uspešno učestvovanje u savremenom društvu zasnovanom na informacijama i znanju. Školska biblioteka omogućava učenicima da ovladaju veštinama za učenje tokom čitavog života, razvija njihovu stvaralačku maštu i osposobljava ih da budu odgovorni građani. Ona pruža pomoć u obrazovno-vaspitnom procesu svima koji u njemu učestvuju i od presudnog je značaja za svaku dugoročnu strategiju razvoja pismenosti, obrazovanja, snabdevanja informacijama, ekonomskog, društvenog i kulturnog razvika. Za školske biblioteke su odgovorni lokalni, regionalni i državni organi uprave, koji zato moraju doneti odgovarajuće propise i programske dokumente. Školskim bibliotekama obavezno se obezbeđuje odgovarajuće finansiranje i dovoljno sredstava za stručno osoblje, građu, opremu i nove tehnologije. Njihove usluge obavezno su besplatne. Školska biblioteka je neizostavni učesnik u lokalnim i regionalnim mrežama, kao i u nacionalnoj bibliotečko-informacionoj mreži (IFLA, 419-420)”.

Nezaobilazan činilac u stvaranju kulture, njenom širenju, uzimanju učešća u kulturnim događajima i obrazovanju mladih za kulturu jeste škola, pa i školska biblioteka kao njen sastavni deo. Pojam kulture čvrsto je vezan za pojam jezika. Sapir (Sapir) o jeziku kaže da antropolozi proučavaju čoveka po njegovoj pripadnosti rasi, jeziku i kulturi, i da su jezici, kao i kulture, retko kada dovoljni sami sebi, i da „neophodnost međusobne komunikacije dovodi govornika jednog jezika u direktni ili indirektni kontakt (međusobne veze) sa jezicima iz njegovog okruženja ili onim koji su kulturno dominantni (Sapir, 2004: 158)”.

Jedna od najvažnijih funkcija školske biblioteke u našim osnovnim školama je razvijanje potreba učenika za čitanjem, kako na srpskom, tako i na jezicima manjina i stranim jezicima koji se uče po planu i programu Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije. Pitanje koje se postavlja pri upotrebi literarnih tekstova u nastavi je i gde je sve moguće izvoditi takvu nastavu. Ona se najčešće izvodi u samim učionicama u školama koje su nekada, u našim uslovima, kabineti opremljeni za jezike a nekada samo prostorije koje koristi više nastavnika koji predaju različite predmete, te ih nije moguće op-

remiti svim što je potrebno za jezički kabinet. Neka od mogućih mesta za podučavanje jezika i knjevnosti po Talerovoj (Thaler) su: učionica, ugao za čitanje, biblioteka u učionici, čitanje kod kuće, javna mesta, čitanje putem Interneta, čitanje u pokretu, školska biblioteka (Thaler, 2008: 29).

Na sastancima bibliotekara često smo svedočili izjavama školskih bibliotekara u vezi sa njihovim radom u neodgovarajućim prostornim uslovima. Prostorije školske biblioteke su najčešće male, priručne učionice u kojima jedva da ima mesta i za smeštaj bibliotečkog fonda, a da ne govorimo o čitaoničkom delu. Mitrić u radu *Školske biblioteke u Republici Srbiji – osnovni pokazatelji sadašnjeg stanja i predlozi mera za unapređenje* ističe da je prema *Minimumu jugoslovenskih standarda za školske biblioteke* potrebno da školska biblioteka poseduje početni fond od 8-10 knjiga po učeniku, a da bibliotečki fond popunjava u odnosu 0,5-1 nove knjige po učeniku u toku svake školske godine (Mitrić, 6).

Takođe, primetan je i problem smeštaja i sređivanja knjižnog fonda, jer najveći deo nije urađen po UDK sistemu što dovodi do toga da takva biblioteka ne može da funkcioniše pravilno i da odgovori na svoje zadatke. Podaci o broju korisnika i korišćenju bibliotečkih fondova i usluga u celini su nezadovoljavajući, kao i obrt književnog fonda i prosečan broj knjiga koje je u toku jedne školske godine koristio jedan čitalac.

Jedan od velikih problema u radu biblioteka u osnovnim školama je kadar koji se raspoređuje na radno mesto školskog bibliotekara. Čest slučaj u školama je da na ovim radnim mestima rade kolege koje nemaju odgovarajuće stručno znanje ili u jednoj biblioteci radi više kolega koji dopunjavaju normu te se u radu smenjuju, najčešće dnevno. Ovakva situacija doprinosi padu njihove zainteresovanosti za stručno usavršavanje kao i teškoćama u samoj organizaciji rada biblioteke.

Uloga medija postaje veoma značajna u svim delovima rada, zadovoljavanja kulturnih potreba i uopšte života ljudi od pojave prvih medija u obliku novina početkom osamnaestog veka, preko pojave radija, filma, i televizije, sve do računara i Interneta. U današnjem društvu, koje je prevashodno informatičko, informacija, dolaženje do nje i njeno plasiranje je postalo imperativ onih koji pretenduju na ozbiljno bavljenje svojim poslovima. Miletić kaže da novi mediji pokazuju tendenciju „apsorbovanja svih prethodnih medija i njihovih ekspresivnih mogućnosti... ponajpre medija masovnog komuniciranja: štampe, filma, radija i televizije (Miletić, 2009: 139)”. Kompiuterska mreža je, zapravo, jedini multimedijiski sistem koji u potpuosti nadrađa prostor i vreme (Radojković i Miletić, 2005: 98). Pored štampanih medija, školske biblioteke bi trebao da budu opremljene i savremenim, novim medijima, tu prvenstveno mislimo na računare i njihovu povezanost sa Internetom.

Učenicima i nastavnicima šolski bibliotekari treba da pomognu u obuci pri radu na računaru i njegovom korišćenju u procesu pronalaženja i ispravne selekcije dostupnih informacija. Šolske biblioteke bi trebalo da imaju svoje datoteke, koje bi bibliotekari stvarali u zavisnosti od potreba njihovih korisnika.

Ilić i dr. razmatraju ulogu i značaj školskih biblioteka u Srbiji na početku dvadesetprvog veka, te kažu: „Smatramo da pedagošku funkciju školskih biblioteka treba posmatrati u kontekstu obrazovnih promena u društvu znanja i promenjene paradigme učenja. Bogati resursi školskih biblioteka nisu, nažalost, nikada bili iskorišćeni u optimalnoj meri. Temeljne odrednice školske biblioteke u vaspitno-obrazovnom procesu uvek su dovođene u relaciju s fondom, školskim bibliotekarom i programom, ali one nikada nisu bile ugrađene u obavezni deo nastavnog plana i programa (kao što su to, na primer, u školama u Kanadi, gde je svaki razred obavezan da jednom sedmično održi čas u školskoj biblioteci, uz saradnju školskog bibliotekara sa nastavnikom, prim. aut.) i tako su ostajale po strani, prepuštene ličnom angažmanu i entuzijazmu školskih bibliotekara ... Nova kretanja uticala su i na promenu delatnosti školske biblioteke. (Ilić i dr., 2007: 57)“.

Izneli bismo zapažanja iz našeg proučavanja, konstatovanih na osnovu istraživanja rađenog u OŠ „Vuk Karadžić” u Bačkoj Palanci. Radi se o časovima srpskog jezika u trećem razredu osnovne škole, a obrađivana nastavna jedinica bila je domaća lektira „Mačak u čizmama” braće Grim. Tehnika istraživanja u eksperimentu bila je testiranje putem kontrolnog zadatka i ankete. Testiranje je izvršeno u dve grupe – kontrolnoj i eksperimentalnoj. U kontrolnoj grupi (odeljenje III 1) čas je izveden na tradicionalan način, u učionici, od strane samo predmetnog nastavnika 28., 29. i 30. novembra 2011. godine. U eksperimentalnoj grupi (odeljenje III 2) čas je izveden u školskoj biblioteci 5., 6. i 7. decembra školske 2011/2012. godine uz vođstvo predmetnog nastavnika i pomoć školskog bibliotekara i dostupne resurse biblioteke, kao što su rečnici književnih termina i stranih reči i ostala štampana literatura u vezi sa temom kao i Internet izvori. U pribavljanju potrebne štampane građe saradivali smo i sa Gradskom bibliotekom „Veljko Petrović” iz Bačke Palanke. Po nastavnom planu za treći razred ova lektira radi se tri časa, tj. tri dana po jedan čas. Obe grupe su na poslednjem času radile isti kontrolni zadatak u vezi sa ovom nastavnom jedinicom, pošto je planom na trećem času predviđena provera usvojenog gradiva. Eksperimentalna grupa uradila je još i kratku anketu koja se odnosila na ispitivanje njihovih stavova u vezi sa, pretpostavili smo, za njih novim i netradicionalnim načinom rada. Profesorica eksperimentalne grupe je posle obrađenih časova održala i poseban čas samovrednovanja, gde je došla do zaključka da je postigla očekivane ciljeve koje je postavila pri obradi ovih časova, a što navodi u svom mišljenju iznetom u daljem tekstu.

U eksperimentalnoj grupi profesorica je na prvom času, posle uvodnog izlaganja, podelila učenike u grupe od kojih su dve imale zadatak da odgovore na zadata pitanja potraže na Internetu, uz pomoć školskog bibliotekara a tri grupe su radile uz pomoć profsorice uz korišćenje knjižnog fonda školske biblioteke i Gradske biblioteke „Veljko Petrović”.

Na drugom času, učenici su izlagali podatke do kojih su došli radom u grupama, a to je pratio zapis urađen u pauerpoint prezentaciji koji su učenici zapisali u sveske. Na trećem času vršena je provera usvojenosti znanja, i sprovedena je anketa o stavovima učenika, primedbama i sugestijama u vezi sa izvođenjem časova srpskog jezika u školskoj biblioteci.

Mišljenje profesorice razredne nastave Dragane Milanović o realizaciji časova srpskog jezika u trećem razredu uz korišćenje raspoloživih resursa školske biblioteke: „Tradicionalan način obrade lektire u trećem razredu podrazumeva primenu frontalnog ili samostalnog rada učenika (individualno ili u grupi). Takav način rada i uz primenu očiglednih sredstava (slike, prezentacije, itd.) učenicima veoma brzo dosadi, a njihova pažnja i aktivnost su smanjene. Samo mali broj učenika je aktivan, a i oni uglavnom dobijaju informacije u gotovoj formi od nastavnika i njihov odnos prema nastavnom procesu je pasivan. Upravo zbog toga dešava se da se nastavni sadržaji uče napamet i reprodukuju u formi pasivnog izlagača, kao što su i primljeni - u formi pasivnog slušaoca. Na osnovu dugogodišnjeg iskustva u izvođenju nastave, praveći paralelu između tradicionalnog časa obrade lektire i časa obrade lektire uz pomoć resursa biblioteke, svakako dajem prednost ovom drugom načinu rada. Razlozi za to su višestruki. Krenuću od onoga što smatram veoma značajnim u nastavnom procesu, a to je aktivnost učenika tokom ovih časova. Ne može biti nezapažen veoma visok stepen aktivnosti učenika i njihovog angažovanja u okviru svih radnih grupa primenom računara, rečnika, slikovnica pa na kraju i pročitane lektire „Mačak u čizmama”. Svaki učenik bio je zakupiran svojim zadatkom i doprinosio je u okviru svojih mogućnosti da grupa što bolje obavi svoj zadatak. Ako se krene od činjenice da od aktivnosti učenika zavisi u velikoj meri i sticanje njihovih znanja, onda se može reći da je ovakav način rada pun pogodak, jer da bi bili spremni da izveštavaju učenici moraju sami da dođu do informacija uz korišćenje svih sredstava koje nudi biblioteka, što su oni i učinili. Validna mera za stečeno znanje je i test koji su učenici uradili na trećem času ove nastavne jedinice, koji je pokazao veoma visok srepen usvojenosti nastavnog gradiva. Veoma važan razlog za davanje prednosti ovakvom načinu rada je i učeničko osposobljavanje za korišćenje računara – Interneta, zatim mogućnost korišćenja rečnika, korišćenje inserata crtanih filmova za ilustraciju, ekranizacija pomenutih bajki, pauerpoint prezentacija, uz pomoć bibliotekarke u izvršavanju zadataka (čime se ra-

zvoja kooperativnost učenika sa trećim licem), mogućnost pravljenja paralele između slikovnica i autentične bajke, i još mnoštvo drugih mogućnosti koje nudi ovakav rad. Nije na odmet pomenuti da ovakav rad doprinosi i razvijanju učeničkog govora, maštovitosti, razbijanje straha od nepoznatih tehničkih sredstava i tehnika rada na velikom i nepoznatom, zahtevnom tekstu, kao i razvijanje i uključivanje učenika u argumentovanu diskusiju pri izlaganju stečenih znanja, kao i vrednovanje i samovrednovanje u izvršenju zadataka. Ovdje moram naglasiti i činjenicu da se ovakvim načinom rada, koji je prethodno dobro osmišljen, funkcija nastavnika kao predavača svodi na koordinatora i pomagača, a uloga učenika kao pasivnog slušaoca, pretvara se u nosioca nastavnog procesa u sticanju znanja i veština. Veoma je važno znati šta učenici misle, te zbog toga urađena i anketa o zadovoljstvu učenika ovakvim radom u školskoj biblioteci. Anketirano je dvadeset i četiri učenika koji su izneli svoje utiske. Na osnovu ankete saznali smo da je svim učenicima ovo prvi put da se susreću sa ovakvim načinom rada. Svih dvadeset četiri učenika odgovorilo je da im se sviđa ovakav način rada. Kao ono što im se dopalo u ovakvom radu navode sledeće: rad u grupi, rad na računaru, istraživanje, to što su koristili slikovnice, samostalno izlaganje i ističu da im je bilo lepo i zabavno. Sedamnaest učenika nije imalo nikakvu ideju za poboljšavanje ovakvog načina rada, dok je sedam učenika poželetelo: da gleda još ekranizacija bajki, da napravi mapu učenja, da još bajki obradimo na sličan način, da odgovaranje i kontrolne zadatke osmislimo koristeći biblioteku, da sadržaje narodne tradicije realizujemo na ovakav način. Svakako neke od ovih ideja učenika možemo iskoristiti za dalje osmišljavanje pri ovakvom načinu rada. Dvadeset učenika je poželetelo da opet dođe u biblioteku i uči na ovakav način i dalo predlog da se i sadržaji narodne tradicije, prirode i društva, likovne kulture, pa i matematike, realizuju u biblioteci. Četiri učenika nije imalo želju da ovako radi.

I na kraju, moram naglasiti da je odeljenje trećeg dva u odnosu na odeljenje trećeg jedan (koje je iste sadržaje obradilo na tradicionalan način) na testu pokazalo bolje rezultate i to naročito na najvažnijim pitanjima koja su zahtevala opštu informisanost i definisanje, što se svakako može zahvaliti ovakvom načinu rada.”

Rezultati testa provere znanja u eksperimentalnoj i kontrolnoj grupi su pokazali sledeće rezultate:

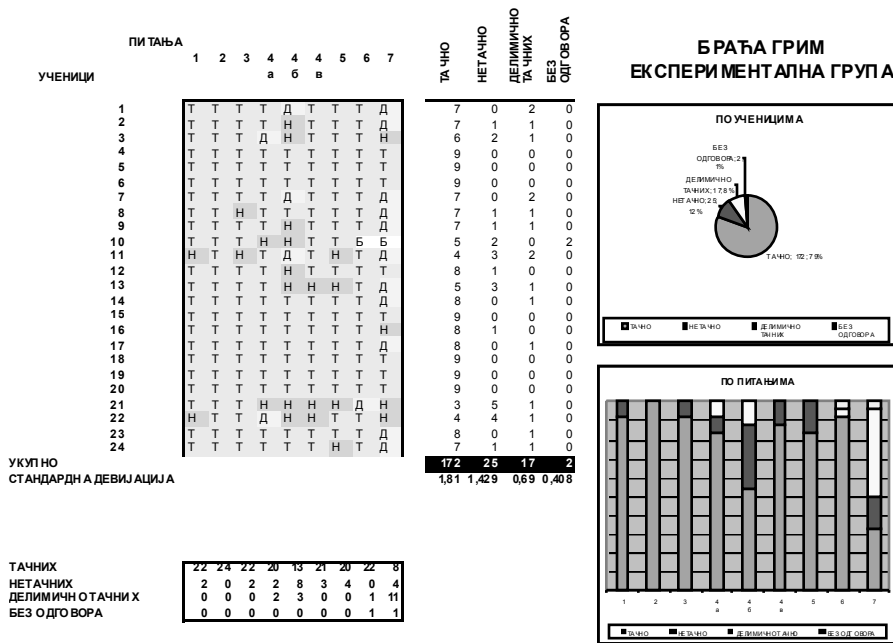

Tabela 1: rezultati eksperimentalne grupe

UČENICI
PITANJA

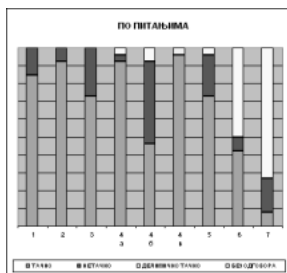
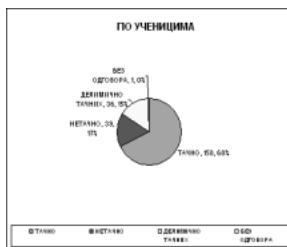
1 2 3 4 4 4
a b v 5 6 7

TAČNO
NETAČNO
DELIMIČNO
TAČNIH
BEZ
ODGOVORA

BRAĆA GRIM
KONTROLNA GRUPA

1	T	T	T	T	T	T	N	T	D
2	T	T	T	T	N	T	N	D	N
3	T	T	N	T	N	T	N	T	D
4	T	T	T	T	T	T	T	T	D
5	T	T	T	T	N	T	T	D	D
6	T	T	T	T	N	T	T	D	D
7	T	T	T	D	N	T	T	D	D
8	T	T	T	T	T	T	T	D	N
9	N	N	T	T	N	T	D	D	D
10	T	T	N	T	D	T	T	D	D
11	T	T	T	T	T	T	T	T	D
12	T	T	T	T	T	T	T	T	T
13	T	T	T	T	N	T	N	T	T
14	T	T	N	T	T	T	T	D	N
15	T	T	T	T	T	T	T	D	D
16	T	T	N	T	T	T	N	T	D
17	T	T	T	T	N	T	N	D	D
18	T	T	T	T	T	T	T	D	D
19	T	T	T	T	T	T	T	D	N
20	N	T	N	T	N	T	T	T	D
21	T	T	T	T	N	T	T	T	D
22	T	T	N	T	T	T	T	D	D
23	T	T	T	T	T	T	T	T	D
24	T	T	T	T	D	T	T	T	D
25	N	N	T	N	N	B	T	N	N
26	N	T	N	T	N	T	T	N	D

7	1	1	0
5	3	1	0
5	3	1	0
8	0	1	0
6	1	2	0
6	1	2	0
5	1	3	0
7	1	1	0
3	3	3	0
5	1	3	0
8	0	1	0
9	0	0	0
7	2	0	0
6	2	1	0
7	0	2	0
6	2	1	0
5	2	2	0
7	0	2	0
7	1	1	0
5	3	1	0
7	1	1	0
6	1	2	0
8	0	1	0
7	0	2	0
2	6	0	1
4	4	1	0

UKUPNO
STANDARDNA
DEVIJACIJA

158 **39** **36** **1**
1.598 1.476 0.852 0.196

TAČNIH	22	24	19	24	12	25	19	11	2
NETAČNIH	4	2	7	1	12	0	6	2	5
DELIMIČNO	0	0	0	1	2	0	1	13	19
TAČNIH									
BEZ									
ODGOVORA	0	0	0	0	0	1	0	0	0

Tabela 2: rezultati kontrolne grupe

Na osnovu ovih rezultata možemo zaključiti da je ekperimentalni čas u školskoj biblioteci doprineo daleko boljem usvajanju znanja učenika. Pored toga, ostvareni su i ostali ciljevi: osamostaljevanje učenika pri traženju informacija, kao i zadovoljstvo drugačijim načinom rada, što je pokazala anketa koja je sprovedena u ekperimentalnoj grupi o zadovoljstvu radom u školskoj biblioteci.

Iz prethodno rečenog evidentno je da model nove biblioteke ne može biti formiran bez oslanjanja na informatičku mrežu. U tom smislu Pavlović smatra da je, iako se temelji na dijalogu nemih sagovornika, elektronska komunikacija smanjila distance među ljudima, tako što je učinila da geografski prostor postane relativan i irelevantan, te je time je podstaknut razvoj mnogih oblasti života posebno nauke, kulture, obrazovanja i ekonomije (Pavlović, 2004: 197).

S obzirom na ove promene, neophodno je redefinisati ulogu školske biblioteke u osnovnim školama kod nas, kao primarnom institucionalizovanom obliku obrazovanja dece. Kao član osoblja koji je direktno uključen u rad biblioteke, školski bibliotekar trebalo bi da bude osoba koja oseća potrebu za promenom, i podstiče njeno izvođenje. Svaka akcija u pravcu definisanja modela nove biblioteke trebalo bi da započne akcijom bibliotekara na osvešćivanju drugih učesnika nastavnog procesa o potrebi promena. U tom smislu, tim za realizaciju promena bio bi sastavljen od bibliotekara, kao nosioca projekta, i predstavnika zainteresovanih korisnika biblioteke. Proces promena u biblioteci mogli bismo podeliti na nekoliko faza: sagledavanje trenutnog stanja u biblioteci; ispitivanje potreba korisnika biblioteke (a to su: učenici, nastavnici, administrativno i drugo osoblje, roditelji i društvena zajednica); smernice za promene, usaglašavanje predloženih promena sa potrebama korisnika i izrada plana; finansiranje i budžet školske biblioteke; promovisanje promena primenom komunikacione strategije; evaluacija realizacije plana.

Komunikaciona strategija je sveobuhvatna zamisao pojedinca ili društvene grupe, u komunikacionoj ulozi pošiljaoca poruka, o postizanju određenog cilja sa persuazivnim delovanjem na pojedinca ili društvene grupe, u komunikacionoj ulozi primalaca poruka. Ciljevi promocije mogu biti: strateški, opšti, posebni, pojedinačni.

Kada je u pitanju strateški cilj promocije rada školske biblioteke, možemo reći da je to njeno društveno pozicioniranje kao mesta od značaja za obrazovanje, vaspitanje i kulturu i u samoj školi i u široj lokalnoj zajednici. Opšti cilj bi bio postizanje primarnog i sekundarnog pozitivnog publiciteta. Kao posebne ciljeve možemo da navedemo skretanje pažnje na rad biblioteke i njene mogućnosti, buđenje interesa kod njenih korisnika za iskorištavanje

tih potencijala, i izazivanje želje korisnika da i sami učestvuju u procesu rada biblioteke. Pojedinačni cilj bi bio da se korisnici uključe u rad biblioteke i na taj način ostvare svoje potrebe, kao i da doprinesu povećanju uspešnosti njenog rada.

Pri određivanju ciljeva komunikacione strategije moramo imati na umu ciljne javnosti kojima želimo da se obratimo. Pod ciljnim javnostima podrazumevamo pripadnike društvenih grupa koji imaju najveći potencijal pristupa i prisutnosti u javnoj sferi, a time i mogućnost uticaja na stvaranje određene vrste publiciteta, a sve u okviru promotivnih aktivnosti određene organizacije, u našem slučaju – osnovne škole. Postizanje određenog publiciteta nije moguće bez uspostavljanja odnosa sa društvenim grupama, naročito sa društveno najistaknutijim pojedincima u njima i tzv. vođama mnjenja. Ciljne javnosti (grupe) su: profesionalni komunikatori, korisnici (eksterni i interni), vlasnici kapitala, regulatori, stručnjaci.

U našem slučaju, najvažnija ciljna grupa su korisnici koji mogu biti interni i eksterni, te ciljeve komunikacione strategije za promovisanje nove uloge biblioteke u osnovnim školama možemo podeliti na dve kategorije:

- 1) interne: ciljeve koji su prevashodno orijentisani na promociju njene nove uloge kod korisnika u samoj školi, ili preciznije:
 - a) predstavljanje mogućnosti koje biblioteka može da ponudi u vaspitno-obrazovnom procesu učenicima, nastavnicima, stručnim saradnicima, administrativnom i pomoćnom osoblju u osnovnoj školi;
 - b) povećanje interesovanja korisnika usluga biblioteke za korišćenje njenih resursa;
 - v) podsticanje korisnika usluga biblioteke za uzimanje učešća u njenom radu i davanja njihovog doprinosa njenom razvoju; i
- 2) eksterne: ciljeve koji su orijentisani ka podizanju nivoa zainteresovanosti za rad školske biblioteke roditelja i građana šire društvene zajednice u kojoj škola egzistira, te njihovo podsticanje na iskorištavanje potencijala biblioteke.

O promenama u radu biblioteke treba pravovremeno informisati sve zainteresovane, tj. one koji učestvuju u izvođenju plana i ostale korisnike biblioteke. U tom cilju, potrebno je osmisliti komunikacionu strategiju i akcije kojima bi se korisnici obavestili o ovoj akciji, pridobili za razumevanje novih okolnosti i podstakli na davanje doprinosa samoj akciji.

Lili i dr. smatraju da je pi-ar (područje javnih odnosa) jedino područje gde školske biblioteke nisu dobre. U cilju promovisanja nove uloge biblioteke, predlažemo upotrebu proaktivnih komunikacionih strategija i akcija, uz upotrebu reaktivnih strategija u ograničenom obimu (Lilly et al., 1986). Jedna

od strategija koju možemo pri tome da koristimo je strategija persuazije, ili kako ubediti druge u dobre strane našeg „proizvoda”, a u našem slučaju ona bi bila kako pridobiti korisnike da više posećuju biblioteku i koriste njene usluge. Riridon (Reardon) interpersonalnu persuaziju opisuje kao „vrstu interpersonalne komunikacije kojoj je specifična odlika namjera od strane najmanje jednog komunikatora promijeniti mišljenja, osjećaje ili ponašanja barem jedne druge osobe (Reardon, 1998: 114)”. Smit (Smith) smatra da planeri strategijske komunikacije imaju mnogo akcija koje mogu biti ili proaktivne ili reaktivne: „Proaktivne strategije su oni pristupi koji omogućavaju organizaciji da pokrene program komunikacije pod uslovima i u skladu sa vremenskim planom koji najbolje odgovara interesima organizacije. A reaktivne strategije, suprotno od toga, su mere koje odgovaraju na uticaj i prilike koje dolaze iz okoline organizacije. Proaktivne strategije uključuju u sebi i akciju i komunikaciju. Strategije odgovaranja uključuju akcije kojima se sprečava nešto, agresivne i odbrambene odgovore, diverzije, saosećanje, ponašanje koje popravljaju i strategijsko ne činjenje ničega (Smith, 2005: 82)”. Oginn (O’Guinn) smatra da je reaktivna pi-ar strategija diktirana od strane uticaja koji su van kontrole same kompanije. Ona se više fokusira na problem koji treba da se reši nego na mogućnosti, i zahteva od kompanije da preduzme odbrambene mere (O’Guinn, 2009: 641). Po Smitu, strategije koje inicira organizacija zovu se proaktivne strategije, i u njih spadaju učestvovanje publike u određenim događajima, specijalni događaji, razvijanje saveza i koalicija, sponzorstva i ponekada aktivizam. On, takođe, smatra da u ključne proaktivne komunikacione strategije spadaju publicitet i prezentacija informacija vrednih objavljivanja i razvoj transparentnog komunikacionog procesa (Smith, 2005: 82).

Kombinovana strategija pi-ar-a oslanja se podjednako i na primarni i na sekundarni publicitet, a njeno načelo bilo bi „iskoristi i stvori priliku”. Karakteristična je za organizacije kao što su državni organi, političke organizacije i velike privredne organizacije, koje žele da dominiraju javnom sferom, neprestano održavaju i poboljšavaju javnu predstavu o sebi ali i stvaraju ili menjaju postojeću javnu predstavu.

Postoje i neke druge strategije komunikacije, kao što je strategija smanjenja nesigurnosti kojom se bavi Klajn (Klein) koje možemo primeniti. Klajn predlaže nekoliko načina za smanjenje nesigurnosti: koristiti više medija da se prenese neka informacija, najbolji način za to je licem u lice, koristiti hijerarhijski model prenosa informacija, direktno nadgledanje izvršenja poslova od strane odgovornog lica, itd. (Klein, 2002: 2). S tim u vezi, Forsajt i dr. (Forsythe et al.) kažu da: „Kada uvodimo novi metod učenja ili podučavanja neki će ljudi biti za, neki neutralni, a neki protiv promene. Ako vi uvo-

dite promenu, vaša je uloga da promenite ponašanje onih koji su neutralni i protiv promene, ali zapamtite, verovatno nećete promeniti svačije mišljenje. Postoje tri metoda kojima se menja ljudsko ponašanje: obrazovanje (predočiti ljudima koristi od vaše inovacije, i razvoj osoblja), učestvovanje i podrška (Forsythe et al., 1999: 85)”.

Plan promotivnih aktivnosti školske biblioteke trebalo bi da bude kontinuirano persuazivno, vanmedijsko i medijsko delovanje u cilju postizanja pozitivnog (primarnog i sekundarnog) publiciteta, poverenja i harmonizacije odnosa u samoj školi kao i sa širom društvenom zajednicom stvaranjem pozitivne javne predstave o njoj. Pri stvaranju takvog plana treba voditi računa o sledećim fazama rada: istraživanje i analiza, definisanje strategije, izbor tehnika i aktivnosti, upravljanje aktivnostima, analiza rezultata, (re)definisanje strategije, tehnika i aktivnosti. U istraživanju i analizi potrebno je doći do podataka o stepenu (poznat, delimično poznat, nepoznat), vrsti (primarni, sekundarni, ili oba publiciteta) i kvalitetu prisutnosti (pozitivan-negativan publicitet) školske biblioteke u javnoj sferi. Takođe, bitno je istražiti i stavove korisnika (eksternih i internih) i ostalih javnih grupa od značaja za rad biblioteke kao i uzroke trenutnog stanja u biblioteci. Na izbor odgovarajuće strategije osim rezultata prethodne analize utiče i tip organizacije (u našem slučaju osnovna škola), njena veličina i materijalne mogućnosti, područje na kojem deluje, mogućnosti ciljnih javnosti i društveni kontekst. Osnovne škole se uglavnom finansiraju od strane resornog ministarstva i lokalnih samouprava. U zavisnosti od privrednih potencijala i razvijenosti opštine, škole su u većoj ili manjoj meri u mogućnosti da i na druge načine (putem sponzorstva, određenih aktivnosti kao što su izdavanje u zakup svog prostora (najčešće sala za fizičko vaspitanje) ili donatorstva) dođu do neophodnih sredstava za svoje potrebe. Takođe, prisutnost različitih medija u lokalnoj zajednici se razlikuje od sredine do sredine, što takođe treba uzeti u obzir pri izradi plana. Pri izboru tehnika i aktivnosti treba se voditi definisanom strategijom, te opštim i posebnim ciljevima koje je školska biblioteka planom sebi postavila. Kao moguće tehnike pi-ar-a pojavljuju se: stvaranje, održavanje i obnavljanje kontakata, priprema medijskih sadržaja, „proizvodnja” događaja, sponzorstvo, donatorstvo, zadužbinarstvo i humanitarni rad. Pod planiranjem aktivnosti podrazumevamo potrebu da se definiše: izbor konkretnih aktivnosti za promociju rada biblioteke, izbor subjekata realizacije aktivnosti, definisanje vremena za pripremu i realizaciju aktivnosti i planiranje budžeta za realizaciju aktivnosti. Upravljanje ovim aktivnostima vrši se na osnovu prethodno donesenog plana, i to na dva nivoa: strateškom (direktor i školski odbor škole) i operativnom (subjekti realizacije aktivnosti – školski bibliotekari, uz saradnju ostalih korisnika). Analiza rezultata može da se vrši: periodično (tromesečno, polugodišnje, godišnje), posle okončane propagandne kampanje. Kriterijumi

za vrednovanje rezultata su: realizovanost (potpuna, delimična, slaba) planiranih aktivnosti, empirijska istraživanja (publicitet: pozitivan – negativan, primarni – sekundarni, stavovi korisnika i pripadnika drugih ciljnih javnosti: imidž, ugled). (Re)definisane strategije, tehnika i aktivnosti vrši se na osnovu rezultata analize i trebalo bi da je donese direktor i školski odbor, a na predlog školskog bibliotekara. Na osnovu rezultata analize i odluke direktora i školskog odbora moguće je: ostati pri definisanoj strategiji i tehnikama, redefinisati izabrani set aktivnosti ili izabrati nove tehnike i aktivnosti i definisati novu strategiju.

S obzirom na način dostizanja publiciteta razlikujemo vanmedijsku i medijsku promociju, a s obzirom na prepoznatljivost namera subjekata koji izvode promotivne aktivnosti promocije mogu biti „iznad linije” ili „ispod linije” (u sledećim delovima teksta korišćene i informacije sa vebajta dr Mirka Miletića). Vanmedijska promocija rada biblioteke ostvaruje se: interpersonalnim komuniciranjem sa korisnicima u samoj školi i van nje, komuniciranjem u (većim) društvenim grupama, rumornim komuniciranjem, tj. podsticanjem davanja pozitivnih informacija o radu biblioteke. Kada je u pitanju itepersonalno komuniciranje možemo ga posmatrati kroz odnose bibliotekara i korisnika usluga biblioteke.

Učenicima treba predstaviti novu biblioteku i zainteresovati ih za njene usluge. To se pre svega postiže otvorenošću, srdačnošću i predusretljivim stavom bibliotekara u direktnom radu sa decom. Kada su učenici u pitanju, cilj objavljivanja informacija o radu biblioteke je da se oni podstaknu na posetu biblioteci gde mogu da ostvaruju svoje različite potrebe. Dobar način grupnog promovisanja biblioteke među učenicima su i posete bibliotekara časovima pojedinačnih odeljenja, npr. časovima srpskog jezika ili odeljenskog starešine, a u dogovoru sa predmetnim nastavnikom ili odeljenjskim starešinom. Mogući načini promocije čitanja su, na primer: putem akcije „Knjiga govori”, formiranjem književnog kluba gde se izražava dečija i nastavnička kreativnost, izdavanje godišnjaka za učenike starijih razreda na temu npr. „omiljena knjiga/magazin/ploča/kaseta/devede” (to daje učenicima starijih razreda priznanje njihovog statusa u školi, a biblioteci daje publicitet, a pri tome rezultati mogu da posluže kao vodič za buduće nabavke). U školama u kojima funkcionioše đački parlament (koga čine po jedan predstavnik učenika iz svakog razreda), promocija biblioteke može se izvršiti prisustvom bibliotekara na sastancima parlamenta na kojima se mogu prezentovati novosti u radu biblioteke. Nastavno osoblje se može informisati o novim uslugama i sadržajima u biblioteci individualnim razgovorom sa bibliotekarima, npr. o pristiglim novim naslovima, o neophodnoj stručnoj literaturi, o mogućnostima za organizovanje časova u biblioteci ili u učionici uz pomoć bibliotekara i

različitih projekata, o izmenama u planovima i programima, itd. Nastavni kadar se može informisati i grupno: putem opšte prezentacije bibliotekara na nastavničkim večima, pojedinačnim prezentacijama (u smislu šta biblioteka nudi u određenim oblastima, npr. u oblasti stranih jezika, prirodnih ili društvenih nauka, itd., tj. prezentacijama po aktivima.) ili po večima razredne i predmetne nastave. Uz to im treba napomenuti da mogu da računaju na pomoć bibliotekara u traženju informacija koje su im neophodne, kao i na pomoć u korišćenju neophodne informaciono-komunikacione tehnologije. Administrativno osoblje najbolje je upoznati sa izmenama u radu biblioteke i njenim novim sadržajima putem individualnog razgovora, s obzirom na njihov mali broj u našim osnovnim školama i užu specijalnostu (u školama najčešće rade ili jedan psiholog ili pedagog sa par članova administrativnog osoblja: sekretar škole, blagajnik, računovođa). Osoblje među kojim biblioteka do sada nije pridavala mnogo važnosti u promovisanju svog rada je pomoćno osoblje. Za njih bi odgovarajuća strategija promocije biblioteke bio poziv da posete biblioteku grupno gde bi im se održala prezentacija o mogućnostima na koji oni mogu da koriste sadržaje biblioteke. U našem dosadašnjem radu primetili smo da neki od njih imaju želju da završe prekinuto školovanje ili da započnu novo, i u tom smislu uloga bibliotekara i biblioteke bi bila više nego podsticajna jer je usavršavanje ličnosti jedan od najvažnijih zadataka svake biblioteke. Veoma je važno upoznati roditelje sa mogućnostima za rad i sadržajima koji se u biblioteci pružaju i njihovoj deci, a i njima samima. Naime, biblioteke treba da budu otvorene i za posete roditelja koji žele da zadovolje svoje potrebe za znanjem ili informatičko-komunikacione potrebe. Jedan od načina je da kada roditelj posetiti biblioteku ponudite mu brošuru kako bi se upoznali sa potencijalom koji biblioteka poseduje ili putem prisustvovanja bibliotekara sastancima saveta roditelja gde bi se prezentovala nova uloga biblioteke u obrazovno-vaspitnom sistemu osnovne škole

Kada je u pitanju saradnja sa korisnicima van škole, biblioteka takođe treba da saraduje sa drugim školskim bibliotekama u opštini kao i gradskom bibliotekom. Saradnja može da se odvija u stručno-bibliotečkom smislu međusobnog prosljeđivanja novosti ili u uzimanju učešća u zajedničkim akcijama koje se organizuju na promociji čitanja i korišćenja biblioteke. Poželjno je da školske biblioteke budu uključene u bibliotekarske saveze i društva radi unapređivanja svog rada i održavanja koraka sa novostima u struci. Kada su u pitanju kontakti sa predstavnicima ostalih ciljnih grupa (regulatora, stručnjaka ili eventualno vlasnika kapitala) za školskog bibliotekara takođe je od značaja posedovanje ažuriranog spiska koji bi sadržao najznačajnije formalne i neformalne podatke o njima u slučaju potrebe interpersonalnog kontakta ili periodičnih sastanaka.

Sve prethodno navedene aktivnosti doprinose tome da se o biblioteci i njenom radu više čuje i u samoj školi i u lokalnoj zajednici, te je veoma važno voditi računa i o ovoj, rumornoj, vrsti komuniciranja uzimajući kao moto staru poslovicu „dobar glas se daleko čuje”. Učenici, nastavnici, osoblje i roditelji škole će, ako im izadete u susret i zadovoljite njihove potrebe, o tome razgovarati sa ostalim učenicima, ili krisnicima usluga biblioteke, te tako privući nove korisnike, a ujedno i predstaviti rad biblioteke. Svi opisani načini komunikacije sa učenicima, nastavnicima, administrativnim osobljem, roditeljima i društvenom zajednicom treba da budu zasnovani na principima otvorenosti i transparentnosti. Biblioteka je javna delatnost koja se odvija u okviru školskog sistema koji je takođe od javnog interesa, te stoga treba posebno voditi računa o dostupnosti informacija svima kojima je to od interesa. Takođe, u procesu komunikacije potrebno je poštovati pravilo međusobnog uvažavanja sagovornika i saradnika.

Medijska promocija se ostvaruje prvenstveno prisutnošću u informativnim, zabavnim i propagandnim medijskim sadržajima. U slučaju medijske promocije školske biblioteke najčešće su zastupljene prve dve situacije, dok se treća retko koristi s obzirom na osnovnu (neprofitnu) delatnost škola. Pri medijskoj promociji na rasplaganju su nam sledeće vrste medija: mediji masovnog komuniciranja, Internet, klasični promotivni materijal. Kada je u pitanju zastupljenost medija u promociji njihov omer je sledeći: audiovizuelni (televizija, film, Internet – oko 60%), vizuelni (štampani mas-mediji – oko 30%), auditivni (radio – 10%), klasični promocijski materijal (1-2%).

Subjekti pi-ar-a mogu biti eksterni i interni. Eksterni čine pi-ar službe, odnosno agencije koje su glavni subjekti uspešne promocije, sticanja publiciteta i stvaranja imidža i ugleda. Njihove usluge koriste uglavnom političke i neprofitne organizacije. Prednosti ovih agencija su njihova visoka specijalizovanost, stručnost i kompetentnost zaposlenih, kao i bogato iskustvo u ova-kvoj delatnosti.

Interni subjekti su pi-ar menadžeri (ili pojedinci) ili tim unutar organizacije. Prednosti rada internih subjekata su njihova sposobnost da u kontinuitetu vrše istraživanja i analize, i koordinirano deluju sa ostalim delovima organizacije, kao i lična zainteresovanost za ostvarivanje strateških ciljeva organizacije, tj. odanost organizaciji. Takođe, moguća su i kombinovana rešenja. Kada su u pitanju škole, retko koja ima svog pi-ar menadžera (moguće je pronaći takve slučajeve u ponekoj srednjoj školi najvećih gradova u Srbiji), a pretpostavljamo da zbog vrste osnovne delatnosti (vaspitanje-obrazovni rad) u osnovnoj školi koja je zakonom obavezna za svu decu to neće ni u budućnosti biti čest slučaj u osnovnim školama. Još ređi slučaj je, verovatno, angažovanje eksternih agencija za pi-ar u osnovnoj školi. Zbog toga kada je u pitanju

promocija rada školske biblioteke naš predlog bi bio da se akcenat stavi na obuku školskih bibliotekara koji bi se informisali o marketingu i pi-ar delatnostima kroz pohađanje odgovarajućih seminara i kurseva.

Biblioteka treba da saraduje sa sredstvima javnog informisanja koja u opštini postoje (štampa, radio, televizija). Kada su u pitanju rezultati koji premašuju lokalni nivo, bibliotekari su ti koji treba da pronađu put do medija van lokalne zajednice i na taj način promovišu svoju školu, uspešne nastavnike i đake, pa i samu biblioteku. Bibliotekari mogu da dostavljaju informacije sredstvima informisanja putem pisama, imejlova, pisanja članaka o novostima u radu škole. Takođe, saradnja sa njima se može odvijati i tako što će pozvati sredstva informisanja da svojim prisustvom proprate određenu akciju u školi ili biblioteci i redovno ih obavestavati o takvim akcijama. Takođe, neophodno je obezbediti zastupljenost događaja u medijima, te na taj način postići primami publicitet. To se može postići korišćenjem štampanih i drugih medija koji čine deo događaja kao što su: pozivnice, leci, plakati, brošure, katalozi, klasični promotivni predmeti tipa olovke, majice, zastave, itd., promotivni filmovi, promotivni sajtovi na Internetu, žanrovski pripremljenih sadržaja za određene medije, tekstovima i fotografijama za novine, auditivnim i audio-vizuelnim zapisima za radio i televiziju.

Takođe, biblioteke mogu da naprave svoj veb-sajt koji bi koristile i za promociju svojih delatnosti, kao i za komunikaciju sa korisnicima, što bi opet doprinelo boljoj informisanosti korisnika o funkciji i ulozi biblioteke te na taj način doprinelo njenoj popularizaciji (o načinima popularizacije uloge biblioteke i bibliotekara više videti kod Vuls i Lerčer, 2005.).

Izrazi „iznad linije” i „ispod linije” u praksi pi-ar-a i marketinga predstavljaju metafore koje ukazuju na imaginarnu liniju vidljivosti i očiglednosti namera subjekta promotivnih aktivnosti da persuazivno deluju na ljude. S obzirom na ovo polazno stanovište, možemo reći da deo promocije „iznad linije” predstavlja svaka promotivna, vanmedijska ili medijska aktivnost u kojoj je najveći deo ljudi svestan da se radi o pokušaju da bude ubeđen u ono što mu se tom aktivnošću plasira.

Kada je u pitanju ovakva vrsta promocije rada školske biblioteke, možemo predložiti da se odabrane aktivnosti u kojoj školske biblioteke uzimaju učešća na smišljen i pravovremeno i odmereno odabran način plasira korisnicima njenih usluga putem propagandne kampanje kako bi se uticalo na njihovu svest o značaju i ulozi biblioteke u samoj školi i široj društvenoj zajednici.

Medijski sadržaji „iznad linije” su: propagandne poruke i drugi sadržaji vidljive persuazivnosti. Njih pripremaju stručnjaci za marketinške (propagandne) kampanje, pod kontrolom ili u saradnji sa stručnjacima za pi-ar, posebno kada su u pitanju definisanje teme marketinške (propagandne) kam-

panje, sadržaji propagandnih poruka, rad kreativnog tima i usklađivanje „media” plana sa aktivnostima „ispod linije”. Svi medijski sadržaji treba da ispune i određene zahteve, kao što su: usklađenost sa ekspresivnim mogućnostima medija, profesionalna obrada, tehnički kvalitet i brza proverljivost iznetih činjenica. Posebnu aktivnost u okviru tehnike pripreme medijskih sadržaja predstavlja pojavljivanje u medijima (intervju, gostu u studiju, učesnik tok-šou emisije, itd.), gde razlikujemo dve vrste aktivnosti: pripremu, pri čemu treba obratiti pažnju na karakteristike medija i medijske organizacije, temu razgovora, prostorno i vremensko ograničenje, i sam nastup koji treba da bude jasan, kratak, argumentovan i ilustrativan. U slučaju primene ovakvih aktivnosti u školi njihov nosilac bi bio školski bibliotekar uz formiranje određenog tima zainteresovanih korisnika za ovakvu vrstu rada. Tim koji bi sprovodio plan realizacije komunikacione strategije, kada je u pitanju odnos sa medijima, trebalo bi prvo da se informiše, ili još bolje obuči u određenoj meri za uspostavljanje i održavanje kontakata sa medijima. Sledeći zadatak bio bi izbor predmeta kampanje (npr. „Mesec knjige”), te pravljenje medijskog plana – plana medijske promocije svih aktivnosti i učesnika u toj kampanji. To se može učiniti kroz slanja saopštenja medijima u vidu imejlova, pozivnica za prisustvovanje događajima od značaja u školi, uzimanje učešća u radio i TV emisijama u lokalnim medijima, pisanjem i objavljivanjem članka za lokalne i ostale dostupne štampane medije, u kojima bi se promovisao projekat biblioteke.

Pod učestvovanjem korisnika biblioteke u aktivnostima podrazumeva se dvosmerna komunikaciona strategija i uključivanje ciljne grupe biblioteke u njene komunikativne aktivnosti. Veoma je važno pridobiti sve korisnike biblioteke na ovakvu saradnju iz nekoliko razloga. Najvažniji je što, ako saraduju u radu biblioteke, i sami korisnici osećaju da su doprineli njenom napretku i imaju pozitivan osećaj postignuća. Drugo, svojim radom i idejama korisnici mogu da unaprede rad biblioteke i tako doprinesu da biblioteka ispuni svoj osnovni zadatak.

Pi-ar, tj. „odnose sa javnošću” možemo odrediti kao kontinuirani proces u kojem se uspostavlja za organizaciju korisne veze sa različitim javnostima od kojih zavisi ostvarenje njenih strateških ciljeva postizanjem i kreiranjem pozitivnog (primarnog i sekundarnog) publiciteta.

Promocija „ispod linije” se drugačije naziva „prikriveno oglašavanje”. Njeno težište rada je na angažovanju pi-ar agencija i stručnjaka na predstavnike različitih društvenih grupa (ciljnih javnosti), naročito na profesionalne komunikatore organizovanjem npr. „pseudodogađaja” ili pi-ar događaja. Njihov cilj je da svojim naknadnim prisustvom (informativnim, zabavnim i obrazovnim sadržajima) u javnoj sferi obezbede promociju i pozitivan publi-

citet određene vrednosti u kojoj, najvećem broju ljudi, nisu vidljive persuazivne namere pi-ar subjekata. Strategija pi-ar-a je globalni plan o mogućnostima i načinima za postizanje određenog cilja. Tehnika pi-ar-a je skup određenih znanja i vještina koji se primenjuju da bi se postigao taj cilj, a aktivnosti pi-ar-a su konkretne akcije kojima se primenjuje određena tehnika (znanja i vještine) u okviru date strategije. Proces pi-ar-a određen je sektorima u društvu (privredni, politički i neprofitni), a subjektima njegove realizacije u različitoj meri i na različite načine su dostupne određene ciljne grupe preko kojih mogu da koriste persuazivne uticaje „ispod linije” na eksteme korisnike. U pogledu sadržaja procesa pi-ar-a možemo razlikovati: pi-ar privrenih organizacije, pi-ar političkih organizacija i pi-ar neprofitnih organizacija. Javno komuniciranje se ne odvija samo kao masovno, medijski posredovano komuniciranje, te možemo razlikovati i dve specifične vrste pi-ar-a: tzv. pi-ar događaji i krizni pi-ar. Pi-ar događaji su organizovano javno komuniciranje u većim društvenim grupama. U privrednom sektoru to mogu biti: sajmovi, festivali, revije, proslave, itd. U političkom sektoru to su: inauguracije, konvencije, skupštine, svečani skupovi, mitinzi, itd. U civilnom sektoru najzastupljeniji su: profesionalni, stručni i naučni skupovi, seminari, predavanja, savetovanja, tribine, okrugli stolovi, svečane akademije, humanitarni skupovi, dobrotvorne priredbe i sl. Da bi se izveo određeni pi-ar događaj potrebno je izvršiti određene pripreme, kao što su: napraviti scenario, protokol, osmisli režiju događaja, urediti enterijer i eksterijer i obezbediti tehničku infrastrukturu.

Sama realizacija i kontrola realizacije događaja zahteva upravljanje događajem, osmišljavanje „pseudodogađaja” i ostvarivanje kontakata sa ciljnim grupama. Proizvodnja događaja se bazira na konstruisanju događaja koji može da bude od interesa za eksterne korisnike i zbog toga privlačan za medije, kao što su na primer potpisan predugovor, ili u slučaju školske biblioteke poznati pisac je najavio posetu školskoj biblioteci. Organizovanje „pseudodogađaja” karakteristično je prvenstveno za profesionalne komunikatore koji takav događaj prevode iz sfere sekundarnog u sferu primarnog publiciteta nastojanjem pi-ar subjekta da neki od ciljeva organizacije predstave kao javni interes. Kao najtipičniji primer navodi se najčešće konferencija za novinare. U slučaju školske biblioteke, ovakav vid promotivnih aktivnosti najčešće neće biti potreban, s obzirom na posebnost prirode njenog delovanja. Tehnika ostvarivanja, održavanja i obnavljanja kontakata sa ciljnim grupama je najznačajnija tehnika u okviru pi-ar-a i odnosi se na najisturenije ličnosti u svim ciljnim grupama za njihovo delovanje „ispod linije”.

Kada su u pitanju kontakti sa medijima, školski bibliotekari bi trebalo da imaju: izrađenu medijsku mapu koja treba da sadrži: a) formalne podatke (nazive medijskih organizacija sa kojima škola saraduje, adrese, imejl adrese,

brojeve telefona, imena glavnih i odgovornih urednika i novinara), b) neformalne podatke (zapažanja o karakteristikama novinara, formatu medija, formalnoj i neformalnoj hijerarhiji u medijskoj organizaciji, itd.) i proaktivnost u odnosu sa ključnim ličnostima u medijskoj organizaciji, što u sebi sadrži: 1) interpersonalni kontakt (sa novinarom koji prati određenu oblast, njegovim urednikom, itd), 2) periodične neformalne sastanke (sa grupom novinara); 3) sređenu bazu podataka koja je potrebna profesionalnim komunikatorima u radu („lična karta” organizacije, fotografije, audio i video materijal, aktuelni i sažeti izveštaji o radu organizacije, itd.).

U slučaju školskih biblioteka i samih škola, s obzirom na ranije pomenuto stanje retkog korišćenja usluga pi-ar agencija u svrhu promocije njihovog rada, težište ovakve promocije bilo bi na školskim bibliotekarima i direktorima škola, koji bi svojim ugledom, stručnošću, rezultatima rada i kompetencijama stvarali pozitivne odnose sa profesionalnim komunikatorima usvojenoj sredini. Plasirajući odgovarajuće informacije o dešavanjima u školi uticali bi na podizanje informisanosti korisnika biblioteke, i onih koji to još nisu a potencijalni su kandidati za to, za njen rad i stvaranje želje kod njih za uzimanjem sopstvenog učešća u njenom radu. Tehnika pripreme medijskih sadržaja „ispod linije” obično se kombinuje sa tehnikama (stvaranja) održavanja (i obnavljanja) kontakata sa medijima, proizvodnjom događaja i organizovanjem „pseudodogađaja”. Najčešći medijski sadržaji za delovanje „ispod linije” su saopštenje, žanrovski uobličeni tekst (rubrika, emisija, film, itd.) i dopunski materijali. U biblioteci mogu da se organizuju mnogi specijalni događaji – od školskih priredbi, do priredbi od lokalnog i šireg značaja. Na taj način se među učenicima, roditeljima, nastavnicima i društvenom zajednicom demonstriraju mogućnosti koje biblioteka poseduje, ali i očiglednim primerom pokazuje kako je uloženi prethodno dotirani novac ili se eventualno potražuje nova suma za precizno određene namene. U školi se veoma često održavaju razne vrste priredbi, kao što su proslava školske slave Svetog Save, dan prijema prvaka, Dan škole, završna priredba, manifestacije povodom Dečije nedelje, uručivanje godišnjih nagrada najboljim đacima na takmičenjima i đaku generacije, itd. Školska biblioteka može da se uključi u pripreme ovih događaja i na taj način promovise svoje potencijale. Takođe, kroz tzv. „pseudodogađaje” potrebno je učiniti napor da se aktivnosti vanmedijske promocije predstave putem medija, tj. da se iskoriste za medijsku promociju školske biblioteke i same škole. Poželjno je ostvariti uticaj na lokalne poslovne ljude kako bi shvatili važnost školske biblioteke i za društvenu zajednicu, te pokušati na taj način obezbediti određene donacije za biblioteku.

Sponzorstvo, donatorstvo, zadužbinarstvo i humanitarni rad omogućavaju kontinuitet pozitivnog publiciteta. Primenom aktivne tehnike oslanja se

na primarni i sekundarni publicitet, a pasivnom samo na primarni. Ova vrsta promocije rada školske biblioteke je relativno malo iskorištena. Mišljenja smo da bi dobro smišljenim pi-ar aktivnostima moglo da se utiče na povećanje stepena prisutnosti i prepoznatljivosti školske biblioteke u ovim ciljnim grupama koja može da bude od velikog značaja. Možemo predložiti informisanje putem već pomenutih načina komunikacije (pozivnice za prisustvovanje specijalnim događajima, imejlovi molbe za podršku razvoja biblioteke, itd.) ovih ciljnih grupa, te ih upoznati sa planom njenog rada i promocije njenih usluga. Pomoć koju bi školske biblioteke eventualno mogle da imaju od ovih ciljnih grupa ne ogleda se samo u novcu, već i u ostvarivanju sekundarnog publiciteta koji se ostavljuje već samom činjenicom da saradujete sa uspešnim firmama i pojedincima. Kada je u pitanju humanitarni rad, tu bi se biblioteke mogle osloniti i na centre za socijalni rad, sa kojima bi se mogla ostvariti saradnja u smislu zadovoljavanja potreba najugroženije školske dece, a to su: obezbeđivanje udžbenika, lektira, odeće, školskog pribora koji su im neophodni za normalno praćenje nastave, besplatna užina, prevoz do škole, a uz saradnju sa nadležnim organima opštine, sponzorima ili donatorima. Oni koji doniraju čine dobro delo, pri čemu se biblioteka afirmiše kao aktivan činilac u humanitarnom radu škole.

Uvidevši potrebu da se skrene pažnja na temu školskih biblioteka, a koja je nastala na osnovu našeg praktičnog rada u biblioteci osnovne škole, smatramo da smo navedenim podacima o značaju i ulozi nove biblioteke u savremenom vaspitno-obrazovnom procesu u osnovnoj školi opravdali značaj ovog istraživanja. Možemo da zaključimo da se u dvadesetprvom veku kultura i mediji nalaze u novom odnosu zahvaljujući uticaju informatičkih tehnologija. U stvaranju, distribuciji i čuvanju kulturnog sadržaja značajno mesto zauzimaju informaciono-komunikacione tehnologije i računar. Jezik je značajna karakteristika kulture, a komunikacija među ljudima danas je pod velikim uticajem engleskog jezika, kao sredstva globalnog sporazumevanja među narodima. Poznavanje stranih jezika danas ima svoje nesumnjive prednosti, kao što su uspostavljanje komunikacije sa pripadnicima drugih naroda, upoznavanje sa njihovom kulturom i na taj način bogaćenje sopstvene ličnosti. U pogledu obrazovanja i mesta škole u njemu, naglasak više nije na prenošenju znanja već na osposobljavanju učenika za doživotno učenje, institucionalno i vaninstitucionalno, kako bi se osposobili za preuzimanje odgovornosti za svoj život u traganju za njegovim ciljem, pri čemu se uloga nastavnika menja, a oni više nisu samo prenosioci znanja, već njihov zadatak postaje usmeravanje učenika ka najboljem načinu za postizanje tog cilja. U ovom trenutku još ne postoji generacija koja je u potpunosti stasala uz medijsko obrazovanje, tako da je teško pronaći prave sagovornike za ovu temu i među roditeljima, decom i među nastavnicima. Stav roditelja zna biti protivrečan, od pitanja

„zašto bi moje dete išlo u školu da gleda televiziju, to može i kod kuće”, do istovremeno suprotnih očekivanja „škola treba da pripremi moje dete za život, da ga nauči da kritički prima i razume medije (Gone, 1998: 25)”. Stoga je i upotreba računara u nastavi i školskim bibliotekama u Srbiji još uvek relativno nova pojava. Iako postoje određeni problemi kada su u pitanju nove informacione tehnologije i njihova primena u osnovnoj školi, kao što su nedovoljna opremljenost škola, neobučenosť i nespremnosť dela kadra za primenu inovacija u radu, te upućenosť učenika na računar a ne jednih na druge, računari se pokazuju kao perspektivno podsticajno sredstvo rada koje doprinosi savremenosti izvođenja nastavnog procesa. U odnosu na tradicionalne metode rada, prednosti ovog načina se ogledaju u tehničkom, organizacionom i saznavnom smislu. Časovi postaju zanimljiviji učenicima a nove metode i mediji (prvenstveno računar i Internet) podstiču ih na više uzimanja učešća u času nego kada se koriste tradicionalne metode.

Ne treba smetnuti s uma i svrhu našeg posla, a to je da osim obrazovnog cilja, postoji i druga dimenzija procesa podučavanja u osnovnoj školi i biblioteci a to je proširivanje vidika jedne mlade ličnosti informisanjem o drugim narodima i kulturama, njeno osposobljavanje za samo/kritično posmatranje sveta oko sebe, uzimanje aktivnog učešća kako u njemu, tako i u njegovom stvaranju, podsticanje stvaranja pozitivnih humanističkih vrednosti, tolereancije, multikulturalnosti i saradnje sa svetom. Takođe, od velike je važnosti da bibliotekari prepoznaju svoje mogućnosti pozitivnog uticaja na učenike ovog uzrasta, i daju svoj doprinos stvaranju obrazaca pravih vrednosti i lepog ponašanja u okviru građenja njihovog ličnog i nacionalnog identiteta koji su prihvatljivi i pozitivni za ovo društvo, jer nam se čini da je naše društvo trenutno u rasepu na koju stranu krenuti i sa kakvim vrednostima izaći pred decu. Mi, odrasli, smo ti koji smo odgovorni za njih i koji treba da ih ubedimo da je znanje moć.

Možemo zaključiti da je opravdana potreba za promenama u načinu rada biblioteka u osnovnim školama kod nas, u njihovoj organizaciji, ciljevima i metodama kojima se oni postižu s obzirom na nastale promene u društvu prevashodno one informaciono-komunikacionog karaktera. Tradicionalna školska biblioteka čiji se rad uglavnom zasnivao na izdavanju školske lektire učenicima i literature i udžbenika potrebnih nastavnom kadru pretrpela je velike promene. Uvođenjem računara u rad mogućnosti biblioteka su višestruko promenjene i poboljšane, naročito s obzirom na njihovu ulogu novog medija kada je u pitanju način komunikacije putem Interneta, veb-sajtova, itd. Takođe, promenom stava prema ulozi učenika i njegovo posmatranje kao aktivnog člana u obrazovno-vaspitnom procesu doprinelo je da se učenicima pokloni veća pažnja pri planiranju rada i samom radu školske biblioteke. Time se doprinosi njihovoj opštoj kulturnoj, jezičkoj, informatičkoj pismenosti kao i

osećaju postignuća koje učenicima daje učešće u projektima biblioteke. Kada su u pitanju kolege nastavnici, nova uloga biblioteke ogleda se u spremnosti bibliotekara da pomogne u istraživanju izvora potrebnih za izvođenje nastave i pružanju pomoći u savladavanju informacione tehnologije jer su istraživanja kod nas pokazala da jedan značajan deo nastavnika još ne koristi ovu tehnologiju u meri u kojoj bi se to očekivalo. Takođe, bibliotekari mogu biti od velike koristi i administrativnom i ostalom pratećem osoblju, kao i roditeljima i društvenoj zajednici koje svojim radom mogu animirati ne samo za korišćenje usluga biblioteke već i za uzimanje aktivnog učešća u njenom radu i na taj način doprinosu poboljšanja kvaliteta njenog rada.

Pri promeni funkcija stare u novu biblioteku potrebno je rukovoditi se smernicama datim u planu u čijoj bi izradi učestvovali predstavnici svih korisnika biblioteke a čiji i krajnji cilj bio zadovoljavanje tih potreba. Deo tog plana je i izrada i sprovođenje proaktivnih komunikacionih strategija i akcija koje bi doprinele povećanju publiciteta, informacija o biblioteci i njenim uslugama, kao i transparentnoj komunikaciji između korisnika njenih usluga a u određenim slučajevima i reaktivnim strategijama i akcijama. Takva biblioteka trebalo bi da doprinese poboljšanju rada celokupne škole i uspešnom zadovoljavanju potreba svojih korisnika koji bi svojim aktivnim učešćem u njenom radu dali svoj doprinos stalnim naporima za poboljšanjem uloge i funkcije biblioteke u osnovnim školama u savremenom društvu.

Literatura

1. Avramović, Zoran i Milja Vujačić (2010): *Nastavnik između teorije i nastavne prakse*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 2010.
2. Gone, Žak (1998): *Obrazovanje i mediji*, Clio, Beograd.
3. Woolls, Blanche and David V. Loertscher (editors) (2005): *The Whole School Library Handbook*, American Library Association, Chicago, veb, <http://books.google.com>.
4. Ilić, Pavle, Olivera Gajić i Milanka Manjković (2007): *Kriza čitanja-kompleksan pedagoški, kulturni i opšt društveni problem*, Gradska biblioteka, Novi Sad.
5. IFLA, „IFLA/UNESKO manifest za školske biblioteke”, veb, http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=1283
6. Klein, Stuart (2002): „A Management communication strategy for change”, veb, http://www.managementfirst.com/professional_organisations/information_management.htm lein
7. Lilly, Myrtle, Eileen Bell, Mary Ann Holbrock, Linnea M. Bass and Esther Perica (1986): „Maximize Your Collection Through Positive Public Relations” in Brenda White (ed.) *Collection Management for School Library Media Centers*, Volume. 7, Numbers 3/4, The Haworth Press, Inc., New York, veb, <http://books.google.com>.

8. Miletić, Mirko (2009): „Kompjuterska mreža i mogućnosti uspostavljanja demokratske javnosti u savremenom društvu”, u *Godišnjak Fakulteta za kulturu i medije*, Megatrend univerzitet, Beograd.
9. Miletić, Mirko, veb, <http://www.mirkomiletic.rs>.
10. Mitrić, Marina, „Školske biblioteke u Republici Srbiji – osnovni pokazatelji sadašnjeg stanja i predlozi mera za unapređenje”, veb, www.nb.rs/view_file.php?file_id=1412.
11. O’Guinn, Thomas, Chris Allen and Richard J. Semenik (2009): *Advertising and Integrated Brand Promotion*, fifth edition, South-western Cengage Learning, Mason, veb, <http://books.google.com>
11. Radojković, Mirosljub i Mirko Miletić (2005): *Komuniciranje, mediji i društvo*, Stylos, Novi Sad.
12. Reardon, Kathleen K. (1998): *Interpersonalna komunikacija: Gdje se misli susreću*, Alinea, Zagreb.
13. Sapir, Edward (2004): *Language: An Introduction to the Study of Speech*, Dover Publications, Inc., Mineola, N.Y., originally published in 1921, veb, <http://books.google.com>.
14. Smith, Ronald D. (2005): *Strategic Planning for Public Relations*, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, Mahwah, veb, <http://books.google.com>.
15. Forsythe, Ian, Alan Jolliffe and David Stevens (1999): *Preparing a Course, Practical Strategies for Teachers, Lecturers and Trainers*, Kogan Page Limited, London, veb, <http://books.google.com>.
16. Thaler, Engelbert (2008): *Teaching English Literature*, Paderborn:Verlag Ferdinand Schoeningh, veb, <http://books.google.com>.

A NEW ROLE OF AN ELEMENTARY SCHOOL LIBRARY AND COMMUNICATION STRATEGY FOR ITS PROMOTING

Summary: This paper is about a new role of a school library in the Republic of Serbia in the 21st century and a communication strategy for its promoting. Due to changes which are caused by a computer use, especially the Internet, which affected the whole educational system, modern teaching process should use the school library as a media centre. It should meet specific librarian and informational standards, and be open for all its users in school itself and also outside of it. The changes in the way the school library works should be promoted both in school and in a local community by using the communication strategy in order to attract potentially new users, and to introduce the educational system to a higher level, according to modern tendencies in educational processes.

Key words: new library, primary school, culture, language, literature, new media, communication strategy, promoting activities

JELENA S. PETKOVIĆ*
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
Niš

UDK 316.776:316.32, 316.7
Originalan naučni rad
Primljen: 21.3.2012
Odobren: 11.4.2012

KULTURA I MASOVNO KOMUNICIRANJE U KONTEKSTU GLOBALNIH PROMENA SAVREMENOG DRUŠTVA**

Sažetak: Savremeni razvoj postojećih i stvaranje novih medijskih tehnologija, kao i internacionalizacija tekovina kulture u eri globalnog umrežavanja, posebno se nameću istraživačkoj interdisciplinarnoj naučnoj pažnji. Ovaj rad ima za cilj upravo da analitičkim sociološkim i kulturološkim pristupom, uz korišćenje pažljivo odabranih, relevantnih bibliografskih izvora, ukaže na značaj i ulogu masovnog komuniciranja u savremenim promenama globalnog društva i njegove kulture. Autorka naročito ukazuje u kojoj meri savremena medijska sveprisutnost omogućava procese globalizacije, te na koji način dolazi do oblikovanja kulturnog identiteta u medijski posredovanoj stvarnosti. Takođe, razmatra se mogućnost (zlo)upotreba masovnih medija u ostvarivanju kulturne saradnje i difuzije kulturnih elemenata, ili podsticanju međunarodnih sukoba i ostvarivanju kulturnog i političkog nacionalizma u savremenom svetu.

U zaključnom razmatranju naglašava se važnost kulturološke osnove ljudske komunikacije, koja je, nesumnjivo, oduvek omogućavala, značajno podsticala i funkcionalno pratila razvoj čovekove kulture. Ovaj rad predstavlja svojevrsan prilog raspravama o ovoj kompleksnoj problematici, naglašavajući značaj i aktuelizaciju kulture u kontekstu društvenog delovanja savremenih medijskih tehnologija

Ključne reči: masovno komuniciranje, kultura, globalno društvo, masovni mediji, (zlo)upotreba medija, kulturne različitosti

* jelena-p@filfak.ni.ac.rs

** Rad predstavlja rezultat aktivnosti na ostvarivanju ciljeva makroprojekta *Tradicija, modernizacija i nacionalni identitet u Srbiji i na Balkanu u procesu evropskih integracija* (179074), u realizaciji Centra za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Nišu, koji je finansiran od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

Uvod

Sve aktuelnije i brojnije interdisciplinarne rasprave usmerene su ka promišljanju značaja kulture i masovnog komuniciranja, njihovih međusobnih odnosa, jasno ponuđenih ili latentnih uticaja, efekata, načina i oblika delovanja u multikulturalnom, informatičkom, globalnom društvu. Izvesno je priznanje da se radi o fenomenima koji u kontekstu globalnih promena savremenog društva sasvim opravdano zaslužuju ozbiljnu naučnu pažnju.

Novi razvojni i modernizacijski procesi zahtevaju i omogućavaju ne samo ekonomski i politički, već i neophodan kulturni, tehnološki i informacijski progres. Kulturološko promišljanje savremenih društvenih problema navodi na razmatranje pojedinih pitanja koja pokreće (post)moderno vreme u kome živimo, a koje inicira promenjeni naučni diskurs o odnosu savremene kulture i masovnog komuniciranja. U korelaciji sa aktuelnom društvenom realnošću (globalnim ekonomskim i političkim promenama, naučno - tehnološkom revolucijom, razvojem naročito elektronskih medija, globalizacijom medijskog prostora, internacionalizacijom tekovina kulture), analitičkoj i istraživačkoj pažnji počinju da se nameću promene u oblasti masovnog komuniciranja i globalne kulture. Razume se, u ponuđenom kontekstu ne treba govoriti isključivo o jednosmernom procesu i uticaju, budući da promene koje se dešavaju u oblasti savremene kulture i masovnog komuniciranja, nepobitno proizlaze iz globalnih društvenih, političkih, ekonomskih promena, ali ih i same povratno uslovljavaju i oblikuju. Savremeni razvoj postojećih i stvaranje novih medijskih tehnologija doprinosi internacionalizaciji tekovina kulture u eri globalnog umrežavanja. Moderne, interaktivne medijske platforme, koje se ponosno oslanjaju na sve savršenije telekomunikacione sisteme, satelite, računare, njegovo veličanstvo Internet, mobilnu telefoniju i ostale medijsko-tehnološke inovacije, utiču na društvene promene na globalnom nivou, koje se poslednjih decenija sve snažnije i brže manifestuju u svakodnevnom životu nas samih, kao i društava i kultura kojima pripadamo.

Informišući, edukujući, reklamirajući, zabavljajući, indoktrinirajući, savremeni mediji u stvari identifikuju, (de)mistifikuju i oblikuju savremenost. Pri tome utiču, između ostalog, na planetarno povezivanje ljudi, na izgradivanje društvene svesti, formiranje javnog mnjenja, na oblikovanje ili preoblikovanje kulturnih potreba i preispitivanje kulturnih i svih drugih vrednosti savremenog, modernog čoveka. Eto prilike za otvaranje brojnih pitanja, koja navode na promišljanje sledećeg: *šta podrazumeva i čime je uslovljena međuzavisnost kulture i komunikacije; na koji način i u kojoj meri medijska svepri-*

sutnost uslovljava procese globalizacije; da li globalizacija masovnog komuniciranja relativizuje ili naglašava kulturne različitosti; kakva je uloga masovnih medija u savremenom svetu, u kontekstu ostvarivanja kulturne saradnje ili podsticanja međunacionalnih sukoba; na koji način masovno komuniciranje oblikuje kulturu savremenih društava?

Medijska stvarnost u okviru savremene kulture svojom kontroverzom nas gotovo svakodnevno podseća na neospornu aktuelnost ovih i drugih pitanja, štaviše daje nam za pravo i za svojevrsnu obavezu da o njima razmišljamo. Ovaj tekst ima za cilj upravo da u „komunikaciji” sa relevantnom naučnom literaturom, u kontekstu teorijskog promišljanja pomenutih pitanja, ukaže na značaj i ulogu masovnog komuniciranja u savremenim promenama globalnog društva i njegove kulture. Namera je, takođe, da se ukaže na izvesne predikcije o daljem razvoju medija u vremenima koja dolaze, te njihovom uticaju na oblikovanje masovnog komuniciranja i na razvoj kulture i društva uopšte. Sve to uz svesnost smisla pomalo aforističnog upozorenja jednog od izumitelja interneta, koji smelo zaključuje da ne gledamo dovoljno daleko, ukoliko znamo šta budućnost nosi (Timothy John Berners-Lee).

Sociokulturološki pristup fenomenu masovnog komuniciranja

Kao jedna od osnovnih egzistencijalnih potreba čoveka, naglašava se i potreba za opštenjem i komuniciranjem u isprepletanoj mreži društvenih odnosa, procesa i uloga. Proces komunikacije određuje se u kontekstu slanja i primanja poruka, prenošenja ili razmene informacija, najrazličitijih sadržaja svesti, ideja ili osećanja. Etimološki kontekst latinskog glagol *comunicare* ukazuje, pak, da se u retorici antičkog polisa pod ovim pojmom podrazumevao i način motivisanja i aktivnog uključivanja publike u raspravu, budući da su se besedništvo i polemički govor visoko vrednovali u okviru grčke i rimske kulture. Stoga, teoretičari različitih gnoseoloških vokacija danas često vrlo raznoliko promišljaju i tematski prilaze ovom fenomenu, pri tome ne osporavajući njegov značaj sagledan u činjenici da svaki društveni čin, proces, akcija ili interakcija zahteva komunikaciju kao esencijalni (pred)uslov.

Budući da komuniciranje, između ostalog, ima svoju užu ontološku i širu društvenu dimenziju, tretira se kao mnogostruko i raznovrsno utvrđen lični i društveni odnos i svojevrsna socijalno-psihološka veza, koja se u misaonom procesu, verbalno ili neverbalno (simbolima, znacima, slikama, vizuelnim efektima), uspostavlja između dva ili više lica, unutar jedne ili između više društvenih i kulturnih grupa. Štaviše, kvalitet i sadržaj komunikacije predstavljaju jednu od osnovnih demarkacionih linija kojom se uspostavljaju

važne tačke razlikovanja ljudi i životinja. Naime, životinje se služe instiktivnim sistemom sporazumevanja kao načinom borbe za opstanak, koristeći pri tome mnogobrojne signale da bi ostvarile svoje biološko opštenje.¹ (Pinker, 1994). S druge strane, ono što čovekovu komunikaciju čini posebnom jeste stvaranje i korišćenje informacija, koje su sadržane u jeziku, sistemu simbola, apstraktnom mišljenju, načinu zaključivanja i donošenju vrednosnih sudova. Jedna od mnogobrojnih teorija o komuniciranju, teorija simboličke interakcije, upravo naglašava osobenost ljudske interakcije posredovane upotrebom značajnih simbola – Dž. H. Mid (George Herbert Mead), tumačenjem, odnosno utvrđivanjem značenja tuđih postupaka, kroz upoređivanje sebe sa drugima i kroz sagledavanje simbolički strukturiranih događaja okoline. Neosporno je, dakle, da je komuniciranje suštinski sadržaj i forma društvenih i kulturnih aktivnosti, ključni element i osnov čovekovog sporazumevanja, njegovog kooperativnog i ukupnog delovanja pomoću koga se ljudski odnosi izgrađuju i razvijaju. Naučnim, tehničkim i tehnološkim razvojem, standardizacijom i institucionalizacijom određenih komunikacionih aktivnosti, centara i kanala, omogućeno je da ljudski odnos zasnovan na komunikaciji postane i masovno posredovan. Komunikacija se na taj način javlja u funkciji ekonomskog, kulturnog i socijalnog mehanizma, koji preko direktne interpersonalne komunikativne veze ili preko masovne difuzije informacija u prostoru i vremenu, omogućava funkcionisanje društva na savremenim osnovama.

Masovno komuniciranje, kao javno, organizovano, institucionalizovano i kontrolisano opštenje, obeleženo je velikim brojem posredničkih faktora u recepciji poruka i informacija, što apostrofira višestepenost i difuznost ovog procesa. Sociokulturološki pristup masovno komuniciranje posmatra kao kompleksan društveni, kulturni i komunikacioni proces. Pri tome nastoji da ukaže na društveni značaj, ali i na determinisanost komunikacionog čina i samog recipijenta, kao njegovog osnovnog subjekta, od niza društvenih i kulturnih činioaca, procesa, uloga i odnosa. Rezultatima mnogobrojnih empirijskih istraživanja potvrđeno je da isti sadržaj poruke ili informacije, prenesen na isti način, istim masovnim medijem, ne izaziva isti efekat kod recipijenata

¹ Baveći se fenomenom životinjske komunikacije, većina naučnika je sklona tvrdnji da je osnovna funkcija sporazumevanja među životinjama upravo organizacija ponašanja unutar grupe, održavanje hijerarhije u cilju reprodukcije i brige o mladima. Utvrđeno je da postoje signali za identifikaciju pojedinaca, koje koriste ptice, recimo, za raspoznavanje svoga para, ili za identifikaciju grupa, pa tako pčele stražari ubijaju pčele čije signale ne identifikuju. Najraznovrsniji su signali o stanju jedinki, npr. gladi, seksualnoj potrebi, strahu itd. Ovakva komunikacija ima pre svega funkciju socijalne simbioze, jer menja ponašanje drugih jedinki, ali se ne može govoriti o saopštenjima i prenošenju informacija, a naročito ne o upotrebi simbola, što je osnovna karakteristika upravo ljudske komunikacije. Videti detaljnije: Pinker, S. (1994). *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*. New York City: William Morrow and Company

koji pripadaju različitim društvenim grupama, a naročito ne različitim kulturnim sistemima i modelima. Ovim se potvrđuje da masovno komuniciranje deluje usled dinamičnih procesa društveno-kulturne i psihološke interakcije i da je samo jedan od faktora koji utiču na recipijenta.² Zapravo, može se reći da na mogućnost i kvalitet međuljudskog komuniciranja, pa i onog poredovanog medijima, u velikoj meri utiču društveni faktori (obrazovanje, materijalni i porodični status, politička pripadnost, religijsko/konfesionalno određivanje, mesto stanovanja). To, ipak, ne znači da, skretanjem pažnje na čoveka kao značajnog subjekta komuniciranja u okviru datog društva i kulture, treba nekritički prihvatiti klasičnu Klaperovu (Joseph Klapper) misao, da su mediji bezlične tehnike posredovanja (Klapper, 1960). Naprotiv, modernistički pristup i makluanovski stav da je „medij poruka” navode na razmišljanje o značaju medija i njihovom uticaju na sadržaj i kvalitet društvenog komuniciranja. Ovaj vizionar medijske revolucije iz temelja je pomerio način razumevanja novih medija, sasvim ispravno ukazujući da njihovu ulogu u procesu komuniciranja ne treba potcenjivati, jer ona nije ni neutralna, ni bezlična. (Makluan, 1970). To se potpuno jasno potvrđuje današnjim zahuktalim tehnoprogresom i brzim protokom informacija, uz asistenciju naročito elektronskih, digitalnih, interaktivnih medija, koji bezrezervno naglašavaju da je društvena i kulturna stvarnost u velikoj meri medijski intonirana.

Parafrazirajući jednog od kritičara medija, Majkl Parentija (Michael Parenti), zaključićemo: *možda mediji nisu uvek sposobni da nam kažu kako da razmišljamo* (jer smo kao recipijenti, kao ličnosti, najpre, psihološki određeni, a zatim smo i pod značajnim uticajem normi društvenih grupa i celokupne društvene strukture, kao i pod značajnim uticajem određene kulture kojoj pripadamo, koju nosimo u sebi i prenosimo drugima), *ali su mediji vrlo uspešni u nametanju tema o kojima treba razmišljati*. Imajući to u vidu, nemoguće je u naučnom diskursu pripisati preimućstvo ili neku vrstu isključive dominacije pojedinačnim pristupima u razmatranju brojnih i raznovrsnih problema masovnog komuniciranja. Zarad naučno adekvatne i što sveobuhvatnije analize i interpretacije, njih bi trebalo da se prihvataju istovremeno naučnici različitih usmerenja – komunikolozi, sociolozi, kulturolozi, psiholozi i socijalni psiholozi, filozofi, ekonomisti, politikolozi i drugi.

Međuzavisnost kulture i komunikacije

Kao temeljni socijalni proces koji se odvija na mnogim nivoima i na razne načine, komuniciranje stvara uslove za nastanak, funkcionisanje i raz-

² O posredničkim faktorima koji deluju u komunikacionoj situaciji videti detaljnije: Klapper, Joseph (1960): *The Effects of Mass Communication*, The Free Press of Glencol, Illinois

voj različitih materijalnih i duhovnih tvorevina koje su odlika određene kulture i civilizacije. Osvrćući se na povezanost ovih fenomena, Dragan Koković navodi sledeće: „Da bi bilo koji oblik kulture postao društveni sadržaj, i da bi se zaista pretvorio u *kulturu* mora da postane subjekt i predmet *komunikacije*, što ga po prirodi stvari čini komunikativnim. S druge strane, komunikacija je predmet kulture, to je način na koji se kultura širi i postaje stalna i delotvorna. Nema komunikacije bez kulture niti kulture bez komunikacije” (Koković, 2005: 267, 268). Dakle, ljudsku sposobnost za međusobno opštenje i sporazumevanje ne treba shvatiti kao „uzgrednu veštinu”, već kao osnovni preduslov ljudskog opstanka i razvoja ljudske kulture. Put od prvih pećinskih crteža do grafičkih tabli za crtanje na računaru, od mastiljavog guščijeg pera do kompjuterske tastature, bio je zasnovan na svojevrsnom biološko-psihološko-socijalno-tehnološkom kompromisu, te iako evolutivan, sasvim sigurno ima revolucionarni značaj za razvoj različitih oblika ljudskog komuniciranja, brojnih civilizacija i kultura.

Hronološki posmatrano, u dugom hodu istorije početne oblike ljudske neverbalne komunikacije možemo povezati sa prepoznavanjem izraza lica koji je pratio određene emocije prvobitnih ljudi, sa njihovim gestovima, pokretima, mimikom, sa namerom da se članovima grupe prenesu izvesna osećanja i zapažanja. Ipak, početak komunikacije u istoriji kulture vezuje se upravo za nastanak i razvoj čovekovog govora, što je omogućilo usmeno razmenjivanje misli i informacija. Početni oblici verbalne komunikacije bili su ograničeni kratkim ljudskim pamćenjem, malim brojem sagovornika i opasnošću od skrnavljenja smisla poruke interpersonalnim prenošenjem, budući da je pamćenje sadržaja poruke bilo od presudnog značaja. Obično se navodi da krucijalan i temeljan napredak u procesu komunikacije i kulturnom razvoju čovečanstva predstavlja, najpre, pronalazak fonetskog pisma u periodu od IX do VII veka pre nove ere³, a zatim i Guttembergov izum štamparske prese u renesansnoj Evropi. Time su, u značajnoj meri, bile prevaziđene dotadašnje tehničke, prostorne i vremenske granice, a komunikacija i prenošenje znanja nisu više bili toliko zavisni od ljudskog pamćenja i neposrednog fizičkog kontakta. Sa razvojem čovekove svesti i potreba, sa razvojem ljudskog društva i njegovih dostignuća, čovek je razvijao sposobnost da osmisli i razmeni svoje mišljenje, verbalno ga iskazujući ili simbolički predstavljajući, u čitavom spektru raznovrsno nijansiranih znakova i značenja.

Razmatrajući međuzavisnost koja je postojala kako u prošlosti, tako i danas između tehnike i kulture, odnosno kulture i komunikacije, Režis Debre (Regis Debray) opravdano smatra da mediji masovnog komuniciranja nisu

³ Grci su preuzeli fonetsko pismo od Feničana, prilagodili ga svom jeziku, i olakšali pisanje uvođenjem oznaka i za samoglasnike koje Feničani nisu poznavali.

samo kanali prostome distribucije poruka – -ovde/drugde, nego i mediji očuvanja i transmisije kulture – -nekad/sada/ubuduće (Debre, 2000). Komuniciranje kultura, njihovo prožimanje, dodirivanje, prelamanje i preplitanje u ranijoj istoriji bilo je spontano, karakteristično za ratove, seobe, različite oblike kolonizacije i druge burne društvene procese, pri čemu su se kulturni elementi prenosili i širili dosta sporo. Današnji tehnološki razvoj, pak, ponudio nam je mogućnost da uz pomoć laserskih uređaja, koji ispunjavaju prostor trodimenzionalnim holografskim simulacijama, prihvatajući svojevrstu vizuelnu iluziju, komuniciramo i ostvarujemo kontakt sa mnogobrojnim prostomo dislociranim osobama. Sve do nedavno, mašine su bile konstruisane i korišćene isključivo kao usavršavanje i upotpunjavanje čovekovih fizičkih mogućnosti i sposobnosti, što je omogućavala sve razvijenija tehnologija. Danas smo, pak, svedoci razvoja računara koji poseduju veštačku inteligenciju, koji usavršavaju, a često i zamenjuju, čovekove mentalne sposobnosti. Činjenica je, međutim, da za tako nešto mnogi pojedinci i čitava društva danas nisu ni psihološki, ni socijalno, ni kulturno, a naročito ne tehnološki i ekonomski spremni. Suočavanje i prilagođavanje svetu koji su naselili računari sposobni da „misle” i vizuelno manipulišu, roboti sposobni da rade i „osećaju” i svemoguća elektronski mediji, nekim ljudima danas deluje čudno i pomalo zastrašujuće, gotovo isto kao što je davne 1895. godine delovala prva projekcija filma Ulazak voza u stanicu (L'Arrivée d'un Train À la Ciotat) braće Limijer (des frères Lumières). Tada su malobrojni, znatiželjni i neiskusni gledaoci poskakali od straha misleći da voz, snimljen metodom dubinskog kadra, naleće na njih. Danas su prisutni svakodnevni strahovi, osećanja beznađa ili rezignacije sa kojima naročito pojedinci iz nerazvijenih društava i kultura doživljavaju „složen i komplikovan svet” oko sebe. Stoga je savremeni čovek prosto prinuđen i upućen na to da ovlada novim tehnologijama i modernim medijima, da postane svestan mogućnosti njihove upotrebe i zloupotrebe, da potčini njihove moći svojim potrebama i bukvalno da nauči da živi sa njima i uz pomoć njih.

Od prvobitnog prajezika, o kome nam istorijska lingvistika ne nudi pouzdane podatke, preko razvijenog jezika Homo sapiensa, stečenog pre oko stotina hiljada godina, preko otkrića pisma, razvoja tradicionalnih i modernih elektronskih medija, sve do otkrića i razvoja savremene kompjuterske mreže (interneta), komuniciranje je omogućavalo, značajno podsticalo i funkcionalno pratilo razvoj čovekove kulture. E. V. Sokolov (Э. В. Соколов) je, izdvajajući komunikativnu funkciju kulture kao najvažniju, ukazivao na međuzavisnost kulture i komunikacije. „Ciljevi socijalnog uzajamnog uticaja određuju ne samo forme i uslove komunikacije, nego i sadržaj informacije koja se prenosi. Podaci koje čovek želi da dobije i koje on usvaja uvek su u korelaciji sa njegovim mestom u društvu i njegovim odnosom prema kulturi” (Sokolov, 1976: 113). Kulturolozi naročito promišljaju komuniciranje kao

esencijalni segment svakog društva i svake kulture, kao krucijalni preduslov kulturnog opstajanja, prožimanja i međuodnošenja. Nikola Božilović osobenost društvene komunikacije dovodi neupitno u vezu sa kulturom, odnosno sa nacionalnom i kulturnom tradicijom. „To se može potvrditi na globalnim primerima (kulture Zapada i kulture Istoka), a takođe i na obilju kulturnih specifičnosti etničkih grupa i nacija, poput Amerikanaca i Rusa, Kineza i Indusa, Engleza, Francuza. Kulturne osobenosti određene nacije (u pogledu na svet, ponašanju, veri, običajima, modi, kulinarstvu i načinu ishrane, zdravstvenim i higijenskim navikama i drugim „sitnicama”) mogu omogućiti, pospešiti i poboljšati, ali ništa manje ometati, pa čak i onemogućiti komunikaciju” (Božilović, 2008: 75). Ukazujući na međusobnu povezanost savremene medijske kulture i komunikacije, mnogi teoretičari su skloni potpunom odbacivanju njihove binarne podele ili, pak, davanju isključive primarnosti, odnosno prednosti jednoj na račun druge. Postavljanju takvih oštrih razlika između kulture i komunikacije protivi se i Daglas Kelner (Douglas Kellner), koji u svojoj istoimenoj knjizi, analizujući moderne oblike komuniciranja, uverljivo pokazuje da je dominantan i nezaobilazan oblik savremene kulture upravo *Medijska kultura* (Kelner, 2004).

Sve navedeno implicira zaključak o međuzavisnosti kulture i komunikacije – bilo kakav cilj da ima komunikacija, i bilo u kakvoj formi da se ona obavlja, nesumnjiva je njena determinisanost raznovrsnim socijalno-kulturnim uslovima, kao što su, istovremeno, egzistencija i razvoj kultura oduvek bili nezamislivi bez posredovanja najrazličitijih segmenata komunikacionog delovanja.

(Zlo)upotreba masovnih medija u kontekstu globalnih promena savremenog društva

Naučno-tehnološka revolucija, njom oblikovano savremeno informatičko društvo, procesi globalizacije i integracije u velikoj meri su istakli značaj masovnog komuniciranja za *modus (co)vivendi* ljudi u savremenom svetu, kao i njegovu ulogu u oblikovanju svekolikog kulturnog miljea. Modernizacijske vrednosti u oblasti kulture inicijalno su, između ostalog, sadržane u težnji da se promoviše i razvije povećana sposobnost pojedinaca za aktivno uključivanje u socijalnu interakciju i komunikaciju između ljudi različitog kulturnog porekla.

Činjenica je da su mediji postali nesumnjiva i neporeciva potreba, važan, sastavni deo modernog društva. Usavršavanje i razvoj mogućnosti medija istovremeno su povećali delotvornost masovnog komuniciranja i stepen

izloženosti uticaju masovnih medija savremenog čoveka. Utoliko je neophodna svest o moći medija, tim pre što se oni nameću kao vrlo bitan agens formiranja i menjanja moralnih, estetskih, političkih stavova, čime obezbeđuju sebi značajan uticaj u oblikovanju javnog mnjenja, zahvaljujući svojoj gotovo hipnotičkoj moći ubeđivanja. Budući, dakle, da medijski ostvareno komuniciranje predstavlja jedan od dominantnih faktora u ostvarivanju nezaustavljivih procesa globalizacije, nameće se potreba za sagledavanjem uloge masovnog komuniciranja u kreiranju savremenog svetskog društva i ostvarivanju koncepta takozvane planetarne kulture. Imajući u vidu činjenicu da je globalizacija multidimenzionalan i kompleksan proces svetskog ujedinjavanja, koji ima različite implikacije na razvoj pojedinih regiona i društava u svetu, moguće je promišljati i naznačiti kako pozitivne doprinose i prednosti, tako i izvesna ograničenja i nedostatke koje medijski ostvareno komuniciranje ima u savremenom, globalnom društvu.

Najpre, valja ukazati na pozitivne efekte koje masovni mediji ostvaruju, a tiču se kulturne komunikacije unutar i između različitih pojedinaca i naroda. Sociokulturološki adekvatno sagledavanje uloge koju masovni mediji ostvaruju u savremenom svetu (u intrakulturnoj i interkulturnoj komunikaciji) govori u prilog njihovog značajnog posredovanja u stvaranju otvorenog svetskog društva, prevladavanju prostome izolovanosti i naglašavanju procesa akulturacije u životu savremenog sveta. Sa razvojem naročito modernih sredstava masovnog komuniciranja, bržim protokom informacija, lakšom dostupnošću aktuelnim vestima, inovacijama, otvorena je mogućnost bržeg opštenja, povezivanja i širenja međusobnih uticaja različitih kultura. Posredstvom savremenih medija omogućeno je prenošenje kulturnih tvorevina iz sredina koje prostorno nisu bliske, što između ostalog doprinosi proširenju muzičkih, likovnih, književnih i uopšte umetničkih sklonosti i drugih kulturnih tvorevina, pronalazaka, ideja na teritorijalno i vremenski udaljena područja. Saopštenja i informacije danas dosežu masovnu publiku za relativno kratko vreme ili čak istovremeno sa aktuelnim, javnim zbivanjima. Više gotovo da i ne postoji medij ili značajni pojedinci, društvene i kulture grupe, koji nisu povezani sa svetskim sistemom računarskih mreža (internetom), koji nesumnjivo uslovljava i određuje način na koji funkcionišu moderni globalni komunikacioni sistemi.⁴

⁴ Nekada sarkastična misao da će doći vreme kada će se poglavari obraćati svojim vernicima preko satelita i internet, danas je potvrdila svoju aktuelnost. Naime, predsednika Papskog veća za odnose sa javnošću predstavio je novu internet stranicu www.pope2you.net, koja je direktno povezana sa društvenom mrežom Facebook, a koja Katoličkoj crkvi služi za približavanje mladima i za dovođenje u kontakt s papom Benediktom XVI. Ova inicijativa je započeta kao deo aktivnosti vezanih za Svetski dan medija, koji je u Cikvi svečano obeležen 2009. godine pod geslom "Nove tehnologije, novi odnosi". Osim toga, Papa je pokrenuo kanal na

Neosporno je, dakle, da savremeni mediji predstavljaju vrlo značajan segment globalizacije, omogućavajući difuziju kulturnih elemenata, a time i planetarno povezivanje ljudi, stimulišući svestranije opštenje i širenje međusobnih uticaja različitih kultura. Branimir Stojković skreće pažnju na „izrazit trend *hiperkulturacije* savremenog sveta, kojim se označava porast interesovanja najširih slojeva stanovništva za kulturne aktivnosti i događanja u sferi kulture” (Stojković, 1995: 13), koji je u značajnoj meri i medijski omogućen. Kada je u pitanju interkulturalna komunikacija, upotreba masovnih medija svakako može doprineti promociji kulturnih različitosti i učiniti da spoznajom *drugih*, prihvatanjem mogućnosti postojanja različitih tradicija, jezika, navika, običaja, ostvarenja, iskustava i potreba odredimo sopstvenu specifičnost i shvatimo da je ona samo jedan od mnoštva oblika ljudskog postojanja u toliko šarolikom savremenom svetu. S druge strane, u kontekstu intrakulturalnog komuniciranja, mediji mogu, u okviru afirmativne i demokratske nacionalne i kulturne politike, posredovati u prevazilaženju kulturnog nacionalizma, u ostvarivanju jednakog prava svih ljudi na kulturu, kao i očuvanju kulturnih različitosti u brojnim mogućnostima komuniciranja, ostvarivanja dijaloga i saradnje. Kada su u pitanju nacionalne manjine u okviru posebnih država, to se svodi na neophodnost omogućavanja njihovog kulturnog opstajanja, razvoja i očuvanja njihove kulturne posebnosti, između ostalog, i korišćenjem informacija na maternjem jeziku, kao i davanjem svake slobode i prava na posebno organizovanje i delovanje u medijskom prostoru. Time se, zapravo, apostrofira značaj medijske zastupljenosti i uključivanja svih građana i manjinskih grupa u dijalog o mnogim bitnim pitanjima od javnog interesa. „(...) Komuniciranje identiteta je tema koja tangira svekoliku medijsku praksu – pre svega i posebno, kao/kroz pitanje „vidljivosti” u medijima, priznavanja prava na pripadanje određenoj (etničkoj, religijskoj, rodnoj i dr.) manjinskoj grupi i na njeno manifestovanje, uvažavanja i afirmisanja tog prava” (Kristović, 2007: 219). Doprinos medija u podsticanju kulturnog pluralizma ogleda se, dakle, u samom medijskom pluralizmu i u raznovrsnosti medijskih sadržaja, kao bitnih faktora za funkcionisanje demokratskog društva.

Tragamo li, međutim, za determinacijskim sklopom koji određuje ulogu masovnih medija u savremenom svetu, ne možemo prevideti čitav niz negativnih efekata i uticaja koji oni ostvaruju. Antiglobalistički intonirana promišljanja ove problematike ukazuju, pre svega, na medijski posredovanu mistifikaciju savremenog društva, na ostvarivanje kulturnog imperijalizma, na

YouTube-u, ohrabrio sveštenike da pišu blogove i mladim vemicima uputio poruku da koniste internet kako bi promovisali, širili i osnažili svoju veru. Navedeno prema URL:

http://www.kriz-zivota.com/zoom/4401/papa_do_mladih_preko_facebooka/.

Posećeno 16.02.2011.

stvaranje veštačkih potreba, na prihvatanje i plasiranje kulturno i estetski bezvrednih sadržaja utežnji da se ostvari kontakt sa što većim delom publike. Činjenica da je vlasništvo medija ograničeno, da su oni pod značajnim uticajem velikih političkih i privrednih interesnih grupa, koje vrše nadzor, kontrolišu, usmeravaju i diktiraju sadržinu poruka i informacija, dovoljan je razlog za opravdani zaključak da je zloupotreba medija danas moguća i prisutna.

Dakle, globalizacija koja se ostvaruje posredstvom medija se u kontekstu kulturoloških razmatranja često ocenjuje kao proces koji, uprkos povezivanju kultura i jačanju interakcija, istovremeno preti uniformizacijom, posredujući u ostvarivanju kulturnog neokolonijalizma. Dodamo li ovoj priči i nezaobilazan ekonomski, komercijalni kontekst, značajno zasnovan na podatku da medijska i informatička industrija, pored farmaceutske i duvanske, spadaju u četiri najprofitabilnije na svetu – eto novih mogućnosti sagledavanja zloupotrebe savremenih medija u oblikovanju društvene i kulturne stvarnosti. Teoretičari najčešće pokazuju naklonjenost kritici usmerenoj ka izrazitoj dominaciji pojedinih zemalja, pre svih Sjedinjenih Američkih Država i Japana, u oblasti kulturne industrije, masovnih komunikacija i informatičkih tehnologija. Ovakva konstatacija pronalazi svoje utemeljenje u podatku da je od deset najvećih globalnih medijskih, komunikacionih i informacionih kompanija, čak sedam iz SAD, pri čemu samo program CNN-a dnevno prati preko pola milijarde ljudi uz pomoć velikog broja satelita. Uzmimo u obzir i činjenicu da je zahvaljujući razvoju medijske tehnologije u čitavom svetu došlo do umnožavanja, gotovo eksplozije različitih medijskih kanala. To nas, međutim, može navesti u pravcu pogrešnog zaključivanja o većoj mogućnosti izbora modernog „medija--čoveka”. Budući da sadržinski i koncepcijski plediraju na masovnost, da se sve više obraćaju globalnom auditorijumu, pripadnicima različitih naroda, rasa, religija, kultura, velike medijske kompanije smišljeno „pristaju” na prveovlađujuću ponudu zabavnog sadržaja, koji je velikim delom standardizovan i uglavnom prilagođen masovnoj publici i konformističkom ukusu. Homogenizovanost i komercijalizam masovne kulture, koja je poprimila kosmopolitski karakter rušeći sve nacionalne barijere, utemeljeni su na prosečnosti, a vrlo često i na primetnom unižavanju estetskih kriterijuma i kulturnih potreba, naročito u slučaju kada se masovni mediji nude i prihvataju kao jedini mogući izbor u njihovom zadovoljavanju.

S druge strane, izvesno je da su u savremenom političkom međunarodnom kolopletu mnogi narodi i kulture danas ugroženi upravo medijskom manipulacijom. To se ogleda u svojevrsnoj indoktrinaciji ideja, u ideološko-političkom oblikovanju poželjnog ponašanja, u nastojanju da se pomoću masovnih medija nametnu određena shvatanja, verovanja ili „poželjni” modeli međusobnog ophođenja. Zloupotreba medija može imati svoje implikacije,

najpre, *unutar jednog društva ili kulture*. To kao epilog omogućava perfidno ili potpuno otvoreno plasiranje medijskih sadržaja u korist podsticanja nacionalističkih težnji i vizija, revanšizama, zaoštavanja pitanja i sudbine nacionalnih manjina, u korist ksenofobičnog čuvanja sopstvene tradicije i identiteta, oživljavanja tradicionalističkih kulturnih obrazaca, manipulativnom evociranju fragmanata prošlosti i sl. Često prisutno monopolsko vlasništvo nad medijima i selekcija medijskih sadržaja, kao svojevrsna negacija alternativa u saglasnosti sa političkim poretkom, preovlađujućim ideološkim i vrednosnim sistemom i važećim kulturnim standardima, nesumnjivo ugrožavaju pluralizam i demokratičnost savremenih društava. Jednodimenzionalna medijska slika, plasirana onda kada je „najpotrebnije” - uglavnom u kriznim društvenim momentima, može doprineti sprečavanju svake suštinske društvene promene.

Zloupotreba medija, s druge strane, može biti ostvarena i u *međunarodnim odnosima*, na širem međunarodnom planu. To izaziva vrlo problematične posledice u pogledu slike koja se gradi o nekom narodu u svetu, njegovom položaju u međunarodnom sistemu, a zatim i na svekoliki razvoj njegovog društva i kulture. „Globalizam je prinudio kulture i nacije na mešanje, pri čemu svi rado prihvataju ciljeve i interese koji im odgovaraju, ali isto tako i odbacuju vrednosti grupa sa kojima ne žele da se identifikuju. Otuda veliki uticaj stereotipa i predrasuda, neznanja i manipulativnosti, jer moderno društvo opstaje na svojevrsnom paradoksu: sve savršeniji mediji, sve nesavršeniji ljudi!” (Jevtović, Aracki, 2011: 405). Konstruisanje „istinitosti” sve više se svodi na selekciju informacija koje nam nude uticajne medijske imperije. Pod kontrolom i rukovođenjem moćnih grupa i zemalja u svetu, neobjektivnim i neistinitim informisanjem masovni mediji bivaju upleteni kao posredni učesnici u mnoge međunarodne sukobe i krize, podržavajući tako diskutabilne nacionalne ideje i interese. Dobro formulisanim, strateški ponuđenim sadržajima, mediji u velikoj meri mogu doprineti izgrađivanju pojednostavljenih i vrednosno iznijansiranih predstava o određenim narodima, plasirajući politički i ideološki ciljeve zablude, doprinoseći netoleranciji, čak otvorenom animozitetu svetske javnosti prema nekima od njih.⁵ Baveći se odnosom medija i demokratije, Naom Čomski (Noam Chomsky) je u svojoj knjizi *Mediji, propaganda i sistem* ukazao na moć indoktrinacije medija u sistemu masov-

⁵ U medijskoj teoriji poznat je tzv. „CNN efekat”, koga pojedini istraživači, poput Mehdi Sematija (Semati, 2001), određuju kao poseban televizijski žanr. Odlikuje ga, po mišljenju pomenutog autora, medijsko praćenje događaja iz različitih delova sveta pomoću satelita, pri čemu se snimci sa lica mesta upotpunjavaju „nefiltriranim” izjavama zvaničnika, što značajno utiče na kvalitet izveštavanja, globalno javno mnjenje, pa čak i na samu međunarodnu politiku. Videti URL: <http://www.tbsjournal.com/Archives/Spring01/Semati.html>.

Posećeno: 20.03.2012.

nog komuniciranja, govoreći o moćnom mehanizmu kontrole koji onemogućava jasno razumevanje događaja u svetu (Chomsky, 2002). U modernoj konfuziji identiteta i pluralizmu kulturnih modela prisutan je izvestan strah od globalizma, od homogenizacije i asimilacije, koji rađa neizvesnost u pogledu očuvanja demokratskih vrednosti, političke stabilnosti, nacionalnog i kulturnog identiteta.

Uprkos osnovanim bojaznima, savremeni svet treba razvojno usmeravati i posmatrati kao riznicu kulture različitosti i brojnih mogućnosti iskazivanja njihove međuzavisnosti. U skladu sa šansama i pretnjama globalizacije, ovaj proces se može prepoznati i kao novi vid akulturacije omogućen procesom masovnog komuniciranja, uz nove potencijale za difuziju kulturnih elemenata, a time i promociju pojedinaca, naroda i kultura uz neizostavnu potrebu očuvanja njihovih specifičnosti. Sasvim je izvesno da se pri tome nužno mora pretpostaviti izvestan stepen političke, medijske i svake druge korektnosti i demokratičnosti, kao značajanih stratejskih resursa i nezaobilazne osnove za razvoj i opstanak umreženog društva i savremene kulture. Pitanje koje ovo poglavlje samo dotiče, a odnosi se na (zlo)upotrebu masovnih medija u globalnim promenama svetskog društva zahteva, naravno, detaljniju teorijsku eksplikaciju i empirijsku analizu. Ostaje potreba da se uvek iznova ispituje i promišlja moć masovnih medija na oblikovanje individualnih i kolektivnih identiteta, na formiranje stavova i odnošenje prema drugom i drugačijem, na stilizovanje naših predstava o kulturnim specifičnostima, potrebama i vrednostima. Ovo u težnji da masovni mediji doprinesu prihvatanju kulturnih različitosti, konstruktivnom komuniciranju i prožimanju onog najvrednijeg u svakoj od postojećih kultura. Da profilišu demokratske političke potencijale, nacionalno raznolike i vredne kulturne i umetničke sadržaje, a izbegnu nepovoljne i društveno dezintegrišuće aspekte u oblikovanju modernog svetskog društva.

Zaključak

Inovativne tehnologije i moderni elektronski mediji postali su osnovna potreba čoveka u sporazumevanju i orijentaciji u socijalnom životu, pružajući gotovo neograničene informativne, saznavne i razvojne pogodnosti. U tom smislu, savremenom čoveku se prosto „ne dozvoljava” tehnološka ravnodušnost kao svojevrsna paraliza uma, sposobnosti i kreativnosti. Od njega se zahteva stvaralački prilob i očekuje aktivno odnošenje prema novonastalim promenama, kao i prihvatanje i uspostavljanje drugačijih prioriteta ličnih i

kolektivnih vrednosti, radi snalaženja u multiplikovanoj stvarnosti i zahtevnim vremenima koja traju i dolaze.

Dinamičnost promena u savremenom svetu, mnoštvo ponuđenih alternativa, a naročito „medijsko ubrzanje istorijskog toka” posredovano brojnim i raznovrsnim načinima komuniciranja u okviru i posredstvom globalnog društva, doprinose sve većem značaju savremene medijske i informatičke kulture. Sveukupna složenost društvenog i kulturnog ambijenta zasniva se na obilju mogućnosti današnjice, na svakodnevnim promenama i inovacijama, koje savremenog čoveka, pak, čine neodlučnim u pogledu ispravnosti izbora, izgrađivanja sopstvenog i odnošenja prema identitetima drugih. Otuda se može zaključiti da savremeno doba informatičke kulture i tehnološki razvoj stvaraju nove pravce društvenih kretanja, menjajući vrednosne sisteme i samu društvenu strukturu.

Ključni elementi komuniciranja pojedinaca i društava danas su obeleženi difuzijom kulturnih elemenata, razmenom stvaralačkih iskustava i brojnih kulturnih specifičnosti. Razvoj moćnih elektronskih medija nesumnjivo je omogućio globalizacijsko povezivanje i zblizavanje ljudi u savremenom svetu, ukidajući vremenske, geografske i kulturološke distance. U prilog ovoj tezi neosporno govori jedna zanimljiva istorijska paralela – u V veku pre nove ere, u antičkoj Grčkoj, vojnik i glasnik Fidipid pretrčao je nakon bitke na Maratonskom polju čak 42 kilometra da bi Atinjanima preneo vest o pobedi nad Persijancima. U XXI veku modema tehnologija je britanskom princu Čarlsu omogućila „pojavljivanje na dva mesta u isto vreme”. Zahvaljujući trodimenzionalnoj holografskoj projekciji, koja je trajala šest minuta i simulirala njegovo prisustvo, princ od Velsa se prisutnima obratio na otvaranju Samita o svetskoj budućnosti u energetici u Abu Dabiju, iako je uistinu u tom trenutku obilazio zatvoreni ugljenokop na jugozapadu Škotske.⁶ Dakle, više je nego očigledno da se razvojem ljudske civilizacije i kulture brzina i kvalitet prenošenja informacija značajno poboljšao, a vremenski razmak između događanja i primanja vesti o njima višestruko smanjio, da bi danas čak u potpunosti bio ukinut njihovim istovremenim medijskim praćenjem ili simuliranjem. To je učinilo da linija koja razdvaja stvarnost i virtuelni svet postane vrlo tanka, gotovo neprimetno provlačeći se kroz naše živote, nudeći nam nekakav koncept posredovanja, lažni smisao ili stvaran kontekst simulacije (Bodrijar, 1991).

U anticipaciji budućeg razvoja treba poći od sigurno utemeljene pretpostavke: budućnost tehnologija, medija i komuniciranja neće biti slučajnost,

⁶ Prilog se može pogledati na internet strani Multimedia Vision Online: http://www.musion.co.uk/Prince_Charles.html. Posećeno: 26.03.2012.

kao što to ni njihova sadašnjost nije. Ona će, po svemu sudeći, biti rezultat iskrenog napora za savlađivanjem (ne)mogućeg, naučno zasnovanog usmjerenja i veštog sprovođenja današnjih zamisli čovečanstva. Jasno je, dakle, da će opstanak masovnih medija zavisiti od njihove sposobnosti da se prilagode razvoju informacionih tehnologija. Kvalitet čovekovog života i kulture zavisice, u velikoj meri, od učenja novih navika, razvijanja praktičnih veština u savlađivanju tehnoloških medijskih inovacija, ali i od mudrog izbora između mnogobrojno ponuđenih razvojnih alternativa. Shvatajući neophodnost i značaj masovnog komuniciranja za budući razvoj društava, opravdano je verovanje da će mnoge zemlje sveta, poput Finske, pristup internetu proglasiti ustavnim pravom. Ovakav idejni koncept danas podržavaju Ujedinjene nacije zalaganjem da se internet uvrsti u osnovna ljudska prava. To ne znači da će tradicionalni mediji nestati, ali će sasvim sigurno oni morati da se prilagođavaju novim tehnologijama kako bi opstali. Internet će omogućavati potpunu integrisanost svih medija, pa će ljudi sve više postajati korisnici digitalne kulture na planetamom nivou. Publikacije i knjige će se i dalje digitalizovati i sve više čuvati, umesto na policama biblioteka, u memorijama računarskih sistema, dok će hologramima moći relativno lako i brzo da se obezbedi „prisustvo” ljudi iz različitih delova sveta. Razvoj tehnologija ima nesumnjivo veliki uticaj na proces modernizacije medija, te se budući razvoj društava i kultura bez njih ne može zamisliti. Nova, nastajuća društvena stvarnost, sasvim izvesno, obeležena je brojnim mogućnostima samoostvarivanja i rekonstrukcije identiteta pojedinaca i širih zajednica. S druge strane, praćena je imaginarnim distancama, alternativnim vrednostima, veštačkim potrebama i konfuzijom multiplikovanih identiteta u okviru planetame, medijski intonirane kulture.

Ma koliko pretendovale na sadržinsku potpunost promišljanja odnosa kulture i masovnog komuniciranja u kontekstu globalnih promena savremenog društva, rasprave na ovu temu ne mogu računati na svoju problemsku dovršenost. Otvarajući pojedina pitanja i „provocirajući” izvesna promišljanja naznačenog odnosa, ovaj rad nudi svojevrstan prilog postojećim analizama ove kompleksne problematike, uz apostrofiranje i aktuelizaciju značaja kulture i komuniciranja u medijski posredovanoj stvarnosti.

Literatura:

1. Bodrijar, Žan (1991): *Simulakrumi i simulacija*, Svetovi, Novi Sad
2. Božilović, Nikola (2008): *Umetnost, kreacija, komunikacija*, Filozofski fakultet u Nišu, Niš
3. Čomski, Naom (2002): *Mediji, propaganda i sistem, Što čitaš?*, Zagreb
4. Debre, Režis (2000): *Uvod u mediologiju*, Clio, Beograd
5. Jevtović, Zoran; Aracki, Zoran (2011): Identitet novih medija i njihov uticaj na društvene promene, u: *Tradicija, modernizacija, identiteti – Mesto tradicije i modernizacije u različitim koncepcijama i strategijama razvoja zemalja u tranziciji*, Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu, Centar za sociološka istraživanja, Niš
6. Kelner, Daglas (2004): *Medijska kultura*, Clio, Beograd
7. Klapper, Joseph (1960): *The Effects of Mass Communication*, The Free Press of Glencol, Illinois
8. Koković, Dragan (2005): *Pukotine kulture*, Prometej, Novi Sad
9. Križ života (hc) (2009): *Novi projekt iz Vatikana uz svjetski dan medija, Papa do mladih preko Facebooka*. Posećeno 16.02.2011. URL: http://www.krizzivota.com/zoom/4401/papa_do_mladih_preko_facebooka/
10. Kristović, Mirjana (2007): Izvođenje TV intervjua kao komunikativnog čina proizvodnja u izražavanja identiteta, u: *Identiteti i kultura mira u procesima globalizacije i regionalizacije Balkana*, Filozofski fakultet – Univerzitet u Nišu, Centar za sociološka istraživanja, Niš
11. Makluan, Maršal (1970): *Poznavanje opštila – čovekovih produžetaka*, Prosveta, Beograd
12. Pinker, Steven (1994): *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*, William Morrow and Company, New York City
13. Semati, Mehdi (2001): Reflections on the Politics of the Global 'Rolling News' Television Genre. *Transnational Broadcasting Studies*, No. 6, Spring/Summer 2001. Posećeno 01.03.2011. URL: <http://www.tbsjournal.com/Archives/Spring01/Semati.html>
14. Sokolov, E. V. (1976): *Kultura i ličnost*, Prosveta, Beograd
15. Stojković, Branimir (1995): *Kulturna politika evropske integracije – Evropska unija i Savet Evrope*, Institut za evropske studije, Beograd

CULTURE AND MASS COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHANGES IN THE MODERN SOCIETY

Summary: Modern development of existing and creation of new media technologies, and internationalization of cultural heritage in the era of global networking, especially impose on the interdisciplinary scientific research attention. This paper precisely aims at indicating the importance and role of mass communication in contemporary changes in global society and its culture, through analytic sociological and cultural approach, using carefully selected, relevant bibliographic sources. The author points out, in particular the, extent to which contemporary media omnipresence enables the processes of globalization, as well as in what manner is cultural identity formed within a media-mediated reality. Also, the topic discussed is the possibility of (mis) use of mass media in bringing about cultural cooperation and diffusion of cultural elements, or encouraging inter-ethnic conflict, and realization of cultural and political nationalism in the modern world.

The conclusion of this paper emphasizes the importance of cultural foundations of human communication, which has, without doubt, always allowed, strongly encouraged and functionally followed the development of human culture. This paper represents a sort of a contribution to the already existing debates on this complex issue, stressing the importance and actualization of culture in the context of social activity of contemporary media technologies.

Key words: mass communication / culture / global society / mass media / (ab) use of media / cultural diversity.

III

KULTURNA BAŠTINA

MILE IMERO VSKI

Teolog
Novi Sad

UDK 908 (497.11 Srem)

Originalan naučni rad

Primljen: 26.3.2012

Odobren: 10.4.2012

O SREMU – KAO VOJNOJ KRAJINI - NASTALOJ JOŠ U VREME FRANAKA

Sažetak: Rad sadrži, gledano sa stanovišta današnje istorijske nauke, mnogo toga još nije razjašnjeno iz prošlosti Srema. Teško je razabrati u spisima na koga se odnose nazivi kao na primer sloveni, šizmatici, jeretici i slični da bi se na kraju za Srbe iskristalisao naziv Raci. Isto se odnosi kada se izučavaju Srbi u Panoniji ili kasnije u Južnoj Ugarskoj. Ipak, posebno je teško shvatiti ko se od naroda iz pomenutih naziva krije kada je u pitanju stanovništvo Srema.

Da je odnos Srba i Mađara prolazio razne faze od onih odličnih i saradničkih do onih kada su se našli na suprotnim zaraćenim stranama, današnja istorijska nauka je mnogo toga razotkrila. Ipak, mnogo toga se dogodilo od vremena prvih podignutih pravoslavnih manastira na Fruškoj gori i u Sremu krajem IX ili početkom X veka ili podizanju ugarskog dvora u Sremu početkom XII veka pa do vremena srpskog dvora u Budimu (Országház utca 9) s početka XV veka. Mađarski „ur” (dominus) je postao Uroš, Varoš i ova reč je ušla u gradsku terminologiju Srba, a despot Stefan Lazarević je kao prvi nosilac časti ritera (viteza) Zmajevog reda u Beogradu dodeljivao to „viteštvo”, što svedoči tekst njegovog biografa.

Ko su ovi vitezovi i kakvih je sve vitezova bilo i odakle su oni dolazili i sa kojim ciljem, posebna je tema o čemu takođe treba u budućnosti raspraviti.

Ključne reči: Srem, poreklo, vojna krajina, granice, Fruška gora, monaška bratstva, manastiri

Mnogo je istoričara u poslednjih stotinak godina pisalo o Sremu.¹ Kada god su se prekrajale granice na Balkanu između susrednih naroda, a posebno

¹ Uglavnom istoričari koji su se bavili srednjim vekom bavili su se intenzivnije i prošlošću Srema. Među njima se ističu: F. Rački, K. Jiriček, V. Klaić, F. Šušnjić, Gy. Pauler, M. Dinić, S. Gavrilović, J. Kalić i mnogi drugi ovde ne navedeni.

posle povlačenja Turske sa ovih prostora² ili kasnije raspada Austrougarske carevine, tema o Sremu je isplivala kao nezaobilazna. Interes za Srem kao oblast je u kriznim situacijama počinjao u crkvenim krugovima, a odavde se isti prelivao u politiku zainteresovanih strana, a na žalost, često završavao vojskama ostrasćenih uključenih država koji su na sremsku oblast gledali sa svojih osvajačkih pozicija.

Što su pozicije bile jednostranije i više prožete pretenzijama, nacionalističkim težnjama, posledice po Srem i stanovništvo su bile teže. Ovo stanje trajalo je mnogo duže nego što su današnje generacije toga svesne. U poslednjih nekoliko decenija, manastiri i samostani su pretežno preuzeli tumačenja istorijskih događanja na ovim prostorima. Veoma često ta tumačenja su takođe bila jednostrana, isključiva za sva suprotna razmišljanja. Katolici su pisali svoju „istinu”, pravoslavci svoju, dok ovo područje istraživanja nije došlo u ruke proateističkim autorima koji su na manastire i samostane Fruške gore gledali kao na kulturno istorijske spomenike i usput se bavili, navodno, i nekom njihovom, pre svega, prosvetno pedagoškom, pa na kraju i duhovnom ulogom.

Ipak, nedostatak istorije monaških bratstava kao suštine manastirskog života i delovanje istih u celoj priči mnogih istoričara, jasno ukazuje o jednostranom bavljenju istorijom manastira i samostana bez one ključne vrednosti što ove institucije čini bitnim za narode kojima pripadaju, a to su, pre svega, monaško-redovničke zajednice i njihov doprinos molitvenom životu svojih naroda iz kojih je proisticao duhovni život u određenim vremenskim periodima.

Iz te duhovne prakse proisticao je *stil života* koji se prenosio na okolno stanovništvo kroz raznovrsne kulturne obrasce. Ipak i pored svega, istoričari su dali svoj stručni doprinos koji je od neprocenjive vrednosti za novo shvaćanje lepote, prošlosti, ali i perspektivne budućnosti oblasti Srema gde je sve veća spremnost da se oružja prekuju u poljoprivredne alatke i konačno živi svakodnevica bez iščekivanja novih ratnih bura na ovim prostorima.

² Luigi Ferdinando Marsigli, *Danubius Pannonico-mysicus: observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis, perlustratus et in sex tomos digestus*. T. 1-2 / ab Aloysio Ferd. com. Marsilli... – Haga Comitum: Apud P. Gosse, R. Chr. Alberts, P. de Hondt; Amstelodami. – Apud Harm. Uytwerf @ Franc. Changuion, 1726. T. 1-[8], 96. str., [60] listova sa tabelama i geografskim kartama (od toga 2 presavijena): ilustr.; T. 2-[6], 149, [7] str. 66 listova sa tabelama, [1] dvojni list sa geografskom kartom: ilustr.; Marko Jačov, *Srem na prelomu dva veka: (XVII-XVIII)*, Sremski Karlovci, Eparhija Sremska, 1990.

Period mira koji je nastupio posle Drugog svetskog rata

Drugi svetski rat je bio period kada se po poslednji put ostrvilo na fruškogorske manastire i to nemilice. Pored burnih ratova krajem HH veka koji se odigrao na prostoru bivše SFRJ, po prvi put, iako je to bio konflikt Srba i Hrvata, zaobišao je fruškogorske manastire.

Gledano u kontekstu opisanih razvoja država Balkana, Srem je područje gde su se prelamali interesi mnogih učesnika kako crkvi, tako i država Istoka i Zapada, u svim krupnim istorijskim događajima od ranog srednjeg veka, pa kroz ceo novi vek, a naravno, ništa manje iza kulisa nisu izostali slični uticaji moćnika u poslednjim događajima koji su se odvijali kao nezaobilazni u procesu raspada zajedničke države Južnih Slovena - SFRJ.

U Sremu su se na regionalnom nivou ogledala sva ona krupna pitanja srednjevekovnog društva koja su pažljivim izučavanjem jasno prepoznatljivi na područjima ne samo srpske, već i drugim dominantnim narodima Balkana koji su nestali sa istorijske scene ili ovih koji su kao narodi opstali do danas i svako na svoj način utiče na razvoj i budućnost Srema.³

Poreklo i značaj naziva Srem

Naziv Srem⁴ u srednjem veku, u izvorima za istoriju ove oblasti, nalazimo više vrsta naziva za oblast koja se nalazi između reka Dunava i Save.

Pored uobičajenog naziva *Srem* od IX veka, dakle od perioda franačke dominacije nad ovim prostorom, naziv je bio: *Marchia*, *Marcia* i to pretežno u latinskim tekstovima XII, XIII i XIV veka. Taj naziv nalazio se u tekstovima – izvorima nastalih ne samo u Ugarskoj, već i u drugim zemljama zapadnog sveta poput Nemačke, Austrije, Italije, Francuske, Rimske kurije itd.

Odakle potiče koren reči *marka* iz koje je izveden srednjovekovni pojam *Marchia*?

³ Od vremena doseljavanja Slovena na Balkan, naravno i u Srem, istoričari su se bavili temama poput: prethodno naseljenih naroda u Srem, odnos antičkih gradova i agrarnog društva Slovena u ranom srednjem veku, zatečena i novonastala naselja – toponimije, demografske promene: depopulacije i naseljavanje, sukobi starijeh i došljaka ali i međusobni kontakti i uticaji, jezik, vera, kultura, običaji, doprinosi opštem razvoju itd.

⁴ Od antičkog grada Sirmium – lat. Sermium – srpski Srem. Ustaljena podela sremske oblasti je ovostrani i onostrani Srem.

Starogermanska reč *marca* u srednjovekovnom latinskom susreće se kao *marcha*, *marca*, *marchia* u značenju *limes*, granica, *pogranična oblast*.⁵ Kada su Franci, kao jedno germansko pleme, osvajajući rimsku provinciju Galiju uspostavljali svoju vlast, oni su tokom V i VI veka stvorili svoju državu Franačku. Zatečene stare institucije sa njihovim osvajanjem, dobile su nova administrativna obeležja i značenja.⁶ U vreme Karla Velikog (768-814) - njegova imperija, Franačko carstvo, doseglo je najveće teritorijalno rasprostiranje. Ova se imperija protezala od Španije do reke Labe i Odre obuhvatajući i zemlje Podunavlja, uključujući i teritorije severne i srednje Italije. Tokom 791-797. godine, Karlo Veliki uništava Avarsku državu (Drugi avarski kaganat) i ova panonska prostranstva potčinjava pod svoju vlast. Na svojim graničnim delovima Franačkog carstva, uspostavljene su bile *vojno-upravne markgrofovije* ili *marke*.⁷ Ovom vrstom vojne uprave Karlo Veliki je obezbedivao granice svog carstva posebno u nemirnim područjima i kriznim vremenima. Zato su marke bile različitog obima u pograničnim delovima Franačke i imale svoje trajanje. Ovaj sistem odbrane biće preuzet kasnije od Nemačkog carstva tokom saksonske dinastije („epoha Otona”) uz znatne izmene franačkog sistema iz IX veka, ali je bio u sklopu potreba novog vremena prilagođen implementiran.

Tako *Marchia*, područje koje se nalazi između Dunava i Save podsećalo je na administrativno vojno uređenje iz doba Franačke, a istorija Podunavlja će ovaj karakter zadržati od IX veka kao „*Sremska marka*” krajina ili pogranično područje Franačkog carstva sve do dolaska Mađara na ove prostore.⁸

Oblast Sremske marke će biti po osvajanju istih od Mađara, uklopljena u Kraljevinu Ugarsku, odnosno u upravni sistem ugarske države i crkvenu organizaciju zemlje koja nije bila brzo iskristalizovana.⁹ Iako je teritorija me-

⁵ Jovanka Kalić, „Temelji kulture istorije Srema – Srednji vek”, u: *Srem kroz vekove*, Zbornik radova, ur. Miodrag Matićki, Beograd – Beočin, 2007, str. 33.

⁶ Vidi: Anonymi descriptio Europae Orientalis, Imperium Constantionopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia anno MCCC VIII exarata, ed. O. Górka, 1916, str. 31, citirano po Jovanka Kalić, nav. delo, str. 33.

⁷ Iz tog perioda poznate su: Španska marka, Istočna marka, Furlanska marka, itd.

⁸ Vidi: „Bugarska i franačka država”, u: Radmilo Petrović, navedeno delo, str. 59-60; *Annales Regnum Francorum*, odeljak: *Annales Einhardi*.

⁹ Bekstvo Slovena u dolinu Timoka ka Abodritima severno od Dunava, i od Franaka tražili zaštitu i pomoć, sa franačke strane je pružena za područje Dalmacije i panonsku Hrvatsku posle poraza Ljudevita. Ovaj događaj je naveo bugarskog Omortaga da pregovornim pokušajima dogovor sa Francima oko postavljanja granica njihove intervencionističke akcije zaštite Slovena. Franci izbegavajući da ponude određen odgovor po pitanju sporne teritorije, kojeg je stizao od Luja Pobožnog preko izaslanstva 824, 825 i 826. godine, razbesneo je Omortaga pa je 827. godine uzurpirao panonsku Hrvatsku, koja je do tog događaja bila pod franačkom vlašću. Bu-170

njala pripadnost određenim državama posle ratnih operacija koje su pustošile Srem, ipak se konstantno preplitao vizantijsko-pravoslavno-grčki uticaj na koji je neumorno i uvek isponova Rimski kurija pokušavala da prostor Srema i Podunavlja pokatoliči. Fruška gora kao jedinstvena planina sremske oblasti postala je izabrana teritorija za stvaranje hrišćanskih centara iz kojih se širio kako pravoslavni, tako i rimokatolički uticaj na šire područje Panonije vekovima. Aktivnost Carigrada da prostor zadrži i Rima da ga preveri – pounijati i spasi, kako su misionari raznih katoličkih redova smatrali, od jeretičkih pokreta, posledično će imati mnoštvo podignutih manastira, samostana, biskupskih centara i crkvi koji će potvrđivati prevlasti opoziciono postavljenih hrišćanskih moćnika Carigrada i Rima.

Veći deo ondašnje pokrajine *Markije*,¹⁰ kojoj je nejasno gde su joj bile granice, pripao je Vukovskoj, dok je manji deo – Sremskoj županiji. Ipak, iako je franački period u Sremu – posebno u području Fruške gore u potpunosti obrisan, toponimi koji su se očuvali svedoče, pored pisanih izvora o istorijskoj istini i događajima koje u spisima nalazimo. Naravno, deo istorijske istine su i svi spisi kasnijih pokušaja naseljavanja u ove krajeve od različitih monaških redova iz Francuske, vojnih redova tipa templara, cistercita, nakon ukidanja templara red Sv. Jovana malteških vitezova, red pavlina iz Mađarske (eremita) itd.

Iz svega rečenog, može se zaključiti da ime *Marchia* ne pripada leksičkom fondu mađarskog jezika i upućuje da pripada slabo istraženom, ali ipak poznatom i bitnom za ovo područje „*franačkom sloju*” sremske istorije kao što je i sam naziv planinskog masiva Fruška gora.¹¹

gari su, potom, prisilili Slovence da prihvate njihov autotitet. Luj Nemački, vojnim pohodom poduzetim 828. godine, uzalud pokušava da preokrene situaciju u svoju korist. Rat se protegao pod Malamirom (831-836) do svog zaključenja pod Persjamom (836-852) u kojem prednost stiču Bugari. Mirom u Paderbornu (845) oblast Sirmijuma i deo panonske Hrvatske dopali su pod vlast Bugarske. Vidi: Annales Bertiniani, MGH Ss 1, str. 423-515; Ss in us schol, 11, izdanje: G. Waitz, Hanover, 1883. O nastavku ratovanja na prostoru nekadašnjeg franačkog carstva panonske Hrvatske, vidi drugi deo Annales Bertiniani kojeg je napisao Prudentius.

¹⁰ Neki istoričari su tumačili da je oblast *Marchia* oblast u kojoj je doseljeno stanovništvo sa Zapada, posebno su insistirali na doseljavanje iz Italije posle razaranja grada Milano nakon sukoba sa nemačkim carem Fridrihom I Barbarosom (1162. godine). Izvori ne potvrđuju ove pokušaje istoričara. Po franačkim izvorima doseljavanja iz Franačke pominju se još u XI veku. Ovi doseljenici su najverovatnije samo pokušaj obnavljanja starog naselja Frankovila (*Francavilla*) danas Mandelov u Sremu koje je osnovao Albert Ahenski, pisac s kraja XI veka. Vidi: Albericus Aquensis, *Historia Hieroslymitana*, ed. Migne PL 166, col. 395; Jovanka Kalić, „Podaci Alberta Ahenskog o ugarsko-vizantijskim odnosima krajem XI veka”, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, 10, Beograd, 1968, str. 183-190.

¹¹ O nazivu Fruška gora, vidi: Đ. Daničić, *Rječnik iz književnih starina srpskih*, III, Beograd, 1864, str. 406; C. Jiriček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die*

Iako postoje shvatanja suprotna istoričarima, da navedeni toponimi vuku svoje poreklo iz franačkog sloja istorije ovog kraja, zato nije na odmet da se kao argument više u korist srpske filologije kaže, da su Vizantinci takođe oblast plodnog zemljišta koje se prostiralo između Dunava i Save, takođe nazivali „*franačkom oblašću*”. O ovoj oblasti izričito postoji zapis kod Nikite Homijata u njegovoj poznatoj knjizi vizantijske istorije iz XII veka. Po njegovim rečima... je oblast koja se pruža između Dunava i Save i u njoj se naziva tvrđava Zemun.¹²

Dakle, pogranični položaj današnjeg Srema, imenovan svojevremeno rečju Marka, bez obzira na njen prvobitan obim i prvobitno imenovanje, trajna je karakteristika sremske oblasti u srednjem veku. Uklještena kao granična oblast između velikih država Franačke, Ugarske i Vizantije, ta je oblast kao svojevrsni azil prostor, ekspanziona oblast koja posreduje između velikih carevina razvijajući unutar sebe poseban duhovni, kultumi, državno-pravni u krajnjem smislu i svojevrsan mentalitet. Vekovima se ne samo izgrađuje Srem kao posebnost, nego se nadograđuje, preplitanjem pravoslavnog, katoličkog, paganskog i misionarskog uticaja. Period vizantijskog projekta preko solunske braće, ćirilo-metodijskog pristupa narodima ovog podneblja, nastaje novo doba za prostor Srema preko misije opismenjavanja i hristijanizacije, ali ujedno konfrontira razvojni civilizacijski proces sa drugim misionarsko vojnim i miroljubivim opcijama koji pristizu iz Rima. Tako sudar misija usložnjava proces hristijanizacije naroda ovog podneblja preko Saleburške biskupije, Alkuinovog shvatanja misije, irskog misionarstva, kao i kasnijeg misioniranja dominikanaca, franjevac, pavlina - ali i cistercita, templara, malteških vitezova, uticaj pristiglih krstaša itd. Preovlađuje ipak konfrontacija centra iz Carigrada i Rima, a prostor ne oskudeva jeretičnim pokretima lolarda, bogumila, kasnije zabranjenih templara, kao i predreformacijskih pokreta husita koji prerastaju u reformacijske pokrete luteranskog, cvinglijanskog i kal-

Balkanpässe, Prag 1877 (=prevod: Zbornik K. Jiričeka I, Beograd, 1959, str. 126); od istog pisca, *Das christliche Element in der topographischen Nomenclature der Balkanländer*, Sitzungsberichte der Kaiser. Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil. Hist. Classe, Bd. 136, Wien 1897 (=prevod: Zbornik K. Jiričeka I, str. 524-525); od istog pisca, *Istorija Srba I*, Beograd, 1952, str. 110; F. Rački, *Hrvatska prije XII veka glede na zemljišni obseg i narod*, Rad JAZU 56, 1881, str. 107; J. Niederle, *Původ a počátky Slovanu, Jižních, Slovanske starožitnosti*, II, Prag, 1906, str. 375-376; F. Šišić, *Povijest Hrvata i vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925 (reprint: 1990), str. 304. Što se tiče mađarske stručne literature, u njoj je zastupljen stav da Francavilla i Fruška gora ne pripadaju vremenu cara Karla Velikog (768-814): J. Melich, *Etimologien. Über den serbischen und kroatischen Namen „Fruška Gora“*, Zeitschrift für slavische Philologie 2, 1925, str. 39-51; P. Skok, *Toponomastika Vojvodine*, Vojvodina I, Novi Sad, 1939, str. 118.

¹² J. A. van Dietan, *Nicetae Choniatae Historia*, Berolini, 1975, str. 17-18; *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, IV, Beograd, 1971, str. 118-119.

vinističkog usmerenja i njihovih opozicionara u anabaptističkim pokretima huterita, češke braće itd.

Srem i Vizantija

Sa ruskim istoričarem D. Obolenskim¹³ prispeo je u istraživačkom opusu vizantijskog perioda koncept „Vizantijski komonvelt” što u suštini predstavlja shvatanje o zbiru kultura balkanskih i drugih naroda južne, istočne i centralne Evrope koji su svoj razvoj doživeli pod uticajem vizantijske - grčke kulture.

Vizantijski komonvelt je zahvatio takođe slovenska plemena koja su naselila Balkan krajem V, ali posebno seobe plemena u VI i VII veku. Među njima, naravno da su bila i srpska plemena. Po zapisu vizantijskog cara Konstantina Porfirogeneta, Srbi se po prvi put pominju 630. godine u Podunavlju i to u oblasti Beograda.¹⁴

Po dosadašnjim rezultatima istraživanja, doseljavanja Slovena u Srem su bila postepena. Arheolozi su poprilično uspeli da istraže istočni Srem i oblast oko Beograda. Zemun je, na primer, nastao prvobitno kao slovensko naselje na ruševinama starog Taurunuma i etimološko značenje imenice Zemun je zemljani grad.

Slično je i sa Singidunumom gde su se u prvoj polovini IX veka naselili Sloveni znatno ranije nego se dogodilo doseljavanje Mađara u Panonsku niziju koje se dogodilo krajem IX veka.¹⁵ Slavenska osnova stanovništva Srema, kao i ono kasnije koje se doseljavalo, vekovima je onaj osnovni sloj sremskog stanovništva.

¹³ D. Obolenski, *Vizantijski komonvelt*, Beograd, 1996.

¹⁴ Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, R. J. Jenkins, Washington, 1967, str. 152; vidi takođe u starijoj vizantijskoj literaturi: Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, II, Beograd, 1959, str. 49 (B. Ferjančić). Uporedi: B. Grafenauer, „Prilog kritici izvještaja Konst. Porfirogeneta”, *Historijski zbornik*, 5, 1952.

¹⁵ J. Kalić, Zemun u XII veku, *Zbornik radova vizantološkog instituta* 13, 1971, str. 27-55, sa pregledom izvora i literature; J. Kalić-Mijušković, Beograd u srednjem veku, Beograd, 1967, str. 24-34. Ostatke ranih slovenskih naselja arheolozi su otkrili i istražili u Boljevcima nedaleko od Zemuna; vidi: D. Mrkobrad, „Selo Boljevci, slovensko naselje”, *Arheološki pregled* 25, 1986, str. 62-66; takođe u Beogradu: G. Marjanović-Vujović, „Slavic Belgrade”, *Balcanoslavica* 2, 1973, str. 9-15; od istog pisca, „Najstarije slovensko naselje u Beogradu”, *Godišnjak grada Beograda* 25, 1978, str. 7-16; od istog pisca, „Slovenski Beograd”, u: *Istonja Beograda*, 1, Beograd, 1974, str. 292-295. Rezultati istraživanja u beogradskoj oblasti su uglavnom objavljeni u stručnim časopisima za ovu oblast nauke.

Treba imati u vidu da je Srem kao pogranična oblast oduvek bila karakteristična po izuzetnoj fluktuaciji stanovništva i ostaće kroz vekove takva do današnjih dana. Demografske promene su stalne. Raseljavanje i doseljavanje traju bez prestanka tokom srednjeg veka i to ga izdvaja kao veoma drugačijeg regiona u sklopu šireg prostora koji ga je okruživao. Kako je Srem povremeno zahvatao Mačvu, celo beogradsko područje, Braničevo (antički *Viminacium*), to se ista karakteristika odnosi i na navedena područja. Upravo o ovim područjima u svom spisu govori Konstantin Porfirogenet u H veku. U nastavku svoje knjige on govori o doseljavanju Turaka ili doseljavanju Mađara, za koje Vizantinci koriste naziv *Turci*.

Dakle, *De administrando imperio*, Turke – zapravo Mađare – smešta kao narod naseljen severno od Dunava, odnosno na prostoru od Trajanovog mosta, zatim pominje Beograd na tri dana hoda od tog mesta, a uzvodno rekom, Porfirogenet navodi, leži grad Sirmijum.¹⁶ Srem kao pogranična oblast u političkom duhovnom i kulturnom pogledu bio je deo dinamične vizantijsko-ugarske granice, koja je često menjala gospodara, ali uvek u nekom obliku bila prisutna kao posebnost.

Ono što bi trebalo da se istakne jeste činjenica da je Vizantija sa Ugarskom imala vrlo razučene političke, duhovne a i kulturne veze. O ovim vezama ozbiljnije doprinose nalazimo u evropskoj i mađarskoj literaturi, nego u našoj vizantologiji.¹⁷

Pre da su se desila osvajanja Srema od Mađara, Vizantija je neposredno bila gospodar Srema u XI i XII veku. Ali kada je Srem bio izgubljen pre-

¹⁶ Constantine Porphyrogenitus, navedeno delo, c. 40, str. 24-33; B. Hóman, *Geschichte des ungarischen Magyars in the Period of their Migration*?, *The American Slavic and East European Review*, V, str. 14-15; 1946, str. 29-45. C. A. Macartney, *The Magyars in the Ninth Century*, Cambridge, 1968; I. Boba, *Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europa in the Ninth Century*, Haug, 1967.

¹⁷ O ovim vezama posebno se ističu naučnici poput Gy. Györfy, M. Gyóni, P. Lamma kao i F. Makk, F. Dvornik. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, Berlin, 1958; od istog pisca, *Bizánc és Magyarság*, Budapest, 1953, kao i ovo dopunjeno izdanje u prevodu na engleski jezik: *Byzantium and the Magyars*, Budapest 1970; od istog pisca, „Pour une alliance byzantino-hongroise”, *Byzantion*, 8, 1933, str. 555-568; od istog pisca, *Hungary and Byzantium in the Middle Ages*, *Cambridge Medieval History IV*, Cambridge 1966, str. 566-592; Gy. Györfy, *Az Arpád-Kori Magyarország történeti földrajza*, Budapest, 1963; M. Gyóni, *Magyarország és a Magyarság a bizánci források tükrében*, *Magyar-görög tanulmányok* 7, Budapest 1938; od istog pisca, *A magyar nyelvű görög foljegyzéses szörványemlékei*, *Magyar-görög tanulmányok* 24, Budapest, 1943; F. Makk, *The Arpads and the Comneni*, Budapest, 1989; P. Lamma, *Comneni e Staufër. Ricerche sui rapporti fra Bizancio e l'Occidente nel secolo XII*, I, II, Roma, 1955. Komentari na Porfirogeneta u navedenom njegovom delu od F. Dvornika.

šavši u ugarske ruke, vizantijski uticaj nije nestao.¹⁸ Kada su branioci Samuilovog carstva pobeđeni (1018. godine), Srem je bio uklopljen u upravni i crkveni poredak Vizantije.¹⁹ Srem je pripao Ohridskoj arhiepiskopiji. Ne treba izgubiti iz vida da je Sremska arhiepiskopija, svojevremeno, u H veku, bila osnovana pod okriljem Carigradske patrijaršije, u doba kada je ovim područjem vladala Bugarska i ušla u Ohridsku arhiepiskopiju koju je reformisao car Vasilije II poveljama iz 1019. i 1020. godine.²⁰

Tokom druge polovine XI veka, Ugarska koja je znatno ojačala, kreće u osvajačke pohode. Najkasnije 1071. godine kralj Salomon je osvojio Srem da bi nešto kasnije sa hercogom Gezom sproveo višemesečnu opsadu Beograda i sa vojskom se uputio do Niša. Osvajači iz Niša sa sobom su poneli ruku Sv. Prokopija i preneli je u Sirmijum položivši je u crkvi Sv. Dimitrija.²¹

O navedenim događajima svedoči iskopan od arheologa pečat kralja Salomona, na Kalemegdanu, u sklopu današnjeg Gornjeg grada Beograda.²² Iako je Srem pod vojnim pritiskom Mađara pao u njihove ruke, njihova vlast u Sremu nije potrajala dugo. Po jednom pečatu koji je takođe pronađen u

¹⁸ E. von Ivánka, „Griechische Kirche und griechisches Mönchtum im mittelalterlichen Ungarn“, *Orientalia Christiana Periodica*, VIII, 1942, str. 183-194; Gy. Moravcsik, „The Role of the Byzantine Church in Medieval Hungary“, *The American Slavic and East European Review*, VI, str. 18-19; 1974, str. 134-151.

I. Kniezsa, „Zur Frage der auf Cyrillus und Methodius bezüglichen Traditionen auf dem Gebiete des alten Ungarn“, *Cyrillo-Methodiana*, ed. M. Hellmayer i drugi, Keln-Gratz, 1964, str. 199-209; Gy. Moravcsik, „Hungary and Byzantium in the Middle Ages“, *The Cambridge Medieval History*, IV, I, 1966, str. 566-592; od istog pisca, *Byzantium and the Maggars*, Amsterdam, 1970; F. Dölger, „Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik“, u delu ..., *Etal*, 1961, str. 153-177; R. Browning, „A New Source on Byzantine-Hungarian Relations in the Twelfth Century“, *Balkan Studies*, II, 1961, str. 173-214.

¹⁹ Ioannis Scylitzae *Synopsis historiarum*, ed. I. Bekker II, Bonnae 1839, str. 476 (ed. Thurn, 366), prevod: *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije III*, Beograd, 1966, str. 140 (J. Ferluga).

²⁰ Vidi: *Istorija srpskog naroda*, I, Beograd, 1981, str. 171-179 (Lj. Maksimović). H. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida*, Leipzig, 1902; I. Snegarov, *История на Охридската архиепископия*, I, Sofija, 1924. „...gotovo je sasvim sigurno da je od 1018. do 1185. godine, u mnogim zemljama između donjeg toka Dunava, Jadranskog i Crnog mora, koje je Vasilije II prisajedinio Carstvu, važno istočno rimsko zakonodavstvo; u Vizantiji je na snazi tada bio kodeks Vasilika, prerađena verzija Justinijanovog Kodeksa, koji je izdao Lav VI (886-912). D. Obolenski, navedeno delo, str. 383. F. Granić, *Crkvenopravne glose na privilegije cara Vasilija II Ohridskoj arhiepiskopiji*, *Glasnik SND*, knj. VIII, 1934.

²¹ *Adnotationes chronologicae*, ed. M. Florianus, *Fontes domestici*, III, str. 209; *Annales Posonienses*, *MGH SS XX*, str. 572; *Chronicon pictum Vindobonense* i drugi narativni izvori: pristupačno izdanje M. Dinić, *Građa za istoriju Beograda*, I, Beograd 1951, str. 10, 12-13, 18, 40; *Pregled literature*: J. Kalić-Miušković, *Beograd u srednjem veku*, str. 348-349.

²² D. Gaj-Popović, „Olovna bula mađarskog kralja Salomona“, *Godišnjak grada Beograda*, 25, 1978, str. 163-167.

Mačvanskoj Mitrovici, na aversu pečata je stojeća figura Sv. Dimitrija sa ko-pljem u desnoj i štitom u levoj ruci i natpisom, na reversu sevasta i velikog domestika Alekseja Komnina. Aleksej je u ovom periodu vojskovođa i potonji Aleksej I Komnin (1081-1118) car Vizantije, koji se sudeći po navedenim titulama pre izbora za cara, između 1079. godine i marta 1081. godine nalazio na položaju vojnog zapovednika Sirmijuma.²³ Ono što je pouzdano jeste da je krajem XI veka (1096), u vreme Prvog krstaškog rata, Sirmijum pripadao Ugarskoj, a na vizantijsko tle se stupalo prelaskom iz Zemuna u Beograd.²⁴ Borba za Srem poslednjom epizodom krstaša nije završena. Iako su se razne vojske razlile po Sremu i Frušskogorju, među njima ništa manje vitezovi templari, kao i drugi crkveni vojni redovi, veliki planovi Vizantije a ništa manji Ugarske, Srem se sredinom XII veka ponovo našao u centru razmirica i novih ratova. Tako već 1151. godine započinje rat Manojlo I Komnin u Srem sa vojskom koju sam predvodi. Tada je od Vizantinaca osvojen Zemun, a čitava oblast između Save i Dunava bila je opustošena. Sve što je od stanovništva zatečeno i pohvatano, Vizantinci su odveli u zarobljeništvo. Savremenik ovih događaja Jovan Kinam pominje da je broj zarobljenih bio čak deset hiljada ljudi svih uzrasta. Zemlja je nakon što se vojska povukla ostala pusta, kako to izvori saopštavaju. Zbog zarobljenih i odvedenih iz Srema, dugo će se voditi pregovori između Ugarske i Vizantije 1152. godine koji su imali velike probleme da pogranične oblasti kolonizuju i učvrste odbrambeni bedem svojih država.²⁵

Događaji koji su usledili, usko su bili povezani sa Srbinom Belošem (bratom ugarske kraljice Jelene iz dinastije raških velikih župana i vaspitačem mladog ugarskog kralja Geze II). U konfliktnoj situaciji Ugarske sa Vizantijom punoj napetosti, pretnji i neizvesnosti, započeti rat je okončan pregovorima 1155. godine.²⁶

Primirje je trajalo svega jednu deceniju. Novi rat i razaranje Srema, počelo je sa dinastičkim sukobima koji su zahvatili Ugarsku. Posle smrti Geze II 1162. godine jednog pretendenta za vlast podržavala je Vizantija. Ciljevi

²³ B. Ferjančić, „Vizantijski pečat iz Sirmijuma”, Zbornik radova Vizantološkog instituta 21, 1982, str. 47-52.

²⁴ Albericus Aquensis, *Historia Hierosolymitana*, Migne PL 166, col. 392-393; po ovom pitanju postoji obimna literatura. Pouzdan prikaz vidi: S. Runciman, *Kreuzzüge*, München, 1983, str. 120-124. Ipak treba proučiti celu knjigu jer u njoj je obimna građa o krstašima ali i templarskim vitezovima među njima.

²⁵ Uz druge ratne ciljeve velike imperije tokom celog srenjeg veka imale su problem kolonizacije Posavine, Mačve i Podunavlja. Vidi: G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Beograd, 1959, str. 368.

²⁶ Vidi pojedinosti ovih događaja u: Cinn. str. 116-117; Pregled izvora i literature: Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, Beograd, 1971, str. 39-44 (Jovanka Kalić).

Mihaila I Komnena (1143-1180) su bili dalekosežni koji je ratom odlučio da potčini Ugarsku. Vizantijska vojska je prodrla u Srem i naišla na prijateljski prijem. Stanovništvo koje ih je dočekalo, dakle „običan narod” i sveštenstvo dočekali su vizantijskog cara svečano i to pojanjem grčkih crkvenih pesama.²⁷ U ovo vreme većinu stanovnika Srema činilo je pravoslavno stanovništvo.²⁸ Organizacija crkvi i manastira pravoslavne provincijencije je bila na zavidnom nivou. Pored Mitrovice koja je uvek u okviru svog hrišćanskog življenja imala manastir, nije isključeno da se u Fruškogorju ustalio manastirski život ispovedanja pravoslavlja. Dva moguća uticaja su na stvaranje manastira u Fruškogorju bila moguća.

Prvi koji je paralelno išao sa hristijanizacijom i misijom solunske braće Ćirila i Metodija, dok drugi je uticaj dolazio direktno iz Carigrada, iz Studitskog manastira. Ovaj tip manastira sa kinovijskim monaštvom, koji je uspostavio još u IV veku sveti Pahomije u Egiptu, organizovao je početkom IX veka sveti Teodor Vasilije iz Kesareje, da bi ovu vrstu manastira u reorganizovanom obliku i strožijim pravilima uspostavio (početkom IX veka) sv. Teodor Studit²⁹ zaokruživši njegov konačan oblik.³⁰ Studitski manastir u Carigradu, nakon uticaja svetog Teodora Studita,³¹ čiji je on ujedno i bio iguman, u istočnom delu Evrope će odigrati onu ključnu ulogu širenja manastirske kulture slično samostanu Kliniju koji je to prvenstveno učinio na zapadu Evrope. Strogost propisa studitskih manastira o zajedničkoj molitvi, radu, učenju, bila je ublažena umerenošću u upražnjavanju isposništva, koji je ipak za razliku od nekih redova nastalih na zapadu Evrope, bilo odlika vizantijskog kinovijskog monaštva. Konkretno carigradski manastir, koji je bio uzor bratiji po istočnoj Evropi, bavio se dobročinstvima, vodio školu, raspolagao čuvenim skriptorijama i na osnovu svojih resursa u oblasti liturgike razvio obrasce za celokupno istočno pravoslavno hrišćanstvo.

Iz ovog izvora na naše prostore su pristigle mnoge crkvene pesme, koje se još uvek koriste u pravoslavnoj crkvi, a bile su komponovane unutar njegovih zidina tokom IX veka. Tvrdilo se takođe da je tipik ovog manastira,

²⁷ Cinn. str. 221; komentar Vizantijski izvori IV, str. 69-70.

²⁸ Ozbiljan mađarski vizantolog Gy Moravcsik, *Bizantium and the Magyars*, Budapest, 1970, na strani 116 izričito iznosi ovu tvrdnju.

²⁹ Ninoslava Radošević-Maksimović, „Književna vrednost epigrama Teodora Studita”, u: *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 14-15, Beograd, 1973, str. 197-245. А. Доброклонский, Преподобный Феодор, исповедник и игумен Студийский, I и II, Одесса, 1913. и 1914.

³⁰ J. Leroy, *Studitisches Mönchtum, Spiritualität und Lebensform – Theodoros Studites Monastische Epigramme, Erstmalig metrisch übersetzt aus den „Jamben auf verchiedene Gegenstände”* v. dr. Franz Schwarz, Graz-Wien-Köln, 1969.

³¹ P. Speak, ed., *Theodoros Studites Jamben auf verschiedene Gegenstände*, Berlin, 1968.

kako se u samom uvodu tipika kaže, „najbolji i najuzvišeniji propis, koji isto- vremeno izbegava preterivanja i manjkavosti”.³²

Po istraživanju vizantologa jasno je da je pre uspostavljanja ovog vida manastirske kulture među Slovenima bilo prevoda dela koja su podsticala po- jadince na odricanje od svetovnog života. Poseban uticaj na razvoj monastici- zma dolazi iz Svete Gore posebno nakon poraza ikonoborstva 843. godine. Narodi ovih naših prostora preko svetogorskih veza nasleđuju prevedena dela koja podstiču na isposnički život. Ona su se izražavala pre svega u pustinjač- kom životu, koji je, mada više nije imao ključni značaj u istočnom hrišćans- tvu, i dalje bio upražnjavan na Atosu i u drugim mestima i podržavan popu- larnim prikazima raznih anahoreta Egipta i Palestine. Primer takvih dela su prevodi *Historia Monachorum*, Paladijeva *Histora Lausiaca* kao i *Patium Spi- rituale* Jovana Mosha. Sva ova dela bila su prevedena još u ranom srednjem veku na slovenski jezik koji je išao paralelno sa misijom i pismenošću solun- ske braće. Iz ovih struktura nije trebalo mnogo vremena da na prostoru Srema bude organizovan manastirski život kinovijskog oblika.³³ Naravno, iz Vizan- tije, pored pustinjaštva ili kinovije, mogao je kao uticaj stići i oblik manastir- skog života tipa lavre.³⁴ *Lavra* je bratstvo koje sačinjava grupa pustinjaka koji žive svaki za sebe, ali pod upravom jednog igumana i koji se sastaju nede- ljom radi zajedničkog učešća u liturgiji i pričesti. Ovaj oblik je definitivno

³² Vidi: *Descriptio Constitutionis Monasterii Studii*, PG 99, 1704. Uporedi: Dimitrije Obolen- ski, *Vizantijski komonvelt*, Beograd, 1991, str. 352. H. G. Beck, *Kirche und theologische Lite- ratur im byzantinischen Reich*, München, 1959, str. 120-140; J. M. Hussey, „Byzantine Mona- sticism”, *Cambridge Medieval History*, IV, 2, 1967, str. 161-184.

³³ „Prema svomnačinu života, otšelnici se mogu podeliti u više kategorija:

a) Pustinjaci (=eremiti): podvižnici koji u nekom razdoblju (no retko kada čitavog života) žive u potpunoj usamljenosti. Svi veliki podvižnici prošli su kroz ovu fazu.

b) Otšelnici (=anahoreti): nastanjuju kolibe ili pećine daleko od puteva ili manastira, ali bez teškoća dolaze u dodira drugim podvižnicima ili opštežiteljima.

v) Otšelnici sa učenicima: podvižnici kategorije b) po pravilu ne ostaju dugo sami: samo u onom razdoblju koje je potrebno da se njihovo ime pročuje. Tada se pojavljuje neki učenik koji preklinje starca da ga ovaj primi kod sebe kao duhovnog sina”. Dionisija Papahrisantu, *Atonsko monaštvo, počeci i organizacija*, Beograd, 2003, str. 31-32. Vidi: A.-J. Festugière, *Les moines d’Orient, I, Culture et Sainteté*, Paris, 1961, str. 50.

³⁴ „Ovaj međusobni uticaj između otšelnštva i opštežiteljstva, to jest mogućnost vizantijskog monaha da prelazi iz jednog vida monaštva u drugi, i da se tako ne razdvaja od svoje sabraće, osim po stupnju savršenstva svog podviga, predstavlja najznačajniju karakteristiku vizantijskog monaštva, karakteristiku koja je do sada malo naglašavana i koja ne uzima dovoljno u obzir kada je reč o vidovima vizantijskog monaštva. Obrazac opštežitelj-otšelnik-osnivač opš- težića toliko se često ponavlja da se ne može smatrati slučajnim; ovaj obrazac je imao značaj- nu ulogu u obrazovanju manastirskog života, isključujući svako svojevorno povremeno izdva- janje unutar različitih vidova monaškog života i ostavljajući veoma malo prostora za neometan razvoj jednog prelaznog oblika, a to je takozvane lavre”. Dionisija Papahrisantu, navedeno de- lo, str. 34-35.

postojao na Atosu i odatle je prešao u istočnu Evropu. Otuda neophodno je izučiti ranosrednjovekovne odnose pravoslavlja Atosa i fruškogoskih manastira, koji, nažalost, do danas nisu rasvetljeni.

Atos je tu od posebne važnosti. Na Atosu tokom druge polovine H veka uvodi se Studitski tipik.³⁵ Na južnom vrhu poluostrva sveti Atanasije³⁶ osniva kinovijski manastir, koji je velikodušno i bogato darivao vizantijski car Nićifor Foka.³⁷ Tako nastaje čuveni svetogorski manastir Velika Lavra koji će postati vodeće središte istočnohrišćanskog monaštva, sa manastirima koji pripadaju nacijama (narodima) sa najdalje periferije vizantijskog sveta, od Gruzije do Amalfija. U ovu grupu u krajnje kratkom periodu pridružice se i Sloveni. Polovinom H veka, zabeleženo je postojanje bugarskog manastira Zograf na Atosu. Prirodno je postaviti pitanje: da li su već Bugari ili Mađari, a možda među njima i hristijanizovani Srbi pod uticajem Ćirila i Metodija imali zajedničke ili odvojene manastire u Sremu i da je narod sa sveštenicima koji su izašli da dočekaju vizantijskog cara, bili hrišćani i njihovi sveštenici koji su zapravo plod misije solunske braće.

Tokom ovog pohoda kroz Srem (1164) vizantijski car je vrednu relikviju, ruku svetog Prokopija uzeo iz crkve svetog Dimitrija i vratio je u Niš gde se prethodno nalazila i gde pripada.³⁸ Višegodišnje ratovanje po Sremu konačno je dovelo do ishoda da se Srem pripoji Vizantiji 1167. godine.³⁹ Ipak ovaj period nije potrajao. Smrt Manojla Komnena I, 1167. godine zbog krize Vizantije koja je bila opterećujuća za carstvo utiče da se vizantijska vlast povuče iz Srema. Slom Carstva na Bosforu 1204. godine značio je praktično prevlast Latina nakon četvrtog krstaškog rata i vizantijski uticaj u Sremu svodi na crkvu sa uticajem na lokalni nivo.

Ipak, da se pozabavimo detaljnije sa organizacijom crkve u Sremu u tom ranom periodu. Izvori za ovaj period su oskudni, arheologija ako je i odradila ponešto na terenu, nažalost, nije objavila do sada rezultate iskopavanja. Otuda, ovaj period prekriven je velom tame do danas. S druge strane, postoji dokumentacija o odluci pape Grgura IX da odobri osnivanje nove rimokatoličke biskupije za Srem, koju je on obznanio u Buli 1229. godine i u kojoj se

³⁵ „Prvi pozanti atonski monasi”; „Prve poznate monaške grupe”, u: Dionisija Papahrisantu, navedeno delo, str. 49-73; 73-78; Vidi takođe: „Statuti gore u vizantijskom periodu”, Isto, str. 181-207.

³⁶ Najbolja studija o njemu: P. Lemerle, *La Vie ancienne de saint Athanase l'Athonite composée au début du XIe siècle par Athanase de Lavra*, Millénaire I, str. 59-100.

³⁷ „Atanasijev dolazak i osnivanje Lavre”, u: Dionisija Papahrisantu, navedeno delo, str. 136-161.

³⁸ Cinn. str. 227; prevod: *Vizantijski izvori*, IV, str. 74-75.

³⁹ Vidi: *Vizantijski izvori*, IV, str. 67-101; uporedi: B. Ferjančić, *Sirmijum u doba Vizantije*, Sremska Mitrovica, 1969, str. 54-56.

pominju Grci i Sloveni koji žive u toj oblasti i veliku crkvu „koju ljudi te zemlje nazivaju episkopskom”.⁴⁰ Potvrda postojanja ovog središta ili manastira sv. Dimitrija u Sirmijumu, na temeljima starog i uglednog hrišćanskog središta, pominje se takođe u XI veku u vreme ugarskog kralja Salomona 1071. godine.⁴¹ Iz navedenih izveštaja izvora logično je postaviti sledeće pitanje: ko su pravoslavni Sloveni u Sremu do 1229. godine i koliko su oni odmakli u sređivanju svojih crkvi, manastira i drugih aspekata duhovnog života u Sremu?

Početak odgovora je u spisu kojeg piše carev pratilac (Manojla Komnena I) iz prikazanog dočeka od sveštenstva i pravoslavnog naroda. Izvor kaže: „Tamošnji ljudi izadoše svi da ga dočekaju. Oni iz svešteničkog reda ogrnuti crkvenim odeždama i držeći u rukama sveta jevanđelja, kao i prost i običan narod, pevahu veoma skladno jednu himnu koju je jedan od naših spevao. Ona je glasila: O, Gospode, koji si pomogao krotkome Davidu.”⁴² Car je prolazeći kroz mesta idući u dubinu ugarske teritorije prešao Dunav i nastavio put do Bača, sve vreme noseći ruku svetog Prokopija.⁴³ Ne znaju se pojedinsti kako je dočekivan na bačkoj strani. Ipak, u opisu se treba uočiti: narod je pevao vizantijsku pesmu – komponovanu u Carigradu; pevao je skladno; sveštenstvo je ogmuto crkvenim odeždama sa knjigama jevanđelja koje drže u ruci. Vidljivo je da je nivo organizovanosti crkve na visokom nivou. Primetno je takođe da Kiman ne govori o gradovima Srema. Pominje, doduše, naseljena mesta, običan i prost narod, *koji zajedno sa sveštenstvom skladno poje caru*. Skladno ukazuje na dužu tradiciju koja je dovela da narod u oduševljenju peva nešto što dobro i dugo zna! Sveštenici su u izveštaju monasi ili iz manastira Sv. Dimitrija iz Sirmijuma ili monasi iz manastira koji su u ovo vreme već uveliko bili rašireni po Fruškogorju. Pravoslavni Sloveni su „običan narod” koje papa pominje u Buli mnogo kasnije 1229. godine.

Dokle je pravoslavno stanovništvo bilo rasprostranjeno na ovim prostorima? Ako se pozovemo na izvor arapskog pisca Idrizija (arapski pisac sa Sicilije iz 1154. godine), on opisuje Bač kao veće mesto, bogatije i naseljeno učenim Grcima među ostalim stanovnicima.⁴⁴ Izgleda da na ovom prostoru i pored svih pustošenja, ratova i turbulencija, opstoje izvesni starosedeooci koji

⁴⁰ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus III*, Zagreb, 1905, str. 305. Ovaj podatak zapaža M. Dinić, „Srednjovekovni Srem”, *Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu*, 4, 1931, str. 3-5; Jovanka Kalić, „Temelji kulture istorije Srema – Srednji vek”, u zborniku: *Srem kroz vekove*, str. 39.

⁴¹ Vidi: *Cinn. str. 227*; *Vizantijski izvori*, IV, str. 74-75, sa komentarima.

⁴² *Cinn. str. 221*; uporedi: H. Follieni „Initia hymnorum ecclesiae graecae”, *Studi e testi* 213, vol. III, *Citta del Vaticano* 1962, str. 172; *Aevum* 22, 1948, str. 155.

⁴³ *Cinn. str. 221-222*.

⁴⁴ T. Lewicki, *Polska i kraje sasiedenie w swietle „Ksiegi Rogera”*, geografa arabskiego z. XII W., I, *Krakow* 1945, str. 129; podatak preuzet od Jovanke Kalić, navedeno delo, str. 40, futnota 32.

u kontinuitetu su opredeljeni pravoslavci i slovenskog su porekla. Na sloj starosedelaca vremenom zbog posebnih odnosa koji su bili uspostavljeni sa Ugarskom, na tle Srema sve više se doseljavaju Srbi. Ovo je konkretno bio slučaj početkom XII veka kada su između Ugarske i Srbije uspostavljeni bliski dinastički odnosi i političke veze sa Arpadovim potomcima. Zajedničko za obe strane im je bila borba udruženim snagama protiv Vizantije. Dok je jedna strana želela da se oslobodi vizantijske carske vlasti (Srbija), Ugarska je htela da nametne svoj uticaj balkanskim susedima. Pouzdan znak savezničkih srpsko-ugarskih veza predstavlja brak Jelene, ćerke raškog velikog župana Uroša I i princa Bele, sina Almošovog, potonjeg ugarskog kralja Bele II (1131-1141). Brak je sklopljen 1129. godine nakon ugarsko-srpsko-vizantijskog rata koji je bio vođen u pograničnim oblastima Vizantije u Podunavlju, oko Beograda i Braničeva i u Rasu (danas područje Novog Pazara).⁴⁵ Vremenom na ugarski dvor Beloš, Jelenin brat stiče važnu ulogu pored oslepljenog Bele II, koji je tu sudbinu zadobio tokom dinastičkih borbi nakon smrti Bele I. Beloš stiče na ugarskom dvoru nekoliko bitnih dužnosti. Kao srodnik bitnog kraljevskog roda izvori ga oslovljavaju titulom *dux*, da bi potom dugo obavljao funkciju hrvatskog bana i najzad postao palatin⁴⁶ na ugarskom dvoru. Funkcija palatina (*comes palatinus*) u izvorima za ovaj period pojavljuje se 1145. godine što znači da je Beloš u svojim rukama držao osnovne poluge kraljevske vlasti. Tako nalazimo da je Beloš zamenjivao kralja Ugarske u bitnim poslovima, imajući pritom velika ovlašćenja u sudskim poslovima i vojnim poslovima. On je istovremeno upravljao krunskim dobrima i ukupnim realnim prihodima vladara.⁴⁷ Zbog svih navedenih funkcija Beloša su najčešće nazivali banom. Njegova ćerka je zbog ugleda porodice i oca bila udata za ruskog kneza Vladimira Motislaviča, pa ruski izvori njegovu ćerku nazivaju banovna.⁴⁸

Ovo je doba posrednog vladanja Ugarske⁴⁹ od strane bana Beloša.⁵⁰ Beloš se pominje u diplomatskoj građi Ugarske od 1142. godine do marta

⁴⁵ Vidi: J. Kalić, „Raški veliki župan Uroš II”, ZRVI 12, 1970, str. 22-23, gde autor daje pregledno ključne izvore i literaturu.

⁴⁶ Vidi: Đura Hardi, „Stranci na položaju palatina srednjovekovne Ugarske”, u: Susret kultura, Peti međunarodni interdisciplinarni simpozijum, Zbornik radova, II tom Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2010, str. 915-920; „Kolokvijalno rečeno palatin bi u hijerarhijskoj strukturi današnjih državnih funkcija zauzimao predsednik vlade”. Isto, str. 917.

⁴⁷ Vidi: J. Kalić, „Župan Beloš”, ZRVI, 1997, str. 66-67.

⁴⁸ Полное собрание русских летописей, II, С. Петербург, 1908, стр. 407-408.

⁴⁹ Mađarski istoričar B. Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, I, Berlin, 1940, str. 384 ovo doba naziva kao doba vlade bana Beloša.

⁵⁰ G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, II, Budae, 1829, na str. 88, 124, 129, 104-144, 146 i 148, na pomenuti način tretira bana Beloša. G. Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, I, Pest, 1860, str. 57, 60, 62; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 1904, str. 67. O autentičnosti povelje iz 1157. vidi: G. Erszegi, *Walférus comes 1157-es monastoralapító oklevélnék hitelességéhez*. *Opuscula classica mediaevaliaque in honorem J. Horvath*, Budapest, 1978, str. 93-107.

1157. godine. Što se tiče Beloša, Vizantija je dobro obavještena o njegovim sposobnostima. Jovan Kinam beleži, da je Beloš zauzimao jedno od prvih mesta u Ugarskoj. Po Kinamu on je bio vaspitač mladog kralja Geze II (sin Bele II i Jelene), pa su ga strani pisci prosto nazivali kraljevim ujakom.⁵¹ Zbog svog položaja, ali i sprovedene politike, Jovan Kinam za Beloša beleži da je on bio kreator ugarske politike prema Srbiji.⁵² Beloš je kroz svoju politiku uspeo da otvori mnoge puteve široke saradnje između dve države.

U Beloševo vreme na vlasti u Srbiji je njegov rođeni brat veliki župan Uroš II, sin župana Uroša I i brat ugarske kraljice Jelene. Kada su udruženi protivnici Vizantije, Nemci, Ugari i Srbi stvorili savez za borbu protiv Manojla I Komnina,⁵³ ovom savezu se priključio kralj Normanske kraljevine iz južne Italije Rožer II, veliki rat koji je izbio, zahvatio je i mora i kopno kako u Nemačkoj, tako i u Srbiji. Manojlo I Komnen koncentrisao se prvenstveno na ratište u Srbiji. Izvori beleže da je Manojlo I Komnen lično vodio operacije protiv Uroša II (1149. godine). Ugarska je prilikom ovog rata Srbiji poslala vojnu pomoć sledeće 1150. godine. Vizantija se bojala da će se ugarska i srpska vojska spojiti, pa radi sprečavanja te mogućnosti vizantijski car koji predvodi vojsku svoje odrede upućuje iz Pomoravlja na Savu, a nešto kasnije na Drinu. Odlučujuća bitka se odigrala u valjevskom kraju.⁵⁴ Srpsko-ugarsku granicu na Savi u vezi ovih ratnih operacija pominju grčki besednici u svojim govorima toga doba.⁵⁵

Pored beleženja ratnih operacija o kojima Kinem govori, u njegovim spisima nailazi se na poseban vredan podatak. Naime, Kinem opisuje da je tokom rata 1151. godine razoren „kraljevski dvor”.⁵⁶ Ovo je najstariji podatak koji se odnosi na sremski dvor ugarske dinastije.⁵⁷

Dvorac o kome piše Kiman sagrađen je pre 1151. godine, najverovatnije u vreme kralja Bele II i kraljice Jelene, odnosno njihovog sina kralja Geze II (1141-1162).⁵⁸ Beloš se, prema izvorima ovog perioda, vratio u Srbiju pre-

⁵¹ Ottonis Gesta Friderici imperatoris, rec. G. Waitz, *Scriptores reum germanicarum in usum sholarum*, Hannoverae et Lipsiae 1912, str. 181.

⁵² Cinn., str. 104.

⁵³ Cinn., str. 101-102.

⁵⁴ Cinn., str. 103-104.

⁵⁵ Mihailo Solunski, ed. W. Regel, *Fontes rerum byzantinorum*, I, Petropoli 1892, str. 143-144. Uopredi: Vizantijski izvori, IV, str. 188-189 (B. Ferjančić).

⁵⁶ Cinn., str. 114.

⁵⁷ Sledeće bitno pominjanje ovog dvora je u povelji kralja Bele IV prilikom osnivanja manastira cistercita na Petrovaradinu. U povelji se pobrojavaju dodeljena imanja 1237. godine. Vidi: G. Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, VII, Pest 1869, str. 29. O ovoj palati postoji obimna literatura koja se bavi pojedinostima dvora.

⁵⁸ J. Kalić, „Ugarski dvor u Sremu”, u: ZRVI 22, 1983, str. 21-28

uzevši velikožupanski presto. Nije se dugo zadržao na vlasti u Srbiji. „Ostavivši vladarske znake”, ponovo se uputio u Ugarsku.⁵⁹ Nastanivši se u Sremu, Beloš je imao prostrane posede. Na jednom od svojih poseda, u mestu Kei (Ki), na samoj obali Dunava, osnovao je manastir kojeg je posvetio svetom Stefanu. Prvobitan naziv mesta se vremenom izgubio da bi vremenom se ustalio naziv „Banov Manastir” (Monasterium Bani), danas poznato mesto u Sremu Banoštor.⁶⁰ Belošev povratak prirodno je bio mogućnost da mnoge od svojih sunarodnika povuče sa sobom kao radnike na svojim prostranim posedima. O mogućoj migraciji u ovom periodu u izvorima za sada nema pomena. Posredni dokazi idu u prilog postavljenoj tezi.

Neki važni nazivi kao što su na primer Srem, Fruška gora i Zemun jasno ukazuju na neprekidno upotrebljavanje tih reči i njihov život koji je premostio znatan period vremena jer je sredina potpadala pod štokavsko narečje.⁶¹ I pored sloja srpskih reči u upotrebi stanovništva preplet kultura, duhovnosti, životnih stilova i raznovrsni uticaji koji su stizali iz Carigrada i Rima i drugih centara sa Istoka i Zapada biće presudni u stvaranju slojevite kulture Srema koja je sazdana od prepleta raznovrsnih uticaja.⁶²

Gledano sa stanovišta današnje istorijske nauke, mnogo toga još nije razjašnjeno iz prošlosti Srema. Teško je razabrati u spisima na koga se odnose nazivi kao na primer sloveni, šizmatici, jeretici i slični da bi se na kraju za Srbe iskristalisao naziv Raci. Isto se odnosi kada se izučavaju Srbi u Panoniji ili kasnije u Južnoj Ugarskoj. Ipak, posebno je teško shvatiti ko se od naroda iz pomenutih naziva krije kada je u pitanju stanovništvo Srema. Da je odnos Srba i Mađara prolazio razne faze od onih odličnih i saradničkih do onih kada su se našli na suprotnim zaraćenim stranama, današnja istorijska nauka je mnogo toga razotkrila. Ipak, mnogo toga se dogodilo od vremena prvih podignutih pravoslavnih manastira na Fruškoj gori i u Sremu krajem IX ili početkom X veka ili podizanju ugarskog dvora u Sremu početkom XII veka pa do vremena srpskog dvora u Budimu (Országház utca 9) s početka XV veka.⁶³ Mađarski „ur” (dominus) je postao Uroš, Varoš i ova reč je ušla u gradsku terminologiju Srba, a despot Stefan Lazarević je kao prvi nosilac časti ritera

⁵⁹ Cinn., str. 204.

⁶⁰ T. Smičklas, Codex diplomaticus, II, str. 303; D. Csánki, Magyarország történelmi földrajza, II, str. 234.

⁶¹ Vidi: Istorija srpskog naroda, II, izdanje SKZ, Beograd, 1982, str. 533 (autor Pavle Ivić).

⁶² Vidi: Klaus Zeitler, Raumbezogene Identität-ein Entwicklungsfaktor für den ländlichen Raum? Eine soziologische Analyse der Determinanten und Inhalte ländlicher Raumentwicklung, Augsburg, 2001, Angewandte Sozialgeographie, 42. Uporedi: Miodrag Vučković, Iseči iz nemačke istorije i kulturno nasleđe u Sremu, Slika o drugom u transkultumom porađenju, u: Susret kultura, II tom, Novi Sad, 2010, str. 879-885.

⁶³ Vidi: J. Kalić, „Palata srpskih despota u Budimu”, Zograf, 6, 1975, str. 51-58.

(viteza) Zmajevog reda u Beogradu dodeljivao to „viteštvo”, što svedoči tekst njegovog biografa.⁶⁴ Ko su ovi vitezovi i kakvih je sve vitezova bilo i odakle su oni dolazili i sa kojim ciljem je posebno poglavlje o čemu takođe treba raspraviti.

Literatura:

1. A.-J. Festugière, *Les moines d'Orient*, I, Culture et Saintaté, Paris, 1961.
2. *Adnotationes chronologicae*, ed. M. Florianus, *Fontes domestici*, III.
3. Albericus Aquensis, *Historia Hieroslymitana*, ed. Migne PL 166.
4. *Annales Pisonienses*, MGH SS XX.
5. B. Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, I, Berlin, 1940.
6. C. A. Macartney, *The Magyars in the Ninth Century*, Cambridge, 1968.
7. C. Jiriček, *Das christliche Element in der topographischen Nomenclature der Balkanländer*, *Sitzungsberichte der Kaiser. Akademie der Wissenschaften in Wien*, Phil. Hist. Classe, Bd. 136, Wien 1897 (=prevod: Zbornik K. Jiričeka I).
8. C. Jiriček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*, Prag 1877 (=prevod: Zbornik K. Jiričeka I, Beograd, 1959).
9. C. Jiriček, *Istorija Srba I*, Beograd, 1952.
10. Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, R. J. Jenkins, Washington, 1967.
11. D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, II.
12. D. Mrkobrad, „Selo Boljevci, slovensko naselje”, *Arheološki pregled* 25, 1986.
13. *Descriptio Constitutionis Monasterii Studii*, PG 99, 1704.
14. E. von Ivánka, „Griechische Kirche und griechisches Mönchtum im mittelalterlichen Ungarn”, *Orientalia Christiana Periodica*, VIII, 1942.
15. F. Dölger, „Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik”, *Etal*, 1961.
16. F. Makk, F. Dvornik. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, Berlin, 1958.
17. F. Makk, *The Arpads and the Comneni*, Budapest, 1989.
18. G. Erszegi, *Walferus comes 1157-es monastoralapító oklevelének hitelességéhez*. *Opuscula classica mediaevaliaque in honorem J. Horvath*, Budapest, 1978.
19. G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, II, Budae, 1829.
20. G. Marjanović-Vujović, „Slavic Belgrade”, *Balcanoslavica* 2, 1973.
21. G. Marjanović-Vujović, „Slovenski Beograd”, u: *Istorija Beograda*, 1, Beograd, 1974.

⁶⁴ „Konstantin Filozof i njegov život Stefana Lazarevića despota srpskoga”. Izdanje: V. Jagić, *Glasnik Srpskog učenog društva* 42, 1875, str. 312, prevod L. Mirkovića, *Stare srpske biografije XV i XVII veka*, SKZ, Beograd, 1936, str. 109.

22. G. Marjanović-Vujović, „Najstarije slovensko naselje u Beogradu”, Godišnjak grada Beograda 25, 1978.
23. G. Wenzel, Codex diplomaticus Arpadianus continuatus, VII, Pest 1869.
24. G. Wenzel, Codex diplomaticus Arpadianus continuatus, I, Pest, 1860.
25. Gy Moravcsik, Bizantium and the Magyars, Budapest, 1970.
26. Gy. Györfly, Az Arpád-Kori Magyarországtörténeti földrajza, Budapest, 1963.
27. Gy. Moravcsik, „Hungary and Buzantium in the Middle Ages”, The Cambridge Medieval History, IV, I, 1966.
28. Gy. Moravcsik, „The Role of the Byzantine Church in Medieval Hungary”, The American Slavic and East European Review, VI, str. 18-19; 1974.
29. Gy. Moravcsik, Byzantium and the Magyars, Amsterdam, 1970.
30. H. Follieri „Initia hymnorum ecclesiae graecae”, Studi e testi 213, vol. III, Citta del Vaticano 1962, str. 172; Aevum 22, 1948.
31. H. G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München, 1959.
32. H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrída, Leipzig, 1902.
33. I. Boba, Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europa in the Ninth Century, Haug, 1967.
34. I. Kniezsa, „Zur Frage der auf Cyrillus und Methodius bezüglichen Traditionen auf dem Gebiete des alten Ungarn”, Cyrillo-Methodiana, ed. M. Hellmany i drugi, Keln-Gratz, 1964.
35. Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum, ed. I. Bekker II, Bonnae 1839.
36. J. A. van Dietan, *Nicetae Choniatae Historia*, Berolini, 1975.
37. J. Leroy, Studitisches Mönchtum, Spiritualität und Lebensform – Theodoros Studites Monastische Epigramme, Erstmals metrisch übersetzt aus den „Jamben auf verschiedene Gegenstände” v. dr. Franz Schwarz, Graz-Wien-Köln, 1969.
38. J. M. Hussey, „Byzantine Monasticism”, Cambridge Medieval History, IV, 2, 1967.
39. J. Melich, Etimologien. Über den serbischen und kroatischen Namen „Fruška Gora”, Zeitschrift für slavische Philologie 2, 1925.
40. J. Niederle, *Původ a počátky Slovanu, Jižních, Slovanske starožitnosti*, II, Prag, 1906.
41. Klaus Zeitler, Raumbezogene Identität-ein Entwicklungsfaktor für den ländlichen Raum? Eine soziologische Analyse der Determinanten und Inhalte ländlicher Raumentwicklung, Augsburg, 2001, Angewandte Sozialgeographie, 42.
42. Luigi Ferdinando Marsigli, Danubius Pannonico-mysicus: observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis, perlustratus et in sex tomos digestus. T. 1-2 / ab Aloysio Ferd. com. Marsilli... – Haga Comitum: Apud P. Gosse, R. Chr. Alberts, P. de Hondt; Amstelodami. – Apud Harm. Uytwerf@ Franc. Changuion, 1726. T. 1-[8], 96. str., [60] listova sa tabelama i geografskim kartama (od toga 2 presavijena): ilustr.; T. 2-[6], 149, [7] str. 66 listova sa tabelama.

43. M. Gyóni, A magyar nyelvörög följegyzés és szórvány emlékei, Magyar-görög tanulmányok 24, Budapest, 1943.
44. M. Gyóni, Magyarország és a Bizánci források tükrében, Magyar-görög tanulmányok 7, Budapest 1938.
45. Миодраг Вучковић, Исечци из немачке историје и културно наслеђе у Срему, Слика о другом у транскултурном поређењу, у: Сусрет култура, II том, Нови Сад, 2010.
46. Ottonis Gesta Friderici imperatoris, rec. G. Waitz, Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum, Hannoverae et Lipsiae 1912.
47. P. Lamma, Comneni e Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bizancio e l'Occidente nel secolo XII, I, II, Roma, 1955.
48. P. Speak, ed., Theodoros Studites Jamben auf verschiedene Gegenstände, Berlin, 1968.
49. R. Browing, „A New Source on Byzantine-Hungarian Relations in the Twelfth Century”, Balkan Studies, II, 1961.
50. S. Runciman, *Kreuzzüge*, München, 1983.
51. T. Lewicki, Polska i kraje sasiednie w swietle „Ksiegi Rogera”, geografa arabskiego z. XII W., I, Krakow 1945.
52. T. Smičiklas, Codex diplomaticus III, Zagreb, 1905.
53. T. Smičiklas, Codex diplomaticus, II, 1904.
54. W. Regel, Fontes rerum byzantinarum, I, Petropoli 1892.
55. А. Доброклонский, Преподобный Феодор, исповедник и игумен Студийский, I и II, Одесса, 1913. и 1914.
56. Б. Ферјанчић, „Византијски печат из Сирмијума”, Зборник радова Византолошког института 21, 1982.
57. Ц. Ферјанчић, *Сирмијум у доба Византије*, Сремска Митровица, 1969.
58. В. Јагић, Гласник Српског ученог друштва 42, 1875, стр. 312, превод Л. Мирковића, Старе српске биографије XV и XVII века, SKZ, Beograd, 1936.
59. Византијски извори за историју народа Југославије, II, Београд, 1959.
60. *Византијски извори за историју народа Југославије*, IV, Београд, 1971.
61. Византијски извори за историју народа Југославије, Београд, 1971.
62. *Византијски извори*, IV.
63. Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1959.
64. Д. Гај-Поповић, „Оловна була мађарског краља Саломона”, Годишњак града Београда, 25, 1978.
65. Д. Оболенски, *Византијски комонвелт*, Београд, 1996.
66. Димитрије Оболенски, Византијски комонвелт, Београд, 1991.
67. Дионисија Папахрисанту, Атонско монаштво, почеци и организација, Београд, 2003.
68. Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, III, Београд, 1864.
69. Ђура Харди, „Странци на положају палатина средњовековне Угарске”, у: Сусрет култура, Пети међународни интердисциплинарни симпозијум,

- Зборник радова, II том Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, 2010.
70. Снегаров, Историја на Охридската архиепископија, I, Софија, 1924.
 71. *Историја српског народа*, I, Београд, 1981.
 72. Историја српског народа, II, издање СКЗ, Београд, 1982 (аутор Павле Ивић).
 73. Ј. Калић, „Жупан Белош”, ЗРВИ, 1997.
 74. Ј. Калић, „Палата српских деспота у Будиму”, Зограф, 6, 1975.
 75. Ј. Калић, „Рашки велики жупан Урош II”, ЗРВИ 12, 1970.
 76. Ј. Калић, „Угарски двор у Срему”, у: ЗРВИ 22, 1983.
 77. Ј. Калић, Земун у XII веку, Зборник радова византолошког института 13, 1971.
 78. Јованка Калић, „Подаци Алберта Ахенског о угарско-византијским односима крајем XI века”, *Зборник Филозофског факултета*, 10, Београд, 1968.
 79. Јованка Калић, „Темељи културне историје Срема – Средњи век”, у: *Срем кроз векове*, Зборник радова, ур. Миодраг Матишки, Београд – Беочин, 2007.
 80. М. Динић, „Средњовековни Срем”, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, 4, 1931.
 81. М. Динић, Грађа за историју Београда, I, Београд 1951.
 82. Марко Јачов, *Срем на прелому два века: (XVII-XVIII)*, Сремски Карловци, Епархија Сремска, 1990.
 83. Нинослава Радошевић-Максимовић, „Књижевна вредност епиграма Теодора Студита”, у: Зборник радова Византолошког института, 14-15, Београд, 1973.
 84. П. Скок, *Топономастика Војводине*, Војводина I, Нови Сад, 1939.
 85. Полное собрание русских летописей, II, С. Петербург, 1908.
 86. Ф. Гранић, Црквеноправне глосе на привилегије цара Василија II Охридској архиепископији, Гласник СНД, књ. XIII, 1934.
 87. Ф. Рачки, *Хрватска прије XII века гледе на земљишни обсеги и народ*, Рад ЈАЗУ 56, 1881.
 88. Ф. Шишић, *Повијест Хрвата и вријеме народних владара*, Загреб, 1925 (репринт: 1990).

ABOUT SREM – AS A MILITARY FRONTIER - AT THE TIME THE RESULTING FRANKS

Summary: From the point of today's historical science, a lot has not been clarified from the past Srem. It is difficult to discern in the writings of the affected titles such as Slavs, schismatics, heretics, and similar to the end of the Serbs crystallized Raci name. The same is true when studying the Serbs in Pannonia and later in Southern Hungary. However, it is particularly difficult to understand who are the people from these names hide when it comes to the population of Srem. That the relationship between Serbs and Hungarians passed the various stages of the cooperative and those great ones do when they found themselves on opposite sides, today's science of history is much more exposed. However, much has happened since the first Orthodox monastery built in Fruška gora and Srem in late September or early 10th century H or raising the Hungarian court in Srem in the early twelfth century to the time of the Serbian court in Buda (Országház utca 9) from the early fifteenth century. Hungarian "ur" (dominus) became the Uros, Town and the word has entered the urban Serbs terminology, a despot Stefan Lazarević was the first holder of the honor knights (knights) Order of the Dragon in Belgrade conferred to "chivalry", which shows the text of his biographers. Who are these knights and kind all the knights were and whence they came and to what end is a chapter which should also be discussed.

Key words: Srem, origin, Military Border, border, Fruška gora, the brotherhood of monks and monasteries

MILOJICA ŠUTOVIĆ
Univerzitet u Prištini
Filozofski fakultet
Kosovska Mitrovica

UDK 323.1:929 Dučić J.
Monografska studija
Primljen: 10.1.2012
Odobren: 15.2.2012

JOVAN DUČIĆ – IZMEĐU SOCIOLOŠKE REALNOSTI I NACIONALNOG MITA

*„Trebalo se čuvati rimovanih istina
i s nepoverenjem primati i njih i
one koji ih prave ili suviše
često upotrebljavaju”*

I. Andrić

Sažetak: U ovom radu analiziraću odnos Jovana Dučića, pesnika, diplomate, putopisca, prema ideologiji jugoslovenstva, njenoj ideji i stvarnosti. S obzirom na istorijsko nasleđe odnosa Srba i Hrvata, po Dučiću, zajednička država bila je sasvim nemoguća, ili, u najboljem preuranjena za čitavo jedno stoleće. Neodgovorno stvarano, neočekivano državno nivelisanje i amalgamiranje vekovnih razlika religija i mentaliteta nije se moglo zamisliti kao ostvarljivo. Jugoslovenstvo nije bilo stvar prosvetljenog građanstva, već stvar režima, jedne klike, imalo je svoje tržište, špekulante i berzijance. Vlast ga je nemilosrdno branila diktatorskim sredstvima, čak i onda kad ga niko nije napadao. Branjeno bezakonjem, ostalo je sinonim za diktaturu, koju su i sami Srbi platili nacionalnim gubicima i neizmernim sramotama. Rešenje za Srbe, Dučić je video u stvaranju srpske države koja bi svoje linije povukla po „dubini savesti i duljini mača”.

Ključne reči: jugoslovenstvo, Srbi, Hrvati, režim, diktatura, utopija, berza, sramota

Engleski kritičar i esejista, zapamćen po svojim humanističkim i književnim refleksijama, Vilijam Hazlitt, smatrao je, da ukoliko želimo saznati, šta je neki od autora koji su pre nas živeli predstavljali, ili danas predstavljaju

u smislu istraživanja, samo treba da zavirimo u njihova dela. „Ali, prašina i dim i buka savremene literature, nema ničeg zajedničkog sa čistom, svečanom atmosferom besmrtnika” (Hazlit, 2009 : 31). Jer „odgovarajuća snaga reči ne leži u samim njima nego u njihovoj primeni”, pa i „reči kao odeća, izlaze iz mode ili pošto neko vreme odstoje, postaju besmislene ili smešne” (isto, 108, 110). Tako je Mišel de Montenj, izvinjavajući se zbog neznanja jezika, čije lepote nije bio u stanju da uoči, obično tražio „knjige koje primenjuju tekovine nauke, a ne one u kojima se ona stvara” (Montenj, 1999 : 73). Koliko su one, da se poslužim iskazom Žozefa de Mestra, koji je imao nimalo znamenarivu sklonost i talenat za provokaciju, *meditirale o zaludnim stvarima*. Ona nije bila lišena hvalisavosti njenih protagonista fikcije materije utopije ili ideologije, književnosti, laži i obmane, dogmi vere, ali i razuma istine. Kroz „paradoks laži” ili mudrovanja govore i Šekspirove lude (M. Pervić).

Otuda je pitanje porekla moralnih vrednosti za F. Ničea bilo pitanje *prvoga reda*. Zahtev da treba *verovati*, bibliji, božanskom upravljanju, mudrosti i sudbini čovečanstva, preveden u stvarnost jeste volja da se ne dopusti istina „da je ljudstvo dosad bilo u *najgorim* rukama i da je bilo vladano od rđavo sklenulih, lukavo – osvetničkih, takozvanih svetaca i sramotitelja ljudstva” (Niče, 2001 : 109).

I Ivo Andrić, nobelovac i svetski čovek, čuvajući gotovo patrijarhalno osećanje stida i srama, svestan čovekove hvalisavosti kao bolne ljudske nemoći zapisao je: „Posle naše smrti možete ispitivati i šta smo *bili* i šta smo *pisali*, ali za života samo ovo drugo” (Andrić, 2004 : 233). Andrić, koga je knez Pavle, pred odlazak u izgnanstvo, predložio generalu Dušanu Simoviću, za ministra Dvora, mladome kralju Petru, imao je kako se mislilo najintimniji odnos s Jovanom Dučićem, koji ga je voleo. Isidora Sekulić koja je nekad bila zaljubljena u Andrića, kasnije ga je „kao sa neprslom žuči” optuživala za „mržnju na Srbiju”, dok ga je Slobodan Jovanović redovno zvao „fra Ivo”, a posle mu je dodato „fra Ivan–beg”, a sa uvođenjem komunizma su ga zvali „drug fra Ivan-beg” (Lazarević, prvi deo, 2007 : 339). Andrić, koji je dosta ćutao i pazio šta će i koliko reći, nešto povoljno o Njegošu i Vuku, Beogradu kao o svom gradu, i „više nego Sarajevo, a o Zagrebu neće ni da govori”, držao je ranije u pisačkoj sobu Dučićevu sliku. Komunisti su sumnjali da im je iskreno pristupio, ali im je bio potreban njegov „dekor i površno ga obasipaju počastima i dužnostima”, ali mu se (i sad) iščeprkavalo „sve od rođenja do džepova” i samo tražilo „šta je rđavo kod njega”. Odrican mu je književni dar (Lazarević, drugi deo, 2007 : 479), isto kao što su neki našli da je „Dučić beda od pesnika” (isto, 119). Možda i zbog toga što je o *jugoslovenskoj ideologiji*, nakon njenog sloma, pisao sa pristojne udaljenosti Amerike i suviše srpski.

Ovaj „kavaljer s ružom”, „knez srpskih pesnika” mogao bi se smestiti u širi kontekst fenomena koji je Pol Fasel nazvao „svojevrsnom literarnošću stvarnog života”, istakavši, govoreći o Prvom svetskom ratu „neuporedivu načitanost svih činova koji su učestvovali u ratu” (Lepenis, 2009 : 13). To ukazuje na bliskost kulture i politike, kao i na povezanost ideologije i književnosti, posebno u građenju nacionalnih mitova. Poznavanjem i uvažavanjem Getea, Nemci su se ponovo našli „kao braća i sestre”, moglo se govoriti o ‘zajedničkom posedu’, o životu „nacija kulture” (isto, 278). Za većinu, da parafraziram Ničea, Dučić je bio tek *fanfara taštine u kojoj se s vremena na vreme dune preko srpskih granica*. Duh jugoslovenstva je disao ‘gde hoće’, njime se mnogo što šta moglo opravdati. U njegovo vreme pesnici su „ulazili u diplomatiju, lako, jer se literatura jako cenila, kao jedan od puteva ka ujedinjenju našeg naroda. Dučić, Rakić, i mnogi manji – čak i nekoliko literarnih bubašvaba – razmislili su se bili po našim poslanstvima, kao omiljena lica” (Crnjanski, 2009 : 57). Govorilo se da pesnici u poslanstvima neće imati „nikakvog posla”, s obzirom da „nisu ni za kakav posao; oni ima da pevaju”. Tako je Dučić kao savetnik srpskog poslanstva u Atini, svraćao u poslanstvo, pred podne – kad bi svratio, „prateći neku lepu Grkinju, ili se vraćao prateći drugu, koja mu se činila još lepšom” (isto, 58). Crnjanski opisuje kako se unutrašnja politika u kraljevini Jugoslaviji, zasnivala na mržnji, laži, kleveti, pa i ubistvu „poslednjeg Mohikanca”, čiji je kralj bio „satelit Francuske”, a „monarhija satelit engleske monarhije”, tako da je i „našem narodu od strane velikih sila, ne slučajno, bila dodeljena uloga jednog budaline Tala”. Glas dobrog državnika i diplomate, obično se sticao pomoću rođaćkih veza, preko tetaka i strina, često na osnovu fame. Klikle su postavljale činovnike. A kad neko od tih „velikana” umre, „udaralo se u posmrtnu talambase” (Crnjanski, 2009 : 94, 124, 128).

Opisujući Dučićeve tragove u Rimu, Crnjanski je u svojim *Embahadama* zapisao, „kako je Duka išao Musoliniju i nosio mu *Miroslavljevo evangelije*, na poklon, pa je uveravao Musolinija, da je on, Musoloni, kao rođen da bude najbolji prijatelj srpskog naroda” (Isto, 160). Sve bi se to moglo „nazvati običnim dučićevstvom”, čoveka koji nije imao uslova da bude filozof, niti je mogao da se izdigne iznad ljudi nepristrasno, već je na ljude i stvari „gledao kroz prizmu, ne ličnog iskustva, već ličnog interesa i pod utiskom ličnih osećanja”, želeći slavu, voleći lepotu i čeznući za Silfidom”. Perom je hteo ovekovečiti ove tri ljudske taštine i izvajati ih u mermeru (Pavlović, 2001 : 162, 148, 149). Svakako nije voleo kad ga neko opomene kako je Platon tvrdio da pesnike valja „krunisati cvećem i izgnati iz republike”. Mnogo je govorio o sebi i teško je podnosio kritiku, verujući da će ostariti kao „Stradivarijeva violina”. Imao je bezgraničnu pesničku maštu i bio izuzetno sujetan (isto, 48, 24, 25, 29). „Urođena sujeta koja je izuzetno razdražljiva kada

je u pitanju intelekt, ne dopušta da se ono što smo prvobitno rekli pokaže kao pogrešno, a ono što je rekao protivnik kao pravilno. Ali uz sujetu najčešće idu brbljivost i urođena *nečestitost*” (Šopenhauer, 2007 : 5-6).

Dučić se zasigurno ne bi saglasio sa ocenom svoje sujetnosti. On je sujetu shvatao kao zabludu u kojoj čovek drži samog sebe i ne poznaje vrednost drugih ljudi, tako da je sujeta često najbliža laži, a sujetan čovek je stvarno veliki lažov. Po njemu sujeta velike umanjuje, male unazađuje i osećanje je slabih ljudi koje ide uporedo s malodušnošću i „stoji većma u vezi sa čovekovim karakterom, nego sa čovekovim intelektom”, čineći čoveka žalosnim i smešnim kao „nesporno jedna forma ludila, pošto je često vladala čak i celim narodima” (Dučić, 2005 : 340, 341).

Dučić je bio dopadljiv čovek. Prijateljima je rado govorio i mnogo držao do toga, „da liči na francuskog književnika Morisa Baresa”. Ovaj „rasni Hercegovac” čije je lice odavalo intelektualca, ali i „čoveka iz naroda” bio je „charmer i couseur”, retko obrazovan čovek s enciklopedijskim znanjem i istančanim umetničkim ukusom koji je „terao šegu sa naukom” i „voleo da sebi izmišlja gospodsko poreklo”, razvijajući „teoriju da su samo Srbi gospoda”, a da „veliki pesnici i velike dame imaju pravo na velike obzire”. Srpske pisce i istoričare „skoro je sve od reda prezirao” zazirući od „beogradskih čifta” kako je nazivao beogradsku čaršiju, uplićući u sve razgovore svog „pretka” grofa Savu Vladislavića, prvog ruskog ambasadora Katarine Velike na Kineskom dvoru (Pavlović, 2001:13,14,15,64,81,83,89,90). Dučić je o grofu Vladislaviću napisao i jednu istorijsku studiju koja ga je veoma zaokupljala pred kraj njegove diplomatske karijere (v. Dučić, 1999) „*Ovom knjigom*”, zapisao je Dučić u svom predgovoru, „*vraćam srpskom narodu i zavičajnoj Hercegovini njihovog plemenitog sina Savu Vladislavića, prvog pravoslavnog Srbina, koji je posle nestanka srpskih kraljeva i careva i despota, kao tuđi poklisar u misijama na stranim državama, predstavljao našu urođenu rasnu obdarenost i dalekovidost*” (isto, 9).

Polazeći od politike i književnosti kao „dve potpuno različite stvari” Slobodan Jovanović govoreći o Dučiću kao diplomati, rekao je: „Znam da nije bio nikakav dilomat...” i „niko kroz godina, neće ni znati da je ikad bio diplomat, ali će svaki Srbin znati da je bio pesnik” (Pavlović, 2001 : 10). Iako je Dučić bio „u diplomatiji diletant” to mu nije smetalo da u jugoslovenskoj diplomatiji postane „izvanrednim poslanikom i opunomoćenim ministrom”, čime je ispravljena „nepravda” na koju se stalno žalio (isto, 61, 62). Pišući o svojim *saputnicima*, Dučić je opisivao Beograd kao mesto cincarske buržoazije i seljačke demagogije, „dve strašne i kobne negacije svakog sna i veličine, svakih gospodskih manija i duhovnog snobizma” (Dučić, 2008 : 44). U to vreme naročito, evropska kultura smatrana je „opasnošću da lako svakog od-

rodi, osakati, zaslepi i upropasti”, posebno Slovene. „Evropa – mislili su onda naši preci – to je jedna provalija u koju se preko Savskog mosta prelazi kod Zemuna, i koja ide zatim od Zemuna dalje do kraja sveta, sve dublje i mračnije” (Dučić, 2008 : 51-52). Kao i „svi kicoši” Dučić se tužio na svoje sunarodnike: „Kad Srbi ručaju, ili večeraju, pored mesa sa jelovnika moraju da pojedu bar jednog zemljaka...” Prema Srbiji (Beogradu) iskazivao je i svoj gnev: „Svaki drugi u Srbiji ima po jedan nadimak: u ostalim srpskim krajevima toga nema. Kad samo pomislim na prijatelje i poznanike moje generacije pred očima mi izlazi cela fauna: od vaške i stenice do slona, a između cela gama raznovrsnog domaćeg i egzotičnog zverinjaka. U akvarijumu: jegulja, som, klen, i druge sitnije i krupnije ribe od girice do ajkule... U flori skoro nikog: možda smrdljivak, a kad nekog zovu Sokrat znajte da je glup kao noć bez mesečine. O nadimcima u vezi s anatomijom prelazim ćutke” (cit. Popović, 2009 : 110, 152).

To potvrđuje koliko je Dučić, iako sebe nije „ostavio neobeležnim”, bio udvojena i složena ličnost, kako bi Niče kazao „dvostruk čovek” i nije mu bilo teško da bude „dobar Evropejac”, s one strane samo lokalno, nacionalno uslovljenih perspektiva, a s druge strane možda je bio više srpski, nego što su današnji Srbi, ali svakako nije zadnji *antipolitički* Srbin. Miroslav Krleža u svom pamfletu „Pogreb Jovana Dučića”, štampan u *Književnoj republici* opisao je Dučića kao – kosmopolita koji je „u Rimu bio Italijan, u Parizu je bio Francuz, u Londonu je bio Englez, kao što je u našem Beogradu bio Beogradanin ili u našem Zagrebu Zagrepčanin”, pokazujući kao „junak naše rasne epopeje i jedan dokaz o misiji Beograda među one koji još nisu rasno probuđeni” kao diplomat na strani, sve velike odlike „naše rase, njegove sposobnosti za kulturu, njenih visokih mera za etičke vrednosti, njenog ponosa u energiji za život, njene volje za afirmaciju, njene lakoće za asimilaciju” (Popović, 2009 : 112). A Dragutin Prohaska u svojoj *Istoriji hrvatske i srpske književnosti*, između ostalog kaže: „Nijedan srpski liričar nije tako blizak hrvatskim savremenim svojim kao Jovan Dučić” (isto, 102). Za Milovana Đilasa Dučić nije aktuelan mislilac, ne bavi se savremenim problemima, niti postavkama, još manje rešenjima života ljudi i njihovih htenja. Stoga je misao Jovana Dučića, i njegovih „debelih knjiga” kako je strogo ocenio Đilas, „prostituisana misao hercegovačkog seljaka” (isto, 143).

Njegovi prijatelji u Beogradu govore kako „Dučić postaje pofrancuzeni Srbin”, dok A. Matoš, Dučićev bivši prijatelj, bez milosti zaključuje: „Dučić piše kao žena, ako kao žene, što rđavo pišu. Konreca Hoallies ne bi ovakva mjesta potpisala...” (Popović, 2009 : 58). Međutim, od kako se povodom aneksione krize u Bosni i Hercegovini na stranicama *Politike* zajedno sa Branislavom Nušićem i Vladislavom Ribnikarom upisao u *dobrovoljce* (što se

praktikovalo i kasnije), a srpska vlada ga je poslala u Rim kao svog agenta, Dučić je napredovao i kao pesnik i kao diplomata, i ubrajan je u najzapaženije beogradske pisce, kome se dive kritičari poput Jovana Skerlića, Bogdana Popovića. Bio je na dobrom glasu beogradskih lepotica i otvarana su mu vrata najviđenijih beogradskih kuća. Postaje redovan član *Srpske kraljevske akademije*. Jedan od najuticajnijih akademika, Bogdan Popović, u pismu od 3. aprila 1931. *čestitao je Dučiću na izboru istovremeno čestitajući Akademiji*. Jer, „u Akademiju ulaze oni kojima treba Akademija, i oni koji su potrebni Akademiji. Oni kojima je potrebna Akademija nađu uvek podzemne načine da u nju uđu, kad u nju uđu, onda oni sprečavaju da u nju ne uđu oni koji su potrebni Akademiji. Tako je ispalo da ste morali duže čekati” (Popović, 69, 66, 133, 135). Što se tiče kasnijeg izbora (priznanja) u Akademiju, Popović je objašnjavao Dučiću, „... treba da imate na umu da što je čovek viši, to mu sve više vremena treba da bude priznat po svojoj pravoj meri”.

No Dučić, čovek „koji je voleo i gospodstvo i udoban život”, doživeo je da ga bliski saradnici nazovu „izlapelim starcem”. Mada je učio da postane šefom opozicije, Dučić se trudio da postane kraljevim ministrom. „Od velikog integralnog Jugoslovena koji je nekad, preko „Politike” hvalio odluku kralja Aleksandra o pretvaranju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Kraljevinu Jugoslaviju (diktatura mu tada nije smetala – M.Š.), postao je lokalni, sitnim, trebinjskim rodoljubom” (Pavlović, 2001 : 78, 80, 123).

Dučić je pisao o kralju Aleksandru okruženom gomilom „ljudi male pameti i skoro većinom vrlo sumnjivog morala”, koga su „ovi varvari držali skoro u duhovnom zatočenju”, ne znajući koliko su mu sami zla uradili. Kralj je navodno „jednom rekao da ima samo tri čoveka s kojima može razgovarati: njegov rođak Pavle, Ivan Meštrović i Jovan Dučić. Knez je, međutim”, kako kaže Dučić, „razorio njegovu državu, a Meštrović je u Zagrebu naneo najgore uvrede njegovom imenu” (Dučić, 1999a : 33). „Rušiti dvor” postalo je i u Srbiji „kuražnom vrlinom i građanskom hrabrošću”. Taj „čovek od kojeg je drhtalo i staro i mlado”, „u narodu najpopularniji od svih vladara koji su mu prethodili, bio je u jednom delu beogradskog društva optuživan već od početka nove države”, i kako je zaključio Dučić, „nečasno proglašen krivcem i zlikovački prosuđen” (isto, 34, 35).

Prema Dučiću, zemlja je bila uvek postavljena na ivicu provalije. „Hrvati su sve činili da je upropaste, a Srbi nisu ništa činili da je spasu” (isto, 32). Duboko je verovao da je on sa svojim velikim ugledom, jedini Jugosloven, dovoljno velik da preseče Gordijev čvor. U tom smislu, spremio je, a da to od njega niko nije tražio, za kneza Pavla – namesnika, veliki memorandum, svoj predlog srpsko – hrvatskog sporazuma, uobrazivši da će mu knez namesnik poveriti sastav vlade kad dođe vreme zaključenja srpsko-hrvatskog

sporazuma (Pavlović, 2001 : 121). Kasniji sporazum Cvetković – Maček o Hrvatskoj banovini (26. VIII 1939.) najoštrije je kritikovao kao sporazum „niškog Ciganina” i jednog „seljačkog demagoga” koji je njegovo rodno Trebinje pretvorio u hrvatski grad (isto, 122). Nešto ranije, pretio je „da će otići smesta Mačeku u Zagreb ako bi se (Milan) Stojadinović samo drznuo da ga stavi u penziju”. Ali bojeći se te iste penzije u svojoj snishodljivosti, ostao je prema njemu pažljiv (isto, 93). Bio je to zbunjajući problem do kraja njegovog života, s obzirom koliko je privlačnu moć diplomatija imala za Jovana Dučića.

Odlaskom u Sjedinjene Američke Države, (zemlju „slobodnog stiha” gde je predsednik skidao šešir pred narodom, a ne obmuto, s čime je bilo povezano narodu blisko uvažavanje književnosti, kao „nezaobilazna pretpostavka civilizacije” gde se o kulturi s pravom moglo govoriti kao o „sferi u kojoj se sreću književnosti i društveno delovanje”, i srećno ujedinjuju kultura i politika, tako da je jedan od velikih američkih intelektualaca dvadesetog veka Edmund Vilson video „sebe kao vojnika u borbi američke književnosti za ravnopravnost sa njenim evropskim uzorima i pretečama”, a Ralf Emerson, pišući esej o Geteu tvrdio da „društvo ne zna ni za jedan važniji interes nego što je dobro zdravlje književne klase” (Lepenis, 2009 : 114, 138, 139), Dučić je bio impresioniran, verujući da će možda za samo jedan vek iz Amerike poći „neka umetnost kakvu zemlja nije videla”. Njegov dolazak, nakon sloma Jugoslavije, prihvatila je srpska ekonomska emigracija, i on će „okupljen ljudima guslarskog duha”, putujući Amerikom govoriti o stradanju srpskog naroda u domovini, pisati o tom stradanju u listu *Srbobran*, što je izazivalo veliku pažnju, ne samo Srba. Hrvati su ga žestoko optuživali za šovinizam i tužili izbegličkoj vladi u Londonu. Člante vlade Milan Grol, tražio je Dučićevo penzionisanje, zbog njegove bezobzirne kampanje protiv Jugoslavije. Za Grola, „stvar je brutalno prosta”, jer Dučić, „ruši Jugoslaviju”. Oko Dučića, kako su zabeležili savremenici, „počeo (se) formirati novi borbeni stav američkih Srba”, a „vila na Jezeru” (Mičigenskom) kako se nazivala kuća u kojoj je stanovao Dučić, ubrzo postala je centar tog okupljanja. Posle zvaničnog „jugoslavlisanja”, Dučić objavljuje tri brošure svojih publicističkih rasprava: *Dr Vlatko Maček i Jugoslavija*, *Jugoslovenska ideologija i Federalizam ili centralizam* (Popović, 2009 : 199, 200, 2003). One će u „godinama raspleta i raspada druge Jugoslavije, ponovo biti aktuelizovane i popularizovane u dnevnopolitičke svrhe i objavljujivane pod naslovom, *Verujem u Boga i u srpstvo* (v. Dučić, 2002).

Pišući o jugoslovenskoj ideologiji, žalosnoj propasti jugoslavizma, Dučić, kao da je tek „otkrio” Srbe, postavio je sebi zadatak „da pokaže da on i nije bio ponikao ni iz kakvih pozitivnih osnova, nego iz jednog apsolutnog

nesporazuma; produkt jednog naročitog poremećaja svih zdravih načela za život; jedna romantika koja je i stavljena nasuprot realne politike, i jedna fatamorgana koja je odvela u katastrofu državu Srbiju, jedino realno u tom nezdravom snu o nemogućem i neprirodnom” (Dučić, 2002 : 9).

Dučić polazi od toga da su srpski „državotvorci, ne znajući ni slova istine o tom zagrebačkom jugoslavizmu”, ugradili u temelje zajedničke države dinamit, koji će je kasnije („jednog dana”) i razneti. Za nastanak Jugoslavije, njenu utopiju i kaos u koji su zapali njeni narodi, Dučić je suviše proizvoljno, zanemarujući ulogu Srbije, optužio Jugoslovenski odbor, kao glavnog krivca, i Svetozara Pribičevića, kao drugog krivca, koji je prvi u Hrvatskom Saboru predložio otcepljenje Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od Beča i Pešte i njihovo sjedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom (29. 10 1918), što je Pribičević vrlo često isticao (isto, 38). Dučić je u *ilirizmu* Ljudevita Gaja i *jugoslovenstvu* biskupa Štrosmajera video politiku Beča i Vatikana, zaslađenu romantičnim nacionalizmom krupnih reči i šarenih slika, med iz košnice advokata i fratara, nešto najnerazgovetnije i najneželjenije za vojnički i ratnički duh Srba. Crvena nit Štrosmajerove politike, kako je objašnjavao Dučić, bila je „pokatolitičiti bosanske muslimane i pounijati pravoslavne Srbe. Stoga je njegova glavna opsesija bila Bosna. To je”, kaže Dučić, „fatamorgana nad biskupskim dvorom u Đakovu”. Srbijanski političari na reč zbrkanih srpskih političara iz Hrvatske, prihvatili su Štrosmajera bez rezerve, i kako s ironijom i cinizmom opisuje Dučić, „malo je trebalo da nam proture Štrosmajera za drugog svetog Savu! Makar i kao naročitog prijatelja cara i dinastije habzburške, i najboljeg austrofila, i najiskrenijeg propagatora katoličanstva in patribus infidelium” (Dučić, 2002 : 39, 26, 36).

Posebnim nevaljastvom Dučić je smatrao, ideje nekih, kako ih je nazvao „srpskih smetenjaka”, o bratstvu Srba i Hrvata, istim rasnim instinktima, idealu o zajedničkoj državi, čime su „trovali zdravu pamet srpskog naroda”, što se nije moglo sresti kod glavnih ideologa hrvatstva, koji su dobro znali osećanja svojih narodnih masa (Starčević, Radić, Maček). Srbi i Hrvati predstavljaju, prema Dučiću, „dva najmanje slična naroda, odvojena privatnim i javnim životom, slučaj koji se sreće između naroda razne boje kože”. Srbi nisu ništa znali o Hrvatima, a Hrvati su znali samo najgore o Srbima, o čemu ih je celog života učila bečka i peštanska štampa. Srbi su pamtili Hrvate iz vremena trogodišnje austrijske okupacije Srbije, a Hrvati su zapamtili mase u Srbiji kao nedovoljno evropejske i neprijateljske, izazivajući averziju ili sažaljenje. „Uopšte,”, izričit je Dučić, „može se pouzdano reći da Hrvati nisu poznavali crnjeg dana nego što je to bio taj 1. decembar 1918, odveć toržestven da bi im izgledao iskren” (Dučić, 2002 : 40, 42, 74).

Hrvati su, priznaje Dučić, otvoreno tražili autonomiju, i stoga od početka do kraja radili na razaranju Jugoslavije kako bi sigurnije došli do priznanja svoje posebne nacionalne individualnosti, svoje „posebne teritorije” o kojoj je toliko govorio V. Maček „federalista”. „Hrvati su sve uradili da državu razore, a ne da državu usavrše...” (isto, 68, 149).

Posle ujedinjenja, Hrvati su se osećali prevarenim i zavedenim, Jugoslaviju su doživljavali kao rđav račun i balkansku podvalu, neizvesnu perspektivu. Srbi su Hrvate smatrali plašljivim, večno plačevnim bukačima, koje treba oslobađati od bezobzirnih stranih gospodara i ružne i ponižavajuće sudbine, verujući da im „srpsko ratno pravo” daje povoda da problem reše „udaranjem mača po geografskoj karti” (isto, 75, 146, 147). Srbi su pomoću Muslimana, protivu Hrvata i Slovenaca, izglasali centralistički Vidovdanski ustav, što je bio povod da se počne govoriti o srpskoj hegemoniji, gde su Srbi sami vodili državnu politiku Jugoslavije, i kao nagradu zato bili napadani kao hegemonisti (Jovanović, 2006 : 300, 302). Prvih pet godina beogradski „ekspert” za Hrvatsku bio je pretendent na Pašićevo nasleđe S. Pribićević, a kasnije je postao glavni hrvatski „ekspert” za Beograd, koji još nije otkrio „srpsku Liku i Krbavu, niti su što znali njegovi političari o Zagrebu”. Takvo „kriminalno neznanje nije sprečavao ni beogradski univerzitet, već je mirno posmatrao unošenje nereda u srpskoj istoriji, etnografiji, antropologiji i statistici”. „Za Pašića ništa na svetu nije izgledalo manitije nego Radićevo besedništvo i lakrdijaštvo, mlaćenje prazne slame po selima i po varošima, i gubljenje skupog vremena; a Radić je smatrao Pašića ćutalicom zato što ne zna da besedi, za starosrbijanskog državnika koji ne zna više da misli, i koji bi bio bolji veliki vezir u Stambolu nego šef vlade u Beogradu” (Dučić, 2002 : 111, 152). Politika Radića, Pribićevića i Mačeka, kako je video Dučić, išla je utrtom stazom, uspevši da kompromituje Jugoslaviju i „uništi” Beograd. On je verovao da su Hrvati uzrok diktature, korupcije i rasula beogradske omladine i krize porodice, da žele nezavisnu Hrvatsku, ma sa koje strane ona došla, da pomažu A. Hitleru u utvrđivanju „novog poretka” u srpskoj državi, da su odgovorni za „pokolje Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini” (isto, 156, 180), u nezavisnoj poglavnikovoj i Stepinčevoj državi, stvorenoj „tuđim poklonima”.

Desilo se „ono što je”, kako je zapisao Dučić, „predosećao već 1921. veliki srpski državnik (Pašić), držeći među dva prsta srebnu vlas svoje brade patrijarha. On je nosio gvozdenu rukavicu u borbi s Hrvatima koji su bili onako badavdžije i odmetnici u našim najsvirepijim danima istorije”, sklapajući savez s Cincarima, jedino društvo u Beogradu, s kojim su dolazili u dodir, znajući da se uvek najgori režimi u Srbiji oslanjaju na njihove usluge (isto, 155). Inače Dučić je obožavao Pašića, za koga je stari kralj Petar navodno re-

kao da je bilo „sreća njegovog vremena” imati takvog šefa vlade koji je „dao narodu neophodno poverenje u vlast” i „pokazivao i dalekovidost mudraca, i opreznost velikog patriote”. Dučić ističe njegovo zapovedničko ćutanje, rezervisanost prema dužim diskusijama, dostojanstvo i sjaj velikog državnika, „skromno” materijalno stanje, šarenolikost njegove porodice u pogledu porekla i jezika, prirodu partijskog šefa, psihologa svojih savremenika, ustavnu vladavinu u oligarhiji, borbu protiv samovolje, mržnju prema knezu i kralju crnogorskom Nikoli, velikosrpsku politiku, vodstvo „svih revolucionarnih strujanja u srpstvu”, stvaranje mita o povlačenju kroz Albaniju, hladnoću i prisebnost kao netipične srpske osobine, snagu najsilnijeg čoveka u kraljevini srpskoj, („zato ga je ceo narod i svaki pojedinac najdublje mrzeo”), makijavelizam, smetnja za prodiranje Nemaca na istok. Radić je u Pašiću video glavnog krivca za ujedinjenje Jugoslavije i anektiranje Hrvatske Srbiji. „Ali kad se raširila vest da je Pašić umro, cela zemlja je”, kaže Dučić, „dobila utisak da će posle njega sve poći naopako. I nije se prevarila. Zatim je odista došao i haos” (Dučić, 1999a : 16, 17, 38-50). Srbi su idući dalje, kako je verovao Dučić, sve više padali u ruke političkih diletanata i spekulanata, najzad izgubili svoj put, dolazeći „do docnijih državnika, biranih na ulici, iz redova najnižeg društva, ljudi najniže kulture, sumnjive rase, ozloglašanih reputacija” (Dučić, 2002 : 119, 147).

Idealizujući Pašića kao državnika, mitologizujući njega i njegovu vladavinu, uz potpuno zanemarivanje njegove uloge u stvaranju Jugoslavije, žestoku kritiku političara koji su na direktan ili indirektan način „izašli” ispod Pašićevog šešira, Dučiću, očigledno, nije nimalo zasmetalo, kako je njegov prijatelj Slobodan Jovanović tvrdio, Pašićevo, *jemensko poreklo* (Crnjanski, 2009 : 27). Ipak, isticao je da nasuprot Hrvata, Srbi nisu imali srednji vek latinske kulture i latinskog jezika, pa ih to izvesno čini (prema strancima) duhovnim gubitnicima, kao i Ruse, bez dubokog umetničkog dela i verske inspiracije, ograničene moralne sfere, žrtvama „jednog stanja duha koje nije ni racionalizam ni paganstvo, nego bezverje i verska apatija, čak i jedno prećutno priznavanje viših zakona” (Dučić, 2008 : 95). Takvo duhovno stanje za Dučića jeste najveća čovekova drama u kojoj je lakše podneti gubitak vere u Boga, nego gubitak svih iluzija o sebi. S naknadnom pameti on govori o iluziji, kobnoj obmani, srpskog herojstva, hrvatskog patriotizma i slovenačke otpornosti, kao garanciji mira, govori o Jugoslaviji koja je sa svojim granicama i budžetom bila od prvog dana „jedan politički apsurdum” (Dučić, 2002 : 56). Neophodno mu je bilo 23. godine da shvati, optužujući isključivo Hrvate, kako se „prećutkivanjem jedne svirepe istorijske stvarnosti, gradila na pesku jedna država, kako se bez naročitih naučnih i moralnih uslova ne gradi ni jedna pivara, ni ciglana, ni seoska štedionica...” On je verovao da je svojim napisom naročito utvrdio „da je ideja za zajedničku državu između Srba i Hr-

vata, ili bila sasvim nemoguća, pored istorijskih uspomena koje su oni vekovima među sobom imali, ili bar za jedno celo stoljeće preuranjena, vrlo malo i nedovoljno ozbiljno pripremana, čak možda i improvizovana u zanosu postignutih pobjeda u Srbiji, a u očajavanju Hrvatske, nakon katastrofe. Svih njenih vekovnih ideala posle uništenja Habsburške monarhije". Za Hrvate „jugoslavizam” je oličenje pravoslavlja, balkanizma i ćirilice, a za Srbe, antiteza srpstva, preveravanje i renegetstvo, nasuprot Svetoslavlja, ideji zajednice nemanjičke Države, Nacije i Crkve, velikih tradicija u jednom istovetnom pojmu. „Da se napravi jugoslovenska država, trebalo je napraviti jugoslovenski napraviti i imati jugoslovenski jezik”. Jugoslavija nije uspjela napraviti ni jedno ni drugo, niti je uspjelo nivelisanje i amalgiranje verskih razlika i kulturnih mentaliteta neočekivanim državnim spajanjem. Staklo kroz koje su gledali Hrvati, bilo je po Dučiću ukaljano, i stvari su dobijale nečist izgled, čak i kad nisu tako izgledale. Amnestirajući Beograd, od odgovornosti, Dučić je i Slovence optuživao kao primer partikularizma, ostajući više smetnjom nego vezivanjem „više kao pošten ortak u zajedničkom poslu, nego kao treći brat u zajedničkoj porodici”. Posljednjih godina kako je zapazio Dučić, „jugoslavizam” je samo ideja ministarska i režimska, s mnogo nasilja i nezakonja, stvar zvaničnog patriotizma diktatorskih režima, nego stvar prosvječenog građanstva, više politička mera i dužnost, nego nacionalno osećanje. Postao je i „jedan artikal za izvesne klike, i imao svoje tržište, berze, spekulante i berzijanace”. Vlast ga je branila i kad ga niko nije više napadao, niti se o njega grabio. Postavši doktrinom raznih režima, postao je tegoban i sumnjiv i samim Srbima. Oni su ovu utopiju platiti neizmernim sramotama i velikim nacionalnim gubicima. I kao što je Jugoslavija nastala bez svoje nacionalne ideologije, tako je za Dučića, „jugoslavizam ideologija bez svog ideologa; ideal koji je... ponikao iz intrige: utopija koja je potisla i onemogućila ideju; zakon koji je branjen bezakonjem. Jugoslavizam će u našoj istoriji biti sinonim diktatura, za koje je od prvog trenutka bio tesno vezan” (Dučić, 2002 : 43, 52, 53, 54).

Stoga je Dučić, pišući o „katastrofi naše nesrećne države” i „rasulu jednog društva, koje je moglo biti velikim ostvarenjima u svakom pogledu”, verujući „oduvek u čudesa srpske ideje, naroda koji je umirao „na turskom kocu i austrijskom konopcu”, u pismu Radoju Kneževiću, učesniku u 27. martovskom prevratu i tadašnjem ministru dvora, 17. aprila 1942. godine, kao „Srbin iz Bosne i Hercegovine”, uveren da se zagađena rana može preboleti, ako se dobro sagori, predložio rešenje za srpsko pitanje: okupljanje oko srpskog kralja i srpske vlade, u srpskoj kući u kojoj će opet biti veliki i silni, na liniji koju će Srbi povući „po dubini savesti i duljini mača” (Dučić, 2002 : 181-186).

Raspravljajući o jugoslovenskoj ideji, njenom životu i stvarnosti, Dučić se, kao i sama ideja u čijoj je realizaciji učestvovao, i nakon njene propasti je žestoko kritikovao, kretao između sociološke realnosti i nacionalnog mita. Moglo bi se reći njegovim jezikom, kako je on pisao o srpskim piscima, da iako je mrzeo „ćifte“, ipak je za njih pisao, pevao po kafanama i život mu je protekao u „dobrim ručkovima i u gromkim zdravicama“. i kao što je Stendal „izmislio kaput maslinove boje da zabašuri svoj ružni trbuh i kratke noge, Borbej je nosio crvene rukavice: Balzak plave čarape; Bodler je zeleno bojadisao kosu“, baš kao što je Dučić u crno „bojadisao“ svoju, tako da nije sasvim sigurno koliko je i sam bio oslobođen maglovitih mistika i egzaltanih utopista (Dučić, 2008 : 48, 49).

Poput Šatobrijana, Dučić je verovao u zagrobnu budućnost kao mladost sedih ljudi, i on je hteo da „ovu mladost bolje iskoristi od prve“. Nisu li „Blago cara Radovana“ u neku ruku Dučićevi „Zagrobni zapisi“? „Ulaskom u diplomatiju“, kako svedoči Kostja Pavlović, poznajući Dučića sasvim izbliza, „on je prestao biti pravim Dučićem, prestao je da živi svojim sopstvenim životom, sebi je stavio obrazinu na lice, popeo se na pozomicu i počeo da glumi. Trideset jedna godina provedena u diplomatiji bile su za Dučića trideset jedna godina glume“ (Pavlović, 2001 : 149, 161). Samo po sebi, to ne bi moralo da znači poseban izuzetak, s obzirom kako je analizirao društvenu dramaturgiju sociolog Erving Gofman, da svi ljudi na pozomici društvenog života igraju svoje uloge. Naravno ona nije bila lišena „kulta ličnosti“, koga su srpski nacionalisti posle 1990, koristili i proglašavali „izuzetnim nacionalnim ili nacionalističkim velikanom zato što je u toku drugog svetskog rata u srpskom iseljeništvu u SAD samo neke dve nepune godine visoko dizao barjak velikosrpskog nacionalizma (bolje reći da mu se vratio – M.Š.). Kao i njegov sabrat na hrvatskoj strani Ivan Meštrović, koji je jugoslaviso decenijama, dok je jugoslovenstvo bilo unosno, a setio se hrvatstva kad se približavao kraj jugoslovenskoj zajednici“ (D. Tošić, pogovor, u: Pavlović, 2001 : 201).

Ali bez obzira na sve njegove kontroverze u nacionalnoj politici, jugoslovenstvu, srpstvu, ovaj pesnik i diplomat koji je na poeziju gledao kao na najsloženiju tvorevinu ljudskog uma, stvar jedne više kulture i ideje o životu, najviši stepen metafizike i poslednji rezultat sposobnosti ljudskog izraza, umetnost najdubljih i najotmenijih duhova, pisca koji stvara i društva koje čita, mera čovekove duhovnosti, koliko i njegove duševnosti, zato što „kad filozofija dostigne do svog vrhunca, ona postaje poezijom lirikom“ (Dučić, 2008 : 50-51), postao je i ostao značajna pojava u srpskoj nacionalnoj i kulturnoj tradiciji povezanosti ideologije i književnosti. Svakako se ne može reći da tu ulogu nije uspešno igrao, niti da je bio neuspešan režiser svojih dram-

skih zapleta. Kao učenom zanatliji, na teškom poslu rime i ritma, koji je u diplomatiju stigao, ipak, preko posništva, i kao što je i sam pisao, da heroja treba ostaviti samo smrti da mu uzme mač, tako je u Jovanu Dučiću, pesniku, smrt otela njegovo pero, čoveku koji je imao toliko boljih stvari da kaže. „Hoće li me raspojasanost koja vlada u svim vremenima izviniti zbog drskog skrnavljenja...” (Montenj, 1999 : 73).

Literatura:

1. Andrić, I., 2004., *Znakovi pored puta*, Beograd: Dereta.
2. Crnjanski, M., 2009., *Embahade*, Beograd: Službeni glasnik.
3. Dučić, J. 1999., *Grof Sava Vladislavić*, Beograd: Dereta.
4. Dučić, J. 1999a., 1999., *Staza pored puta*, Beograd: Dereta.
5. Dučić, J. 2002., *Verujem u Boga i u srpstvo*, Beograd: Beoknjiga.
6. Dučić, J. 2005., *Blago cara Radovana: jutra sa Leutara*, Novi Sad: Ljubitelji knjige.
7. Dučić, J. 2008., *Moji saputnici: književna oblička*, Beograd: Štampar Makarije.
8. Hazlit, V., 2009., *Oživanju i mržnji: izabrani eseji*, Beograd: Službeni glasnik.
9. Jovanović, S., 2006., *Poruke* (priredili Trkulja J. i Ž. Lazić), Beograd: Službeni glasnik.
10. Lazarević, B., 2007., *Dnevnik jednoga nikoga*, knj VIII, prvi deo (1942-1946) i drugi deo (1947), (priredio D. Puvačić), Beograd: Zavod za udžbenike.
11. Lepenis, V., 2009., *Kultura i politika: priče iz Nemačke*, Beograd: Geopolitika.
12. Montenj, M. de, 1999., *Ogledi*, Beograd: Rad.
13. Niče, F., 2001., *ECCE HOMO – (Evo čoveka): kako postaješ, šta si*, Beograd: Dereta.
14. Pavlović, K. St., 2001., *Jovan Dučić*, Beograd: Otkrovenje.
15. Popović, R., 2009., *Knez srpskih pesnika*, Beograd: Službeni glasnik.
16. Šopenhauer, A., 2007., *Eristička dijalektika ili umeće da se uvek bude u pravu objašnjeno u 38 trikova*, Novi Sad: Adresa.

BETWEEN SOCIOLOGICAL REALITY AND NATIONAL MYTH

Summary: In this labour will be analysed relationship of Jovan Ducic, a poet, diplomat, writer of diary, with a ideology of yugoslavianism, to her idea and reality. In respect to historical background of relationships Serbs and Croats by Ducic, common state was completely impossible, or as a best way early for the full century. Unseriously created, unexpected state nivelatig and amalgaming of the eonical differentiations religions and mentality was not imagined as a reality. Yugoslav feeling was not the thing of the illuminated cityzens, sed a thing of a regime, one corporation. It have his marketing, manipulations and a berzetings. The government defendet it unsincerely even in the situations that nobody was attack on it. Defendet without law, rests as s synonyma for dictature, what Serbs alone was payed in a national loosings and asymetrical shames. Resolving for the Serbs Ducic is seeing in the creation of the State of Serbs in the bordering linies by „deepest of consciousness and longing of a sword”.

Key words: Yugoslavianism, Serbs, Croats, regime, dictature, outopia, berze, shamness

TRADICIJA I ISTORIJSKI DISKONTINUITETI*

Sažetak: Autor određuje tradiciju kao vredosni derivat prošlosti koji je potvrdilo vreme. Ona je to što traje u sveopštoj izmenjivosti sveta i povezuje epohe, generacije i stvara identitetska jezgra. Tradiciju ruše i obesmišljavaju istorijski diskontinuiteti i modernizacijski (civilizacijski, sada i globalizacijski) procesi. Time se stvara mogućnost za nastanak tranzicije, vida restauracije, što je zapravo načina istorijskog lutanja. U radu se obrazlaže stav da istorijski srećni narodi ne ruše svoju tradiciju, niti se modernizuju naprasno već samo osavremenjavaju, pa samim tim nemaju iskustvo tranzicije.

Ključne reči: tradicija, tradicionalizam, istorijski diskontinuiteti, modernizacija, osavremenjavanje

*Okrenuli smo leđa svom seljačkom plemenu i to se mora okajavati.
Zbacili smo neke lance, pa se sloboda pred nama otvorila kao đavolska jama.
Milovan Đanojlić*

O prirodi tradicije, njenoj svrsi i smislu, svoja izvanredna zapažanja beležili su mnogi od najumnijih ljudi. „Tradicija je ono što je dovoljno staro da bi večito bilo mlado”, zapisao je Martin Hajdeger. U ovoj kratkoj rečenici, s malo reči nemački filozof izrekao je ono bitno tradicije. Nije, kako se obično misli, sve što je staro za odbacivanje i prezir. Prošlost, sabijena u entitet tradicije, već dovoljno ostarelom svetu podaruje novu mladost. Jer da nema podmlađivanja sveta iz njegove najstarije prošlosti, on bi, davno oronuo, već

* Ovaj rad je deo šire studije radene u okviru projekta 179074 („Tradicija, modernizacija i nacionalni identitet u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije”) koji realizuje Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Nišu a finansira Ministarstvo za nauku Republike Srbije

skončao. Nemoderna može biti neka odeća, čak ne uvek ni starinska kuća ili vrsta hrane, ali nikako ne mogu to biti Homer, Platon ili apostol Pavle.

Arnold Tojnbi će, imajući u vidu pored ostalog i odnos prema tradiciji, preporučiti: „Menjati se, a ostati isti”. Nemamo dakle razloga, mi kao pojedinci ili kolektiviteti, da se stidimo toga što se menjamo, jer je to neophodno, ali imamo razloga da se ponosimo ako uprkos promenama ostajemo isti. Tojnbi u svom iskazu transformiše i na izvestan način komentariše onu Solonovu gnomu o „Ničega suviše” pa preporučuje, u skladu sa osećanjem svog naroda, da se oprezno ide u budućnost, jer ona ne mora da bude odveć svetla kao što ni prošlost nije uvek samo mračna. Zar toliko puta nismo poželeti, kada nam se pred očima svet zamračí, da se vratimo, mada je to nemoguće, svetliju prošlost.

Ako već moramo da biramo šta da budemo, zarobljenici prošlosti ili suludi privrženici budućnosti, izbor nam naravno neće biti ni mali lak. Izborom prve alternative zauvek se ostaje u prošlosti, izborom druge nikuda se ne stiže. U svakom slučaju najbolje je ne biti nikakav i ničiji zarobljenik, pa makar to bila i obećana prelepa budućnost.

Kristofer Laš, značajni američki sociolog i filozof se takođe pozabavio odnosom prema prošlosti i budućnosti. „Vrlo sam daleko odtoga da prošlost smatram beskorisnim opterećenjem; - piše on - smatram je političkom i psihološkom riznicom iz koje cpimo rezerve (ne nužno u vidu „lekcija”) potrebne da bismo savladali budućnost. Ravnodušnost naše kulture prema prošlosti, koje lako prelazi u aktivno neprijateljstvo i odbacivanje – najuverljiviji je dokaz propasti te kulture” (1986:XVII) Malo kasnije isti autor dodaje „...odbacivanje prošlosti, naizled napredno i optimističko, utjelovljuje očaj društva koje se ne može suočiti s budućnošću”.(Ibid, XVIII) Neko bi zato, poput Voltera o Bogu, mogao reći da bi tradiciju trebalo izmiliti, ako je već nema, što se neretko i čini.¹ Tradicija se izmišlja u sadašnjosti ili nedavnoj prošlosti i nije dar i poruka tradicionalnog društva već krivotvorina i podvala modernog sveta samom sebi. Umesto da se u njemu čuvaju stare i stvaraju nove vrednosti, koje će negda biti označene onim što se smatra tradicijom, izmišljanjem tradicija sterilna sadašnjost se lažno predstavlja kao stvaralačka prošlost.

Lešek Kolakovski će u tekstu *O smislu tradicije*, na veoma slikovit način ukazati na poželjnu prirodu odnosa prema tradiciji. On veli „da se nova

¹ Knjiga *Emišljanje tradicije* Hobsboma i Rejndžera započinje ovim dvema rečenicama: „Ništa ne izgleda tako staro, niti povezano sa prošlošću koja se više i ne pamti, kao pompa koja okružuje britansku monarhiju u javnim ceremonijalnim manifestacijama. Ipak, kako jedno poglavlje u ovoj knjizi utvrđuje, ona je u svojoj modernoj formi proizvod kasnog devetnaestog i dvadesetog veka” (str. 5).

pokoljenja nisu neprekidno bunila protiv nasleđene tradicije, mi bismo još i danas živeli po pećinama; (...) kada bi pobuna protiv nasleđene tradicije jednog dana postala sveopšta, mi bismo se opet našli u pećinama. Društvo u kojem se tradicija pretvara u kult osuđuje sebe na stagnaciju, a društvo koje hoće da živi od pobune protiv tradicije osuđuje sebe na uništenje”(1970:358). Pošto u pećinama davno već ne živimo, nije nemoguće da se u njima vratimo, poruka je ovog zapažanja. A vraćamo se u pećine, ili još gore prizivamo sopstvenu propast, gaženjem po tradiciji.

Nasuprot ovim i tolikim drugim nespomenutim interesantnim zapažanjima o značaju tradicije za opstanak sveta, za društveni život i individualno snalažnje u sadašnjosti, kod nas u Srbiji, ali i u srpskom intelektualnom korpusu, dominantni narativ o tradiciji i svemu onom što je u vezi s njom, veoma je negativan. Pitanje je zašto – da li zbog istorijskih diskontinuiteta kojima smo vekovima izloženi, iz puke pomodnosti ili pak zbog „urođenog” nam nihilizma?

Šta je tradicija i čemu diskontinuiteti

Pojam tradicije sapostoji sa mnoštvom komplementarnih ili opozitnih pojmova koji mu daju sjaj i tamu. Asocijacija upućuje najpre na suprotnosti pa na izvedenice. Suprotni su mu pojmovi osavremenjavanje, inovacija, modernizacija, diskontinuitet, a izvedeni tradicionalizam i retradicionalizacija. Tradicija je jedna od onih reči koje ni na koji način ne ostavljaju ljude ravnodušnim. Ili ste privrženik onoga što ta reč označava ili ste protivnik, trećeg uglavnom nema. Jedni smatraju da sve tradicije treba poništiti da bi se slobodno živelo, drugi pak misle da se bez tradicije ne može. Oni koji su uništili svoju tradiciju najbolje znaju kako je bez nje, jer bivaju prinuđeni da poštuju tuđu. Ali, čak i tradicija koja se opravdano smatra svojom, nikada to ne može biti u apsolutnom smislu, jer nema sasvim autohtone tradicije, bez tuđih uticaja i primesa.

Tradicija je ono što nadživljava istorijske diskontinuitete i transcendiraju ih, ona je život i živost kulturnog nasleđa, trajanje vrednosti iz prošlosti, njihovo kadkad diskretno, ponekad napadno prisustvo u sadašnjosti. Nekada je to obredna radnja, ritual ili konvencija, ponašanje koje se ponavlja u svrhu simbolizovanja opstanka. S racionalne tačke gledanja ona je nešto suvišno, anahrono, besmisleno, ali za tradicionalnu svet neupitno, tim pre što poseduje izvesne odlike svetosti. U njoj je sabrano dugotrajno iskustvo odnošenja čoveka prema svetu. Uprkos tome, uz reč tradicija neretko idu izvesni „ropski” atributi. Prečesto je u upotrebi sintagma o robovanju tradiciji, mada tradicije nastaju kao posledica borbe za slobodu, iz napora oslobođanja, svejedno da li

od prirodne neumitnosti, svoje loše ili tuđe još gore vlasti. Zato je negovanje sopstvene tradicije nepoželjno u nekim vremenima i društvima, već zavisno od njihovih ustrojstava i stremljenja.

Tradicija se uvek rađa u prošlosti i izvire iz nje, ali u prirodi je prošlosti da se nad njom vazda nadvija senka zaborava. Zbog urođene ljudske sklonosti ka zaboravu, zbog uverenja da je buduće vreme uvek bolje od prošlog, neguje se i svojevrsno neraspoloženje prema tradiciji. Iz prošlosti ne dolaze samo balasti već i vremenskim sitima prosejane vrednosti. Ko nije imao sreću, posebno ne u detinjstvu da oseti toplinu i lepotu nekih običajnih radnji, koje su takođe nastale u detinjstvu ili u mladosti čovečanstva, nikada neće moći da sagleda i doživi draž tradicionalnog. Budući da je primarna svrha tih činjenja da povezuju i oplemenjuju ljude, lako je shvati koliko je svet lišen tradicionalnog, izgubljen iz vremena i prepušten neizvesnosti budućeg. Bez tradicije, svejedno da li je ona zaboravljena, zapuštena ili nasilno prekinuta, odnosno zapostavljena iz nekog drugog razloga, kolektivitet se oseća kao riba bez vode; guši se i skapava a ne zna zašto.

„Svojom večitom mladošću”, tradicija je ona spona, oslonac da se nadžive svakovrsne mene i transcendiraju posledice diskontinuiteta kroz koje, tokom svog trajanja prolazi neki kolektivitet. Potreba za tradicijom postoji zato što postoje diskontinuiteti, jer da nje nema ko bi se, u odsustvu orijentira vrednosti, mogao da snađe u haosu dešavanja. I ko bi uspeo da pronade kakav takav pravi put. Opet, da diskontinuiteta nema („pauci bi nebo premrežili”) živelo bi se u bezmerno dosadnoj jednoličnosti, večito istom, neizmenjivom, praznom vremenu, u stalnoj sadašnjosti bez inovativnosti. Čamotinja i stagnacija uništile bi svakome i svakad svaku volju za životom.

Društveni, istorijski diskontinuiteti zaleću se prizivom tradicije, vraćanjem pobesnele reke u normalni tok između tradicionalnih obala. Pa uprkos tome tradicionalno društvo je u teorijskoj ravni per se i per definitionem uvek nešto loše. Ali zato je sve moderno, počev od odeće do načina mišljenja, uvek i bezrezervno dobro, do mere da teško možemo prežaliti sve tolike pretke što nisu imali sreću da nam budu savremenici, pa nisu osetili čari recimo prebrze vožnje, već su se truckali u karurucama. Najveći diskontinuitet u sferi mišljenja, za kojim su naravno sledile i posledice, jeste vrednosno ocenjivanje tradicionalnog sveta, uz apsolutno preferiranje modernog. U izvesnim životnim sferama to je opravdano, međutim, iz modernizacije su proizašle i mnoge pošasti koje su život učinile sumornim.

Matrica mišljenja, koja favorizuje *modernizaciju* i suprotstavlja je tradiciji na račun *osavremenjavanja* sveta, takva paradigma prenaglašava značaj i vrednost ključnog istorijskog diskontinuiteta. Modernizacija je antipod, samim tim i atak na svaku vrednost tradicije, dok bi osavremenjavanje bilo zap-

ravo njena plodotvorna dogradnja. U tom slučaju ne bi se, duševnosti i duhovnosti, moralnoj stamenitosti koje je projektovao stari svet, tako drastično suprotstavljene materijalne i hedonističke vrednosti modernih društava. Ljudi bi i dalje imali neke etičke ideale, a njihova vrednost se ne bi premeravala samo novčanim iskazom bogatstva koje se poseduje. U tom pogledu globalizacija je nastavak istog puta ili stramputice, s tim što je po tempu turbo-modernizacija. Ona je rušenje tradicija, kao nečega partikularnog, sa novodno univerzalističkih pretpostavki, a zapravo s partikularističkih pozicija nosilaca svetske moći.

Moderna vremena i sama stvaraju svoje tradicije inovacijama u oblasti duhovnog, društvenog i privrednog života. Šta će od toga zadobiti status tradicionalne vrednosti pokazaće tek neka budućnost. Modernim vremenima je svojstveno, pored ostalog, da u komercijalne, političke i ko zna u kakve još sve ne svrhe, izmišljaju tradicije. Stvaranje tradicija, njihovo poštovanje i negovanje imalo je za cilj da služi dobru manjih ili većih kolektiviteta, čak ljudskom rodu, dok izmišljanje tradicija služi onome ko ih izmišlja. Svi revolucionari su se po pravilu surovo razračunavali s vladajućom tradicijom i promovisali neku svoju, koja je uglavnom trajala onoliko dugo koliko je trajala njihova moć.

Tradicija i istorijski diskontinuiteti su polariteti, što tradicija i inovacija nisu. Tradicije nisu ugrožene od inovacija, niti inovacije od tradicija. Štaviše, inovacije imaju šansu da budu tradicije ukoliko im to dopuste istorijski diskontinuiteti. Oni prekidaju tradicije, koje se doduše mogu nekada povratiti u autentičnom, češće izmenjenom obliku, tihim obnavljanjem ili napadnim oblicima retradicionalizacije. U prirodi je vremenskog toka da on definitivno presuđuje šta je rođ šta sveća, odnosno šta je vrednost tradicije šta magla tradicionalizma.

Nije teško uočljivo da su tradicionalna društva duhovno bogatija, vitalnija i vrednosno pozitivno usmerenija od modernizovanih društava, koja su tehnološki superiornija ali su ljudska bića u njima duhovno i moralno pustošnija. U prvima je čovek bio po pravilu neprofesionalni akter, neposredni učesnik koji sebe želi da približi svom idolu. U modernim društvima on je pasivni posmatrač slike i njom ispunjenih profanih idola. U prvom slučaju, on za svoju ulogu aktera nije ni davao ni dobijao novac, dok u drugom, on i kao akter i recipijent neminovno plaća neku novčanu cenu.

Prednost tradicionalnih društava u modernom svetu nad modernizovanimima u tome je što prva mogu, bez prevelikih sopstvenih vrednosnih oštećenja, da koriste tehnološka dostignuća koja dolaze iz modernizovanog sveta. Obrnuti proces, ako je uopšte moguć, po svojoj prilici je neuporedivo teži. Teško će se autentični oblici duševnosti i duhovnosti povratiti u moderni svet po-

sle već propagiranih i preživljenih iskustava najgorih vidova hedonizma i pomografije. Može li se čovek budućnosti drugačije da zamisli već onako kako ga je projektovao moderni svet. On je zamisliv samo kao potrošač, telesnost, konzument opijata, pljačkaš banaka i terorista.

Promene koje silno udaraju u narod

U dominirajućem intelektualnom diskursu kod nas Srba, i u Srbiji, reči tradicija, tradicionalizam, posebno retradicionalizacija, sve što upućuje na potrebu pamćenja narodne prošlosti, ima negativnu konotaciju. Retradicionalizacija je posebna priča ne samo po tome kako se vrši već i po narativu koji joj se posvećuje.² Mnogo smo, kao (u)rođeni primitivci, kako se ističe, zaposednuti tradicijom i obuzeti ideologijom tradicionalizma, pa od budućnosti, naravno svetle, bežimo u mračnu prošlost, do mere nepodnošljivosti. Živimo u mitovima, što sve čini da smo sputani sopstvenim anahronizmima i izgubljeni za budućnost. Piše se kod nas o nama, povodom našeg odnosa prema tradiciji kao da smo Englezi, narod poznat po izuzetnom poštovanju, čak izmišljanju tradicije, koji istorijski dugo traje osavremenjavajući se, bez prevelikih iskoraka i socijalnih diskontinuiteta. Ni pokušaja nema da se sagleda problem našeg istorijskog trajanja, tokom koga su, za razliku od naroda srećnije istorijske sudbine, našu odlikovali i oblikovali sve sami diskontinuiteti. Pritom se previđa da je kod nas sve već odavno razoreno i da je gotovo svaka tradicionalna vrednost isčezla ili je zadobila kič formu,³ pa su pod udar već došle najnovije (Njegoš, Andrić).

Ali za razliku od Engleza, koji se s razlogom ponose svojom tradicionalnošću, zahvaljujući, pored ostalog kojoj i nije bilo društvenih diskontinuiteta, kod nas je obrnut slučaj. Poslednja engleka revolucija, koja je s razlogom nazvana Slavnom, zbila se još u drugoj polovini 17. tog velikog veka, 1688. godine. Slavna je bila zato što nije bila krvava već umna, umerena po postavljenim ciljevima i načinima izvršenja. U izvesnom striktnijem smislu, poređena sa revolucijama koje će tek uslediti, tada izvedena smena vlasti i nije bila prava revolucija.

² „Gde su stali obrasci živi, tradicija ne treba ni oživljavanje ni izmišljanje” E. Hobsbom *Uvod: kako se tradicije izmišljaju*, u Enik Hobsbomi i Terens Rejndžer (ur) *Izmišljanje tradicije*, XX vek, Beograd 2002.

³ „Uoči minolog Božića na tezgama sa kineskom robom u Beogradu pojavio se i plastični badnjak! Sa ponudom hrastovih grana koje to nisu, iskrslo je pitanje: da li su nas pronicljivi Kinezi „snimili”, pa zaključili da psihološkom dagerotipu građanskog kolektiviteta Srbije pripada badnjak „plastikaneer”? (...) jesmo li u predstavama naših sugrađana sa Dalekog istoka mi kao narod zaista toliko duhom prazni, lažni i neutemeljeni da nam sleduje ova besmislena kič „radost”?” Ljiljana Bogdanović, *Gutač Murti-Bingovih pihula*, Pečat, broj 200, 20. januar 2013, str.36.

Doista, neki Englez možda razložno može priželjkivati nekakvu radikalniju društvenu promenu, baš zato što ih u njihovoj novijoj istoriji nije bilo. Kod nas Srba, situacija je sasvim drugačija. Čitava naša prošlost je istorija diskontinuiteta sa teškim posledicama po narodno biće, njegov identitet, kulturu, uopšte opstanak. Šta to znači lepo ilustruje jedno često navođeno mesto iz *Predgovora za Narodne srpske pjesme*, knjiga I iz 1824. godine, gde Vuk Karadžić obrazlože zašto u toj knjizi nema pesama koje govore o junaštvima pre Kosova 1389. godine: „Ja mislim, da su Srblji i prije Kosova imali i junački pjesama od starine, no budući da je ona promjena tako silno udarila u narod, da su sve zaboravili, što je bilo donde, pa smo odande počeli ponovo pripovjedati i pjevati” (1985:539). Dobro bi bilo da se sa tom promenom, na koju upućuje Vuk, sve završilo, i da smo od svih vrednosti stvaranih tokom ukupne istorije, zaboravili samo pretkosovske junačke pesme. Naravno, antologičar narodnih pesama, Vuk, ukazuje samo kako se jedan značajan istorijski događaj reflektovao na pamćenje narodne poezije. Mutatis mutandis moglo bi se, uz poseban istraživački napor, pokazati kako su istorijski diskontinuiteti, koje smo doživeli i preživeli, uticali na transformacije, nepoštovanje i nestajanje ukupne srpske tradicije, odnosno kako je sa diskontinuitetima dolazilo do preumljivanja, promene (verskog) identiteta i osipanja naroda.

Prva naznaka da će nam istorijska sudbina biti diskontinuirana ispisana je u zvaničnoj istoriji. Tu se više ne radi o odsustvu postojanja istorijskog kontinuiteta. Pre nego smo navodno došli na ove prostore živeli smo u nekakvoj magli. Još manje je jasno zašto smo došli i šta smo ovde zatekli. To su lepo iskoristili neki naši susedi koji su sigurno došli posle nas da bi ustvrdili da smo mi došljaci a oni starinci, što ima teške političke implikacije. Stavljeno nam je lepo do znanja da treba da odemo tamo odakle smo došli, što je naravno tehnički nemoguće, odnosno, da poštujemo svoj ovdašnji status nepoželjnog gosta, s kojim se može postupati kako se hoće i od koga se može oduzimati sve što se poželi.

I pored sve nečestitosti savremenog sveta, njegove sklonosti svakovrsnoj moralnoj prljavštini kada su mu interesi u pitanju, teško se može poreći da smo ovde stvorili državu, kulturu i artefakte koji nedvosmisleno govore ko smo i šta smo. Jesu nam dvorovi starih vladara bestragovno nestali jer su bili od drvene građe, ali su zato sveti objekti nadživeli vekove, uz na žalost, mnoga teška oštećenja, da bi danas svedočili o ondašnjoj kulturnoj produktivnosti i inventivnosti. Sve što je privremeno, vremensko građeno je da bude propadljivo, ali je zato stameno građeno ono čime se teži večnosti.

Prvi veliki diskontinuitet, posle još ne utvrđenog kontinuiteta u istorijskom trajanju, sa posledicama užasnim po budućnost naroda, zbio se naravno na Kosovu 1389. godine. Taj događaj će viševekovno ili čak zauvek odrediti

sudbinu naroda. Posle njega srpska država će slabiti, aristokratija, ili kako bi se danas reklo, elita će nestajati, a sav narod će zadobiti ropski status. Ko je to hteo da izbegne, podlegao je iskušenju da menja veru, a time da i do danas svoj identitet učini upitnim, lutajućim. Ta „promjena koja je tako silno udarila” sve je izmenila počev od državnog statusa naroda i učinila da su mu seobe, najpre samo po Balkanu, danas po celom svetu, postale bitni deo nacionalne sudbine.

Novi istorijski diskontinuitet zbiće se nekih petstotina godina kasnije sa Srpskom revolucijom, kako je nemački istoričar Leopold Ranke, nazvao Prvi srpski ustanak. Iz osmanlijskog ropstva bićemo spašeni zahvaljujući revoluciji, u vreme kada su one trijumfalno oblikovale evropsku društvenu stvarnost. Ujedno, bila nam je to jedina revolucija iz koje je ipak usledilo veće dobro nego zlo.

Potom nam je dinamika istorije bila manje fatalna ali ne i manje dramatična i uzbudljiva. Tokom trajanja srpske države, najpre kao kneževine potom kao kraljevine, suštinskih diskontinuiteta zapravo nije ni bilo. Tradicija je obnavljana, poštovana i izmišljena, uz stalna osavremenjavanja. Dinastičke smene davale su istoriji dinamiku; država je rasla i obuhvatala veliki deo svog naroda. Uprkos ne samo pobedama već i gorkim porazima, bilo je to ipak radoblje u kojem su se najbolje negovale i srećno sintetizovale srpska narodna i evrpska (prosvetiteljska) tradicija, odnosno inovacija, ali tako da jedna drugu nisu previše dovodile u pitanje.

Posle Prvog svetskog rata i Ujedinjenja, sopstvena svakovrsna tradicija, morala se delimično žrtvovati radi koegzistencije sa tradicijama drugih naroda u zajedničkoj državi, pa su političke borbe, s *nacionalnim* predznakom, za šta se ranije nije znalo, i naravno ne samo one, počele ozbiljno da utiču na degradaciju nacionalnog bića i degeneraciju nacionalnih vrednosti. To međuratno razdoblje uspevalo je da ipak sačuva neke tradicionalne forme ne samo svakodnevnog življenja.

Nova promena koja je silno opet udarila u narod zbivala se posle 1945. godine. Postepeno ali sigurno dovodene su u pitanje sve stare vrednosti po kojima se narod upravljao vekovima. Novi tip vlasti i pobednička ideologija nastojali su da sve prevrednuju. Zabranjivani su stari narodni običaji a uvođeni novi (socijalističke seoske slave umesto litija i td), u suštini slični, ali sa ideološkim a ne religijskim predznakom. Svojina je tokom nekih godina, srećom na kratko, bila podruštvljena po sovjetskom modelu, na način sličan ovom savremenom kada je na brzinu sve privatizovano. Ali natalitet je u posleratnom periodu bio visok uprkos teškim nemaštima jer su tradicionalni modusi življenja bili očuvani. Već pedesetih godina započeće u masovnijem vidu novi vid seoba, najpre iz jednog dela države u drugi, odnosno iz sela u

grad. Ove seobe dobiće neutarlno ime migracije⁴ i biće spas od prenaseljivosti sela. Kasnije će umesto reči *seobe*, kojom će Miloš Crnjanski nasloviti svoj izvrsni roman, biti korišćeni neki zvanični eufemizmi dok će se u slengu govoriti o odlasku „preko grane” ili „preko bare”.

Novi diskontinuitet, u kome živimo već dvadesetak godina naziva se tranzicijom. Srećni narodi lišeni su takvih anomičnih, prelaznih društvenih stanja, jer nisu imali ni istorijske diskontinuitete. U izvesnom smislu tokom tranzicije zbiva se i retradicionalizacija, nastojanje ponovnog uspostavljanja starih vrednosti i običaja, ali sada na nov i kadkad kvazi-tradicionalan način. Prirodno bi bilo očekivati da će se Srbi veoma rado, kada je zabrana nestala, vratiti svojoj tradiciji, pošto je spontano nisu ni napustili. To se međutim, samo delimično desilo. Društvenu igru simulacije ideološkog jedinstva ili ke-tmana (Česlav Miloš), praktikovanu u vreme socijalizma, sada su nadomestili oštri sukobi i nepomirljive podele. Jedni su pohitali ka retradicionalizaciji, drugi pak ka žestokoj kritici takvih smeranja.

Tranzicija je stvorila društvenu dihotomiju, duboko podenjeno društvo, po jednim doprinela je da se obnovi ratovanje između partizana i četnika ali srećom samo na ideološkoj ravni. Stara podela se sada multiplikovala u pode-lama na dve Srbije, na monarhiste i republikance, evroentuzijaste i evroskeptike, čime se stvaraju pretpostavke za nove sukobe i istorijske diskontinuitete. Ove podele su naravno najdublje i najprisutnije među intelektualcima, jer naroda zapravo više i nema. Dok je naroda bilo, on je vazda bio nepoverljiv prema svemu, posebno prema vlastima i njihovim smeranjima. Trudio se da na svaki način odužuje dug državi, gleda svoja posla, rađa i podiže decu. Danas umesto naroda postoje samo ovi ili oni navijači i televizijski gledaoci međusobno izdelfeni na ljubitelje ove ili one vrste zabave. Depersonalizacija je već učinila da se ljudsko mnoštvo samo još po tome razlikuje.

Preumljenja i preimenovanja

Dok smo živeli u socijalizmu prepričavao se vic o tom tipu društvenog uređenja. Govorilo se tada da je socijalizam najkraći put prelaženja iz kapitalizma u kapitalizam. Danas, kad živimo u tranziciji, i kada to više nije vic već stvarnost, pokazalo se još da je tranzicija društvena, istorijska kazna za nepoštovanje tradicije, pa još i priprema novih diskontinuiteta. Šta se tu promenilo najbolje se može ilustrovati podsećanjem na ono poznato zapažanje Dosto-

⁴ O tome: Božo Milošević, *Seobe kao činilac društvene (dez)integracije, (Sociološki osvrt na tradiciju koja traje)*, u *Tradicija i savremenost*, Zbornik radova sa naučnog skupa, Filozofski fakultet, Banja Luka 2004, str. 795-805. Seobe su nam, po dobrom zapažanju autora, jedina od tradicija neugrožena istorijskim i društvenim diskontinuitetima.

jevskog iz *Legende o Velikom inkvizitoru* o manama ovih društvenih sistema. Kapitalizam bi, po tom zapažanju, bio društveno uređen svet koji ljudima daje slobodu ali zato mnogima uskraćuje hleba. Socijalizam, obrnuto, zarad hleba za sve oduzima slobodu. Dostojevski naravno nije znao za tranziciju, ni šta ona sobom donosi, ali po njegovom misaonom modelu sledilo bi da je to sinteza lošeg a ne dobrog, što znači uskraćivanje i jednog i drugog. Doduše, savremeno iskustvo upućuje na to da ona pruža neke privide slobode do mere da se njeno postojanje teško može poreći, ali se sa takvom slobodom bitno ne utiče ne samo na društvene tokove, već čak ni na nešto efememije, recimo na rezultate nekih izbora. Po definiciji oni su izraz slobodne volje (naroda), ali se mogu tako isprogramirati, isplanirati i prognozirati da su rezultat izmanipulisane, u svakom slučaju nečije tuđe slobodne volje.

Svaki od spomenutih diskontinuiteta nosio je sobom ne samo obračun s prošlošću nego i svojevršno napuštanje ne samo nacionalnih već i univerzalnih vrednosti. Od „nemoj sine izdubiti dušu, bolje ti je izgubiti glavu”, dogurali smo dotle da sin dokazuje svoje herojstvo time što će potkazati oca. Menjali smo se do mere da ne ličimo na sebe, nasuprot onom Tojnbijevom receptu za uspešnost nacije – „Menjati se, a ostati isti”. Ništa nam ne smeta što nam se tradicija pretvorila u tranziciju, nekakvo stalno prelaženje nekuda, bez pravog oslonca i orijentira. Naprasno smo postali posvećeni tržištu i njegovoj ekonomiji u svim sferama društvenog života, pa smo tradicionalni iskaz – sve za obrz, a obraz ni za šta – transformisali u sve je tržište i svi smo na tržištu. S takvim rezonom nastala je i ona identitetska napuklina da se ceni i veliča sve tuđe, a prezire sopstveno. Za državu i narod mogli su da ginu naši ljudi preci, nas današnje od svega nacionalnog zanimaju samo nacionalne penzije.

Kao valjda u retko kojem narodu naši učenjaci ne misle lepo o nacionalnom kolektivitetu iz koga su potekli. Među mane sopstvenog naroda ističu neprosvećenost, nemodernost, nedovoljnu evropeizovanost i vesternizovanost. Svoj narod preziru zato što ga nedovoljno poznaju i isto tako loše razumeju. Razlog tome može biti dvojak: prvi je u odsustvu solidnog poznavanja drugih socijalnih slojeva, sem pripadajućeg, drugi, u svojevrsnoj pokondirenosti, slabosti koji su nekada srpski komediografi odlično eksploatisali. Danas, naprotiv, uprkos veoma zahvalnom materijalu, nema tužnih komedija stvaranih na ovoj rugalici.

Doživljavajući sebe kao moderne, odnosno postmoderne osobe, naši učenjaci svoje sunarodnike i pripadnike drugih socijalnih kategorija, smatraju primitivnim tradicionalistima. Tradicija i tradicionalizam su za njih nešto čega se treba užasavati, pored ostalog zato što se davno već pokazalo da takav stav garantuje uspeh i intelektualnu prođu. Naravno, na pamet im ne pada da u istu ravan stave svoju i tuđu tradiciju i eventualno se narugaju obema.

Veoma su srećni kad dublje zagrebu po tiganju i ushićeno otkriju da njihov narod nema nikakvih nacionalnih jela, valjda što su očekivali da je on vazda trebao autarhično da živi na ovom svetu mimo sveta. Ali se zato verovatno lako ne lišavaju ni takve kvaznacionalne kuhinje zarad apsolutne posvećenosti mekdonaldsima. Smeta im što Srbi imaju mitove, pa bi svoj narod da podmlade, oduzimajući mu prošlost, do granice da u njoj mitova ne može ni biti. Uzor su im mlađi narodi koji se ne ponašaju mitski već pragmatički; pokreće ih interes i korist, pa im ništa nije sveto. Smeta našim učenjacima što u nekom razredu nekoliko dece nose srednjovekovna imena Nemanja i Milica, ali im ništa ne bi zasmetalo kada bi sva deca bila „krštavana” po popularnim ličnostima iz televizijskih serija. (Svojevremeno su novine pisale kako je neka majka svom tek rođenom sinu dala ime Ben Kvik, po ličnosti iz neke tv-serije, koje je verovatno moralo da se menja čim je serija zaboravljena i pristigla nova. Tome nasuprot, jedan putopisac opisuje svoj skorašnji susret sa Staljinom u Meteorima, u Grčkoj. Naravno, taj Staljin je svoje kršteno ime u međuvremenu prekrrio svojim monaškim imenom. Ko kaže da nije *Nomen est omen*).

„Kada nam stara shvatanja i pravila života budu oduzeta, gubitak će biti neprocenjiv. Od tog trenutka nećemo imati kompas prema kome ćemo se upravljati, niti ćemo tačno znati ka kojoj luci plovimo.” Ovo je napisao Edmund Berk (2001:95), a njegove reči su u narodu kome su upućene po svojoj prilici bile ozbiljno shvaćene, čim su uspešno izbegnuti izazovi diskontinuiteta društvenih, državnih, kulturnih i inih. Mi nismo na našu nesreću imali Berka, a i da smo ga imali ne bi smo ga ozbiljno shvatili. Radije bismo ga i danas ružili kao konzervativca i tradicionalistu, pa zato sada imamo to što imamo i nemamo sve što nemamo. A on je, ne misleći naravno na nas, anticipirao sve naše ne samo pređašnje već savremene probleme, počev od pustošenja sela, do bele kuge i masovne nezaposlenosti, odnosno svakovrsne stagnacije i nazadovanja. I to sve zato što smo se vazda modernizovali a nikada se nismo na starim shvatanjima i pravilima života samo osavremenjavali.

Literatura

1. Berk, Edmund, (2001) *Razmišljanja o revoluciji u Francuskoj*, „Filip Višnjić”, Beograd
2. Bogdanović, Ljiljana (2013) *Gutači Murti-Bingovih pilula*, Pečat, broj 200,
3. Eliot, T. S, (1963) *Tradicija i individualni talenat*, Izabrani tekstovi, Prosveta, Beograd

4. Karadžić, Vuk, Stef (1985) *Srpske narodne pjesme I, Predgovor*, Prosveta-Nolit, Beograd
5. Lešek Kolakovski, *O smislu tradicije, Književnost*, 4/1970.
6. Lach, Christopher (1986) *Narcistička kultura – Američki život u doba smanjenih očekivanja*, Naprijed, Zagreb
7. Malešević, Miroslava (2005), *Tradiciona u tranziciji: U potrazi za „još starijim i lepšim” identitetom*, *Etnologija i antropologija: Stanje i perspektive*, Zbornik Etnografskog instituta SANU 21, Beograd
8. Milosavljević, Ljubinko (2004) *Tradiciona i moderni stilovi života u Tradiciona i savremenost*, Filozofski fakultet Banja Luka
9. Milosavljević, Ljubinko (2004) *O tradicionalnom i modernom, Tuga i opomena*, *Zograf, Niš*
10. Milošević, Božo (2004) *Seobe kao činilac društvene (de)integracije (Sociološki osvrt na tradiciju koja traje)* u *Tradiciona i savremenost*, Filozofski fakultet Banja Luka
11. Ristić, Lazo (2004) *Tradiciona i društvene promjene*, u *Tradiciona i savremenost*, Filozofski fakultet Banja Luka
12. Hobsbom, Erik, Rejndžer, Terens, (2002) *Izmišljanje tradicije*, Biblioteka XX vek, Beograd

TRADITION AND HISTORICAL DISCONTINUITIES

Summary: The paper views tradition as a value outcome of the past that has been confirmed by the passage of time. It actually has the capacity to last in an ever-changing world, to connect various epochs and generations, and to form identity cores. Tradition gets destroyed and rendered meaningless by historical discontinuities and modernization (civilizational and now globalization) processes. That paves the way for transition, as a form of restoration, which is actually noting more but historical wandering. The paper puts forward the view that historically lucky nations do not destroy their tradition, nor do they undertake radical modernization projects, but only slowly modernize, and hence have no experience of transition.

Key Words: tradition, traditionalism, historical discontinuities, modernization

IV

EKONOMIJA I DRUŠTVO

ŽIVKO KULIĆ
Megatrend Univerzitet
Beograd
GORAN MILOŠEVIĆ
Kriminalističko-policijska akademija
Beograd

UDK 005.96
Monografska studija
Primljen: 10.3.2012
Odobren: 23.3.2012

FAKTORI UPRAVLJANJA LJUDSKIM POTENCIJALIMA*

Sažetak: Upravljanje ljudskim potencijalima se odvija pod uticajem brojnih faktora sadržanih u okruženju. Ti faktori se najčešće dele na interne i eksterne faktore. Karakteristike upravljanja ljudskim potencijalima u konkretnoj organizaciji formiraju se pod uticajem i jednih i drugih faktora. Ti uticaji nisu uvek usmereni u istom pravcu. Ali, kako god da su usmereni o njima se stalno mora voditi računa. Najveću odgovornost za to snosi top menadžment organizacije.

Cljučne reči: ljudski resursi, upravljanje, interni faktori, eksterni faktori, ekonomija, sociologija, organizacija

1. UVODNE NAPOMENE

Upravljanje ljudskim resursima je podsistem upravljanja preduzećem. Kao sadržaj menadžment procesa, u kompetenciji je menadžerskog tima koji vodi preduzeće i koji je njegov ključni oslonac. Upravljanje preduzećem i njegovim resursima, uključujući i ljudske resurse, u savremenim uslovima privređivanja, podrazumeva mnoštvo novih sadržaja, kako u oblasti marketinga, istraživanja, razvoja, finansija i proizvodnje, tako i u sferi informatike, organizacije rada, menadžmenta ljudskih potencijala i slično. Menadžment proces je veoma kompleksan, jer u sebi objedinjuje brojne funkcije, od planiranja i organizovanja, do vođenja i kontrole materijalnih, finansijskih, informacionih i ljudskih resursa u organizaciji.

* Ovaj rad je rezultat realizovanja naučnoistraživačkog projekta pod nazivom *Razvoj institucionalnih kapaciteta, standarda i procedura za suprotstavljanje organizovanom kriminalu i terorizmu u uslovima međunarodnih integracija*. Projekat finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije pod brojem 179045

Upravljanje ljudima, kao najznačajnijim resursima preduzeća, veoma je složen i višedimenzionalan proces. Nije lako upravljati ljudima, njihovim ponašanjem i njihovim potencijalima. Iako u menadžment procesu postoje određena pravila, menadžment organizacije ne sme robovati stereotipima, jer je ljudsko ponašnje promenljivog karaktera, a često i nepredvidivo. Svaki čovek je zasebna ličnost, a svaka organizacija priča za sebe. Što je primenljivo u jednom preduzeću, nije u drugom, što daje dobre rezultate u jednoj kompaniji ne daje u drugoj, što je dobro došlo u jednom trenutku, nije u drugom itd. Osim standardnih i uobičajenih pravila, moraju se stvarati i pravila prilagođena konkretnim ljudima, konkretnim organizacijama i konkretnom okruženju. Da bi se u tome uspelo, osim dobrog poznavanja faktora okruženja i adekvatnog dizajniranja organizacione strukture, neophodno je i dobro poznavanje ljudske prirode, kako bi se vemije i potpunije odslikale potrebe, navike, interesi, očekivanja, vrednosni stavovi i verovanja pojedinaca i grupa. Iako je reč o složenom i mukotrpnom procesu, na njemu se mora istrajavati.

Proces upravljanja ljudskim resursima, se stalno menja i unapređuje, prateći kretanja, izazove i promene u oblasti privređivanja, rada i funkcionisanja organizacije. Odnosi nadređenosti i podređenosti, odnosi socijalnog dijaloga, uticaj tehnologije ili ekonomije javnog sektora imaju uticaj i odraz na definisanje i određenje prioriteta u procesu upravljanja ljudskim potencijalima. Na proces upravljanja ljudskim resursima uticaj mogu imati interni i eksterni faktori okruženja date organizacije.

2. INTERNI FAKTORI UPRAVLJANJA LJUDSKIM POTENCIJALIMA

Interni faktori okruženja vrše snažan uticaj na upravljanje ljudskim potencijalima. Iako je reč o faktorima koji se skrivaju unutar organizacije i na koje se može uticati, njihovo delovanje nije uvek predvidivo. Njihov uticaj na menadžment proces može značajno da varira. Menadžeri koji upravljaju ljudskim resursima moraju ih respektovati, jer se od organizacione stvarnosti ne može pobeći. Naprotiv, treba ih stalno preispitivati i koliko je moguće držati pod kontrolom.

Inteme faktore upravljanja ljudskim potencijalima opredeljuju:² 1) karakteristike organizacije, 2) karakteristike zaposlenih i 3) karakteristike poslova koji se u organizaciji obavljaju.

² Ž. Kulić, G. Milošević, S. Ristić.: Upravljanje kadrovima i njihovim potencijalima, Beograd, 2005, str. 51.

2.1. Karakteristike organizacije

Funkcinisanje organizacije zasniva se na mnoštvu isprepletenih i uglavnom iskoordiniranih aktivnosti kojima se ostvaruju planirani zadaci i ciljevi. Zaposleni postupaju u skladu sa uputstvima i smericama menadžera. Ciljevi organizacije sadržani su u njenim planskim dokumentima. Po pravilu, ambiciozni su i otvoreni za doradu. Pri njihovom utvrđivanju vodi se računa o tome da se njihovim ostvarivanjem obezbedi stabilno poslovanje organizacije i njen opstanak na tržištu. Da bi se u tome uspelo, zaposlenima u preduzeću potreban je jasan, funkcionalan i dobro dizajniran okvir, odnosno ambijent, unutar koga mogu nesmetano raditi i izvršavati svakodnevne obaveze na poslu. Osim toga, moraju se definisati i strateški ciljevi organizacije, znati osnovni parametri organizacione kulture i klime, obezbediti tehničko-tehnološki i drugi preduslovi za rad i slično.

Faktori koji proističu iz karakteristika organizacije su promenljivi i na njih se može uticati. Najznačajniji su:

- 1) strategija poslovanja i razvoja (svaka organizacija se trudi da projektuje realnu i ostvarivu strategiju svog poslovanja i razvoja, s ciljem da se svi raspoloživi potencijali stave u funkciju i na pravi način usmere u pravcu ostvarivanja organizacionih i individualnih ciljeva i interesa);
- 2) organizaciona struktura (parametri organizacione strukture, pod kojima se podrazumevaju podela posla i podela na sektore, delegiranje autoriteta, grupisanje organizacionih jedinica preduzeća i koordinacija aktivnosti, oblikuju se u procesu organizovanja preduzeća, a kasnije se mogu menjati i prilagođavati, u skladu sa zahtevima okruženja);
- 3) organizaciona kultura (pojam kulture objedinjuje niz elemenata, od kojih poseban značaj imaju vrednosni stavovi, običaji, navike, tradicija, verovanja, shvatanja, norme ponašanja i slično, zbog čega se organizaciona kultura smatra jednim od ključnih segmenata organizacionog ponašanja);
- 4) organizaciona klima (ako se organizacija prepoznaje po kulturi, po klimi se prepoznaju interni odnosi u njoj - stavovi i osećanja zaposlenih, uloga zaposlenih u upravljanju, sistem nagrađivanja i napredovanja, stanje međuljudskih odnosa i slično);
- 5) veličina organizacije (povećanje preduzeća, po pravilu, dovodi do usloženjavanja njegove strukture, decentralizacije moći i uticaja i decentralizacije sistema upravljanja i odlučivanja i obmuto);
- 6) tehničko-tehnološki sistem preduzeća (ako je sistem adekvatno uređen, koordinacija aktivnosti bolje funkcioniše, upravljački proces je decentralizovaniji, a prilagođenost zahtevima okruženja veća, zbog čega se smatra jednim od ključnih faktora oblikovanja organizacione strukture) itd.

2.2. Karakteristike zaposlenih

Dobro je poznato pravilo da je svaki čovek priča za sebe. Teško je naći dva čoveka identičnog načina ponašanja. Razlike uvek postoje, pa makar bile minimalne. Svako se ponaša onako kako mu u datoj situaciji najviše odgovara i kako misli da je najbolje. Ljudi se formiraju pod uticajem različitih bioloških (naslednih), prirodnih, društvenih i drugih faktora. Na formiranje ličnosti, osim navedenih faktora, utiče i sam čovek: svojim razvojem, obrazovanjem, vrednosnim stavovima, načinom života i slično. Pod uticajem navedenih faktora formiraju se odgovarajuće osobine ličnosti, i to: temperament, karakter, sposobnosti, interesi, stavovi, pogledi i drugo. Dolaskom u organizaciju čovek ih se ne odriče. Naprotiv, iako ih vremenom delimično menja, prilagođava i nadograđuje, one ga u suštini prate celog života.

Pojedinci su kamen temeljac organizacionih poduhvata. Oni stvaraju organizacije, pristupaju organizacijama i menjaju organizacije. U njima zadovoljavaju svoje potrebe i interese, ulažući svoje potencijale za dobrobit organizacije i njenih ciljeva. U tom dvojakom odnosu, odnosu zaposlenih prema organizaciji i njenim ciljevima i odnosu organizacije i njenog menadžmenta prema zaposlenima i njihovim potrebama i interesima, ogleda se spremnost i zainteresovanost zaposlenih da svojim radom doprinesu ostvarivanju željenih ciljeva i sposobnost menadžmenta da utiče na njihov razvoj i njihovo ponašanje.

Zaposleni se ne razlikuju samo po svojim ličnim karakteristikama, tipu ličnosti, svojim interesima i ciljevima, motivisanosti za rad, svojim stavovima i svojim kvalitetima i sposobnostima, nego i po mnogim drugim obeležjima: izgledu, načinu odevanja, godinama života, nacionalnoj, verskoj, polnoj i drugoj pripadnosti, obrazovanju, iskustvu, ideološkim shvatanjima, porodičnim prilikama, stambenoj situaciji, zdravstvenom stanju itd. I pored toga, za organizaciju i sistem upravljanja poseban značaj imaju:

- 1) lične karakteristike zaposlenih (prema rezultatima novijih istraživanja, ocenjuje se da su za efikasnost i efektivnost poslovanja, kao i za ostvarivanje organizacionih i individualnih ciljeva neophodni ljudi, koji, s obzirom na svoje lične karakteristike, nisu spremni da budu samo slušaoci, izvršioци i pasivni učesnici organizacionih poduhvata, nego mislioci, kreatori, racionalizatori i aktivni učesnici u oblikovanju vizije, projektovanju strategije, utvrđivanju ciljeva, donošenju odluka, ostvarivanju dogovorenih zadataka i sprovođenju projektovane politike preduzeća);
- 2) interesi zaposlenih (veoma je važno da se interesi zaposlenih prepoznaju, kako bi se stvarali neophodni preduslovi za njihovo zadovoljavanje);

- 3) radna motivacija (motivisan čovek je spreman na velika pregruća, jer se ne miri s prosečnim rezultatima, a uvećano naprezanje njegovih mišića i njegovih moždanih ćelija ne obezbeđuje se samo punim džepovima nego i ispunjenom dušom);
- 4) vrednosni stavovi (za oranzaciju i njen menadžment posebno su značajni stavovi kojima se izražava odnos zaposlenih prema radu, radnim obavezama, radnoj disciplini, organizacionim ciljevima, sistemu nagrađivanja i napredovanja, strategiji razvoja, sistemu upravljanja, potrebi za stalnim učenjem i usavršavanjem, potrebi za preuzimanjem odgovornosti za donošenje odluka i slično);
- 5) sposobnosti i drugi kvaliteti (u svakom čoveku se skrivaju određene sposobnosti, vrline, vrednosti i mogućnosti, a menadžment organizacije je u obavezi da ih prepozna, mobilise, održava, razvija, unapređuje i usmerava u pravcu ostvarivanja organizacionih i individualnih ciljeva i interesa).

2.3. Karakteristike poslova koje se u organizaciji obavljaju

U preduzeću se obavljaju mnogi poslovi: upravljački i operativni; strateški i sporedni; stalni, privremeni i povremeni; proizvodni, pomoćni i administrativni; pravni, marketinški i informatički; tekući, uobičajeni i vanredni; isplativi i neisplativi; monotoni i kreativni; stabilni i nestabilni; izvozni i uvozni; teški i laki; osetljivi, rizični i drugi. U zavisnosti od prirode i zahteva posla opredeljuju se modaliteti upravljanja i organizacione strukture. Ako je organizacija, na primer, trajnije opredeljena za obavljanje osetljivih i promenljivih poslova ne može s oslanjati na čvrstu i stabilnu strukturu, niti na krut i centralizovan sistem upravljanja, jer joj više odgovaraju fleksibilna struktura i decentralizovan sistem upravljanja, kako bi se lakše prilagođavala promenama. Na sličan način mogu se posmatrati, odnosno upoređivati, i ostali pokazatelji.

Karakteristike poslova i zadataka koji se u organizaciji obavljaju opredeljuje niz faktora:

- 1) priroda poslova (odgovorni, osetljivi, strateški i sezonski poslovi, na primer, podrazumevaju veću odgovornost, veću mobilnost, dobru koordinaciju i veći profesionalizam, za razliku od sporednih, administrativnih i pomoćnih poslova, recimo, koji ne podrazumevaju takav nivo odgovornosti, mobilnosti i profesionalizma);
- 2) zahtevi posla (zahtevi posla uglavnom zavise od prirode posla, jer su odgovorniji i osetljiviji poslovi, po pravilu, zahtevniji od ostalih poslova, što se na određen način reflektuje i na upravljanje ljudskim resursima, jer nije svejedno ko, pod kojim uslovima i na koji način će obavljati poslove koji za organizaciju i ostvarivanje njenih ciljeva imaju poseban značaj);

- 3) značaj posla za zaposlenog (za organizaciju je veoma važno kako zaposleni doživljava svoj posao, jer od toga zavisi njegova motivisanost za rad, njegov odnos prema radu i radnoj disciplini, njegova spremnost da se identifikuje s preduzećem i njegov odnos prema utvrđenim ciljevima).

3. EKSTERNI FAKTORI UPRAVLJANJA LJUDSKIM POTENCIJALIMA

Eksterni faktori utiču na organizaciju, njenu strukturu, njene aktivnosti i sistem upravljanja spolja, a ne iznutra. Nalaze se izvan organizacije i izvan direktne kontrole njenog menadžmenta, zbog čega preduzeće na njih može veoma malo da utiče. Pošto je organizacija dinamičan i otvoren sistem, razumljivo je da trpi snažan uticaj sila koje deluju iz spoljnog okruženja. Odnos organizacije i tog okruženja često se upoređuje sa odnosom ljudskog organizma i vazduha koji ga okružuje. Spoljni uticaji mogu biti pozitivni, negativni i neutralni, u zavisnosti od toga kako se odražavaju na njeno poslovanje, njene potencijale i njene ciljeve.

Uticaji eksternih faktora nisu uvek isti. Način na koji se njihovo delovanje odražava na poslovanje organizacije sredinom 20. veka, na primer, bitno se razlikuje od načina na koji se odražava sada. Mnogo toga se promenilo. U međuvremenu je došlo do usložnjavanja uslova privređivanja, zaoštavanja konkurencije, većeg oslanjanja na znanje i kreativne sposobnosti, afirmacije novih vrednosti i novog stila života, napuštanje tradicionalnog koncepta privređivanja i slično.

Iako su mogućnosti organizacije da utiče na spoljne faktore jako male, činjenica je da one ponekad mogu biti i veoma ozbiljne. Ako se, na primer, povodom donošenja nekog važnog zakona iz oblasti radnih odnosa, zapošljavanja, rešavanja industrijskih konflikata i slično, insistira na odredbama koje nisu u skladu sa interesima i očekivanjima organizacija, može se pribeći vršenju medijskih pritisaka, organizovanju radničkih protesta i sprovođenju drugih akcija, s ciljem da se parlament i vlada obavežu na donošenje povoljnijeg zakona. U praksi nisu retki slučajevi u kojima se akcije poslodavca i sindikata usmeravaju u istom pravcu. Svakako, najčešće u pravcu države, zbog toga što se njenom normativnom delatnošću ponekad istovremeno ugrožavaju i poslodavačka i radnička prava i interesi. Sličnih aktivnosti bilo je i u našoj zemlji. Istina u njima nisu učestvovala oba socijalna partnera, ali to ne menja stvari.³

³ Krajem 2001. godine Savez samostalnih sindikata Srbije organizovao je generalni štrajk i masovne proteste zaposlenih, kako bi se na Vladu Srbije, a delimično i na Skupštinu Srbije, izvršio pritisak, s ciljem da se odustane od pojedinih rešenja, sadržanih u predlogu Zakona o
222

Eksterni faktori, zbog veće preglednosti i lakšeg razumevanja njihove prirode, najčešće se grupišu u veće celine. U tom smislu, oni se u stručnoj literaturi obično svrstavaju u nekoliko celina. To su:⁴ 1) aktivnosti države, 2) ekonomsko okruženje i 3) kulturno okruženje.

3.1. Aktivnosti države

Država je oduvek bila zainteresovana za aktivnosti privrednih subjekata, negovanje dobrih odnosa između poslodavca i zaposlenih i očuvanje socijalnog mira. Svojom regulativom i drugim merama i aktivnostima, nastoji da stvori povoljne uslove privređivanja i prihvatljive uslove rada i zaposlenja. Njoj su podjednako važni i interesi poslodavaca i interesi zaposlenih. Zadovoljavanjem i jednih i drugih, de facto, zadovoljavaju se i opštedruštveni interesi.

Jedna od najznačajnijih funkcija države i njenih organa manifestuje se u vidu normiranja društvenih odnosa. Ona odvajkada propisuje određena pravila kojih se moraju pridržavati svi subjekti kojima su namenjena. Bez tih i takvih pravila, umesto pravne države, u kojoj vladaju red i mir, na sceni bi bila država bezvlašća, u kojoj dominiraju kaos i nasilje. I odnosi između rada i kapitala moraju počivati na određenim pravilima koja, makar i u najmanjoj meri, propisuje država. Ta pravila se najčešće utvrđuju zakonom, čije odredbe moraju da uvažavaju "interese poslodavaca i radnika".⁵

Aktivnosti države ne svode se samo na ostvarivanje njenih klasičnih funkcija. Njen uticaj na poslovanje privrednih subjekata i sistem upravljanja ostvaruje se i na druge načine: pospešivanjem procesa kolektivnog pregovaranja, pružanjem pomoći u mirnom rešavanju kolektivnih radnih sporova, proširivanjem dejstva kolektivnih ugovora, aktivnom politikom zapošljavanja, ograničavanjem dohodaka i slično. U tim aktivnostima, menadžment organizacije ne može ostati po strani i s distance pratiti kako se stvari odvijaju. Njegova uloga u tome mora biti aktivna i precizno definisana. Tim pre, što se neke od pomenutih aktivnosti ne vrše uvek na način koji proističe iz njenog prava na normiranje odnosa.

Prema tome, uticaj države na organizaciju i sistem upravljanja ljudskim resursima ne ostvaruje se samo posredstvom njene normativne delatnosti, nego i posredstvom drugih njenih aktivnosti, naročito u sferi zapošljavanja

radu, zbog toga što je procenjeno da se njima ugrožavaju prava i interesi zaposlenih. Nakon svega, deo sindikalnih zahteva je prihvaćen, a deo osporavanih rešenja izmenjen.

⁴ Ž. Kulić, G. Milošević, S. Ristić, cit. delo, str. 54.

⁵ Democratisation and ILO, Report of the Director General, International Labour Conference, 1992, str. 49.

nja, kolektivnog pregovaranja i rešavanja kolektivnih radnih sporova. U tom kontekstu, može se govoriti o dvojakom uticaju države:⁶ 1) uticaju koji se ostvaruje posredstvom njene normativne delatnosti i 2) uticaju koji se ostvaruje posredstvom drugih njenih aktivnosti.

a. Normativna delatnost države

Država donosi čitav niz zakona i drugih propisa kojima uređuje najznačajnija pitanja i odnose u sferi radnih odnosa, zapošljavanja, ekonomsko-socijalne politike, poreske i carinske politike, politike uvoza i izvoza, kreditne i monetarne politike, politike cena itd. U granicama svoje nadležnosti, ona uspostavlja pravni sistem kojim se obezbeđuje nesmetano funkcionisanje proizvodnih odnosa, u okviru kojih se posebna pažnja posvećuje sistemu kolektivnog pregovaranja, potrebi očuvanja socijalnog mira i participaciji zaposlenih u upravljanju.

Najveći uticaj na upravljanje ljudskim resursima vrši se posredstvom radnog zakonodavstva. Međutim, to ne znači da su uticaji koji se ostvaruju zakonima kojima se uređuju odnosi koji ne spadaju u oblast radnih odnosa uvek mali, pa samim tim i beznačajni. Naprotiv, oni ponekad mogu biti veoma ozbiljni, naročito u domenu uvoza i izvoza, poreske i carinske politike, kreditne politike i slično.

Iz navedenih razloga, treba praviti razliku između zakonske i druge regulative kojom se uređuju radni odnosi i regulative kojom se uređuju odnosi u oblastima koje imaju poseban značaj za poslovanje privrednih subjekata i upravljanje ljudskim resursima. U prvom slučaju radi se o normativnoj delatnosti u oblasti radnih odnosa, a u drugom - o normativnoj delatnosti u drugim odgovarajućim oblastima.⁷

1) Normativna delatnost u oblasti radnih odnosa

Država donosi veći broj zakona i drugih propisa kojima se uređuju pojedina pitanja iz oblasti radnih odnosa. Svojim radnim i socijalnim zakonodavstvom, a delimično i drugom odgovarajućom regulativom, ona utvrđuje određena pravila i principe, posredstvom kojih se obezbeđuju ostvarivanje i zaštita osnovnih prava iz radnog odnosa, odnosno povodom radnog odnosa. Za takvo normiranje nisu uvek neophodni zakoni. Manje važna pitanja mogu se uređivati i podzakonskim aktima države. Međutim, osnovna načela druš-

⁶Ž. Kulić, G. Milošević, S. Ristić, cit. delo, str. 56.

⁷Ž. Kulić, G. Milošević, S. Ristić, cit. delo, str. 57.

tveno-ekonomskog i političkog ustrojstva države i osnovni principi organizacije društvenog rada, sindikalnog organizovanja i delovanja i učešća zaposlenih u upravljanju najčešće se uređuju ustavom, kao najvišim pravnim aktom svake zemlje.

Određena pravila i principi u oblasti radnih odnosa, utvrđuju se i normama međunarodnog radnog prava: konvencijama i preporukama Međunarodne organizacije rada, Ustavom MOR-a, poveljom Evropske zajednice o osnovnim socijalnim pravima radnika, aktima Evropske unije i drugih regionalnih zajednica itd. Na drugoj strani, određena pitanja iz oblasti radnih odnosa mogu se uređivati i aktima organa jedinica teritorijalne autonomije i lokalne samouprave. Međutim, detaljnije bavljenje takvim oblicima i nivoima regulative bilo bi preopširno, zbog čega pažnju treba usredsrediti na akte koje donosi država.

Akti, posredstvom kojih se ostvaruje normativna delatnost države u sferi radnih odnosa su:

- 1) Ustav (Ustavom se, između ostalog, utvrđuju osnovna načela ekonomskog i političkog ustrojstva države, osnovni principi organizovanja društvenog rada i osnovna pravila sindikalnog organizovanja i delovanja, što je slučaj i sa Ustavom Republike Srbije);
- 2) zakon (pošto se jednim zakonom ne mogu urediti sva relevantna pitanja radnih odnosa, zbog njihove raznolikosti i obimnosti, najčešće se pribegava donošenju većeg broja zakona, kao što su, na primer: Zakon o radu, Zakon o zapošljavanju, Zakon o kolektivnim ugovorima, Zakon o štrajku i slično, koji su doneti i u našoj zemlji);
- 3) podzakonski akti (pojedina pitanja iz oblasti radnih odnosa mogu se regulisati uredbama, pravilnicima, odlukama i drugim podzakonskim aktima, koji su po pravnoj snazi niži od zakona, a koje donosi vlada, a ređe i drugi državni organi ili pojedini državni funkcioneri - ministarstva, ministri, inspektorati, zavodi i slično).

Državnim pravom treba obezbediti dovoljno prostora za afirmaciju autonomnog radnog prava,⁸ jer interes države nije i ne treba da bude u širenju normativnih ingerencija na štetu autonomne regulative nego u negovanju, razvoju i punoj afirmaciji te regulative. Drugim rečima, država u oblasti radnih odnosa treba da utvrđuje minimalna pravila i principe, kojima se ne sužavaju normativne kompetencije drugih subjekata. U tom smislu, njena radnopravna regulativa bi trebalo da se ograniči na propisivanje: 1) minimalnih radnih standarda, 2) minimalne garantovane zarade, 3) olakšica kojima se pospešuje

⁸ Autonomno radno pravo čine norme sadržane u kolektivnom ugovoru, statutu, pravilnicima, i drugim opštim aktima preduzeća.

novo zapošljavanje i 4) mera i instrumenata za jačanje socijalnog partnerstva i mirno rešavanje kolektivnih radnih sporova.

Menadžment organizacije se mora starati za striktno poštovanje zakonskih i drugih propisa kojima se utvrđuju: minimalni radni standardi, minimalne zarade, minimalna dužina godišnjeg odmora, opšti uslovi za zasnivanje radnog odnosa, uslovi za odlazak u penziju, posebne mere zaštite žena i omladine, pravila korišćenja porodiljskog odsustva, minimalna pravila zaštite na radu i slično. Upravljanje ljudskim resursima se ne može odvijati mimo i nezavisno od tih i sličnih pravila. Naprotiv, reč je o pravilima i principima koji se na najneposredniji način odražavaju na sistem upravljanja. Pošto dolaze spolja, ne mogu se menjati, niti izbegavati. Menadžerima jedino preostaje da, u granicama svojih mogućnosti, odaberu najpogoniji način za njihovo nesmetano primenjivanje.

2) Normativna delatnost u drugim oblastima

Uticaji na organizaciju i sistem upravljanja mogu se vršiti i putem državne regulative u oblasti ekonomske, razvojne i socijalne politike, politike cena, carinske i poreske politike, kreditne i bankarske politike itd. Zakonski i drugi propisi, doneti u tim oblastima mogu imati veliki uticaj na upravljanje ljudskim resursima, ostvarivanje organizacionih ciljeva, organizacionu strukturu i slično. Za menadžment organizacije nije i ne može biti svejedno kako se formiraju cene gotovih proizvoda, koliki su porezi na dohodak i zarade i koji su uslovi za kreditiranje proizvodnje.

Za upravljanje ljudskim resursima poseban značaj imaju propisi koji se donose u oblasti ekonomske politike i preduzetništva, jer se u njima često nalaze odredbe koje se na direktan način odražavaju na pojedine parametre organizacione strukture (podela posla i podela na sektore, delegiranje autoriteta, grupisanje organizacionih jedinica i koordinacija aktivnosti). Na drugoj strani, ima zakona koji se neposredno primenjuju u procesu dizajniranja upravljačkih timova. Zakonom o preduzećima, na primer, utvrđuju se pravila funkcionisanja upravnih i nadzornih odbora, kao i pravila izbora njihovih članova. Pri tome se najčešće propisuje i pravilo da najmanje trećinu članova tih odbora moraju činiti predstavnici zaposlenih. Menadžment organizacije se mora suočiti sa takvim i sličnim pravilima, vodeći računa o njihovoj striktnoj primeni.

Normativna delatnost države u pomenutim oblastima uglavnom se ostvaruje na način na koji se ostvaruje i u oblasti radnih odnosa. Ako za uređivanje određenih pitanja nije neophodan zakon, njihovo uređivanje se može vršiti i putem uredaba, pravilnika, odluka i drugih akata vlade, drugih državnih organa ili pojedinih državnih funkcionera. Iako je reč o aktima koji za up-

ravljanje ljudskim resursima, u principu, nemaju veći značaj, njihov uticaj na organizaciju, njenu strukturu i njeno poslovanje nije uvek zanemarljiv.

b. Posebne aktivnosti države

Uticaj države i njenih aktivnosti na organizacionu stvarnost manifestuje se na više načina. Njene kompetencije su šire od njene normativne delatnosti. Raznim merama i instrumentima, ekonomske i druge prirode, ona može ostvariti snažan uticaj na gotovo sve segmente društvenog života i rada. Tako, na primer, njeni predstavnici mogu posredovati u rešavanju industrijskih konflikata, njena (budžetska) sredstva mogu se koristiti za finansiranje programa obuke prekobrojnih radnika, njeni organi imaju aktivnu ulogu u postupku stečaja itd. Dakle, ovde nije reč o ostvarivanju njene normativne funkcije nego o njenim posebnim aktivnostima, kojima se, takođe, vrši uticaj na upravljanje ljudskim resursima.

Za sistem upravljanja i organizaciju u celini poseban značaj imaju aktivnosti koje se preduzimaju u oblasti radnih odnosa i politike zapošljavanja. U tom kontekstu izdvajaju se sledeće aktivnosti:

- 1) pospešivanje procesa kolektivnog pregovaranja (da bi se očuvao socijalni mir, državi je u interesu da odgovarajućim merama i aktivnostima podstiče organizacije sindikata i poslodavaca na dijalog, saradnju i mirno rešavanje međusobnih sporova);
- 2) pružanje pomoći u mimom rešavanju kolektivnih radnih sporova (osim zakonske regulative, kojom se utvrđuju restriktivni uslovi za upotrebu radikalnih sredstava radne borbe, država, i posredstvom tripartitnih službi ili drugih tela za mirenje, posredovanje i arbitražu, u kojima se nalaze i njeni predstavnici, kao i posredstvom radnih i drugih sudova, koji rešavaju radne sporove, doprinosi mirnom rešavanju nastalih sporova);
- 3) aktivna politika zapošljavanja (pod aktivnom politikom zapošljavanja podrazumevaju se mere, aktivnosti i sredstva, usmereni u pravcu otvaranja novih radnih mesta i davanja podsticaja poslodavcima da zapošljavaju nove radnike, kao i profesionalne preorijentacije radi prilagođavanja promenama u strukturi potražnje).

Navedene aktivnosti su aktuelne u celom svetu. Država se u njima ne pojavljuje kao nosilac vlasti nego kao pamter poslodavaca i sindikata, a ređe - i kao predstavnik, odnosno zaštitnik i tumač opštedruštvenih interesa. Tako vo pojavljivanje je u interesu svih, zbog čega, po pravilu, uživa nepodeljenu podršku.

3.2. *Ekonomsko okruženje*

Ekonomsko okruženje preduzeća smatra se jednim od važnijih faktora upravljanja ljudskim resursima. Principi na kojima je sazdan ekonomski sistem opredeljuju opšte uslove privređivanja, od kojih zavise efekti poslovanja. Vreme je pokazalo da tržišni model privređivanja nema alternative. Modeli koji su ignorisali tržište i tržišne zakonitosti, pre ili kasnije, padali su na ispit, što potvrđuje i sudbina bivših socijalističkih privrednih sistema zemalja Centralne i Istočne Evrope.

Tržišni model privređivanja polazi od privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, slobode preduzetništva, samostalnosti privrednih subjekata i slobodnog delovanja tržišnih zakonitosti. Da bi se na tržištu opstalo moraju se obezbediti i staviti u funkciju svi neophodni potencijali, uključujući i ljudske resurse. Njihovo korišćenje podrazumeva primenu ekonomskih pravila i principa. Prošla su vremena u kojima je upravljanje ljudskim resursima počivalo na primeni političkih, ideoloških, socijalnih, familijarnih ili drugih, u osnovi, neodrživih i netržišnih pravila i principa. Odluku o izboru kandidata za prijem u radni odnos, na primer, više ne donose lokalni politički lideri ili drugi politički funkcioneri nego nadležni subjekti organizacije. Ista pravila primenjuju se i u postupku donošenja drugih upravljačkih odluka.

Tržišna konkurencija i ekonomska logika zahtevaju racionalno korišćenje svih raspoloživih potencijala, jer je to jedini način opstanka i razvoja privrednih subjekata. U svemu tome, poseban akcenat stavlja se na ljudske resurse, zbog toga što se ljudski potencijali smatraju najvažnijim ekonomskim i razvojnim resursom savremene organizacije. Od menadžmenta organizacije se zahteva da, rukovodeći se takvim pristupom, odgovornije nego ikad pristupa procesu pronalaženja, obezbeđivanja, obučavanja, održavanja, korišćenja i razvoja ljudskih resura. Efikasnost i efektivnost ljudskog rada postaju značajan preduslov uspešnog poslovanja. Model kojim se obezbeđuju dobri poslovni rezultati najbolji je orijentir za opredeljivanje upravljačkih aktivnosti. Ako demonstriran način upravljanja ljudima i njihovim potencijalima ne dovodi do očekivanih rezultata treba ga menjati i prilagođavati, u interesu svih: organizacije i njenog menadžmenta, zaposlenih i njihovih porodica i društva u celini. Zahvaljujući takvom pristupu, nastalo je mnoštvo modela i koncepcija upravljanja ljudskim resursima.

Model upravljanja ljudskim potencijalima, u velikoj meri, predodređen je i uspostavljenim modelom tržišnog privređivanja. Osim toga, modaliteti upravljanja ljudskim resursima zavise i od drugih ekonomskih faktora: ekonomske samostalnosti preduzeća, ekonomske globalizacije i sl.

a. Modeli tržišne privrede i njihov uticaj na upravljanje ljudskim potencijalima

U ekonomskoj teoriji se uglavnom potenciraju tri osnovna modela tržišne privrede:⁹ 1) model slobodnog tržišta, 2) model socijalne tržišne privrede i 3) japanski model. Svaki od njih vrši različit uticaj na pojedine segmente upravljanja ljudskim potencijalima.

1) Model slobodnog tržišta

Model slobodnog tržišta uspešno funkcioniše u mnogim zemljama. Vlade tih zemalja podstiču privatnu inicijativu, a preduzeća su zainteresovana za visokoprotivabilne programe i brze rezultate. Državna kontrola privrednih tokova svedena je na minimum. Zaštita zaposlenih od mogućeg gubljenja posla i drugih nepoželjnih situacija je najčešće nedovoljna, tim pre što su organizacije u obavezi da preuzmu samo minimum socijalne odgovornosti. Ako je kapital uložen sa povećanim rizikom, ulagač nastoji da ga što pre povрати, svakako, u uvećanom iznosu.

U zemljama slobodnog tržišta prevladuje koncept "tvrdog upravljanja ljudskim resursima", koji podrazumeva favorizovanje trenutnih i privremenih aktivnosti, potreba, ciljeva i interesa i zapostavljanje obuke, razvoja i drugih dugoročnih upravljačkih aktivnosti. Sve je usredsređeno na brzo ostvarivanje finansijskih efekata i brzo stavljanje u funkciju svih raspoloživih resursa. Za menadžment organizacije je najvažnije da obezbedi potreban broj zaposlenih, sa odgovarajućim kvalifikacijama, kako bi se planirani poslovi nesmetano obavljali. A dugoročna briga o kadrovima, njihovim potencijalima i njihovom razvoju odlaže se za neka druga vremena, uprkos čestim obećanjima da će se o svakom čoveku i njegovoj sudbini u organizaciji voditi dovoljno računa.

2) Model socijalne tržišne privrede

Model socijalne tržišne privrede funkcioniše u zemljama koje su opredeljene za izgrađivanje stabilnih društvenih odnosa, trajnije očuvanje socijalnog mira i veću socijalnu sigurnost zaposlenih i ostalih građana. Tako koncipiran model tržišnog poslovanja iziskuje veće troškove rada, dovodeći do izvesnog smanjenja efekata poslovanja. Međutim, uprkos tome, ispostavilo se da se njime obezbeđuje stabilan ekonomski rast, što je, u uslovima sve većeg zaoštavanja tržišne konkurencije i sve težeg očuvanja konkurentske prednosti, od izuzetnog značaja.

⁹ Ž. Kulić, G. Milošević, S. Ristić, cit. delo, str. 58.

Dakle, očigledno je da se u funkcionisanju modela socijalne tržišne privrede prepoznaju elementi "mekog upravljanja ljudskim resursima". Upravljačke aktivnosti su usredsređene na sve komponente i segmente upravljanja ljudskim resursima. Pitanjima održavanja, obrazovanja, osposobljavanja i napredovanja kadrova i njihovih potencijala pridaje se izuzetna važnost. Najbolji primer za to pružaju organizacije Švedske, Norveške i Švajcarske, u kojima je ostvaren najveći stepen integracije upravljanja ljudskim resursima u strategije poslovanja i razvoja. Nasuprot njima, u preduzećima koja posluju, na primer, u Nemačkoj, Francuskoj i Italiji, stepen te integrisanosti, usled kulturnih i drugih specifičnosti, dosta je manji.¹⁰

3) Japanski model

Iako se japanski model vezuje za japanski koncept tržišnog privređivanja, činjenica je da se, uz izvesne modifikacije, sreće i u zemljama Istočne Azije. Reč je o modelu koji je prilagođen istočno-azijskom podneblju, mentalitetu, stilu života i načinu razmišljanja. Sličan je modelu za koji su se opredelile zemlje socijalne tržišne privrede, jer se njima ne favorizuju zakonska regulativa i sistem socijalne zaštite nego principi socijalne harmonije i pravila grupne saradnje.

Japanskom modelu tržišnog privređivanja, japanskoj kulturi i tradiciji, japanskom mentalitetu i stilu života, odgovara "mek" model upravljanja ljudskim resursima. Čovek i njegovi potencijali doživljavaju se kao najveće blago organizacije, zbog čega se na ljudske resurse gleda kao na potencijal koji treba poštovati, negovati i razvijati. Dugoročnim merama i aktivnostima daje se apsolutni prioritet. Odnosi između poslodavca, odnosno menadžmenta organizacije i zaposlenih su bliski i veoma korektni. Zaposleni organizaciju doživljavaju kao svoj drugi dom, zbog čega su spremni da se za njeno dobro odreknu puno čega. Odnosi između samih radnika, takođe, su dobri i zasnovani na saradnji i međusobnom uvažavanju. Radeći u takvom ambijentu, svako je zainteresovan da mu jednoga dana i dete postane član kolektiva. Takav pristup nije svojstven samo zaposlenima nego i menadžerima. Jer, i jedni i drugi su tu za dobro svih.

b. Uticaj drugih ekonomskih faktora na upravljanje ljudskim potencijalima

Na modalitete i način upravljanja ljudskim potencijalima, osim mogućih modela tržišne privrede, značajan uticaj vrše i drugi ekonomski faktori:

¹⁰Brewster/Larsen, Human Resource Management in Europe, The International Journal of Human Resource Management, 3/1992 (citirano prema: Ž. Pržulj, Menadžment ljudskih resursa, Institut za razvoj malih i srednjih preduzeća, Beograd, 2002, str. 49).

- 1) ekonomska globalizacija (dovodi do razvoja novih upravljačkih metoda i kombinovane primene različitih upravljačkih koncepata, kako bi se odgovorilo na "globalističke" zahteve, koji u uslovima multikulturalizma, multietičnosti i multikonfesionalnosti poprimaju nove i ranije nepoznate odlike);
- 2) ekonomska samostalnost organizacije (ako organizacija ne posluje kao samostalan privredni subjekt, zato što je, na primer, deo u lancu proizvodnje, značaj ljudskih resursa se potcenjuje, između ostalog, zbog toga što su u takvoj situaciji mnoge funkcije, obaveze i aktivnosti preduzeća unapred definisane, pa ljudski resursi nemaju dovoljno prostora, niti potrebe za dokazivanje i potvrđivanje svojih vrednosti, kreativnih sposobnosti i drugih stvaralačkih i radnih potencijala).

Gde ljudski faktor nije ključni činilac uspeha ljudski resursi se manje cene, a ljudski rad manje vrednuje. Ako je preduzeće samostalno i prepušteno surovim čudima tržišta i tržišne konkurencije, nema se na koga oslanjati. Preostalo mu je jedino da se uzda u se i u svoje resurse. Ljudski potencijali se, u takvoj situaciji, više cene, jer je sudbina organizacije u njihovim rukama. Za menadžment organizacije to je najbolji znak da ljude i njihove potencijale treba ne samo poštovati i adekvatno nagrađivati, nego i na odgovarajući način negovati, održavati, razvijati i unapređivati.

U kojoj će meri preduzeće biti samostalno u planiranju svojih aktivnosti i svom poslovanju u celini, ne zavisi samo od toga da li je uključeno (umreženo) u širi lanac proizvodnje ili pružanja usluga, nego i od političkih prilika u jednoj zemlji. Ako, na primer, politički faktori, a ne ekonomski i profesionalni razlozi, opredeljuju kandidate za ključne pozicije u organizaciji, za napredovanje i nagrađivanje, za otpuštanje i slično, teško se može govoriti o njenoj samostalnosti i uspešnom vođenju i razvoju ljudskih resursa. Takva, u osnovi, neodrživa praksa bila je karakteristična za bivše real-socijalističke zemlje. Na žalost, u pojedinim zemljama u tranziciji, još uvek nije iščezla.

3.3. Kulturno okruženje

Iako se za reč kultura vezuje više značenja, pažnju treba usredsrediti na značenja koja su aktuelna za organizaciju, ljudske resurse i sistem upravljanja. U pitanju su dva takva značenja. Prema prvom, kultura se definiše kao "skup svih tvorevina koje su nastale u prirodi, društvu i ljudskom mišljenju kao posledica ljudske delatnosti (materijalna i duhovna kultura)", a prema drugom - kao "ophođenje u skladu s društvenim i etičkim normama".¹¹ Pola-

¹¹ Popularna enciklopedija, BIGZ, Beograd, 1976, str. 612.

zeći od datih pojašnjenja, može se zaključiti da svaka nacija, svako društvo i svaka organizacija imaju svoju zasebnu kulturu, odnosno svoje materijalne i duhovne tvorevine. Osim toga, očigledno je i da se svaki čovek može prepoznati po načinu ophođenja s drugim ljudima.

Kultura okruženja ne opredeljuje samo način i stil života u određenom društvu, odnosno u određenoj sredini, nego, po mnogo čemu, i način rada i poslovanja. Kao značajan faktor preduzetničkih aktivnosti, vrši određen uticaj i na upravljanje ljudskim resursima. U društvima, čiju kulturu karakteriše visok stepen poverenja između ljudi, dominiraju velike i složene organizacije, sa kompetentnim i profesionalnim menadžmentom, kao što je, na primer, slučaj u Japanu, Nemačkoj i SAD, a u društvima s niskim stepenom poverenja - male i porodične forme, kao što je, recimo, slučaj u Italiji i Grčkoj.¹²

Uticaj kulture, kulturnih vrednosti i kulturne stvarnosti u celini na sistem upravljanja, postaje aktuelan početkom osamdesetih godina minulog stoleća. Teorijska misao o organizaciji i upravljanju, zahvaljujući paralelno sprovedenim kulturološkim istraživanjima i dobijenim rezultatima, postaje bogatija za nova teorijska saznanja. U početku su upoređivane razlike između američke i japanske kulture (prilog br. 2), a kasnije i razlike između kultura mnogih drugih zemalja.

Navedena i druga istraživanja su potvrdila da kultura vrši uticaj na upravljanje ljudskim resursima na više načina:

- 1) kulturne vrednosti i pretpostavke, u izvesnoj meri, utiču na način uređivanja odnosa između socijalnih partnera, opredeljivanje modaliteta participacije zaposlenih, uvažavanje čoveka i njegove ličnosti i slično;
- 2) kultura pojačava potrebu organizacije da se menja i prilagođava i potrebu ljudi, koji u njoj rade, da se obrazuju, menjaju i razvijaju;
- 3) kultura utiče na viziju, strategiju i strukturu organizacije;
- 4) kultura i kulturne vrednosti utiču na motivaciju, produktivnost i efekte poslovanja;
- 5) kultura determiniše stil upravljanja, način napredovanja, način uređivanja odnosa između poslodavca i zaposlenih, odnosno način utvrđivanja uslova rada i zaposlenja i slično.

Menadžment organizacije bi trebalo da raspolaze neophodnim podacima o kulturi kojoj pojedinci pripadaju, kako bi bio u stanju da povlači odmerenije poteze. Kulturne razlike mogu postati i prednost organizacije. Sve zavisi od toga kako se na njih gleda i u kojoj meri je menadžment organizacije voljan i sposoban da ih na pravi način aktivira, neguje, razvija i usmerava.

¹² F. Fukujama, Sudar kultura, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997, str. 38.

4. UMESTO ZAKLJUČKA

Ceo svet je zahvaćen promenama. Industrijska tehnologija ubrzano ustupa mesto informacionim tehnologijama, a tradicionalni kapitalistički način proizvodnje uveliko se transformiše i prilagođava zahtevima 21. veka.

Tehničko-tehnološki, informacioni i komunikacioni progresi umnogome su izmenili koncept, strukturu i izgled tradicionalne organizacije. U eri robotizacije, kompjuterizacije, internetizacije i intranetizacije, tradicionalne organizacije, sa definisanim mestom rada (sedište upravljačkog tima ili top menadžment tima, mesto gde se odvija proces rada, prostor u kome se nalaze i u kome obavljaju svoje poslove zaposleni), sve više se transformišu u virtualne organizacije, koje se temelje na konceptu aktivnosti.

U isto vreme, odigravaju se i mnogi drugi procesi. Neki od njih imaju poseban značaj za organizaciju i upravljanje ljudskim resursima. Tako, na primer, sve više se udovoljava zahtevima potrošača, ubrzava se tempo života i promena, konkurencija se i dalje zaoštrava, menjaju se ljudske navike i vrednosti i slično.

Može se izvesti zaključak da je savremeno okruženje zahvaćeno velikim promenama, od kojih se neke odražavaju na organizacionu stvarnost, pa svakako i na sistem upravljanja ljudskim potencijalima. To su:

- 1) ubrzan naučno-tehnološki razvoj (mnogi procenjuju da se celokupno ljudsko znanje udvostručava na svake tri godine i da se u oblasti tehničko-tehnološkog razvoja na svakih tri do četiri godine dešavaju unapređenja za koja su, s obzirom na njihov kvalitet i značaj, ranije bili potrebni vekovi, što se neminovno odražava na svest ljudi, način poslovanja i način upravljanja ljudskim resursima);
- 2) zaoštavanje tržišne konkurencije (povećava se broj zemalja čije privrede postaju konkurentne na svetskom tržištu, što nameće obavezu gotovo svakodnevnog preispitivanja načina upravljanja ljudskim resursima, načina poslovanja, kvaliteta proizvoda, produktivnosti rada, motivacije za rad i slično);
- 3) povećani zahtvi potrošača (potrošači su postali veoma probirljivi, pa su organizacije prinuđene da sve više vode računa o njihovim zahtevima i očekivanjima, kako bi ih vezale za svoje proizvode, odnosno usluge, što uvećava obaveze menadžera i dovodi do odgovarajućih promena u upravljačkom procesu),
- 4) promene načina života (porast standarda, poboljšanje kvaliteta života, povećan nivo obrazovanja, povećane mogućnosti komuniciranja, osmišljenije korišćenje slobodnog vremena, fleksibilni oblici zapošljavanja, poja-

va virtuelnih organizacija i slično, samo su neke od pretpostavki, odnosno potvrda, promenjenog načina života i rada, što mora imati svog odraza i na upravljanje ljudskim resursima);

- 5) potreba stalnog preispitivanja, menjanja i prilagođavanja organizacije (ubrzane promene u okruženju, ubrzan naučno-tehnološki razvoj, povećan nivo obrazovanja, intelektualizacija rada, povećana konkurencija, povećani zahtevi potrošača, brz tempo života, pojava novih struka i zanimanja, promene na tržištu rada i drugi odgovarajući procesi nameću potrebu za stalnim preispitivanjem, menjanjem i prilagođavanjem organizacije, njene strukture i kulture, njenog poslovanja i njene strategije, kao i potrebu za stalnim preispitivanjem, menjanjem i prilagođavanjem načina upravljanja ljudskim resursima).

Literatura:

1. Brewster/Larsen, Human Resource Management in Europe, The International Journal of Human Resource Management, 3/1992
2. Kulić, Ž.: Upravljanje ljudskim resursima sa organizacionim ponašanjem, Megatrend univerzitet, Beograd, 2002.
3. Kulić, Ž.: Upravljanje ljudskim potencijalima, Radnička štampa, Beograd, 2005.
4. Kulić Ž., Milošević G.: Upravljanje ljudskim resursima u oblasti bezbednosti i zdravlja na radu, Bezbednost, br. 1/07 Beograd, 2007.
5. Kulić Ž., Milošević G., Ristić S.: Upravljanje kadrovima i njihovim potencijalima, Beograd, 2005.
6. Petković, M. – Jovanović, M.: Organizaciono ponašanje, Megatrend univerzitet, Beograd, 2001.
7. Petković, M.: Organizaciono ponašanje, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003.
8. Petković, M. – Janićijević, N. – Bogićević, V.: Organizacija, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003.
9. Pržulj, Ž.: Menadžment ljudskih resursa, Insitut za razvoj malih i srednjih preduzeća, Beograd, 2002
10. Popularna enciklopedija, BIGZ, Beograd, 1976.
11. F. Fukujama, Sudarkultura, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.

FACTORS OF HUMAN POTENTIAL MANAGEMENT*

Summary: Human potential management is influenced by numerous factors present in the surroundings. These factors are most commonly divided into internal and external factors. Characteristics of human potential management in a particular organization are formed under the influence of both of these factors. These influences are not always oriented in the same direction. However, no matter how these influences are oriented, they always must be taken into account. The greatest responsibility for this belongs to the top management of an organization.

Key words: human resources, management, internal factors, external factors, economy, sociology, organization.

* This paper is the result of research project Development of Institutional Capacities, Standards and Procedures for Countering Organized Crime and Terrorism in Conditions of International Integration. The project is funded by the Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia, under number 179045.

V

PRIKAZI

ALEKSANDAR M. PETROVIĆ
Univerzitet u Prištini
Filozofski fakultet u
Kosovskoj Mitrovici

UDK 821.163.41-31.09(049.3)
Crnjanski M.

DUHOVNA KONSTANTA SEOBA I MILOŠ CRNJANSKI

Dr Pavle Botić: „*Novi Crnjanski*”; slike 18. veka u Seobama i Drugoj knjizi Seoba Miloša Crnjanskog, Futog: Pismenik, 2011.

Parafrazirajući pozdrav rimskih centuriona Ave Caesar, morituri te salutant, sa Ave Serbia! – mogli bi da ga posmatramo kao izvesno geslo analize razloga spremnosti srpskog življa na seobe od 1689. g. naovamo. Ni sudbina ni istorija koja se u nju upliće, ne bejahu nam odveć naklonjene. Dnevnik Čarnojevića i književnost sećanja Simeona Piščevića ukrštaju se negde na horizontu do stapanja u nove Seobe, ovaj put u literaturi, i ne samo u ratobome predele zakavkaskih prostranstava, nego i u element onog beskonačnog plavetnila za kojim sija zvezda vodilja (‘metafizika prisustva kola, ogrtača i zadužbina’). „Crvena yvezda” je samo fudbalski klub čije ime seća i na simvole političke moći u nedavnoj istoriji, a u njoj je Crnjanski poprilično žigosan kao disidentalan, i kao otpadnik i kao oportunist (pred kraj života iz emigracije ‘među reptilima’, sa Jan Majena i svog Srema, dospeo je do ‘Serbije’ i stamenja Beograda). Trijadološkim pristupom pismovnosti, znakovnosti i duhovnosti, dr Pavle Botić se staloženo potrudio da ponovo pronade ‘argument’, sa kojim će Crnjanskog ovenčati u struji umetničkih slika verbalnom supstancom poduke, u čitanju realnosti tih slika pre naknadnih zamišljanja značenja.

Ono što nam dr Pavle Botić sa svojom knjigom „Novi Crnjanski” pruža, utoliko nije nešto ‘novo’ u smislu još netematizovanog ili nekazivanog. Studije koje je objavio hirurški precizni Nikola Milošević ili sociologemični Zoran Avramović, dugometražni film koji je snimio scenski nadareni i nekoliko vidovitošću obesmrćeni Aleksandar Saša Petrović, već su zauzeli zna-

tan prostor tumačenja bistrom i nabujalom energijom. Ono `novo` kod Pavla Botića znači koliko drugačiji pogled na smisao pisanja Crnjanskog, toliko i uzdizanje do estetičke ravni nalaženja `umetničkog predmeta` koji je tim pisanjem suvereno rukovodio. U tom je smislu naša knjiga `sporna` i podstiče razmišljanja u pravcu karaktera osporavanja i pokazivanja nespomih stvari. Ako bi se sudovi o književnoj umetnosti svodili na to, šta se kome sviđa ili ne sviđa, kakav bi smisao tada mogli da imaju razgovori ili tim više sporovi u toj oblasti? Razgovori bi se svodili na više ili manje ljubazno uzajamno slušanje duševnih izliva, a sporovi bi se pokazivali sasvim nemogućim ili besmislenim. Budući da spor pretpostavlja predmet o kojem je reč (romani `Seobe` i `Druga knjiga Seoba`), sučeljavanje mišljenja o tom predmetu je nešto dobrodošlo, naročito kada se ilustruje bogatim sadržajima i previja ka ideji središnje vladavine logosnosti sa sve potvrđivanijim nizovima dokaza.

`Novi Crnjanski` je uvek moguć, jer i dalje postoje njegove `Seobe` i `Druga knjiga Seoba`, svetspisamsko račitanje i ono njegovo isihastičko – „Ego dormio, cor meum vigilat”. Valja se složiti da neko lično stanje čoveka, koji je čitajući doživeo subjektivno prijatne utiske, i sada o njima saopštava ili se raspričava, svakako da nije dostojno ni sporenja, budući da je to beznađežan „spor” zasnovan na nesporazumu. Lično ovde mora da bude ustrojeno kao deo istorije, i to ne kratkih kaža iz života pojedinca, nego onih koje ga uvezuju u život vascele zajednice i pokazuju svetsku istoriju u posebnostima, učestvovanje koje se u njoj `šepuri`, dostiže emocije dostojne romana.

Obraćanjem pažnje na vrste stilova /rukopisa/ kojima se Crnjanski služio u opisu radnji i likova (promemorija datih sadržaja kroz ondašnje modne trendove i recimo – mobilijar iz memoarske građe), dr Pavle Botić je semantički raslojavao, a zatim izvršavao i metaforičke suspenzije idiolekcija poredbenim ukazivanjima na veze `vojničkog diskursa` ogrtačke retorike od Vuka Isakovića do Ahima Rigela, i njegovog skidanja sa sveg Slayonsko - podunavskog polka, ili odbacivanja `crvene abe` Pavla Isakovića¹, do `zadužbinske`, one srčane duhovnosti ljutih Isakovića kao simbolona seobnog srps-tva. U identifikaciji iracionalnog iskustva Crnjanski je pribavljao takve meditativne plodove i takve duhovne sadržaje, koji su u daljem stvaralačkom po-

¹ „Iako patosom opterećuje ili romantizuje ovaj puk, Crnjanski mu i razobličava samorazaralačke težnje. U vojničkom pismu Seoba i Druge knjige Seoba Crnjanski to čini i vojničkim ogrtačem, i vojničkim gunjem, i vojničkom abom (po boji slični crvenoj čohanoj opremi srpskih graničara), koji su jedini opredmećeni rezultat svih hibrisno-selidbenih vojevanja doživotnih graničara. Višegeneracijska i višenamenska, autobiografska i antitetična crvena aba je razotkrivajuća metafora voljno rasipane ili upregnute srpske kivi iu kola evropskih interesa, koja će i post mortem tragično obeležavati palimpsest tuđih granica.” /Pavle Botić, *Novi Crnjanski: Slike osamnaestog veka u Seobama i Drugoj knjizi Seoba Miloša Crnjanskog*, Futog: Pismenik, 2011., str. 88/

cesu postajali umetničkim predmetima njegovih dela. U tim svojim najznamenitijim romanima, u *Seobama* i *Drugoj knjizi Seoba*, on kao istinski umetnik, koji nije samo „žrec lepote”, nego i žrec svetske tajne, koju je zapažao svugde, i u „kaljavom hodu dvoprežnih pastuva”, i u „devama iza gora i planina”, i u „pucanju gromova” ili `pridavljajućoj vodenoj stihiji”, i u „njištanjima seoskih i vojničkih konja” kadar da primi sve pojave spoljašnje prirode i unutrašnjeg sveta, proničući u njihovu skrivenu suštinu, kao da je čulne predmetnosti obogaćivao doživljajima koji su ih kondenzovali u čitavu kosmogoniju ontoloških slikanja jeze stihija koje se pred-meću.

Prihvatajući u svoju široku duševnu lepezu opservacije i noć, i zvezde, i sutone, i vode, i vojničke logore, i vatre i pohode, i ljudsku strast, i `mobilijar` - sobni „interieur”, i „zlatnicu” što kruži u sunčanoj zraci, ili veliki plavi krug sa zvezdom u njemu, kao i velika istorijska događanja, Crnjanski se uputio iza leđa uobičajenim gledanjima na stvari i izokrenuo ih kao stari kaput, prevrnuo `abu`. Hodajući u `postavi`, pokazao je kako njegova duhovna osećajnost ima bistar pogled i osetljivo uho za sve, da bi u svakoj stvari dostigao njeno važenje i `ono suštinsko`, poput njenog sopstvenog predmetnog pomisla o sebi samoj, onog sveštenog zrna, što je uloženo u nju od pamtiveka, od daha iz Usta Božijih, ikoničnih logosa, po kojima ona opstaje i životvori se kao jedinka, narod, sudbina, svetska istorija.

Praćenjem ironičnog stanovišta suzdržanih oduševljavanja i jednim slojem dopiranja do logosnosti /i sabiranja do kazivanja onoga što jeste po isihastičkom uvidu u Onog Koji Jeste/, kao objektivne predmetnosti duhovnog horizonta romana, `Novi Crnjanski` nam predočava perspektivu gradnje značajeva koji sačinjavaju vodeće sadržaje u nastanku dela. Značajevi su izvojtšteni upornim i plodnim studijama memoarske građe (pre svega `Dnevnik` Simeona Piščevića), kao i dubokim i dugim meditacijama, u kojima se on umetnički poistovećivao sa manifestnim momentima samostalnosti svetskih pojava, s njegovim predmetnim sastavom, s njegovom supstancijalnom prirodom; a u toj identifikaciji iracionalnog iskustva, pribavljao i takve duhovne sadržaje, koji su u daljem stvaralačkom pcesu postali umetničkim predmetima njegovih dela (pasije, strahovi, divlje ljubavi, gubljenja). Stupajući u razvrstanu, svepoprimajuću osećajnost, svetska samobitnost mu se činila u tom obličju zastrašujućom, a to je i odgovaralo njegovom stvaralačkom aktu datom u vidu unekoliko herojskih karaktera i dela, sa tragičnom notom. Ali svakom od njegovih likova (Vuk, Pavle, Dafina...) ona dodeljuje neko breme potrebe, neki sadržinski urod, neko predmetno bogatstvo, koje zahteva osluškujuće i odgovorno stvaralaštvo, kroz ciljno i tačno umetničko razotkrivanje. Sličeci telu obučenom u svoju odeću, ili duši, koja živi u svom telu, ili suncu, koje prožima svo zdanje sveta iz jednog centra, romansijerski predmet kao da

je ipak pozitivno namagnetisan do samodržavlja da sve služi njemu kao višem cilju – `beskrajnom plavom krugu i zvezdi u njemu`. Ta objektivna predmetnost je za Crnjanskog ljudska sudbina Srba od Kosova do Slavenoserbije, i dalje, tj. ideja ljudske sudbine srpskog čoveka u svetskoj istoriji, svojsvena njenom umetničkom izrazu.

Dijapazonalno viđenje i očiglednost, Crnjanski je sticao u sagledavajućim meditacijama nad slikama naše srpske književnosti 18. veka, svakako najviše memoarske, kao i srednjovekovnih hagiografskih zamaha, koje dr Pavle Botić ističe kao obrađeno i zaobljeno iskustvo doživljavanja sveta koje prati Crnjanskog od jezuitske škole do čitanja modernih romana. U razabiranjju strukturacije naše novije istorije on je krenuo ka usredotočenom i celokupnom uranjanju duše (i čula, i imaginacije, i osećaja, i volje, i misli) u pred njim razvijajuće se postojanje sveta, utkivajući imaginativno uživljanje u važna kretanja, arhivisane i prevremenjene strukture.

Tako je svoje likove gotovo vajarski izgrađivao u liniji pripovedanja, poštujući unekoliko i mikelandelovske zakonitosti skulpture (zakon organske prirodnosti pozicije, poze i gesta², prevladavanja mase i težine³, dovoljno motvisane težnje i svestranosti dovršavanja⁴, duševne zasićenosti, izražajnosti i posebno iskrenosti⁵, takođe i po pozi i gestu⁶, te dovoljno motivisanog mirovanja i kretanja⁷), kao i izgradnje ontičke pesničke slike, gde svaki od tih oblika treba da ima svoj unutrašnji život, kretanje, postupke, svoju neophodnu dinamičku sudbinu.⁸ Svi ti živi oblikovni potoci trebalo je da budu uvezani u jedno izvajano slikotvorno jedinstvo, i da se njihove sudbine ukrštaju u jedan oblikovni fokus⁹. Ono što je dr Pavle Botić dobro argumentovao, jeste

² „David” Mikelandela, Firenca; „Neverni Toma”, bronzana grupa Verokija na „Or. St. Michele” u Firenci.

³ „Pobeda”-, „Nike Pajonija”, 420 g., pre R. Hr., „Olimpija” i „Nike iz Samotrake” 306. g. pre R. Hr., Pariz („Griechische Bildwerke”), kao i u skulpturama Donatela.

⁴ Takav utisak proizvodi „Pobeda Samotračka” u Luvru, a takođe i bronzana „Pobedu” iz III veka u `Museo Civico`, u Bresciji.

⁵ „Noć” Mikelandela u San Lorencu u Firenci

⁶ Od iziskujućih poza i položaja kod Mikelandela, istinsko čudo prirodnosti predstavlja figura stvaranja Adama, te figure proroka Joila i Zahanje u Sikstinskoj Kapeli (vidi - („Blaue Bücher”, „Michelangelo”, str. 43,44, 70, 81, 68).

⁷ Prevashodna su kretanja anđeoskih horovođa kod Botičelija (njegove slike „Roždestvo Hristovo” u Nacionalnoj galeriji u Londonu, i „Krunisanje Bogomajke”, `Accademia di Belle Arti` u Firenci).

⁸ Ta dinamika ne treba da se raspada na mnoštvo statički pokazanih tvrdnji, kako obično biva kod pisaca, nego da pokažu kako se u umetničkom aktu objektivnije stihija volje, napr. kod Njegoša, Domanovića, Matavulja, (Čehova).

⁹ Najveći majstori takvog svodenja Šekspir i Dostojevski, imaju svoj pandan kod nas u romanima Crnjanskog, a ranije u delima Gundulića, Matoša, Njegoša...

sklad u njegovom sačinjavanju koji je premostio jaz između opažanja opisa i opisne pojave lica u kontekstualnom razmahivanju događaja u romanu.¹⁰ To su i uslovi za majstorsku gradnju književnog oblika, koji valja da se ispoštuju, da bi literarni proizvod u umetničkoj relaciji bio što savršeniji, da njegovo ispunjavanje ne bi povređivalo savršenstvo oblikovnog plana, premda im prosto ispunjavanje još ne obezbeđuje umetničko dostojanstvo. Ipak je za to potrebno i izuzetno duhovno okretanje i rasprostranjivanje refleksije u sebe na celovitost zamisli oblikovanja u logosnoj aspektaciji dela, da bi negovano obezbeđivana spekulativna prohodnost mogla da dovede do svesti čitaoca najdublji plan svetlotavorskog obznanjenja Bogočovečanske ideje hrišćanstva Ispravne Reči, kao saborne zajednice igre sveg bitija Neba i Zemlje.

Sve dok čovek bude skitao po zemlji, voleo i stradavao, trudio se i borio, on će u umetnosti težiti tome da zatvara tajna maštanja i progledavanja svog srca, i od umetničkih oblika će da traži radost, vrednosti i mudrost. Ali hladna filofska trezvenost upućuje na to da će samo duhovna mašta da mu pruži radost i zdravlje, te da će samo duhovno progledavanje da ga isceljuje i čini mudrim. Imaginativno neduhovna i protivduhovna umetnost, pokazalo se da seje samo sablazni, raslabljivanje i zarazu, jer se umetnost i umetnička kultura ovde još nije ni začela. Ljudi su tu zabavljeni sobom, svojim utiscima i nastrojenostima, a do proizvodnje umetnosti im nije ni stalo. Neduhovni, duhovno slep pristup umetnosti dovodi do njegovog snižavanja i izrođavanja. Ono duhovno može da postoji i van umetnosti, ali umetničko iskustvo je uvek projavljivanje duhovnosti, a neduhovna umetnost uopšte ne zaslužuje to ime. „Vatreno” napisan proglas, „silno” nacrtnu političku karikaturu, „ljupko” sastavljenu modnu sliku, samo sasvim naivan čovek želi da prizna za umetničko delo. „Prirodnost” i „lakoća” u kretanju muzičke harmonije, ili plesa, ili stihotvorstvo, nesumnjivo svedoče o nekakvoj čovekovoju talentovanosti, ali to po čemu je umetnost postala umetnošću, nesvodivo je i na prirodu, i na igru, šegu, koje mogu i da odsustvuju. Kako su „izražajni” klovnovi u cirkusu... Kako „zarazno” estradni učesnici plasiraju svoje sladostrašće pod zvuke etno napeva i `di-džejevi` pod raznovrsne egzotične zvučne modulacije i ritmove udaračkih instrumenata tzv. `tehno-muzike`... Muze da se zbune i zabrinu.

¹⁰ Tako autor, oslepljen od spoljašnjeg čulnog viđenja i opisivanja, ne treba da se laća oblikovanja heroja sa dubokim i istančano duševnim životom, jer ih neće oblikovati, nego pričati o njima, ili im neposredno nametati svoja (obično ideološka i politička) prosuđivanja. Ta je opasnost prožimala romane Dostojevskog (strasne deklamacije u „Idiotu” ili „Zlim dusima”), vazda pretila L. N. Tolstoj i veoma ga često stizala, ne štedeći ni nihilističnost Turgenjeva, a kod nas se eklatantno osvetila Daviču u „Pismi”, Laliću u „Lelejskoj gori” i ponajviše Čosiću u „Deobama” (sekularizovano čistunstvo pajanja komunističke ideologije po leševima rojalista), „Vremenu smrti” (razapeti Pašić koji viče preko brda i dolina, likovi koji padaju u bunila od teonja zaveraitd.).

Današnji kritičar i teoretičar književnosti nije pozvan da bude ljubazna udvorica, čangrzava rugalica i emocionalni brbljivac, koji se povodi za svojim ili tuđim utiscima. On je pozvan da vidi zajedno s piscem predmetnu tajnu, koju ovaj oblikuje, da vidi i samu stvaralačku dušu naroda iz kog potiče i njegov stvaralački put, njegove padove i uzlete, dovodeći ih do poslednje dubine predmeta, i ishodeći otuda da zasniva i dokazuje. Slobodan od mode, od gomile, od ličnih pristrasnosti i sablazni sufliranja poznanika, naš autor ne zapostavlja i ne napušta sloj ikonično-logosnog zajedničarstva u koloritnom istorijatu recepcije dela. Nema zaklanjanja Božijeg sjaja u svetskim pojavama u knjizi `Novi Crnjanski`, a ta smelost je oslonjena i na samo piščevo geslo:

„Cela ta istorijska pozadina nije važna. Ona je bila potrebna samo zato što okvir takvog dela može biti veliki samo ako junak romana nije pojedinac, nego zajednica”

(Pavle Botić, *Novi Crnjanski*, str. 198)

ZORAN ARACKI
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
Niš

UDK 327.5: 316.32(049.3),
316.774(049.3)

**SRPSKI KLJUČ ZA DEKODIRANJE
GLOBALIZOVANE POLITIKE,
MEDIJA I BEZBEDNOSTI**

Dr Srđan Milašinović, dr Zoran Jevtović, dr Ljubiša Despotović: "*Politika, mediji, bezbednost*", Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, 2012.

Savremeno društvo, već godinama unazad, nalazi se na trnovitom putu preispitivanja sopstvenih vrednosti. Uz pomoć priče o "šećemj vodici" koju donosi globalizam, kreatori novog svetskog poretka grade društvo u kome je sve unapred programirano i u kome dominira samo jedna sila, koja u ovom trenutku raspolaže gotovo svim vidovima moći, od tehnološke i naučne, do ubojite, vojne. Na početku 21. veka Srbija, ostavljena od svoje intelektualne elite, sa uništenom ekonomijom i bez zrelog političkog vođstva pokušava da pronađe svoj put ka uspešnijoj budućnosti. Međutim, prepreka i nerazumevanja opasnosti pred kojima se nalazimo je mnogo, pa se često čini da smo na stranputici koja vodi ka totalnom haosu.

Upravo zbog toga trojica autora prof. dr Srđan Milašinović, prof.dr Zoran Jevtović i prof.dr Ljubiša Despotović u svojoj monografiji "*Politika, mediji, bezbednost*", koju je ove godine izdala beogradska Kriminalističko - policijska akademija nude ključ za dekodiranje složene i uglavnom mistifikovane stvarnosti. Zadirući u više naučnih disciplina - politikologiju, sociologiju, komunikologiju, filozofiju medija, nauku o bezbednosti i druge, oni na relevantan način uz korišćenje bogatog naučnog instrumentarija, kao i uz interdisciplinarni pristup i međusobna prožimanja sagledavaju svet u kome živimo i anticipiraju procese njegovog budućeg razvoja.

Sadržaj naučne monografije "*Politika, mediji, bezbednost*", prezentiran je u tri poglavlja – Globalizacija, konflikti i bezbednost; Geopolitika, me-

diji i bezbednost na Balkanu i Mediji, terorizam i javnost. Svako od ovih poglavlja sadrži po šest podpoglavlja. Tekst je obogaćen sa 578 fusnota, a iza svakog od podpoglavlja nalazi se spisak relevantne literature, domaćih i stranih autora, koju su autori koristili u tumačenju aktuelne tematike kojom su se bavili.

Već na prvi pogled vidljivo je da je monografijom obuhvaćen čitav spektar različitih, kod nas nedovoljno istraženih teorijskih polja kao što su procesi globalizacije, posebno u oblasti nauke o bezbednosti, zatim postmoderni totalitarizam, konfliktologija, promene u medijskom sistemu, medijska prezentacija terorizma, geopolitika identiteta, politički mitovi, medijske manipulacije i dr.

Monografija je napisana razumljivim i inspirativnim stilom, materija je jasno izložena i potkrepljena respektabilnim brojem primera iz prakse. Sadržaj tematike je logično konstruisan, a delovi svakog poglavlja predstavljaju zaokruženu i logičku celinu. Ovu knjigu karakteriše neutralan stil izlaganja, odnosno ne diskvalifikuje i ne omalovažava bilo koje društvene grupe, nacije, međunarodne subjekte i slično. Celokupan sadržaj monografije karakteriše princip postupnosti odnosno razrade problema koji se razmatra. U tom smislu najpre se predočava značenje osnovnih pojmova u vezi sa politikom, medijima i bezbednošću, a potom se razmatraju sve bitne činjenice vezane za ove pojmove koji u današnjem dobu prožimaju život svih ljudi na čitavoj planeti.

U celini uzevši monografija ispunjava teorijske i stručne zahteve, na celovit način obrađuje svaki bitan aspekt materija na koju se odnosi, valjano registruje probleme, definiše pojmove, objašnjava njihovu suštinu i ukazuje na moguće praktične korake koji slede u bliskoj budućnosti. Nesumnjivo je da će ovaj tekst inspirativno delovati kako na obične čitaoce, tako i na istraživače da nastave traganje za novim izvorima saznanja iz ovih oblasti.

Autori u prvom poglavlju pod naslovom Globalizacija, konflikti, bezbednost razmatraju nekoliko problema na kvalitetan i sveobuhvatan način.

Najpre se govori o globalizaciji bezbednosti, odnosno o (ne)mogućnosti izbora. Ukazuje se na činjenicu da je na delu neoliberalna forma globalizacije koja danas znači neminovnost osvajanja prostora posredstvom namećanja kriterijuma, uslova i pravila po standardima jedine preostale super-sile (SAD), ponekad ekonomskom prinudom i snagom mega kapitala koji ne poznaje granice, a nekad i vojnom prinudom. Tvrdi se da je u takvoj formi globalizacije budućnost sveta potpuno neizvesna.

Potom se govori o totalitarizmu kao savremenom društvenom fenomenu, uz ukazivanje na istorijske i društveno političke korene savremenog totalitarizma. Nove forme totalitarizma rezultat su promena u svesti onih koji danas raspolazu moćnom tehničko tehnološkom, ali i vojnom silom. Zatim se

govori o prevenciji i razrešavanju društvenih konflikata sa posebnim osvrtom na iskustva konflikata na području Zapadnog Balkana. Autori ukazuju na značaj prevencije za razrešavanje i okončanje međudržavnih i unutardržavnih konflikata u svakom društvu, što vezuju u prvom redu za razvoj demokratskih principa i građanskih vrednosti. U toj reafirmaciji ili razvoju veliku ulogu ima međunarodna zajednica i njeno posredovanje, pod uslovom da ono nije protkano silom i prinudom ili stigmatizacijom jedne strane kao osnovnog krivca za nastanak konflikta, jer takva intervencija može biti, kako kooperativna i stimulatívna, tako i antagonizujuća, izolujuća i stigmatizujuća. Kad govore o teorijskim modelima i mogućnostima razrešavanja društvenih konflikata autori s pravom naglašavaju da se daleko više mora insistirati na političkim i institucionalnim konsultacijama, koje su do sada uglavnom izostajale.

U ovom poglavlju autori obrađuju i temu ratova, konflikata i javnosti naglašavajući od kakvog je značaja angažman medijskih radnika posebno novinara, kako za rasplamsavanje sukoba, tako i za njihovo smirivanje.

U drugom poglavlju koje se odnosi na geopolitiku, medije i bezbednost na Balkanu, govori se o krizi masmedija i društvenim promenama koje su se dogodile na ovim prostorima u poslednje dve decenije.

Zatim se autori osvrću na renesansu autoritarnosti u 21. veku na prostoru Balkana. U fokusu pažnje autora su i obeležja geopolitičkog položaja Srbije i srpskih zemalja u kontekstu aktuelnih procesa balkanizacije. U ovom delu se primerima dokazuje da u najstrim medijima jugoistočne Evrope države još uvek imaju ulogu prikrivenog menadžera, kao i da je jasno da se u pozadini na taj način kamufliraju partijski interesi. I pored snažne podrške međunarodne zajednice, nezavisni mediji kao deo civilnog društva u borbi protiv autoritame vlasti na Balkanu nemaju veliki uticaj, pre svega zbog toga što su finansijske teškoće sa kojima se suočavaju prevelike. Autori tvrde da sve to pogoduje izostanku demokratske kontrole vlasti i pogoduje renesansi autoritarnosti koja je sve prisutnija.

Takođe, ovde se potencira i opasnost od moguće pojave novog totalitarizma i podseća na sve nedaće koje je on doneo. Zbog toga se ukazuje na činjenicu da niko ne sme da sedi skrštenih ruku i posmatra kako se te tendencije obnavljaju.

Govoreći o obeležjima geopolitičkog položaja Srbije i srpskih zemalja u kontekstu aktuelnih procesa balkanizacije autori upozoravaju da na Balkanu još nije nastupio period trajnijeg geopolitičkog mira i smirivanja i da se kroz formu spoljnopolitičke saradnje i regionalizacije, pod kapom Zapadnog i Islamskog faktora nastavlja započeti proces nacionalnog, verskog i teritorijalnog atomizovanja i dezintegracije srpskog nacionalnog korpusa i njegovih

teritorija. Ovo upozorenje potrebno je najozbiljnije shvatiti, jer je potkrepljeno mnoštvom argumentovanih, neoborivih dokaza.

U istom poglavlju autori govore i o negativnim stereotipima i medijskim manipulacijama, političkim mitovima nacionalizma i antinacionalizmu, izazovima i savremenim pretnjama bezbednosti, kao i o odnosu Srba prema liberalizmu i mistifikaciji društvenih reformi.

U trećem poglavlju naslovljenom Mediji, terorizam i javnost govori se o medijskom mišljenju, publicitetu i demokratiji, terorizmu i medijima, terorističkim doktrinama i medijskoj globalizaciji.

Pozivajući se na primere iz prakse – sa Kosova i Metohije, iz Iraka i drugih kriznih žarišta autori dokazuju da medijsko mišljenje nije pitanje logičnosti, već vlasti i moći unutar određenog ideološkog sistema, kao i da ono predstavlja temelj za stvaranje pogodne atmosfere u nametanju određenih ideja ili stavova. Autori ispravno tvrde da je medijsko mišljenje posledica veštačke komunikativnosti, koja se tehnološkim alatkama može varirati i usaglašavati u skladu sa političkim i kulturnim obrascima.

Kad govore o odnosu terorizma i medija autori monografije ukazuju da je poslednjih decenija došlo do značajne metamorfoze - i terorizma i medija. Moderni terorizam je skrojen tako da bude prilagođen medijima i savremenim sredstvima komunikacije. Ta čudna simbioza, zla kakvo je terorizam, i medija, predmet je kojim se, po autorima, moraju ozbiljno baviti svi oni koji se bave pitanjima bezbednosti širom sveta. Ispravno se naglašava da se od bezbedonosnih službi traži dalje medijsko opismenjavanje, posebno u sferi novih tehnologija, jer se preventivna borba protiv terorizma sve više odvija u nadzoru i analizi komunikacionih strujanja. Posle zemlje, mora, vazduha i svemira, informacija konačno postaje peta dimenzija asimetričnog rata, bitna za utvrđivanje i postavljanje antiterorističkog delovanja.

U nastavku ovog poglavlja govori se o filozofiji straha i medijskoj panici, o redizajniranju medijskih slika u sistemu međunarodne bezbednosti, kao i o medijskoj konstrukciji savremenih verskih konflikata. Autori konkretnim primerima dokazuju da strah u informacijama ima funkciju robe koja prodaje medije i da sve dok je to tako ne treba gajiti iluziju da će ga nestati iz dominantnih medijskih sadržaja. Ujedno oni naglašavaju da se ključ slobode krije u širenju medijske pismenosti, aktuelnog obrazovanja i nove filozofije medija, u čijem će se centru nalaziti svakodnevni čovek sa svojim pravom da kritikuje društvene propuste i ukazuje na puteve za njihovo otklanjanje.

Monografija "Politika, mediji, bezbednost" rezultat je kvalitetnog rada trojice uglednih autora. Na prilično originalan i nadasve pristupačan i razumljiv način bliže opisuje, objašnjava i izlaže ključne činjenice o relevantnim političkim, medijskim i bezbednosnim fenomenima. Celokupan rukopis je

obrađen i objašnjen kvalitetnim primerima iz prakse, što čitaocima omogućava da već tokom prvog čitanja izvlače sopstvene zaključke ili formulišu pitanja koja ih mogu podstaći na samostalan istraživački rad. Izvesno je da će ova monografija biti od velike koristi i studentskoj populaciji kako bi se detaljnije upoznala sa opserviranom teorijskom mrežom društvenih pojmova i problema koji su u njoj obrađeni.

KATARINA MILOŠEVIĆ
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
Niš

UDK 316.32(049.3), 316.774(049.3),
316.72(049.3)

DIJALOG SA DRUGIMA: BALKANSKE DIMENZIJE EVROPSKOG IDENTITETA

**Book collection; The dialogue with the Others: Balkan
dimensions of European Identity,
„St. Kliment Ohridski” University Press, Sofia, 2011.**

Zbornik radova pod nazivom *Dijalog sa drugima: balkanske dimenzije evropskog identiteta*, koji je uredila dr Minka Zlateva, prof. Fakulteta za novinarstvo i masovne komunikacije iz Sofije, nastao je kao rezultat projekta ERC/RSC/PP/2/08/EU2/BUL/L-954¹, koji je finansirao UNESCO, a koji je za objavljivanje preporučio *Fakultet za novinarstvo i masovne komunikacije* iz Sofije. Zbornik predstavlja kolekciju radova 57 učesnika iz 14 zemalja, koji su uzeli učešća u radu *11-te Međunarodne naučne konferencije*, održane u Sofiji 14.-15. novembra 2008. godine, koja je bila posvećena 120-godišnjici postojanja Univerziteta *Sveti Kliment Ohridski* iz Sofije i *evropskoj godini interkulturnog dijaloga*. Zbornik je u celini objavljen na engleskom jeziku.

Konferenciju su finansijski podržali UNESCO i Fakultet za novinarstvo i masovne komunikacije iz Sofije. Na konferenciji je participiralo preko 80 naučnika, predavača, studenata doktorskih studija i studenata sa devet bugarskih univerziteta i tri Instituta bugarske Akademije nauka. U radu konferencije učestvovalo je i mnoštvo istraživača iz oblasti komuniciranja, novinara i PR eksperata iz 14 zemalja – sedam sa prostora Balkana (Albanija, Bugarska, Grčka, Makedonija, Srbija, Turska i Hrvatska), zatim iz Austrije, Italije, Letonije, Švajcarske, Portugalije, Izraela i Amerike.

¹ <http://www.press-su.com/izdaniasearch/6-knigi/116-the-dialogue-with-the-other-balkan-dimensions-of-european-identity.html>

Dugo vremena je Balkan, kao region, u Zapadnoj Evropi doživljavao kao lanac vulkana čije su povremene eksplozivne erupcije umele da zapale čitav kontinent. Danas, iako su mnogi problemi na Balkanu ostali nerešeni, u regionu se ipak može osetiti novi duh otvorenog dijaloga između kultura, pogodan za formiranje kulture mira. Ova konferencija predstavljala je uspešan pokušaj u osvetljavanju značaja procesa komuniciranja i odnosa sa javnošću, dajući svojevrsan doprinos razjašnjenju procesa u kome odnosi sa javnošću igraju katalitičku ulogu u negovanju kulture mira na Balkanu.

Interesovanje za problematiku (inter)kulturnog dijaloga, unazad desetak godina, postalo je predmet interesovanja kako nevladinih organizacija, tako i predstavnika vlasti, što, je između ostalog, rezultovalo i direktnom potrebom njegovog primenjivanja, ne na teorijskom, nego i na praktičnom nivou. Uporedo sa tim, ovo pitanje počinje sve više da se razmatra i unutar naučnih krugova, što je, sa svoje strane, pokrenulo različita naučna istraživanja interkulturnog dijaloga.

Evropska, sve veća kultura raznolikost, koja je ukorenjena u istoriji ovog kontinenta, usled procesa globalizacije, postala je prioritet tokom nekoliko prethodnih godina. Neka od osnovnih pitanja danas jesu kako reagovati na raznolikost, koja je naša vizija budućeg društva i da li je to društvo u kojem postoje zatvorene zajednice, i u kojem u najboljem slučaju, koegzistiraju većinske i manjinske grupe sa različitim pravima i obavezama, a koje povezuje obostrano neznanje i stereotipi? Da li je to jedno otvoreno društvo puno života u kojem nema diskriminacije, od kog svi imamo koristi, i koje u potpunosti uključuje sve svoje stanovnike i u potpunosti poštuje njihova ljudska prava? Savet Evrope veruje da poštovanje i promovisanje kulturne raznolikosti jesu osnovni preduslovi za razvoj društava u čijoj osnovi je solidarnost.

Publikacija *Dijalog sa drugima: balkanske dimenzije evropskog identiteta*, predstavlja još jedan pokušaj načinjen u tom smeru.

Publikacija *Dijalog sa drugima: balkanske dimenzije evropskog identiteta* grupisana je u pet glavnih sekcija: *I Evropa, Balkan i drugi identiteti*, *II Globalizacija i medijsko komuniciranje*, *III Dijalog sa drugima kroz balkanske parametre*, *IV Platforme balkanskog dijaloga* i *V Odnosi i perspektive sa pan-balkanskim dimenzijama* i predstavlja zbirku radova upućenu naučnicima, predavačima i studentima iz oblasti komuniciranja, medija, odnosa sa javnošću, istorije, balkanskih studija, evropskih studija, kulturologije i nacionalne psihologije.

Prva sekcija, pod nazivom *Evropa, Balkan i drugi identiteti*, sadrži devet radova autora iz Bugarske (7), Grčke (1) i Srbije (1). Radovi predstavljaju svojevrsan osvrt na: identitete konflikte kroz istoriju i njihovu demografsku transformaciju, sa akcentom na Balkan koji je oduvek predstavljao graničnu

zonu gde su se i gde se ukrštaju i preklapaju Istok i Zapad, čineći ga zbog toga regijom unikatne specifičnosti, nezavisnosti i relativne kulturne izdvojenosti; na regionalne i globalne inicijative za poboljšanje kulturnog dijaloga među civilizacijama sa pokušajem traženja odgovora na pitanja o načinima na koje globalne inicijative utiču na Balkan i na koji način zemlje regiona participiraju u globalnim inicijativama; ulogu medija i novinara u globalnim inicijativama za poboljšanje interkulturnog dijaloga; pluralizam medija i njihovu ulogu u podržavanju slobode medija i poboljšanju kvaliteta novinarstva i njihovu ulogu u konsolidaciji realistične slike Evrope u shvatanju bugarskog naroda godinu dana nakon ulaska u EU; ulogu interkulturnog komuniciranja u procesu razumevanja i kooperativnosti među narodima polazeći od teze da je interkulturni dijalog transformisao EU u jedan uspešan model na putu ka integracijama.

U ovoj sekciji svoj naučni doprinos dala je i prof. dr Mirjana Kristović, sa Filozofskog fakulteta u Nišu, sa radom *Prava strategija za promociju Balkana kao dela evropskog kulturnog nasleđa* u kome je prezentirala svoje viđenje glavnog smisla promocije kulturnog nasleđa među narodima na Balkanu. Razloga za agresivniju promociju kulturnog nasleđa na Balkanu ima korene u činjenici da ova tradicija nikada nije objektivno ustanovljena u prošlosti, već uglavnom ignorisana ili negirana. Autorka naglašava da sve ovo ukazuje da je moguće identifikovati ulogu medija kao primarnog faktora u promociji balkanskog kulturnog nasleđa. U svom radu M. Kristović, prvenstveno kritički posmatra medijske institucije na Balkanu, a zatim analizira glavnu medijsku strategiju i kulturnu politiku koja diktira klimu za opisivanje osnovnog kulturnog nasleđa balkanskih zemalja.

Kompleksnost ove teme po mišljenju autorke, zahteva solidno istraživanje. M. Kristović je u svom radu uspela da direktno prikaže sve aspekte koji dokazuju i idu u prilog njenoj tezi.

U drugom delu, *Globalizacija i medijsko komuniciranje*, autori iz Srbije (2), Hrvatske (1), Austrije (1), Bugarske (2) i Grčke (1) fokus istraživanja usmerili su ka: osnovnim uslovima vizuelne fenomenologije za koji smatraju da determiniše holističku strategiju javne akcije kao nove kulture komuniciranja; istraživanju komunikacionih strategija u odnosima među akterima, kompanijama i vladama, sa posebnim osvrtom na ulogu države, lokalnih političkih autoriteta, institucija, Univerziteta i nevladinih organizacija u procesu ukrštanja i povezivanja među narodima; mišljenju da multikulturni dijalog ne zavisi više od putovanja i telefona već da virtuelni proces danas svakoj individui ponaosob pruža priliku da utiče na poboljšanje dijaloga; ulogu medija u vremenima krize i terorističkih napada i na uticaj koji oni ostvaruju na razumevanje i unapređenje interkulturnog dijaloga;

Ovoj sekciji pripadaju i dva rada autora iz Srbije, takodje sa Filozofskog fakulteta u Nišu dr Ljubiše Mitrovića, profesora emeritusa i docenta dr Zorana Arackog.

U svom radu pod nazivom *Mediji i simbolička moć u uslovima globalizacije*, prof. dr Ljubiša Mitrović globalizaciju tretira kao društveni fenomen sa Janusovim licem, apostrofirajući da današnji mediji igraju veoma važnu ulogu u predstavljanju globalizacijskog procesa kao ključnog aktera u proizvodnji „društva spektakla”. U današnje vreme, prema autoru, svedoci smo procesa u kome male medije gutaju globalni mediji koji predstavljaju vodeću snagu nove kulture svetske hegemonije.

Kao kritički sociolog, Lj. Mitrović govori o fenomenu socijal-darvinističke borbe i strukturalnog nasilja u sistemu simboličke moći, ukazujući i istražujući vezu između globalizacijskog procesa i medija, sa posebnim osvrtom na odnose globalnih i lokalnih medija na Balkanu i njihovog uticaja na fenomen kulture.

Dr Zoran Aracki, u radu *Nove elite, monopol i medijski pluralizam*, navodi da je, u toku poslednjih godina prethodnog, i prvih godina novog veka, u Istočnoj Evropi i na Balkanu, na osnovama starog socijalističkog sistema, ustanovljeno novo društvo koje promovise standarde liberalnog i neoliberalnog sistema. Logika kapitala u ovim društvima, po autoru, nameće pravila svim društvenim segmentima, uključujući i medije. U takvim uslovima, rođene su nove elite – politička, ekonomska i medijska. U preklapanju i prožimanju njihovih interesa, novinarstvo, posebno srpsko, totalno je poraženo. Umesto očekivane slobode, novinari osećaju još veći pritisak, a državni monopol, zamenjen je privatnim. U ovim uslovima, pojavljuje se koncentrisano vlasništvo nad medijima, koje ozbiljno ugrožava pluralizam medija.

U radu, autor ukazuje na posledice uticaja novih elita na medije i na moguće korake koje treba preduzeti da bi se novi vlasnici i multinacionalne kompanije sprečile u korišćenju medija za sticanje većih profita i ostvarivanje sopstvenih interesa.

U trećem odeljku *Dijalog sa drugima kroz balkanske parametre*, autori iz Srbije (1), Bugarske (6), Turske (1), Albanije (1) i Italije (1), ukazuju na: stavove bugarskog naroda prema susedima na Balkanu (baziranih na analizi novinskih članaka u periodu od 2001-2007); istraživanje albanskih istraživača o nacionalnom identitetu Albanaca zasnovanih na tezi o sličnosti između kosovskog i albanskog identiteta; izazove globalizacije i njenog uticaja na promenu komunikacije i komuniciranja; ksenofobiju i nepriznavanje neevropskih karakteristika; traženje korena problema nepriznavanja multikulturalnosti; kulturne sličnosti i razlike u karakteristikama bugarskog i kineskog naroda; interpretaciju koncepta «drugi» sa tačke gledišta interkulturnog ko-

municiranja; pitanje da li geografska distanca među zemljama i ljudima otežava poboljšanje interkulturalnog dijaloga, razumevanja i solidarnosti među njima; prirodu nekolicine balkanskih internet foruma putem kojih je komuniciranje u mnogome olakšano i koji omogućavaju razmenu informacija među hiljadama ljudi.

Trećoj sekciji pripada rad još jednog naučnika iz Srbije, prof. dr Mirosljuba Radojkovića, sa Fakulteta političkih nauka is Beograda na temu *Raskršće identiteta: šta balkanski narodi mogu naučiti od Izraela?*, u kome autor poredi dva svetska regiona koja su očigledno na raskršću različitih identiteta – Balkan i Bliski istok, navodeći da su se interesi istočnih i zapadnih civilizacija, kroz istoriju, preklapali na balkanskom poluostrvu. U radu, autor identitete tretira kao konstrukcije sastavljene od nekoliko osobina: tradicije, nacionalnosti, religije i jezika.

Smatrajući da obe ispitivane oblasti jesu kulturno raznolike i zasićene, autor ukazuje na to da današnji trendovi pomirenja i miroljubivog rešenja konflikta, predstavljaju lekcije koje mora i treba da budu naučene. U bliskoj budućnosti, tradicionalne političke granice biće postepeno izbrisane, ali za više tolerancije i harmonije, one moraju biti uklonjene prvenstveno u shvatanjima ljudi.

Sekcija *Platforme balkanskog dijaloga* sadrži radove autora iz Bugarske (8), Amerike (1), Portugalije (1) i Grčke (1) koji su obrađivali teme o: dijalogu među balkanskim narodima koji predstavlja most ka konsenzusu, razumevanju i solidarnosti; odnosu, sličnostima i razlikama između multikulturalizma, interkulturalizma i plurikulturalizma, sa osvrtom na pozitivne modele i «dobre prakse» njihovog koegzistiranja; razvoju perspektive novinara na Balkanu u svetlu uzajamne saradnje i pomoći; praćenju i analizi medijskog odabira sadržaja u odnosu na nacionalnu pripadnost; urbanom nasleđu i nacionalnoj istoriji; uticaju bugarske umetničke tradicije na formiranje identiteta; formiranju lokalnog identiteta i e-identiteta; sličnostima i razlikama portugalskog i bugarskog naroda u cilju razvijanja i unapređenja njihovog kulturnog dijaloga; poslovnim trendovima između bugarskog i grčkog naroda; globalizacijom i njenim udarom na ekonomiju, poslovnu praksu i komuniciranje.

Peti deo, pod nazivom *Odnosi i perspektive sa panbalkanskom dimenzijom*, čine radovi autora iz Bugarske (8), Letonije (1) i Turske (1) o: političkom govoru i njegovom uticaju na različite društvene grupe u cilju promena njihovih stavova i formiranja njihovog mišljenja; evropskoj politici i razvoju inovativne politike EU u Bugarskoj; interakciji između individua, grupa i organizacija sa različitom specijalizacijom, ekspertizama i radnom kulturom kao ključnim faktorima inovacije; ulozi prožimajuće kulture u cilju poboljšanja interpersonalne komunikacije; uticaju medija na formiranje zajedničkih

Katarina Milošević, Dijalog sa drugima: balkanske dimenzije evropskog identiteta
stereotipa među narodima na Balkanu; o primerima «dobrih praks» u evropskom interkulturnom dijalogu; analizi bugarskog i rumunskog naroda u novinskim člancima u Turskoj; o razlici između nemačke, američke i bugarske poslovne etike; prikazivanju rezultata analize sadržaja nemačkih novina u kojima se pojavljivala reč «bugarska»; prikazivanje balkanske kulture u evropskom onlajn novinarstvu; o *Balkan horses project* i njegovom originalnom doprinosu u razvoju interkulturnog komuniciranja i dijaloga.

Ovaj Zbornik radova, možemo zaključiti, predstavlja ne samo dobar presek intelektualnog stvaralaštva naučnika iz 14 zemalja, već i značajan *sociološki dokument*, u kojem su autori, svojim kritičkim osvrtima i promišljanjima, potvrdili, posvedočili i podsetili na mnoge probleme koji se, na tragu komuniciranja, dijaloga, zajedništva i solidarnosti među ljudima, mogu i moraju dalje istraživati.

Uputstvo saradnicima o priložima:

Tekst predati na e-mail adresu ljubisa@kpolisa.com. Tekst treba biti pripremljen u formatu C5 (16,2x22,9cm), u fontu Times New Roman, veličina fonta Size: 11, tastatura Serbian (Latin), jednostrukog proreda Line spacing: Single. Maksimalni obim originalnih naučnih i preglednih radova je jedan autorski tabak (16 strana). Na prvoj strani, iznad naslova rada, u levom bloku treba napisati ime, prezime i ustanovu, a ispod naslova rada sažetak i ključne reči (najviše sedam) na srpskom i jednom od svetskih jezika.

Strana imena pisati transkribovana, a kod prvog navođenja iza imena u zagradi staviti ime u originalu.

Primer: Brodel (Braudel).

Kod citiranja ili pozivanja na izvor iza citata navesti u zagradi prezime autora, godinu izdanja i stranicu, pismom kojim je štampan izvor na koji se poziva.

Primer:

(Veber, 1976: 341); (Weber, 1989: 59).

Isto pravilo važi i kod navođenja literature u spisku literature na kraju spisa.

Primer:

1. Le Gof, Žak (1997): *Vreme, rad i kultura srednjovekovnog Zapada*, Svetovi, Novi Sad,

2. Robins, Kevin (2001): *Kiberprostor i svijet u kojemu živimo, Kiberprostor, kibertijela i cyberpank: kulture tehnološke tjelesnosti*, uredili Mike Featherstone i Rober Burrows, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb,

Fusnote koristiti samo za propratne komentare.

Napomene: Radove objavljene u časopisu, nije dozvoljeno preštamovati ni u delovima ni u celini bez saglasnosti izdavača. Ocene iznesene u radovima stavovi su autora istih, i ne iz-ražavaju mišljenje uredništva časopisa.

Rukopisi se recenziraju, i ne vraćaju autorima. Objavljeni radovi se hono-rarišu u skladu sa finansijskim mogućnostima izdavača.

Izlaženje časopisa finansijski podržao:

Pokrajinski sekretarijat za kulturu i informisanje AP Vojvodine

<http://www.kultura.vojvodina.gov.rs/>

ISSN 1120-4509

0771326458003